

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВАСЮТІНА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

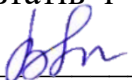
УДК 378.091.3:373.3.011.3-051]:37.01:[5+172.1] (043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ
ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 _____ Васютіна Т.М.

Науковий консультант:

Біда Олена Анатоліївна

доктор педагогічних наук, професор

Хмельницький 2022

АНОТАЦІЯ

Васютіна Т. М. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Хмельницький національний університет, Міністерство освіти і науки України, Хмельницький, 2022.

У роботі теоретично обґрунтовано авторську концепцію підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що охоплює методологічний, теоретичний, практичний концепти та зважає на законодавчо-нормативні документи, вимоги НУШ до професійної діяльності вчителя початкової школи, специфіку природничої та громадянської освіти молодших школярів, методичні особливості формування основ природничої та громадянської компетентності у здобувачів початкової освіти.

Розроблено, змодельовано й експериментально перевірено систему підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, яка складається із взаємопов'язаних підсистем (цільової, теоретико-методологічної, змістово-технологічної, діагностично-результативної).

Визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови (стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів та технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи), що

вможливлують відтворення цілеспрямованого системного процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до означеної діяльності.

Удосконалено сутність понять «підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти», «готовність майбутнього вчителя початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти». Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти є неперервним системним процесом, який *здійснюється* з урахуванням особливостей та цінностей педагогічної діяльності, відповідно до законодавчо-нормативного забезпечення; *орієнтований* на вимоги стандартів вищої освіти, шкільної освіти, професії; *спрямований* на запровадження якісних змін у змістовому, організаційно-технологічному та професійно-особистісному контекстах; *враховує* особливості кореляції змісту природничої та громадянської освіти у початковій школі та вищій школі на засадах інтеграції знань; *зумовлений* потребою впровадження інноваційних ідей зарубіжного досвіду; *прогнозований* позитивною динамікою готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Цей процес відбувається на засадах науково-обґрунтованої методології, врахування педагогічних закономірностей освітнього процесу, запровадження дидактично виважених системних педагогічних дій і цілеспрямованих заходів, створення оптимальних педагогічних умов.

Поняття *«готовність майбутнього вчителя початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»* розглянуто як динамічну інтегративну властивість особистості вчителя, яка характеризується наявністю міждисциплінарних знань, умінь та навичок, сформованого природничо-наукового світогляду, соціального досвіду, активної громадянської позиції, незалежного мислення, стійкої мотивації до професійної діяльності, що у сукупності дає змогу

кваліфіковано розв'язувати складні професійні завдання у галузі природничої і громадянської освіти молодших школярів.

Оновлено та структуровано зміст освітніх компонентів підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а також процесуальний компонент фахової підготовки з урахуванням особливостей дистанційної освіти та зарубіжного досвіду.

Подальшого розвитку й конкретизації набули: положення щодо компонентного складу готовності (компоненти, критерії, показники) майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; специфічні принципи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; діагностичний інструментарій визначення готовності майбутніх учителів початкової школи до означеної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: *уперше* обґрунтовано концепцію підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в єдності трьох концептів (методологічного, теоретичного, практичного); розроблено й експериментально перевірено ефективність системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що охоплює взаємопов'язані підсистеми (цільова, теоретико-методологічна, змістово-технологічна, контрольно-результативна); виокремлено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови (стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних

форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи), що вможливають відтворення цілеспрямованого системного процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеної діяльності;

– *удосконалено* сутність понять «підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти», «готовність майбутнього вчителя початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»; зміст підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (оновлено і структуровано зміст освітніх компонентів), а також процесуальний компонент фахової підготовки з огляду на особливості дистанційної освіти та зарубіжний досвід;

– *подальшого розвитку й конкретизації* набули положення щодо компонентного складу готовності (компоненти, критерії, показники) майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; специфічні принципи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; діагностичний інструментарій для визначення стану готовності майбутніх учителів початкової школи до названої діяльності.

Практичне значення одержаних результатів аргументоване розробленням навчально-методичного забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, зокрема: навчальних програм освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Основи природознавства з екологією», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Основи і методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Основи організації

проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи» і навчально-методичних комплексів до них, що містять курси лекцій, систему практичних занять, завдання для навчального проєктування, комплекти засобів для модульного й підсумкового контролів, розміщені в модульному об'єктивно-орієнтованому динамічному навчальному середовищі (MOODLE); розділу в методичних рекомендаціях з організації виробничої практики («Методика проведення уроків за змістом природничої та громадянської освіти»); навчальних посібників – «Основи природознавства: землезнавство», «Основи землезнавства з програмним засобом «MozaBook», «Основи організації змішаного та дистанційного навчання у вищій та початковій школі»; «Етнекологічний календар природи», «Атлас «Я досліджую світ» із контурними картами. Суспільство. Історія. Культура» (гриф МОН), «Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання»» (гриф МОН); робочі зошити на друкованій основі – «Зошит з методики навчання природничої освітньої галузі», «Зошит з основ і методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Зошит з основ організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкової школи». Результати дослідження оприлюднені на авторському ютуб-каналі (<https://bit.ly/3K73xYW>) і можуть бути використані в освітньому процесі педагогічних ЗВО для оновлення змісту професійно орієнтованих дисциплін, створення нових методик викладання, а також у системі підвищення кваліфікації вчителів початкової школи в закладах післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: майбутні вчителі, початкова школа, природнича і громадянська освіта, педагогічні умови, зміст, система підготовки, готовність учителя до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

ABSTRACT

Vasiutina T. M. Theoretical and methodological principles of training future primary school teachers for the implementation of the content of natural and civic education. – Qualification research (retaining manuscript rights).

The dissertation on competition of a scientific degree of the Doctor of Pedagogical Sciences on a specialty 13.00.04 – theory and methodology of professional education. – Khmelnytskyi National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Khmelnytskyi, 2022.

The work theoretically substantiates the author's concept of training future teachers to implement the content of natural and civic education, which covers methodological, theoretical, practical concepts and takes into account legislative and regulatory documents, requirements of the NUS for the professional activity of a primary school teacher, the specifics of science and civics education for younger schoolchildren, methodological features of the formation of the foundations of science and civics competence in primary school students.

The system of training future teachers for the implementation of the content of natural and civic education, which consists of interconnected subsystems (targeting, theoretical-methodological, content-technological, diagnostic-resultative) has been developed, modeled and experimentally tested.

Pedagogical conditions have been defined and theoretically substantiated (stimulation of motivational and value orientations of future primary school teachers towards the implementation of the content of natural and civic education; improving the curriculum of future primary school teachers' training; activation of the methodological potential of future primary school teachers to implement the content of science and civics education during practical training; the use of innovative forms, interactive methods and learning technologies in the training of future primary school

teachers), which enable the reproduction of a purposeful systematic process of training future primary school teachers for the specified activity.

The essence of the concepts «preparation of future primary school teachers to implement the content of science and civic education», «readiness of the future primary school teacher to implement the content of science and civic education» has been improved. The preparation of future primary school teachers for the implementation of the content of science and civic education is a continuous systematic process, which is carried out considering the peculiarities and values of pedagogical activity, according to legislative and regulatory provisions; oriented to the requirements of the standards of higher education, school education, profession; aimed at introducing qualitative changes in content, organizational-technological and professional-personal contexts; considers the peculiarities of the correlation of the content of natural and civic education in primary school and higher school on the basis of the integration of knowledge; driven by the need to implement innovative ideas of foreign experience; predicted by the positive dynamics of the readiness of future primary school teachers to implement the content of science and civics education. This process takes place on the basis of a scientifically based methodology, taking into account the pedagogical regularities of the educational process, introducing didactically balanced systematic pedagogical actions and targeted measures, creating optimal pedagogical conditions.

The concept of «*readiness of the future primary school teacher to implement the content of science and civic education*» is considered as a dynamic integrative property of the teacher's personality, which is characterized by the presence of interdisciplinary knowledge, abilities and skills, a formed natural and scientific worldview, social experience, active citizenship, independent thinking, stable motivation for professional activity, which as a whole makes it possible to

competently solve complex professional tasks in the field of science and civic education of younger schoolchildren.

The content of the educational components of the training of future primary school teachers for the implementation of the content of natural and civic education, as well as the procedural component of professional training, considering the features of distance education and foreign experience has been updated and structured.

Further development and concretization acquired: regulations on the component composition of readiness (components, criteria, indicators) of future primary school teachers to implement the content of natural and civic education; specific principles of training future primary school teachers to implement the content of science and civics education; diagnostic tools for determining the readiness of future primary school teachers for the specified activity.

The scientific novelty of the research results is that: for the first time, the concept of training future primary school teachers to implement the content of science and civic education in the unity of three concepts (methodological, theoretical, practical) has been substantiated; the effectiveness of the system of training future primary school teachers to implement the content of natural and civic education, which includes interconnected subsystems (target, theoretical-methodological, content-technological, control-resultative) has been developed and experimentally verified; pedagogical conditions have been singled out and theoretically substantiated (stimulation of motivational and value orientations of future primary school teachers towards the implementation of the content of natural and civic education; improving the content of future primary school teachers' training; activation of the methodical potential of future primary school teachers to implement the content of science and civics education during practical training; the use of innovative forms, interactive methods and learning technologies in the training of future primary school teachers),

which enable the reproduction of a purposeful systematic process of training future primary school teachers for the specified activity;

- *the essence* of the concepts «preparation of future primary school teachers to implement the content of science and civics education» has been improved, «the readiness of the future primary school teacher to implement the content of science and civics education»; the content covered in preparing primary school teachers to use natural and civic education material (the content of educational components has been updated and structured), as well as the procedural component of professional training in view of the features of distance education and foreign experience;

- *regulations regarding* the component composition of the readiness (components, criteria, indicators) of future primary school teachers to implement the content of natural and civic education have been further developed and specified; specific principles of training future primary school teachers to implement the content of science and civics education; diagnostic toolkit for determining the state of readiness of future primary school teachers for the titled activity.

The practical significance of the obtained results is substantiated by the development of educational and methodological support for the preparation of future primary school teachers for the implementation of the content of science and civic education, in particular: curricula of the educational components «Fundamentals of natural science and civic education», «Basics of natural science with ecology», «Methodology of teaching natural science education», «Methodology of teaching civics and historical education», «Basics and methods of teaching civics and historical education», «Basics of organizing project-research activities of primary school students» and educational and methodological complexes for it, containing lecture courses, a system of practical classes, tasks for educational designing, sets of tools for modular and final controls, placed in a modular objective-oriented dynamic learning environment (MOODLE); section in methodological recommendations on the

organization of production practice («Methodology of conducting lessons according to the content of natural and civic education»); tutorials – «Basics of natural science: earth science», «Basics of earth science with the «MozaBook» software tool», «Basics of the organization of mixed and distance learning in higher and primary schools»; «Ethnoecological calendar of nature», «Atlas «I explore the world» with contour maps. Society. History. Culture» (mark of the Ministry of Education and Culture), «Curriculum for out-of-school education in the ecological and naturalistic direction (ecological and biological profile) «Nature of the native land: 2 years of study» (mark of Ministry of Education and Culture), workbooks on a printed basis – «Notebook on teaching methods in the field of natural science education», «Notebook on the basics and methods of teaching civics and historical education», «Notebook on the basics of organizing project-research activities of elementary school students». The results of the research are published on the author's YouTube channel (<https://bit.ly/3K73xYW>) and can be used in the educational process of pedagogical higher education institutions to update the content of professionally oriented disciplines, create new teaching methods, as well as in the system of improving the qualifications of primary school teachers in institutions of postgraduate pedagogical education.

Key words: future teachers, primary school, science and civics education, pedagogical conditions, content, training system, teacher's readiness to implement the content of science and civics education.

***Опубліковані праці, що відображають основні наукові результати
дисертації***

Монографія

1. Васютіна, Т. М. (2022а). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту освітніх галузей «Природничка» і «Громадянська та історична»*. Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І.

Навчальні посібники

2. Васютіна, Т. М. (2022b). *Зошит з основ і методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі: Навчальний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта, першого рівня вищої освіти «Бакалавр» (3.10 р.н.)*. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Відновлено з <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37151>.

3. Васютіна, Т. М., & Косик, В. М. (2022). *Основи землезнавства з програмним засобом MozaBook*. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Відновлено з <https://bit.ly/3QY5Lfr>.

Статті у фахових наукових виданнях України, у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз

4. Васютіна, Т. М. (2022c). Організаційно-технологічне забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1(115), 180-187. Відновлено з <https://bit.ly/3QqXX6c>.

5. Васютіна, Т. М. (2022d). Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10(114), 132-140.

6. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019a). Напрями підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів основ громадянської компетентності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 17(31), 40-45. Відновлено з <https://bit.ly/3A7xmUW>.

7. Васютіна, Т. М. (2008). Можливості зошита на друкованій основі у вивченні студентами «Методики викладання курсу «Я і Україна». *Науковий*

часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 8(17), 21-25. Відновлено з <https://bit.ly/3c1apKN>.

8. Васютіна, Т. М. (2014). Змістово-технологічне забезпечення процесу формування у майбутніх учителів початкової школи уміння організовувати проектну діяльність учнів з природознавства. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 25, 29-33. Відновлено з <https://bit.ly/3PnbwCj>.

9. Васютіна, Т. М. (2007). Наступність у змістово-технологічному забезпеченні процесу формування фахових умінь бакалаврів початкової освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 6(17), 65–69.

10. Васютіна, Т. М. (2008–2009). Підготовка майбутнього вчителя до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі. *Гірська школа Українських Карпат*, 4–5, 126–132. Відновлено з <https://bit.ly/3PsQP7Y>.

11. Васютіна, Т. М. (2010). Формування спеціалізовано-професійних компетенцій у майбутніх вчителів початкових класів засобами музейної педагогіки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 14(17), 140–146.

12. Васютіна, Т. М. (2015а). Методичні орієнтири організації проектної діяльності учнів з природознавства. *Початкова школа*, 11, 50–54. Відновлено з <https://bit.ly/3k6gAxQ>.

13. Васютіна, Т. М. (2017а). Методичні особливості проведення екскурсій з природознавства у початковій школі. *Початкова школа*, 6, 23–26. Відновлено з <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/14518>.

14. Васютіна, Т. М. (2020а). Дидактичні можливості музейної педагогіки та віртуальних екскурсій у навчанні молодших школярів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих*

вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 29, 236–242. Відновлено з <https://bit.ly/3zZqyIE>.

15. Васютіна, Т. М., & Саєнко, Ю. О. (2021). Методика організації роботи учнів 1-го класу з картографічними посібниками в процесі вивчення курсу «Я досліджую світ». *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 36(1), 239–244. Відновлено з <https://bit.ly/3rLDoXN>.

16. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2015а). Модернізація змістово-технологічного забезпечення процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту освітньої галузі «Природознавство». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5(49), 188–194. Відновлено з <https://bit.ly/3bOV3Jy>.

17. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2016). Методико-технологічні особливості підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до навчання учнів природознавству. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*, 38, 29–38. Відновлено з <https://bit.ly/3JSB9JY>.

18. Васютіна, Т. М., Іщук, І. О., & Остроух, В. І. (2019). Дидактичні можливості атласу з природознавства до курсу «Я досліджую світ» (1 – 2 клас) для навчання молодших школярів. *Початкова школа*, 5, 38–42. Відновлено з <https://bit.ly/3AisbCL>.

19. Васютіна, Т. М., Коваль, Т. О., & Тарасенко, О. В. (2021). Особливості організації групової роботи учнів початкової школи засобом інструментарію швейцарсько-українського проекту DOCCU – розвиток громадянських компетентностей в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького*

державного педагогічного університету імені Івана Франка, 44 (Т. 1), 223–228. Відновлено з http://www.apfn-journal.in.ua/archive/44_2021/part_1/35.pdf.

20. Васютіна, Т. М., Коханко, О. Г., & Золотаренко, Т. В. (2020). Методика організації занурень у початковій школі як приклад міждисциплінарної інтеграції в STREAM-освіті. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 34(1). Відновлено з http://www.apfn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_1/41.pdf.

21. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019b). Реалізація Концепції розвитку громадянської освіти в Україні у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності. *Освітній простір України*, 4, 25–32. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2019_15_13.

22. Vasiutina, T. M., & Lukianchenko, O. M. (2021). *Напрями формування толерантності в майбутніх учителів Нової української початкової школи. New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters*. Riga: «Baltija Publishing». Retrieved from <https://bit.ly/3bPw2Ol>.

23. Vasiutina, T. M. (2021a). Methods of Training Future Primary School Teachers for the Implementation of the Content of Educational Branches «Natural» and «Civil and historical» in Terms of Distance Learning. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*, 4(6), 39–44. Retrieved from <https://bit.ly/38gFgkm>.

24. Vasiutina, T. M. (2021b). Preparation of Future Primary School Teachers For Formation of Students' Natural Competence by Means of Interactive Technologies. *NEW INCEPTION: a scientific journal*, 3–4(5–6), 71–80.

25. Vasiutina, T. M., & Kondratiuk, O. M. (2021). *Роль інтегрованих занять у процесі навчання майбутніх учителів початкових класів у ЗВО та особливості їх проведення. Pedagogical and psychological science and education:*

transformation and development vectors. Riga: «Baltija Publishing». Retrieved from <https://bit.ly/3PnIpyK>.

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях

26. Pavlenko, V. M., Kondratiuk, O. M., Vasiutina, T. M., Lukianchenko, O. M., Bobrovytska, S. F., & Koval, V. L. (2022). Praxeological Orientation of Professional Training Formation of Future Primary School Teachers. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(2), 330–347. doi:10.18662/rrem/14.2/584.

27. Vasiutina, T. M., Kondratiuk, O. M., Lukianchenko, O. M., Romanchuk, A. A., & Teslenko, T. V. (2021). Implementação de uma abordagem baseada em competências na formação de futuros professores do ensino fundamental. *Laplage Em Revista*, 7(3C), 463–470. doi:10.24115/S2446-6220202173C1646p.463-470.

28. Vasiutina, T. M., Cherednyk, L. V., Klymenko, O. M., Sokur, O. M., Shevchuk, A. A., & Zatserkivna, M. V. (2021). New Trends and Strategies For the Integration of Information and Communication Technologies in Educational Activities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 21(9), 169–172. Retrieved from http://paper.ijcsns.org/07_book/202109/20210923.pdf.

29. Vasiutina, T. M., Kondratiuk, O. M., Lukianchenko, O. M., Romanchuk, A. A., & Teslenko, T. V. (2022). Competence approach to teaching future primary school teachers. *Revista Tempos e Espaços em Educação*, 15(34), 1–10. doi:10.20952/revtee.v15i34.16598.

Опубліковані праці апробаційного характеру

30. Васютіна, Т. М. (2016). *Особливості формування здоров'я молодших школярів у процесі вивчення природознавства*, Матеріали

Міжнародного симпозіуму «Освіта і здоров'я підростаючого покоління», 1, 108–111. Відновлено з <https://bit.ly/3LaZKcK>.

31. Васютіна, Т. М. (2015b). *Роль природничого музею у підготовці майбутніх учителів початкових класів*, Матеріали Міжнародної наукової конференції «Природничі музеї та їх роль в освіті на науці». Київ: КНУ імені Т. Г. Шевченка. Відновлено з <https://bit.ly/3pkzLXm>.

32. Васютіна, Т. М. (2017b). *Дидактичні можливості інтерактивних технологій у підготовці майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів природознавчої компетентності*, Збірник доповідей і тез Міжнародної науково-практичної конференції «Вища школа в контексті євроінтеграційних процесів». Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. Відновлено з <https://bit.ly/3bSHed4>.

33. Васютіна, Т. М. (2017c). *Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення навчальних екскурсій*, Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи в контексті становлення нової української школи». Івано-Франківськ: НАІР. Відновлено з <https://bit.ly/3Prwhx5>.

34. Васютіна, Т. М. (2017d). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації проектної діяльності учнів в умовах змішаного навчання*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи». Умань: УДПУ імені Павла Тичини. Відновлено з <https://bit.ly/3QpFd7b>.

35. Васютіна, Т. М. (2019a). *Особливості організації дистанційної підготовки майбутніх учителів початкових класів*, Матеріали IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Відновлено

<https://bit.ly/3k1A0DQ>.

36. Васютіна, Т. М. (2019b). *Особливості підготовки майбутніх учителів до викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у професійній діяльності*, Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи». Тернопіль: Вектор. Відновлено з <https://bit.ly/3Kd31qF>.

37. Васютіна, Т. М. (2019c). *Підготовка студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів громадянської та соціальної компетентностей в контексті ідей І. Зязюна*, Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції: Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього. Черкаси: Чабаненко Ю. А.

38. Васютіна, Т. М. (2020b). *Формування у студентів навичок ефективної співпраці у процесі роботи з різними видами медійних ресурсів соціального та природничого змісту*, Збірник матеріалів конференції «Наукові записки вчених: психологічний і педагогічний дискурс». Відновлено з <https://bit.ly/3OzRp4s>.

39. Васютіна, Т. М. (2009). *Спецкурси як складова практичної підготовки майбутнього вчителя*, Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Слов'янськ: Слов'янський ДПУ. Відновлено з https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gnvp/gnvp_47.pdf.

40. Васютіна, Т. М. (2020c). *Дидактичні можливості інтерактивного програмного комплексу Mozabook у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності*, Матеріали V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Тернопіль: Вектор. Відновлено з <https://bit.ly/3rjfm4N>.

41. Васютіна, Т. М. (2020d). *Напрями фахової підготовки майбутніх учителів школи і ступеня до реалізації принципу наступності між дошкільною та початковою освітою*, Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти». Київ: Міленіум.

42. Васютіна, Т. М., & Борисьонк, М. О. (2021). *Стан та особливості організації дистанційного навчання студентів педагогічного коледжу засобом цифрових технологій*, Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Відновлено з <https://bit.ly/3Ov4pbD>.

43. Васютіна, Т. М., & Золотаренко, Т. О. (2021). *Особливості організації віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти в умовах дистанційного навчання*, Матеріали VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Відновлено з <https://bit.ly/3Le54fM>.

44. Васютіна, Т. М., & Коваль, В. О. (2021). *Формування громадянської компетентності у майбутніх учителів початкової школи (на прикладі природничих дисциплін та методик їх викладання)*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Слов'янськ: ДДПУ. Відновлено з <https://bit.ly/3Qqwku1>.

45. Васютіна, Т. М., & Костюк, Л. А. (2017). *Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів предметних компетенцій засобом екскурсій у контексті концепції «Нова українська школа»*, Матеріали Других всеукраїнських педагогічних читань, присвячених 295-річчю з дня народження Григорія Сковороди «Діалогічний простір взаємодії суб'єктів освітнього процесу: філософський, соціокультурний і психодидактичний аспекти». Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького.

46. Васютіна, Т. М., & Лук'янченко, О. О. (2020). *Дидактичний потенціал музейної педагогіки у підготовці вчителя початкової школи*, Conference proceeding of International scientific and practical conference «Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries». Lublin: Izdevnicesciba «Baltija Publishing». Відновлено з <https://bit.ly/3MrEАНС>.

47. Васютіна, Т. М., & Поліщук, В. В. (2021). *Модернізація змісту природничої складової інтегрованого курсу «Я досліджую світ» засобом програмного комплексу MozaBook*, Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні фізичні знання як основа інтеграції змісту шкільної природничої освіти». Умань: Візаві. Відновлено з <https://bit.ly/3xK2oTb>.

48. Васютіна, Т. М., & Суюндукова, Ю. Т. (2020). *Особливості навчання майбутніх учителів початкової школи дотриманню норм академічної доброчесності*, Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти». Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.В. Відновлено з <https://bit.ly/3rIHgsI>.

***Опубліковані праці, що додатково відображають
наукові результати дисертації***

49. Васютіна, Т. М. (2021c). *Атлас «Я досліджую світ» з контурними картами. Суспільство. Історія. Культура. Для 1-4-х класів*. Київ: ДНВП «Картографія».

50. Васютіна, Т. М. (2021d). Підготовка майбутніх учителів до формування в учнів початкової школи основ громадянської компетентності засобом медіа. *Освітньо-науковий простір*, 1, 15–25. Відновлено з <https://bit.ly/3xMd97g>.

51. Васютіна, Т. М. (2017e). Експерсії з природознавства як засіб реалізації діяльнісного підходу у навчанні молодших школярів. *Початкова школа і сучасність*, 11(39), 9–13.
52. Васютіна, Т. М. (2020e). *Зошит для практичних занять з курсу «Основи організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи». Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.
53. Васютіна, Т. М., & Золотар, О. М. (2009). *Етноекотологічний календар природи*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
54. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2015b). *Збірник програм навчальних дисциплін ОКР «Бакалавр» галузі знань 01 «Освіта» спеціальності 013 «Початкова освіта». Галузі «Природознавство» та «Суспільствознавство»*. Івано-Франківськ: НАІР.
55. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2019c). *Зошит з методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр»*. Івано-Франківськ: НАІР.
56. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2019d). *Основи природознавства. Практикум. Завдання для самостійної роботи*. Івано-Франківськ: НАІР.
57. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2020). *Зошит з методики навчання природничої освітньої галузі у початковій школі: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр» (4 роки навчання)*. Івано-Франківськ: НАІР.
58. Васютіна, Т. М., Губарева, Д. В., & Осіпова, І. І. (2018). Дидактичні можливості змішаного навчання у проектній діяльності учнів 4-го класу. *Початкова школа і сучасність*, 7, 3–7.

59. Васютіна, Т. М., Драган, О. А., & Трегубова, Л. А. (2020). *Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання»*. Київ: НЕНЦ.
60. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (2017а). *Зошит для семінарських занять із землезнавства: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.
61. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (2017б). *Основи природознавства: землезнавство. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.
62. Олєфіренко, Т. О., Матвієнко, О. В., Васютіна, Т. М., & Золотаренко, Т. О. (2022). *Основи організації дистанційного та змішаного навчання у закладах вищої та початкової освіти. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта*. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

The list of the author's publications

Publications reflecting the main scientific findings of the thesis

Monograph

1. Vasiutina, T.M. (2022a). Preparation of future primary school teachers to implement the content of the «Natural» and «Civil and Historical» educational fields. Khmelnytskyi: Bidyuk Ye. I.

Textbooks

2. Vasiutina, T. M. (2022b). *Notebook on the basics and methods of teaching civics and historical education: Study guide for students of specialty 013 Primary education, first level of higher education «Bachelor» (3.10 y.s.)*. Kyiv: National

Pedagogical University named after M.P. Drahomanova. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37151>

3. Vasiutina, T. M. & Kosyk, V. M. (2022). Basics of earth science with MozaBook software. Kyiv: National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37130>

Articles published in professional scientific editions in Ukraine, as well as editions indexed in international scientometric services

4. Vasiutina, T. M. (2022c). Organizational and technological support of training future primary school teachers to implement the content of natural and civic education. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1(115), 180-187. Retrieved from <https://bit.ly/3QqXX6c>

5. Vasiutina, T. M. (2022d). Pedagogical conditions for training future teachers to implement the content of science and civics education. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 10(114), 132-140.

6. Vasiutina, T. M., & Teletska, L. I. (2019a). Areas of training of students majoring in «Primary Education» to form the foundations of civic competence in students. *Scientific journal*, 17(31), 40-45. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/30881>

7. Vasiutina, T.M. (2008). Possibilities of the notebook on a printed basis in the study by students of «Methods of teaching the course «I and Ukraine». *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova. Theory and practice of teaching and upbringing: Collection of scientific works*, 8(17), 21-25. Retrieved from <https://bit.ly/3c1apKN>

8. Vasiutina, T.M. (2014). Content-technological support of the process of formation of future primary school teachers' ability to organize project activities of natural science students. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova*, 25, 29-33. Retrieved from <https://bit.ly/3PnbwCj>

9. Vasiutina, T. M. (2007). Continuity in the content and technological provision of the process of formation of professional skills of bachelors of primary education. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. Theory and practice of teaching and education*, 6(17), 65-69.
10. Vasiutina, T. M. (2008-2009). Preparation of the future teacher for teaching the course «I and Ukraine» in a small school. *Mountain School of the Ukrainian Carpathians*, 4-5, 126-132. Retrieved from <https://bit.ly/3PsQP7Y>
11. Vasiutina, T. M. (2010). Formation of specialized professional competences in future primary school teachers by means of museum pedagogy. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. Theory and practice of teaching and education*, 14(17), 140-146.
12. Vasiutina, T. M. (2015a). Methodological guidelines for the organization of project activities of natural science students. *Elementary school*, 11, 50-54. Retrieved from <https://bit.ly/3k6gAxQ>
13. Vasiutina, T. M. (2017a). Methodological features of conducting natural science excursions in elementary school. *Elementary school*, 6, 23-26. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/14518>
14. Vasiutina, T. M. (2020a). Didactic possibilities of museum pedagogy and virtual excursions in the education of younger schoolchildren. *Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 29, 236-242. Retrieved from <https://bit.ly/3zZqyIE>
15. Vasiutina, T. M., & Sayenko, Y. O. (2021). The method of organizing the work of 1st grade students with cartographic aids in the process of studying the course «I explore the world». *Current issues of humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobysk State Pedagogical University*, 36(1), 239-244. Retrieved from <https://bit.ly/3rLDoXN>

16. Vasiutina, T. M., & Teletska, L. I. (2015a). Modernization of the content and technological support of the process of training future primary school teachers to implement the content of the educational field «Natural Science». *Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 5(49), 188-194. Retrieved from <https://bit.ly/3bOV3Jy>
17. Vasiutina, T. M., & Teletska, L. I. (2016). Methodological and technological features of training students of the «Primary Education» specialty to teach natural science. *Humanitarian Bulletin of the Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda. Pereyaslav-Khmelnytskyi*, 38, 29-38. Retrieved from <https://bit.ly/3JSB9JY>
18. Vasiutina, T. M., Ishchuk, I. O., & Ostroukh, V. I. (2019). Didactic possibilities of the natural science atlas for the course «I explore the world» (grades 1-2) for teaching younger students. *Elementary school*, 5, 38-42. Retrieved from <https://bit.ly/3AisbCL>
19. Vasiutina, T. M., Koval, T. O., & Tarasenko, O. V. (2021). Peculiarities of the organization of group work of primary school students using the tools of the Swiss-Ukrainian DOCCU project – development of civic competences in Ukraine. *Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 44(Vol.1), 223-228. Retrieved from http://www.aphn-journal.in.ua/archive/44_2021/part_1/35.pdf
20. Vasiutina, T. M., Kokhanko, O. G., & Zolotarenko, T. V. (2020). The method of organizing immersions in elementary school as an example of interdisciplinary integration in STREAM education. *Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobysk State Pedagogical University*, 34(1). Retrieved from http://www.aphn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_1/41.pdf
21. Vasiutina, T. M., & Teletska, L. I. (2019b). Implementation of the

concept of development of civic education in Ukraine in the preparation of future primary school teachers for professional activities. *Educational space of Ukraine*, 4, 25-32. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2019_15_13.

22. Vasiutina, T. M., & Lukianchenko, O. M. (2021). *Directions of forming tolerance in future teachers of the New Ukrainian Primary School. New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters*. Riga: «Baltija Publishing». Retrieved from <https://bit.ly/3bPw2OI>

23. Vasiutina, T. M. (2021a). Methods of Training Future Primary School Teachers for the Implementation of the Content of Educational Branches Natural» and «Civil and historical» in Terms of Distance Learning. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*, 4(6), 39-44. Retrieved from <https://bit.ly/38gFgkm>

24. Vasiutina, T. M. (2021b). Preparation of Future Primary School Teachers For Formation of Students' Natural Competence by Means of Interactive Technologies. *NEW INCEPTION: a scientific journal*, 3-4(5-6), 71-80.

25. Vasiutina, T. M., & Kondratiuk, O. M. (2021). *The role of integrated classes in the process of training future primary school teachers in higher education institutions and the specifics of their implementation. Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors*. Riga: «Baltija Publishing». Retrieved from <https://bit.ly/3PnIpyK>

Articles published in scientific journals abroad

26. Pavlenko, V. M., Kondratiuk, O. M., Vasiutina, T. M., Lukianchenko, O. M., Bobrovytska, S. F., & Koval, V. L. (2022). Praxeological Orientation of Professional Training Formation of Future Primary School Teachers. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(2), 330-347. doi:10.18662/rrem/14.2/584

27. Vasiutina, T. M., Kondratiuk, O. M., Lukianchenko, O. M., Romanchuk, A. A., & Teslenko, T. V. (2021). Implementação de uma abordagem baseada em competências na formação de futuros professores do ensino fundamental. *Laplace Em Revista*, 7(3C), 463-470. doi:10.24115/S2446-6220202173C1646p.463-470

28. Vasiutina, T. M., Cherednyk, L. V., Klymenko, O. M., Sokur, O. M., Shevchuk, A. A., & Zatserkivna, M. V. (2021). New Trends and Strategies For the Integration of Information and Communication Technologies in Educational Activities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 21(9), 169-172. Retrieved from http://paper.ijcsns.org/07_book/202109/20210923.pdf

29. Vasiutina, T. M., Kondratiuk, O. M., Lukianchenko, O. M., Romanchuk, A. A., & Teslenko, T. V. (2022). Competence approach to teaching future primary school teachers. *Revista Tempos e Espaços em Educação*, 15(34), 1-10. doi:10.20952/revtee.v15i34.16598

Publications that validate scientific findings of the thesis

30. Vasiutina, T. M. (2016). *Peculiarities of the formation of the health of younger schoolchildren in the process of studying natural science*, Materials of the International Symposium «Education and Health of the Younger Generation», 1, 108-111. Retrieved from <https://bit.ly/3LaZKcK>

31. Vasiutina, T. M. (2015b). *The role of the natural history museum in the training of future primary school teachers*, Materials of the International scientific conference «Natural history museums and their role in science education». Kyiv: KNU named after T.G. Shevchenko. Retrieved from <https://bit.ly/3pkzLXm>

32. Vasiutina, T. M. (2017b). *Didactic possibilities of interactive technologies in the preparation of future primary school teachers for the formation of natural science competence in students*, Collection of reports and theses of the

International Scientific and Practical Conference «Higher School in the Context of European Integration Processes». Cherkasy: CHNU named after Bohdan Khmelnytsky. Retrieved from <https://bit.ly/3bSHed4>

33. Vasiutina, T. M. (2017c). *Peculiarities of training future primary school teachers for educational excursions*, Collection of theses of the International Scientific and Practical Conference «Problems of professional training of primary school teachers in the context of the formation of a new Ukrainian school». Ivano-Frankivsk: NAIR. Retrieved from <https://bit.ly/3Ppwhx5>

34. Vasiutina, T. M. (2017d). *Preparation of future primary school teachers for the organization of students' project activities in conditions of mixed learning*, Materials of the International Scientific and Practical Conference «Personality Formation in the Multilevel Education System: Experience, Realities, Prospects». Uman: UDPU named after Pavlo Tychyna. Retrieved from <https://bit.ly/3QpFd7b>

35. Vasiutina, T. M. (2019a). *Peculiarities of the organization of remote training of future primary school teachers*, Materials of the 4th International Scientific and Practical Internet Conference «Modern information technologies and innovative teaching methods: experience, trends, prospects». Retrieved from <https://bit.ly/3k1A0DQ>

36. Vasiutina, T. M. (2019b). *Peculiarities of training future teachers for teaching the integrated course «I explore the world» in professional activity*, Materials of the international scientific and practical conference «Training of future teachers of physics, chemistry, biology and natural sciences in the context of the requirements of the New Ukrainian School». Ternopil: Vector. Retrieved from <https://bit.ly/3Kd31qF>

37. Vasiutina, T. M. (2019c). *Preparation of students majoring in «Primary Education» for the formation of civic and social competences in students in the context of the ideas of I. Zyazyun*, Materials of the 3rd International Scientific and

Practical Conference «Academician Ivan Zyazyun's Scientific Heritage in Dimensions of Modernity and Future». Cherkasy: Chabanenko Y.A.

38. Vasiutina, T. M. (2020b). *Formation of students' skills of effective cooperation in the process of working with various types of media resources of social and natural content*, Collection of conference materials «Scientific notes of scientists: psychological and pedagogical discourse». Retrieved from <https://bit.ly/3OzRp4s>

39. Vasiutina, T. M. (2009). *Special courses as a component of practical training of future teachers*, Collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference. Slovyansk: Slovyansk DPU. Retrieved from https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gnvp/gnvp_47.pdf

40. Vasiutina, T. M. (2020c). *Didactic capabilities of the Mozabook interactive software complex in preparing future primary school teachers for professional activities*, Materials of the 5th International Scientific and Practical Internet Conference «Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods: Experience, Trends, Prospects». Ternopil: Vector. Retrieved from <https://bit.ly/3pjfm4N>

41. Vasiutina, T. M. (2020d). *Directions of professional training of future school teachers and degrees to implement the principle of continuity between preschool and primary education*, Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference «Actual problems of continuity of preschool and primary education». Kyiv: Millennium.

42. Vasiutina, T. M., & Borysyonok, M. O. (2021). *The state and peculiarities of the organization of distance learning of students of the Pedagogical College by means of digital technologies*, Materials of the VIII International Scientific and Practical Internet Conference «Modern Digital Technologies and Innovative Teaching Methods: Experience, Trends, Prospects». Retrieved from <https://bit.ly/3Ov4pbD>

43. Vasiutina, T. M., & Zolotarenko, T. O. (2021). *Peculiarities of organizing virtual excursions for students of primary education in the conditions of distance learning*, Materials of the VII International Scientific and Practical Internet Conference «Modern Digital Technologies and Innovative Teaching Methods: Experience, Trends, Prospects». Retrieved from <https://bit.ly/3Le54fM>

44. Vasiutina, T. M., & Koval, V. O. (2021). *Formation of civic competence in future primary school teachers (on the example of natural sciences and their teaching methods)*, Materials of the International Scientific and Practical Conference. Sloviansk: DDPU. Retrieved from <https://bit.ly/3Qqwku1>

45. Vasiutina, T. M., & Kostyuk, L. A. (2017). *The problem of preparing future primary school teachers for the formation of subject competencies in students by means of field trips in the context of the «New Ukrainian School» concept*, Materials of the Second All-Ukrainian Pedagogical Readings, dedicated to the 295th anniversary of the birth of Hryhoriy Skovoroda «Dialogical space of interaction of subjects of the educational process: philosophical, sociocultural and psychodidactic aspects». Cherkasy: CHNU named after Bohdan Khmelnytsky.

46. Vasiutina, T. M., & Lukyanchenko, O. O. (2020). *Didactic potential of museum pedagogy in primary school teacher training*, *International scientific and practical conference*, Conference proceedings «Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries». Lublin: Izdevniceciba «Baltija Publishing». Retrieved from <https://bit.ly/3MrEAHC>

47. Vasiutina, T. M., & Polishchuk, V. V. (2021). *Modernization of the content of the natural science component of the integrated course «I explore the world» using the MozaBook software complex*, Collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Modern physical knowledge as a basis for integrating the content of school science education». Uman: Visavy. Retrieved from <https://bit.ly/3xK2oTb>

48. Vasiutina, T. M., & Suyundukova, Y. T. (2020). *Peculiarities of teaching future primary school teachers to observe norms of academic integrity*, Materials of the VI International Scientific and Practical Conference "Modern problems of training and professional improvement of workers in the field of education". Cherkasy: Publisher Chabanenko Y.V. Retrieved from <https://bit.ly/3rIHgsI>

Publications that additionally reflect scientific findings of the thesis

49. Vasiutina, T. M. (2021c). *«I explore the world» atlas with contour maps. Society. History. Culture. For 1-4 grades*. Kyiv: DNVP «Cartography».

50. Vasiutina, T. M. (2021d). Preparation of future teachers to form the basics of civic competence in elementary school students by means of media. *Educational and scientific space*, 1, 15-25. Retrieved from <https://bit.ly/3xMd97g>

51. Vasiutina, T. M. (2017e). Excursions in natural history as a means of implementing an activity approach in the education of younger schoolchildren. *Elementary school and modernity*, 11(39), 9-13.

52. Vasiutina, T. M. (2020e). *Workbook for practical classes from the course «Fundamentals of organization of project-research activity of primary school students»*. *Educational and methodological manual for students of the specialty «Primary Education»*. Ivano-Frankivsk: NAIR.

53. Vasiutina, T. M., & Zolotar, O. M. (2009). *Ethnoecological calendar of nature*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.

54. Vasiutina, T. M., & Teletska, L. I. (Ed.). (2015b). *Collection of programs of educational disciplines of the OKR «Bachelor» in the field of knowledge 01 «Education» in the specialty 013 «Primary education». The fields of «Natural Science» and «Social Science»*. Ivano-Frankivsk: NAIR.

55. Vasiutina, T. M., & Teletska, L. I. (Ed.). (2019c). *Workbook on the teaching methodology of the educational field «Social Studies» in primary school:*

Study guide for students of the «Primary Education» specialty of the «Bachelor» OKR. Ivano-Frankivsk: NAIR.

56. Vasiutina, T. M., & Teletska, L. I. (Ed.). (2019d). *Basics of natural science. Practicum Tasks for independent work.* Ivano-Frankivsk: NAIR.

57. Vasiutina, T. M., & Teletska, L. I. (Ed.). (2020). *Workbook on teaching methods of science education in elementary school: Educational and methodological guide for students of the «Elementary Education» specialty of the «Bachelor» OKR (4 years of study).* Ivano-Frankivsk: NAIR.

58. Vasiutina, T. M., Gubareva, D. V., & Osipova, I. I. (2018). Didactic possibilities of blended learning in project activities of 4th grade students. *Primary school and modernity*, 7, 3-7.

59. Vasiutina, T. M., Dragan, O. A., & Tregubova, L. A. (2020). *Curriculum for out-of-school education in the ecological and naturalistic direction (ecological and biological profile) «Nature of the native land: 2 years of study».* Kyiv: NETC.

60. Vasiutina, T. M., Saviuk, G. P., & Saviuk, M. I. (2017a). *Workbook for seminar classes in earth science: Educational and methodological guide for students of the specialty «Primary education».* Ivano-Frankivsk: NAIR.

61. Vasiutina, T. M., Saviuk, G. P., & Saviuk, M. I. (2017b). *Basics of natural science: earth science. Educational and methodological manual for students of the specialty «Primary Education».* Ivano-Frankivsk: NAIR.

62. Olefirenko, T. O., Matvienko, O. V., Vasiutina, T. M., & Zolotarenko, T. O. (2022). *Basics of distance and mixed learning organization in institutions of higher and primary education. Educational and methodological manual for students of specialty 013 «Primary education».* Kyiv: NPU named after M.P. Drahomanov.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	36
ВСТУП.....	37
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ.....	56
1.1. Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у педагогічній теорії та практиці.....	56
1.2. Законодавче забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.....	77
1.3. Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.....	89
Висновки до першого розділу	113
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ.....	119
2.1. Методологічні підходи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.....	119
2.2. Зарубіжний досвід підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.....	155
2.3. Взаємозв'язок змісту шкільної природничої та громадянської освіти з підготовкою майбутніх учителів початкової школи.....	173

2.4. Концепція підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.....	192
Висновки до другого розділу	213

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ.....

3.1. Обґрунтування системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.....	218
3.2. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.....	234
3.2.1. Стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.....	234
3.2.2. Удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи.....	262
3.2.3. Активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки.....	283
3.2.4. Використання інноваційних форм, інтерактивних методів та технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи.....	306
3.3. Навчально-методичне забезпечення системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.....	339
Висновки до третього розділу.....	358

РОЗДІЛ 4. ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ	370
4.1. Мета, завдання і методика організації експериментального дослідження.....	370
4.2. Стан готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (констатувальний етап експерименту).....	376
4.3. Формувальний етап педагогічного експерименту.....	396
Висновки до четвертого розділу.....	415
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	419
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	427
ДОДАТКИ.....	504

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗВО – заклади вищої освіти.

ЗЗСО – заклади загальної середньої освіти.

н. р. – навчальний рік.

КГ – контрольна група

ЕГ – експериментальна група

ОДГ / ОПЛ – освіта для демократичного громадянства / освіта з прав людини.

ОКХ – освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника.

ОПП – освітньо-професійна програма підготовки фахівців.

ЯДС – «Я досліджую світ» (інтегрований курс початкової школи).

DOCCU – міжнародний Швейцарсько-Український проєкт «Розвиток громадянських компетентностей в Україні».

MOODLE – модульне об'єктивно-орієнтоване динамічне навчальне середовище

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Посилення ролі вчителя початкової ланки в реалізації ідей Нової української школи аргументоване суспільною потребою у формуванні майбутнього громадянина на основі загальнолюдських, національних та європейських цінностей, які детермінують вектор сталого розвитку демократичного громадянського суспільства. Розвиток особистості молодшого школяра, формування його ключових компетентностей, природничо-наукового світогляду, незалежного мислення, екологічних настановлень, виховання гуманних почуттів, безпечної та природоохоронної поведінки, активної громадянської позиції, соціальної відповідальності й досвіду, самоідентифікації передбачають запровадження якісних змін в організацію освітнього процесу на засадах ефективної реалізації принципу інтеграції знань. У цьому контексті саме зміст освітніх галузей «Природника» і «Громадянська та історична» має найбільший потенціал для реалізації професійних можливостей вчителя початкової школи щодо інтеграції природничих і соціальних знань для формування національно свідомого громадянина – патріота. На пріоритетності громадянської освіти наголошено в «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2018). Відповідно до нових вимог щодо вивчення природничих дисциплін, домінантою змісту природничої освіти в початковій школі є цілісність системи знань про природу й суспільство для формування в учнів світоглядних уявлень, нової стратегії поведінки в біосфері та екологічного мислення. Пошук нових підходів і моделей організації природничої та громадянської освіти молодших школярів на засадах синергії зумовлює зміну акцентів у підготовці майбутніх учителів початкової школи, зокрема в їхній готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Концептуальні засади й напрями розвитку педагогічної освіти, а також вектори модернізації підготовки майбутніх учителів початкової школи відображено в нормативних документах державного рівня: Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про загальну середню освіту» (2020 р.); «Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 роки» (2014 р.), «Проекті Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років» (2014 р.), «Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2018); «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки» (2015 р.), «Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки» (2016 р.); «Державних стандартах початкової освіти» (2011 р., 2018 р.), «Стандарті вищої освіти України з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 013 «Початкова освіта» (2021 р.), «Професійному стандарті за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2018 р.). Зокрема, акцентовано важливість орієнтації змісту підготовки на формування професійних компетентностей, що забезпечують ефективну реалізацію природничої та громадянської освіти (наявність елементів громадянської освіти в освітніх компонентах, використання потенціалу природничої освіти на засадах міждисциплінарності). Зростають вимоги до готовності майбутніх учителів початкової школи до формування природничої і громадянської компетентності учнів із застосуванням інноваційних методик, технологій та засобів навчання.

За результатами аналізу особливостей підготовки майбутніх учителів початкової школи, опитування випускників, учителів і науково-педагогічних працівників, у здобувачів недостатньо (56 %) сформовано цілісну систему

спеціальних знань, умінь, навичок і практичного досвіду для розв'язання виробничих завдань, пов'язаних із формуванням в учнів основ природничої та громадянської компетентностей, що помітно послаблює предметно-методичний потенціал їхньої професійної діяльності. Потребують оновлення зміст і навчально-методичне забезпечення освітніх компонентів, а також технологічний аспект організації навчання майбутніх учителів початкової школи щодо реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Постає необхідність в обґрунтуванні концептуально-методологічних і методичних засад підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації зазначеної діяльності.

Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти охоплює широке коло питань та актуальна для вітчизняних науковців сучасної доби. Фундаментальними для дослідження є праці, де проаналізовано різні аспекти сучасної освітньої політики, тенденції розвитку педагогічної освіти, особливості професійної підготовки майбутнього вчителя в зарубіжному досвіді (І. Андрощук, Н. Бідюк, С. Гончаренко, О. Гомонюк, О. Дубасенюк, В. Кремень, А. Кузьмінський, В. Третько та ін.); обґрунтовано теоретичні й методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів (Н. Бібик, В. Бондар, М. Вашуленко, Н. Кічук, О. Комар, С. Мартиненко, М. Марусинець, О. Матвієнко, І. Пальшкова, Р. Пріма, О. Савченко, Л. Хомич, І. Шапошнікова й ін.); з'ясовано особливості реалізації змісту природничої та громадянської освіти (Н. Кононенко, Н. Лисенко, О. Лук'янченко, І. Мозуль, Т. Олексенко, О. Юрченко, Л. Чередник, Г. Черненко та ін.); доведено необхідність використання технологій дистанційного навчання й програмних засобів в освітньому процесі ЗВО та ЗЗСО (Р. Гуревич, І. Кулага, Д. Ільницький, В. Косик, Ю. Моїсеєва, О. Подліняєва, С. Стрельник, В. Толочко, А. Яцишин та ін.); схарактеризовано

підходи до формування фахових компетентностей учителя ресурсами музейної педагогіки (Н. Арістова, Т. Мацейків, О. Малихін та ін.); досліджено процес формування готовності до педагогічної діяльності (А. Алексюк, Н. Бахмат, В. Бондар, О. Будник, Ю. Галатюк, М. Євтух, С. Сисоєва, О. Ярошенко та ін.); описано можливості інтеграції навчального змісту для підготовки здобувачів вищої і початкової освіти (І. Большакова, К. Гуз, М. Іванчук, В. Ільченко, М. Ковальчук, О. Матюшенко, В. Нічишина, О. Чекіна, Т. Яніцка-Панек та ін.).

Вагоме значення для дослідження проблем методики викладання природознавства в початковій та основній школі мають студії таких науковців, як Т. Байбара, О. Біда, Т. Воронцова, Т. Гільберг, І. Грушинська, В. Ільченко, О. Лінник, І. Мороз, Л. Нарочна та ін. Науково цінними є розвідки, де відрефлектовано становлення змісту шкільної громадянської освіти та підготовки майбутніх учителів до його реалізації (Ю. Арешонков, Т. Бакка, Н. Бахмат, О. Боярчук, О. Будник, В. Вайдінгер, Т. Гордієнко, О. Маліновська, Л. Мацук, О. Овчарук, О. Пометун, Н. Протасова, І. Смагін та ін.); еволюцію методики формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи (М. Араджионі, Т. Гребеник, О. Козлова, О. Матюшенко та ін.). Посутнє значення мають ідеї освіти зарубіжних та вітчизняних дослідників щодо основ демократичного громадянства й прав людини, методичні орієнтири з їх формування в учнів і студентської молоді (М. Баррет (M. Barrett), П. Брандер (P. Brander), Р. Голлоб (R. Gollob), І. Залєсова, В. Вайдінгер, О. Пометун); підходи до формування складників громадянської компетентності в учнів (П. Момпоінт-Гайллард (P. Mompoin-Gaillard), Дж-Мм. Хейдт (J.-Mm. Heydt), І. Петріан, С. Цюрюпа, О. Юрченко).

Системний аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує важливість проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до досліджуваної діяльності й недостатнє використання освітніх резервів ЗВО та ЗЗСО для

ефективного її забезпечення. Відсутні комплексні студії з питань підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а також формування їхньої готовності до професійної діяльності в умовах багатопредметності, інтегрованих курсів і дистанційного навчання.

До необхідності розв'язання зазначеної проблеми спонукають і виявлені в процесі наукової рефлексії *суперечності* між: зростанням вимог демократичного суспільства й Нової української школи (далі – НУШ) до професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи та реальним станом їхньої готовності до реалізації змісту природничої і громадянської освіти молодших школярів; посиленням суспільного значення природничої та громадянської освіти й недостатнім рівнем усвідомлення ролі вчителя початкової школи в цьому процесі; потребою початкової школи у формуванні природничої та громадянської компетентностей учнів і недосконалістю фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в цьому аспекті; необхідністю вдосконалення системи педагогічної освіти відповідно до європейських стандартів і недосконалістю наукового обґрунтування концептуальних засад системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; об'єктивними потребами здобувачів в оволодінні фаховими знаннями, уміннями, навичками й методиками природничої та громадянської освіти й недосконалістю підходів до відбору та структурування змісту освітньо-професійних програм (навчальних програм фахових дисциплін, розширення переліку вибіркового освітніх компонентів) щодо забезпечення готовності здобувачів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; необхідністю впровадження педагогічних інновацій у фахову підготовку майбутніх учителів початкової школи та реальним станом їх реалізації в освітньому процесі ЗВО; доцільністю створення оптимальних педагогічних умов

до реалізації змісту природничої та громадянської освіти і традиційними підходами до організації теоретичної та практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Отже, актуальність розв'язання порушеної проблеми на професійно-освітньому, науково-теоретичному, практико-педагогічному рівнях зумовила вибір теми дослідження: **«Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація підготовлена відповідно до плану науково-дослідницької роботи Хмельницького національного університету «Психолого-педагогічна система становлення особистості фахівця» (ДР № 0114U005266) та «Трансформація життєвого світу людини в умовах особистісного і професійного розвитку» (ДР № 0116U005844), де автором обґрунтовані теоретичні й методичні засади природничої та громадянської освіти підготовки майбутніх учителів початкової школи. Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради Хмельницького національного університету (протокол № 7 від 22.02.2018 року).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні концепції підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, у розробленні й експериментальній перевірці ефективності системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в професійній діяльності.

Відповідно до мети, сформульовано такі **завдання**:

1) опрацювати стан задекларованої проблеми в українській і зарубіжній педагогічній теорії та практиці;

2) з'ясувати особливості структурування змісту природничої і громадянської освіти в початковій школі та його взаємозв'язок зі змістом підготовки майбутніх учителів початкової школи;

3) схарактеризувати структуру готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; визначити критерії, показники й рівні аналізованої властивості;

4) розробити й теоретично аргументувати концепцію підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;

5) виявити й обґрунтувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;

6) розробити систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти й експериментально перевірити її ефективність;

7) підготувати й упровадити в освітню практику ЗВО навчально-методичне забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи в закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – система підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Концепція дослідження ґрунтована на визнанні природничої і громадянської освіти важливим складником професійної діяльності й підготовки майбутніх учителів початкової школи в контексті суспільних потреб та вимог НУШ. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти є неперервним системним процесом, який

відбувається з огляду на особливості й цінності педагогічної діяльності, відповідно до законодавчо-нормативного забезпечення; орієнтований на вимоги стандартів вищої освіти, шкільної освіти, професії; спрямований на запровадження якісних змін у змістовому, організаційно-технологічному, професійно-особистісному контекстах; зважає на особливості кореляції змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі й вищій школі на засадах інтеграції знань; зумовлений потребою впровадження інноваційних ідей зарубіжного досвіду; прогнозований позитивною динамікою готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Цей процес вибудований на підставі науково обґрунтованої методології, вивчення педагогічних закономірностей освітнього процесу, запровадження дидактично виважених системних педагогічних дій і цілеспрямованих заходів, створення оптимальних педагогічних умов.

В основу концепції дослідження покладено фундаментальні філософські, соціологічні, педагогічні, методичні положення щодо закономірностей розвитку громадянського демократичного суспільства, системи природничої та громадянської освіти, педагогічної освіти, інтеграції міжпредметних зв'язків (природничо-наукових, педагогічних і методичних знань); внутрішньо-особистісної детермінації ціннісно-смыслових установок особистості; професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі загальнолюдських, національних, європейських цінностей.

Концептуальні засади дослідження охоплюють три взаємопов'язані концепти: *методологічний, теоретичний і практичний.*

Методологічний концепт відображає взаємодію та взаємовплив фундаментальних наукових підходів (системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, компетентнісного, інтегративного, середовищного); сучасних досягнень природничих наук, концептуальних

положень громадянської освіти й культури демократії; зарубіжних тенденцій розвитку педагогічної освіти та підготовки майбутніх учителів початкової школи; закономірностей педагогічної діяльності вчителя початкової школи в контексті вимог професійного стандарту; комплексу загальнодидактичних (науковості, системності, наочності, наступності, гуманізації, свідомості) і специфічних принципів (соціалізації, інструментальності, активності, фрактальності, міждисциплінарності, дидактико-розвивального середовища) підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Теоретичний концепт окреслює систему вихідних концептуальних положень, дає змогу виявити провідні теорії (теорії людиноцентризму, співпраці, толерантності, теорії і практики аксіогенези особистості, ціннісних орієнтацій та ін.), ідеї, нормативно-правові засади, вихідні параметри, дефініції, покладені в основу розуміння феномену «підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти», наукового опису досліджуваних явищ, аналізу, узагальнення й синтезу, а також обґрунтування та моделювання системи зазначеного процесу.

Практичний концепт реалізований через розроблення й упровадження системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, передбачає прикладну реалізацію перевірки ефективності теоретично обґрунтованих наукових положень, дієвості всіх складників розробленої системи через упровадження створених педагогічних умов, розробленого навчально-методичного забезпечення; обґрунтування критеріїв, показників і рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Загальна гіпотеза дослідження. Основні положення концепції втілено в *загальній гіпотезі*, яка ґрунтована на припущенні, що ефективність підготовки майбутніх учителів початкової школи до аналізованої діяльності суттєво зросте

за умови впровадження теоретично обґрунтованої й експериментально перевіреної системи, яка впливає на підвищення рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Загальна гіпотеза конкретизована в **часткових припущеннях**, відповідно до яких підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти набуває ефективності, якщо:

– теоретично й методологічно обґрунтувати підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти відповідно до «Стандарту вищої освіти» (за спеціальністю 013 «Початкова освіта») і нормативних документів початкової школи; виявити специфіку підготовки майбутніх учителів початкової школи в зарубіжному досвіді; обґрунтувати методологічні підходи до розв'язання досліджуваної проблеми;

– розробити систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що вирізняється чіткою структурно-функційною зорієнтованістю на взаємодію її підсистем (цільової, теоретико-методологічної, змістово-технологічної, діагностично-результативної), забезпечити поетапність її реалізації (мотиваційно-орієнтувальний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивно-реалізаційний етапи);

– виокремити, обґрунтувати й реалізувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу

майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи);

– реалізувати об'єктивну діагностику й оцінювання навчальних досягнень студентів, корекцію формування компонентів готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на основі науково обґрунтованих критеріїв, показників і рівнів;

– підготувати й упровадити в освітню практику ЗВО навчально-методичне забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Методологічну основу дослідження становлять положення теорії пізнання; основні закони діалектики (перехід кількісних змін до якісних новоутворень особистості); філософське положення про взаємозв'язок загального, особливого, одиничного; принцип взаємозв'язку явищ і процесів у суспільстві, науці й освіті; психолого-педагогічні теорії аксіологічного, особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентнісного, системного, інтегративного, середовищного підходів; психолого-педагогічні теорії розвитку й саморозвитку професійних якостей особистості, взаємозв'язку якісних і кількісних параметрів процесів та явищ у системі освіти, їх системного аналізу й моделювання; загальнодидактичні та специфічні принципи підготовки фахівців.

Теоретичною основою дослідження слугують положення сучасної філософії вищої освіти (В. Андрущенко, І. Зязюн, А. Кузьмінський та ін.); компетентнісного підходу до професійної підготовки фахівців і педагогічної компаративістики (Н. Бідюк, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, О. Сухомлинська, Г. Тарасенко, В. Третько та ін.); концептуальні засади, теорії

й методики фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи (Н. Бахмат, Н. Бібік, В. Бондар, О. Комар, О. Матвієнко та ін.); проблем реалізації природничої освіти й екологізації її змісту (Т. Байбара, Г. Білецька, С. Гончаренко, І. Грущинська, В. Ільченко та ін.), основ демократичного громадянства й прав людини, методичних орієнтирів із їх формування в учнів і студентської молоді (Ф. Адігер (F. Adiger), П. Брандер (P. Brander), Н. Ганеа (N. Ghanea), Р. Голлоб (R. Gollob), В. Вайдингер (W. Weidinger), В. Арешонков, Т. Бакка, В. Ляпунова та ін.); особливості фахової підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (О. Біда, Л. Височан, Н. Граматик, О. Демченко, О. Лінник та ін.); педагогічної інноватики й упровадження педагогічних технологій у ЗВО та ЗЗСО (Є. Александрова, Р. Гуревич, Л. Даценко, В. Імбер, О. Кубатко, Ю. Кулінка, А. Лікарчук, Н. Матяш, Ю. Моїсеєва, Н. Лазаренко, О. Пехота, С. Сисоєва, О. Червоненко, Ш. Бургшталер (Sh. Burgstahler) та ін.).

Для реалізації поставлених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння й зіставлення, індукція та дедукція, аналогія, що дали змогу схарактеризувати стан опрацювання проблеми в наукових джерелах, обґрунтувати поняттєво-категорійний апарат, вивчити законодавчо-нормативні документи у сфері освіти, освітні та професійні стандарти, дисертації, електронні ресурси, досвід роботи науково-педагогічних працівників ЗВО; узагальнення, моделювання – для розроблення системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; *емпіричні* – обсерваційні (самопостереження, спостереження, рефлексія), діагностичні (анкетування, тестування, бесіди, опитування, експертне оцінювання, самоаналіз) – для з’ясування мотивів, цінностей, потреб, рівня знань майбутніх учителів початкової школи у ЗВО; педагогічний експеримент для визначення рівнів готовності

майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на різних етапах дослідження, перевірки ефективності розробленої системи й виокремлених педагогічних умов; *статистичні* – кількісний і якісний аналіз експериментальних даних, методи математичної статистики (непараметричний критерій Пірсона χ^2) для оцінювання достовірності результатів педагогічного експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: *уперше* обґрунтовано концепцію підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в єдності трьох концептів (методологічного, теоретичного, практичного); розроблено й експериментально перевірено ефективність системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що охоплює взаємопов'язані підсистеми (цільова, теоретико-методологічна, змістово-технологічна, контрольна-результативна); виокремлено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови (стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи), що вможливають відтворення цілеспрямованого системного процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеної діяльності;

– *удосконалено* сутність понять «підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти», «готовність майбутнього вчителя початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»; зміст підготовки майбутніх учителів

початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (оновлено і структуровано зміст освітніх компонентів), а також процесуальний компонент фахової підготовки з огляду на особливості дистанційної освіти та зарубіжний досвід;

– *подальшого розвитку й конкретизації* набули положення щодо компонентного складу готовності (компоненти, критерії, показники) майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; специфічні принципи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; діагностичний інструментарій для визначення стану готовності майбутніх учителів початкової школи до названої діяльності.

Практичне значення одержаних результатів аргументоване розробленням навчально-методичного забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, зокрема: навчальних програм освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Основи природознавства з екологією», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Основи і методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Основи організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкової школи» і навчально-методичних комплексів до них, що містять курси лекцій, систему практичних занять, завдання для навчального проєктування, комплекти засобів для модульного й підсумкового контролів, розміщені в модульному об'єктивно-орієнтованому динамічному навчальному середовищі (MOODLE); розділу в методичних рекомендаціях з організації виробничої практики («Методика проведення уроків за змістом природничої та громадянської освіти»); навчальних посібників – «Основи природознавства: землезнавство», «Основи землезнавства з програмним засобом «MozaBook», «Основи організації

змішаного та дистанційного навчання у вищій та початковій школі»; «Етноекологічний календар природи», «Атлас «Я досліджую світ» із контурними картами. Суспільство. Історія. Культура» (гриф МОН), «Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання»» (гриф МОН); робочі зошити на друкованій основі – «Зошит з методики навчання природничої освітньої галузі», «Зошит з основ і методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Зошит з основ організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкової школи». Результати дослідження оприлюднені на авторському ютуб-каналі (<https://bit.ly/3K73xYW>) і можуть бути використані в освітньому процесі педагогічних ЗВО для оновлення змісту професійно орієнтованих дисциплін, створення нових методик викладання, а також у системі підвищення кваліфікації вчителів початкової школи в закладах післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 94-33/03 від 27.01.2022), Володимир-Волинського педагогічного коледжу ім. А. Ю. Кримського Волинської обласної ради (довідка № 28/01-07/22 від 26.01.2022), Мукачівського державного університету (довідка № 132 від 28.01.2022), Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (довідка № 145/03 від 27.12.2021), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 01-12/90 від 08.12.2021), Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 1001/02-13 від 31.12.2021).

Особистий внесок здобувача. У процесі наукового пошуку підготовлено публікації в співавторстві, де дисертантці належать такі напрацювання: у навчальному посібнику [3] розроблено зміст лекцій і практичних занять; у статті [6]

виокремлено й обґрунтовано напрями реалізації «Концепції громадянської освіти в підготовці майбутніх учителів початкової школи»; у розвідці [15] окреслено практичний складник організації роботи учнів 1-го класу з картографічними посібниками в процесі вивчення курсу «ЯДС»; у статті [16] описано практичні заходи з модернізації змісту підготовки майбутніх учителів до методики викладання освітньої галузі «Природознавство»; у праці [17] викладено методичні особливості підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до навчання учнів природознавства; у статті [18] аргументовано дидактичний потенціал атласу з природознавства в курсі «ЯДС» (1 – 2 клас); у публікації [19] схарактеризовано теоретичні засади організації групової роботи учнів початкової школи засобами інструментарію Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»; у статті [20] удокладнено зміст і методику організації занурень у початковій школі як прикладу міждисциплінарної інтеграції в STREAM-освіті; у роботі [21] витлумачено методичні засади реалізації «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні в підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності»; у статті [22] запропоновано підходи до формування толерантності в майбутніх учителів початкової школи НУШ у фаховій методиці; у праці [25] доведено ефективність упровадження інтегрованих занять за змістом природничої та громадянської освіти у ЗВО за результатами роботи в міжнародних проєктах; у статті [26] обґрунтовано теоретичні засади праксеологічної спрямованості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи; у студії [27] схарактеризовано сутність компетентнісного підходу в підготовці майбутніх учителів початкової школи; у статті [28] поінформовано про можливості інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в освітню діяльність; у дослідженні [29] описано заходи з реалізації компетентнісного підходу до навчання майбутніх учителів початкової школи; у праці [42] представлено теоретичні засади

організації дистанційного навчання студентів засобами цифрових технологій; у студії [43] репрезентовано теоретичні особливості організації віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти в умовах дистанційного навчання; у розвідці [44] подано відомості про практичний інструментарій формування складників громадянської компетентності в майбутніх учителів початкової школи; у праці [45] запропоновано методичні аспекти підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів предметних компетенцій засобами екскурсій у контексті «Концепції НУШ»; у публікації [46] проаналізовано теорію і практику використання музейної педагогіки в підготовці вчителя початкової школи на прикладі природничих дисциплін; у праці [47] схарактеризовано дидактичний потенціал програмного комплексу «MozaBook» для модернізації змісту природничого складника інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; у студії [48] з'ясовано сутність академічної доброчесності здобувачів вищої освіти; у посібнику [53] розроблено методичний апарат, покажчик термінів; у праці [54] запропоновано змістове наповнення модулів дисциплін і завдань для практичних занять; у навчальних посібниках [55 – 57] розроблено завдання для аудиторної роботи студентів спеціальності 013 «Початкова освіта»; у праці [58] схарактеризовано сутність змішаного навчання та особливості його організації в сучасній практиці; у навчальній програмі [59] запропоновано зміст позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) протягом 2 років навчання для молодших школярів; у праці [60] розроблено зміст семінарських занять; у навчально-методичному посібнику [61] викладено зміст лекцій і семінарських занять; у публікації [62] удокладнено особливості застосування цифрових ресурсів «Jamboard» та «MozaBook» під час організації дистанційного навчання в початковій школі. Ідеї співавторів у дисертації не використані.

Результати дослідження апробовано на конференціях і семінарах різного рівня: *міжнародних* – «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи» (м. Тернопіль, 8 квітня 2021 р.; 11 – 12 листопада 2021 р.); «Демократія та освіта: викладання та навчання демократії в початковій школі та педагогічній освіті» (Норвегія – Україна, 21 – 22 квітня 2021 р.); «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (м. Вінниця, 22 – 23 квітня 2021 р.); «International scientific and practical conference. Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries» (Lublin, September 25 – 26, 2020); «Актуальні проблеми психології розвитку особистості» (м. Київ, 14 – 15 травня 2020 р.), «Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог НУШ» (м. Тернопіль, 20 – 21 травня 2019 р.); «Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього» (м. Чернігів, 11 – 12 квітня 2019 р.); «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи» (м. Тернопіль, 7 – 8 листопада, 2019 р.; 30 квітня 2020 р.); «Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти» (м. Чернігів, 23 – 24 квітня 2020 р.); «Вища школа в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Черкаси, 26 – 27 квітня 2017 р.); «Проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи в контексті становлення нової української школи» (м. Київ, 2 грудня 2016 р.); «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (м. Умань, 27 – 28 вересня 2017 р.); «Проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи в контексті становлення нової української школи» (м. Київ, 2 грудня 2016 р.); «Освіта і здоров'я підростаючого покоління» (м. Київ, 26 квітня 2016 р.); *усеукраїнських* –

«Сучасні фізичні знання як основа інтеграції змісту шкільної природничої освіти» (м. Умань, 24 – 25 листопада 2021 р.).

Матеріали кандидатської дисертації «Пропедевтика природничих знань учнів 5-го класу загальноосвітньої школи» за спеціальністю 13.00.02 «Теорія і методика біології», що захищена 2004 року, у тексті докторської роботи не використано.

Публікації. Основні результати дослідження представлено в 62 наукових працях, із яких: 1 монографія, 2 навчальні посібники, 22 статті у фахових наукових виданнях України та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, 4 в іноземних наукових періодичних виданнях, 19 публікацій, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації, 14 праць, які додатково відображають отримані результати.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій українською й англійською мовами, вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 617 сторінках, із них основного тексту – 426 сторінок. Робота містить 27 таблиць, 7 рисунків, 14 додатків. У списку використаних джерел подано 613 найменувань, зокрема 52 – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

1.1. Проблема підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у педагогічній теорії та практиці

Проблема підготовки майбутніх учителів до виконання професійних завдань, пов'язаних із природничою та громадянською освітою, завжди перебувала в центрі уваги багатьох дослідників. Підготовка вчителів початкових класів, як і педагогів будь-якого іншого профілю, регламентована низкою нормативно-правових та законодавчих актів, що декларують максимальну інтеграцію наукових засад природничого й гуманітарного спрямування, важливість формування в здобувачів вищої освіти сучасного світорозуміння, світоглядної та екологічної культури, адекватної до викликів сьогодення, виховання активного й відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою активною громадянською позицією, готовністю виконувати громадянські та професійні обов'язки.

У контексті дослідження варті поцінування праці вчених, що доцільно згрупувати за кількома науковими векторами: фундаментальні положення з гуманізації й гуманітаризації освіти та виховання, концептуальні засади професійної підготовки майбутніх учителів у ЗВО (В. Андрущенко (Андрущенко, 2020), І. Бех (Бех, 2008), О. Біда (Біда, 2018), В. Бондар (Бондар & Шапошнікова, 2015), С. Гончаренко (Гончаренко, 1997), В. Ільченко (Ільченко, 2010), О. Матвієнко (Матвієнко, 2009), М. Марусинець (Марусинець, 2015),

І. Пальшкова, (Пальшкова, 2011), О. Савченко (Савченко, 1997), С. Сисоєва (Сисоєва, 2011), О. Ярошенко (Ярошенко, 2015) та ін.); підходи до наукового обґрунтування підготовки майбутніх учителів початкової школи (теорії, методики, технології) (Н. Бібік (Бібік, 2014), О. Біда (Біда, 2003), Л. Височан (Височан, 2021), О. Демченко (Демченко, 2020), Л. Коваль (Коваль, 2011), О. Комар (Комар, 2011), І. Пальшкова, (Пальшкова, 2008), Р. Пріма (Пріма, 2016), О. Савченко (2012; 2014; 2019), С. Стрілець (Стрілець, 2015), Л. Хомич (Хомич, 1998), І. Шапошнікова (Шапошнікова, 2019) та ін.).

Провідні українські вчені О. Будник (Будник, 2015), О. Демченко (Demchenko, Koval, Vatso, Lyman & Turchyna, 2020), О. Комар (Комар, 2011), А. Кузьмінський (Кузьмінський, Біда, Кучай О., & Кучай Т., 2019), Н. Лазаренко (Лазаренко, 2018), М. Марусинець (Марусинець, 2015), В. Нічишина (Нічишина, 2014), І. Пальшкова (Пальшкова, 2008), О. Пометун (Пометун, Пироженко, 2002), Р. Пріма (Пріма, 2016), О. Савченко (Савченко, 1992), С. Сисоєва (Сисоєва, 2011), О. Шапран (Шапран, 2008) й ін. обґрунтовують особливості підготовки педагогічних кадрів до впровадження новацій, описують здатність до саморефлексії та мобільності, досліджують специфіку формування готовності до майбутньої інноваційної діяльності.

Особливості професійної підготовки вчителя початкової школи загалом і до реалізації природознавчої освіти зокрема схарактеризовано в працях Н. Бібік (Бібік, 2014), О. Біди (Біда, 2018; Біда, Кузьмінський, Кучай, Кучай & Сулим, 2019), В. Бондаря (Бондар & Шапошнікова, 2006; 2015), Л. Височан (Височан, 2021), К. Волинець (Волинець, 2013), К. Волохатої (Волохата, 2018), Н. Граматик (Граматик, 2015; 2017), Л. Коваль (Коваль, 2011), Н. Кононенко (Кононенко, 2013), І. Мозуль (Мозуль, 2017а), І. Пальшкової (Пальшкова, 2008), В. Примакова (Примакова, 2010), О. Савченко (Савченко, 2014), І. Стахова

(Стахова, 2016), Г. Тарасенко (Тарасенко, 2006), Г. Черненко (Черненко, 2014), О. Ярошенко (Ярошенко & Мозуль, 2017) та інших учених.

У контексті дослідження вагоме значення для педагогіки й методики викладання природознавства в початковій та основній школі мають студії таких науковців, як Т. Байбара (Байбара, 1998), О. Біда (Біда, 1998; 2000; 2001; 2003), Л. Височан (Височан, 2017), Т. Воронцова (Воронцова, Пономаренко, Хомич, Гарбузюк & Андрук, 2019), Т. Гільберг (Гільберг, 2019; Гільберг, Тарнавська, Хитра & Павич, 2020), І. Грущинська (Грущинська, 2009), В. Ільченко (Ільченко, 2010), О. Лаврентьєва (Лаврентьєва, 2014), О. Лінник (Лінник, 2010), І. Мороз (Загальна, 2006), Л. Нарочна (Нарочна, Ковальчук & Гончарова, 1990), В. Пакулова (Пакулова & Кузнецова, 1990), А. Степанюк (Степанюк, 1999) та ін.

Науково цінними є розвідки, де відрефлектовано становлення змісту шкільної громадянської освіти та підготовки майбутніх учителів до її реалізації (Ю. Арешонков (Арешонков, 2014 а; Арешонков, 2014 б), Н. Бахмат (Бахмат, 2014), Т. Гордієнко (Гордієнко, 2017), О. Маліновська (Маліновська, 2014), О. Матвієнко (Матвієнко & Дідур 2017), Л. Мацук (Мацук, 2002)), О. Овчарук (Овчарук, 2016), О. Пометун (Пометун, Ремех & Гейко, 2013), Н. Протасова (Зростаємо, 2011), І. Смагін (Смагін, 2014), Л. Чередник (Чередник, 2018)) та ін.); еволюцію методики формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи (М. Араджионі та Н. Бібік (Розвиваємо, 2018)); О. Козлова та Гребеник Т. В. (Козлова & Гребеник, 2018); О. Матвієнко (Матвієнко & Губарева, 2021), О. Матюшенко (Матюшенко О., 2008) та ін.

Посутній блок сучасного досвіду з опорою на світову практику становлять дослідження, пов'язані з формуванням власне змісту природничої та громадянської освіти в закладах середньої загальної освіти. У нормативних документах громадянська освіта інтерпретована як навчання та громадянське виховання на основі національних і загальнолюдських цінностей. Така освіта

базована на необхідності створення сприятливих умов для формування й розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та в усіх складниках освіти, що дає змогу краще розуміти й реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до власних прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження й розвиток демократії (Концепція, 2018). У довідкових джерелах природнича освіта описана як сукупність знань, умінь, навичок із наукових галузей, які вивчають явища навколишнього світу в живій і неживій природі. До основних природничих наук зараховують астрономію, що вивчає Всесвіт; фізику, яка інтегрує знання про склад і структуру матерії та основні явища в неживій природі; хімію – науку про будову й перетворення речовин; біологію та екологію як науки про живу природу; науки про Землю – географію, геофізику й геологію; медицину, що вивчає людське тіло та його хвороби (Природничі, 2021).

Досліджуючи проблему підготовки майбутніх учителів до толерантного виховання учнів як складника його громадянської компетентності, Л. Чередник зазначає, що в педагогічній літературі під терміном «професійна підготовка» розуміють сукупність знань, умінь і навичок, опанування яких дає змогу працювати спеціалістом певної кваліфікації; цілеспрямований процес навчання реальних і потенційних працівників професійних знань та вміння для набуття навичок, необхідних для виконання певних видів робіт; засіб приросту індивідуального потенціалу особистості, розвитку резервних сил, пізнавальної та творчої активності на основі оволодіння загальнонауковими й професійно значущими знаннями, вміннями, навичками; соціально та педагогічно організований процес трудової соціалізації особистості, що забезпечує орієнтацію й адаптацію у світі професій (Чередник, 2020, с. 24–25).

У зв'язку з цим, науково вартісними є праці, пов'язані з обсягом, логікою розгортання, власне предметним змістом природничої та громадянської освіти за різними ступенями загальної освіти (В. Арешонков (Арешонков, 2014а; 2014b), Т. Бакка (Бакка, Т. В., & Мелещенко, Т. В. 2019), Н. Бахмат (Бахмат, 2014)., О. Біда (Біда, 2001), Т. Гордієнко (Гордієнко, 2017), О. Маліновська (Маліновська, 2014), А. Степанюк (Степанюк, 1999), Н. Ярош (Ярош, 2011). Базовими для роботи вважаємо розвідки з проблем підготовки майбутніх учителів до реалізації цього змісту через призму змісту, форм, технологій, методів, засобів навчання здобувачів вищої освіти. Зокрема, доробок Н. Бібік (Бібік, 2014), О. Біди (Біда, 2016), Г. Білецької (Білецька, (2013; 2014), Л. Височан (Височан, 2021), Н. Захарової (Захарова, 2015), Н. Кононено (Кононенко, 2013), І. Мозуль (Мозуль, 2017с), І. Мороз (Мороз, & Васютіна, 2008), М. Нестеренко (Нестеренко, 2019), Н. Нетребко (Нетребко, 1998), Т. Олексенко (Олексенко, & Молодиченко, 2012), С. Приходько (Приходько, 2010), С. Цюрюпи (Цюрюпа, 2014), Г. Черненко (Черненко, 2014), О. Ярошенко (Ярошенко, & Мозуль, 2017) та інших є вагомим для підготовки студентів до втілення ідей природничої освіти в практику роботи школи та для формування в студентів фахових компетентностей. У працях Н. Бирко (Бирко, 2014), Ю. Гордієнко (Гордієнко, 2017), О. Демченко (Демченко, 2020), О. Савченко (Савченко, 2014), І. Смагіна (Смагін, 2014), А. Старєвої (Старєва, 2013), І. Сухопари (Сухопара, 2021), Л. Чередник (Чередник, 2020) та інших окреслено феномен підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту громадянської освіти, з'ясовано особливості формування окремих складників громадянської компетентності в студентів, а також у ході підготовки до її формування в молодших школярів.

Провідну роль у підготовці майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої освіти відіграє опрацювання наукового доробку

О. Біди. За словами дослідниці, багато вчителів початкових класів відчуває труднощі під час викладання природничого матеріалу, що пов'язані із застосуванням нових технологій в освітньому процесі та з добором навчального матеріалу, який доцільно використовувати в процесі формування природничих уявлень і понять у здобувачів початкової освіти. Зокрема, студентам важко проводити екологізацію, естетизацію, активізацію навчальної діяльності, застосовувати диференційований, інтегрований підходи. Знання, раніше опановані вчителями у вищих навчальних закладах, виявляються недостатніми, з огляду на сучасні вимоги до реформування освіти. Це негативно впливає на реалізацію особистісно орієнтованого навчання та виховання молодших школярів, формування в них знань про цілісність природничо-наукової картини світу (Біда, 2003). Докладний аналіз реальних потреб практиків, на думку О. Біди, вимагає термінового розроблення теоретичних і методичних положень стосовно підвищення рівня підготовки студентів до викладання природознавчих дисциплін у початкових класах. Зокрема, необхідно поглибити теоретичне обґрунтування змісту підготовки майбутніх фахівців, увідповіднити його з вимогами до реформування освіти; розробити та ввести до навчального процесу закладів вищої освіти цілісну систему методичної підготовки студентів до викладання природознавчих дисциплін, вибравши особистісно орієнтоване підґрунтя з широким використанням новітніх технологій (Біда, 2002).

Досліджуючи теоретико-методичні засади природничо-наукової підготовки майбутніх учителів початкових класів, Л. Височан переконливо доводить, що під такою підготовкою варто розуміти «цілеспрямований, системний, побудований на міждисциплінарній основі освітній процес, спрямований на формування системи фундаментальних природничо-наукових знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій та досвіду пізнавальної і практичної діяльності, необхідних та достатніх для провадження продуктивної професійної

діяльності й виявлення соціальної активності в суспільному житті». З огляду на збільшення розриву між досягненнями в розвитку природничих наук і рівнем природничо-наукової освіти, на послаблення інтересу до природничих наук та мотивації до вивчення природничих дисциплін в школі й ЗВО, Л. Височан стверджує, що необхідно модернізувати природничо-наукову підготовку майбутніх учителів початкової школи (Височан, 2021, с. 2–3).

У цитованій праці описано чотири основні педагогічні умови, утілення яких сприятиме якісній підготовці майбутніх учителів до реалізації змісту природничої освіти, а отже, формуванню природознавчої компетентності учнів початкової школи: стимулювання мотивації майбутніх учителів початкової школи до вивчення природничо-наукових дисциплін засобами навчально-ігрових і проектних технологій; міжпредметна інтеграція природничо-наукової та психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи; удосконалення методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування природознавчої компетентності молодших школярів; використання інноваційних форм, методів і технологій навчання для активізації науково-дослідницької діяльності студентів (Височан, 2021, с. 229).

Виконуючи психолого-педагогічний аналіз природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів як об'єктивної здатності до реалізації змісту природничої освіти у власній професійній діяльності, Н. Граматик зазначає, що таку підготовку студентів варто трактувати як «системотвірну ланку у формуванні їхніх професійних знань та умінь. Це спонукає вищу педагогічну школу до пошуку ефективних шляхів і засобів дидактично-технологічної підготовки майбутніх учителів початкової школи до викладання природничої освітньої галузі, з огляду на вітчизняний та зарубіжний творчий досвід. Фундаментальність освіти майбутнього вчителя початкових класів передбачає опанування природничо-наукових і професійно орієнтованих

дисциплін, що транслюють базові знання, становлять ядро сучасної наукової картини світу й мають принципово важливе значення для формування загального кругозору, культури мислення та наукового світогляду студентів. Крім того, природознавча обізнаність є важливим складником професійної компетентності майбутнього вчителя» (Грамастик, 2017, с. 224–225).

К. Волохата описує здатність студента спеціальності «Початкова освіта» до реалізації змісту природничої освіти через сформованість природознавчої компетентності. Дослідниця характеризує це як «інтегративну якість особистості, яка володіє комплексом професійно значущих для вчителя якостей, сформованих на основі науково-природничого світогляду, сукупністю уявлень, знань, умінь, ставлень та оцінних суджень до предметів і явищ природного оточення, визначає місце та діяльність людини в природі, а також на підставі краєзнавчого принципу навчання, спрямованого на відродження та розвиток ціннісного ставлення до природи, які виявляються в здатності провадити педагогічну діяльність під час навчання молодших школярів змісту початкової природознавчої освіти» (Волохата, 2018, с. 3).

Автор теоретично обґрунтовує, реалізовує й експериментально доводить ефективність педагогічних умов формування зазначеної компетентності в майбутніх учителів початкової школи у ЗВО: формування позитивної мотивації студентів щодо вивчення дисциплін загальноосвітньої підготовки через професійне спрямування їхнього змісту; розроблення й упровадження інтегрованого курсу «Основи природознавства та краєзнавства з методикою викладання»; використання проектних технологій навчання в процесі природничо-наукової підготовки майбутніх учителів початкової школи (Волохата, 2018, с. 201).

Підтримуючи ідею формування природничо-наукової компетентності майбутніх учителів початкових класів як складника фахової підготовки,

Н. Граматик акцентує увагу на цілеспрямованій природничій освіті студентів, що слугуватиме основою зазначеної компетентності. Авторка вважає, що завдяки такій освіті в студентів буде сформована на високому рівні природничо-наукова компетентність. Це передбачає оволодіння понятійно-термінологічним апаратом природничих наук; засвоєння предметних знань та усвідомлення фундаментальних ідей і принципів природничих наук, зокрема сутності основних законів та закономірностей природи, що дають змогу зрозуміти перебіг природних явищ і процесів; формування ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійну взаємодію людини і природи, а також ідей сталого розвитку суспільства (Граматик, 2015).

Особливої дослідницької уваги потребує сучасний стан підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту громадянської освіти. Формування свідомої громадянської компетентності та громадянського суспільства в державі буде неефективним без необхідних у системі освіти траєкторій громадянської освіти, без утвердження демократичних основ особистості, утілення опанованих знань про права людини в повсякденному житті. Суспільні перетворення та їхній вплив на систему освіти вмотивовують необхідність залучення до освітнього процесу таких питань, як формування особистості громадянина, зокрема його культурної, правової, політичної компетентностей. Проблема реалізації змісту громадянської освіти набуває особливого значення. Це зумовлене також і тим, що Україна еволюціонує інтеграційним європейським освітнім курсом. Саме тому пріоритетним завданням сучасної освітньої системи є формування громадянина, адаптованого до активної діяльності в громадянському суспільстві.

Аналіз зарубіжних педагогічних джерел дає підстави вважати, що реалізація змісту громадянської освіти – комплексний процес, базований на демократичній основі, фундаментальному принципі прав та обов'язків

громадянина, знаннях і навичках, необхідних для створення активної громадянської позиції сучасної молоді.

У фахових джерелах представлено чимало матеріалів, присвячених підготовці майбутніх учителів до реалізації змісту громадянської освіти. Наукові розвідки можна згрупувати за кількома напрямками:

- пошук / становлення змісту громадянської освіти в закладах освіти різних рівнів у світовому й вітчизняному досвіді (Р. Наймі (R. Niemi), Дж. Джан (J. Junn), (Niemi, & Junn, 1998); Ф. Ейдігер (F. Adiger) (Adiger, 2000); К. Даєрр (K. Duerr) (Duerr, 2010); О. Ічілов (O. Ichilov) (Ichilov, 2014); В. Арешонков (Арешонков, 2014 а; 2014 б); Н. Бахмат (Бахмат, 2020); О. Маліновська (Маліновська, 2014); Н. Ярош (Ярош, 2011));

- теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до реалізації окремих складників громадянської освіти (О. Матвієнко (Матвієнко, 2009; 2017); Л. Чередник (Cherednyk, 2019));

- формування толерантності в студентів як складника їхньої громадянської компетентності (О. Біда (Біда, 2016); Н. Бирко (Бирко, 2014); Т. Білоус (Білоус, 2004); Т. Варенко (Варенко, 2011), Ю. Гордієнко (Гордієнко, 2017); О. Козлова (Козлова, 2018); Т. Васютіна (Vasiutina, & Lukianchenko, 2021); В. Ляпунова (Ляпунова, 2016); Л. Чередник (Чередник, 2016; 2018)) та підготовка до формування цієї якості в учнів (О. Біда (Біда, 2017); І. Сухопара (Сухопара, 2011));

- методична підготовка студентів до реалізації змісту громадянської освіти (Т. Бакка (Бакка, & Мелещенко, 2019), Н. Бібик (Бібик, 2014); О. Боярчук (Боярчук, Герасим, & Рафальська, 2017); О. Будник (Будник, 2015); В. Вайдінгер та ін. (Вайдінгер, Голлоб, Крапф, & Олафсдоттір, 2016); О. Савченко (Савченко, 2014); А. Старєва (Старєєва, 2013));

– ідеї освіти з основ демократичного громадянства та прав людини, методичні орієнтири з їх формування в учнів і студентської молоді (М. Баррет (M. Barrett) (Barrett, 2016); П. Брандер (P. Brander) та ін. (Brander, De Witte, Ghanea, Gomes, Keen, Nikitina, & Pinkeviciute, 2012); Р. Голлоб (R. Gollob) (Gollob, 2010), І. Залєсова (Залєсова, 2015); В. Вайдінгер, (Вайдінгер, & Голлоб, 2011); О. Козлова (Козлова, 2018); О. Овчарук (Овчарук, 2016); О. Пометун (Пометун, 2013); (Про проект, 2018));

– формування складників суспільствознавчої / громадянської компетентності в учнів (П. Момпоінт-Гайллард (P. Mompoint-Gaillard) (Mompoint-Gaillard, 2015); Дж-Мм. Хейдт (J.-Mm. Heydt) (Heydt, 2011); І. Петріан (Петріан, 2018); І. Смагін (Смагін, 2014); С. Цюрюпа (Цюрюпа, 2014) та ін.

Узагальнюючи результати вивчення науково-методичної бази дослідження, зауважимо, що під час професійної підготовки в закладі вищої освіти майбутні фахівці формуються як професіонали, мотивовані до самовдосконалення впродовж життя; як фахівці, які прагнуть до професійного розвитку; як громадяни, орієнтовані на розбудову громадянського суспільства. У праці Т. Гребеник зазначено, що «громадянська освіта в закладах вищої освіти є цілеспрямованим єдиним процесом формування особистості громадянина» (Гребеник, 2011). Поділяючи думку О. Козлової та Т. Гребеник, вважаємо, що «громадянська освіта здобувачів вищої освіти покликана забезпечити достатній рівень сформованості громадянської позиції й готовності майбутніх фахівців до реалізації поставлених перед ними завдань» (Козлова, 2018, с. 16).

Сучасна підготовка майбутніх фахівців у контексті громадянської освіти вимагає пошуку нових форм і методів організації освітнього процесу. Це

аргументоване особливостями основ громадянської освіти майбутніх учителів у процесі професійної підготовки, а саме:

- особливості індивідуального розвитку здобувача закладу вищої освіти та його фахової підготовки;
- методичні можливості освітнього процесу в забезпеченні громадянської освіти майбутніх фахівців закладу вищої освіти;
- якість сформованості громадянської компетентності учасників освітнього процесу.

Отже, підготовку майбутніх фахівців початкової ланки освіти варто витлумачувати як процес поступової трансформації майбутнього вчителя з об'єктної в суб'єктну особистість зі стійкою громадянською позицією. Не максимальний обсяг знань, а саме їхня мобільність, адаптування до умов закладу загальної середньої освіти формують готовність випускника вищого закладу освіти до майбутньої педагогічної діяльності.

З огляду на це, підготовка майбутніх учителів до реалізації змісту громадянської освіти – процес формування теоретичних і практичних навичок, необхідних особистісних якостей учителя, що сприяють усвідомленню змісту опанованих знань, власної педагогічної діяльності, володінню сучасними знаннями, навичками та вміннями. Важливим для ефективної підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту громадянської освіти є оновлення підходів до педагогічної практики студентів. Перспективними напрямками вдосконалення педагогічної практики є системність завдань, ускладнення їхнього змісту, збільшення тривалості практики.

Ефективним шляхом до професійної підготовки майбутніх учителів Р. Уайт (R. White) називає створення методичних умов освітнього процесу для реалізації творчого потенціалу педагогічного досвіду студентів. Із цією метою дослідник пропонує організувати індивідуальне наставництво; розробляти й

упроваджувати індивідуальні програми навчання; вибудовувати освітній процес на основі тренінгів і семінарів, які сприятимуть розвитку критичного й рефлексивного мислення (White, 2000, с. 74).

Б. Родофф (B. Rodoff) називає сформовану громадянську позицію надпредметним результатом професійної підготовки майбутніх учителів. Автор описує її як інтегральну характеристику особистості, що охоплює теоретичну й практичну готовність до реалізації змісту громадянської освіти та виявляється в усвідомленому позитивному ставленні до неї (Rodoff, 2003. с. 246).

О. Матвієнко та Н. Дідур вважають, що реалізація громадянської освіти майбутніми вчителями початкової ланки освіти передбачає наявність у них здатності до критичного та творчого досягнення професійної мети в процесі взаємодії з молодшими школярами (Матвієнко, & Дідур, 2017, с. 110).

Аналіз праць західноєвропейських та американських учених засвідчив, що наразі триває розроблення й удосконалення основних положень і компонентів громадянської освіти. Зокрема, Ф. Адігер (F. Adiger) розробляє та формулює базові поняття й компетентності демократичної культури (Adiger, 2000). У праці Ц. Бірзеа (C. Birzea) окреслено підходи, на яких ґрунтоване поняття громадянської освіти (Birzea, 2016).

Історію й передумови становлення громадянської освіти в країнах Європейського Союзу вивчав К. Дюерр (K. Duerr) (Duerr, 2010). Автор наголошує, що громадянська освіта стала частиною національних навчальних програм у всіх країнах ЄС. Її зміст реалізований за трьома підходами: як самостійний предмет; як частина іншого предмета або навчальної галузі; як міжпредметний компонент. За результатами досліджень К. Дюерр, переважає використання комбінованого підходу. Науковець зазначає, що менша частина країн запровадила в освітній процес громадянську освіту як обов'язковий

предмет навчання з початкового рівня освіти, натомість більшість країн затвердила опанування цієї освітньої дисципліни з другого освітнього рівня.

Аналіз освітніх програм країн ЄС спонукає до висновку про багатовимірність поняття громадянської освіти. Згідно з цими програмами, європейські школи ставлять за мету формування не лише теоретичної бази знань, що мають опанувати студенти, а й цінностей і навичок, якими необхідно оволодіти та які потрібно розвивати. У європейських закладах освіти широко заохочують вияв активної громадянської позиції поза школою.

Загалом освітні програми з питань громадянської освіти охоплюють широкий спектр тем, зміст яких стосується фундаментальних принципів демократичного суспільства, розв'язання сучасних суспільних проблем, як-от: культурне різноманіття та сталий розвиток, європейські й міжнародні стандарти тощо.

Працю О. Іхілова присвячено основам використання навичок громадянської освіти в умовах конфліктів. Дослідник вдається до багаторівневого й міждисциплінарного підходів, аналізуючи поведінку індивідуумів у конфліктних і неконфліктних ситуаціях на основі знань та навичок громадянської освіти. Автор доводить, що громадянська освіта є структурованою в соціальному середовищі, проте існують відмінності у використанні цих навичок у середовищі, де проходить соціалізація (Ichilov O., 2014).

Відповідно до міркувань, викладених у дослідженнях Ю. Габермаса, існує певний зв'язок між громадянською освітою та громадянською відкритістю. Автор описує, як сформувати громадянську правову державу на основі відкритості, характеризує її структуру й функції. З огляду на висновки науковця, цей взаємозв'язок варто витлумачувати через політичну відкритість ліберальної правової держави, створення громадської служби з надання послуг засобами

масової інформації, вивчення поведінки населення на виборах тощо (Габермас, 2000). У контексті цитованого дослідження Дж.-М. Хейдт (J.-Mm. Heydt) виокремив понятійні аспекти з питань громадянської освіти демократичного суспільства (Heydt, 2011).

Огляд науково-педагогічних студій засвідчує, що українські вчені активно працюють над імплементацією зарубіжного досвіду до української освітньої системи. Зокрема, особливості викладання такого навчального предмета, як історія, у контексті громадянської освіти, описують П. Вербицька (Вербицька, 2010) та О. Матюшенко (Матюшенко, 2008). Студіюванню проблем освіти демократичного громадянства в галузі правознавства, практичного права, тенденцій розвитку й особливостей громадянської освіти в країнах ЄС присвячено праці О. Овчарук (Овчарук, 2016), О. Пометун, Т. Ремех, І. Гейко (Пометун, 2013), І. Тараненко (Тараненко, 2000).

Для розроблення вітчизняної концепції громадянської освіти І. Жадан, Т. Клиниченко, Л. Мицик, О. Наровлянський, Л. Пономаренко, О. Рудік, С. Рябов, І. Тараненко (Концепція, 2002) опрацювали студії зарубіжних учених – R. Weildes (Університет, м. Амстердам), R. Wolf (SLO, м. Еншеде), Y. Bronn (Університет, м. Еншеде). Понятійний апарат відрефлектованих праць засвідчує наявність спільних підходів до розуміння категорій «громадянськість», «громадянин», «громадянська освіта», «виховання громадянина» (Competences, 2016). Учений із Нідерландів R. Weildes описує чотири групи компонентів громадянської освіти, вибираючи основою «здатність людини жити й діяти в демократичному суспільстві». Ідеться про політичні або правові, соціальні, культурні й економічні складники громадянської освіти (Competences, 2016). Р. Вайлдес (R. Weildes) стверджує, що політично-правові компоненти громадянської освіти охоплюють «знання прав, обов'язків, політичної, судової системи, законів, розуміння ролі засобів масової інформації, знання про

політичну систему, владу, демократичне суспільство, державний бюджет; уміння брати участь у суспільному житті та дотримуватися правил колективного співіснування, виявляти почуття відповідальності щодо законів на всіх рівнях суспільного життя, знання про демократичні суспільні інститути й закони, що керують життям і діяльністю особистості та передбачають її свободу, знання про сучасний світ» (Competences, 2016).

Громадянська освіта як галузь є складником архітекtonіки державної політики, що трактують як офіційний нормативний документ, який виданий органами вищого рівня та містить освітні програми, представляє зміст навчання, його цілі, результат навчальних досягнень, методичні рекомендації щодо формування компетентностей.

У працях, що фокусують увагу на питаннях підготовки майбутніх учителів до впровадження професійної діяльності в контексті громадянської освіти (О. Біда (Біда, 2017), Л. Канішевська (Канішевська, 2017), Н. Клокар (Клокар, 1997), О. Козлова (Козлова, 2012; Козлова & Гребеник, 2010), Л. Коваль (Коваль, 2011), А. Крамаренко (Крамаренко, 2008) та ін.), схарактеризовано підходи до підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти до різних аспектів реалізації громадянської освіти – національно-патріотичного, естетичного й правового. Формування в майбутніх учителів навичок реалізації громадянської освіти як необхідного компонента професійної діяльності дає змогу описати ефективні умови цього процесу. Під ефективними умовами розуміють комплекс взаємозумовлених чинників, які забезпечують формування в студентів необхідних умінь і навичок для реалізації змісту громадянської освіти.

Сучасні дослідження підготовки майбутніх фахівців зорієнтовані на перевірку й розроблення новітніх підходів до зазначеного процесу. У праці В. Ляпунової схарактеризовано педагогічні умови та вимоги до їх

функціювання в процесі підготовки студентів. Автор наголошує на створенні освітнього простору в системі загальних (компроміс, взаємне ухвалення рішень) і спеціалізованих цінностей – прощення, співчуття, вміння поважати думку інших учасників тощо (Ляпунова, 2017). Серед умов В. Ляпунова називає мотивацію навчальної діяльності студентів до оволодіння навичками реалізації змісту громадянської освіти, зокрема здатністю усвідомлювати педагогічну дійсність. Важливою умовою є формування «громадянського мислення», що сприятиме вдосконаленню спеціальних навичок взаємодії з учнями в контексті громадянської освіти. Дослідниця наголошує на значущості «поєднання теоретичних і практичних етапів навчання, навчальної та педагогічної практики», що дасть змогу поглиблювати цілісне уявлення студентів про професійну діяльність із формування в школярів основних компонентів громадянської освіти (Ляпунова, 2017).

У праці О. Козлової зауважено, що серед педагогічних умов забезпечення процесу формування основ громадянського виховання в студентів варто виокремлювати розбудову освітнього середовища, яке об'єднує всіх суб'єктів освітнього процесу, форми організації їхньої взаємодії (Козлова, & Гребеник, 2018). Л. Мацук доводить, що для підготовки студентів до формування в школярів основ громадянської освіти необхідно вдосконалювати їхні навички й вміння під час засвоєння спеціальних дисциплін, а також посилювати правову освіту (Мацук, 2002).

Аналізуючи педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів початкової ланки освіти до провадження освітньої діяльності з формування основ громадянської освіти, О. Будник звертає увагу на «цілісність освітнього процесу, поетапність спрямування змісту підготовки, посилення мотивації та пізнавальної діяльності студентів, створення позитивного освітнього середовища» (Будник, 2015).

О. Сакалюк, досліджуючи підготовку майбутніх учителів початкової ланки освіти, зазначає, що ефективність формування необхідної якості особистості залежить від «гуманістичної спрямованості професійно-педагогічної підготовки студентів, стимулювання самостійно-вольових зусиль студентів, залучення потенціалу педагогічної практики й самостійної роботи студентів як носіїв практичного досвіду, ставлень, цінностей» (Сакалюк, 2016).

Підготовка майбутніх учителів до реалізації змісту громадянської освіти передбачає також розвиток компонентів громадянської позиції як професійної якості. На цій підставі певні умови формування компонентів громадянської освіти майбутніх учителів мають бути взяті до уваги під час окреслення ефективних умов професійної підготовки.

На підставі осмислення практики формування в майбутніх учителів навичок реалізації змісту громадянської освіти та окремих її аспектів підсумовано, що науковці виокремлюють кілька груп чинників: освітнє середовище, де проходить процес професійної підготовки фахівців; особисті якості учасників процесу; зміст професійної підготовки, форми та методи її організації.

Однією з провідних умов формування навичок реалізації громадянської освіти в майбутніх учителів дослідники вважають організацію ефективного освітнього простору. Це аргументоване тим, що фахівець повинен формуватися насамперед у середовищі, яке забезпечує виховання необхідних професійних умінь: «функціонування ефективного освітнього простору» (В. Ляпунова), «формування інноваційного простору» (О. Козлова, Т. Гребеник), «створення імітаційно-комунікативного простору» (О. Будник), «демократизація освітнього середовища» (О. Сакалюк), «упровадження ідей інноваційної педагогіки» (Н. Бирко) тощо. Цілком погоджуємося, що ефективне інформаційно-комунікативне середовище – важливий фактор підготовки майбутніх учителів

початкової ланки освіти до реалізації змісту громадянської освіти, однак вважаємо це не умовою, а результатом навчання.

Серед показників сформованості готовності майбутнього вчителя до реалізації змісту громадянської освіти в початковій школі необхідно диференціювати навички створення освітнього середовища, що охоплює знання базових основ, усвідомлення ціннісних позицій і вмінь організовувати освітній процес. У сучасній педагогіці таке середовище кваліфікують як інформаційно-комунікативне, якщо взято до уваги можливості всебічного вияву індивідуальності студентів.

Отже, освітнє середовище сприяє успішному розвитку особистості. Кожен учасник освітнього процесу має відчувати власну необхідність у групі. У середовищі повинна панувати психологічна рівновага, за якої викладач і вчитель демонструють повагу до учасників освітнього процесу, цікавлячись їхнім емоційним настроєм та поглядами, а учасники можуть вільно виявляти власну ініціативу. До ознак ефективного інформаційно-комунікативного середовища належить комфорт, урізноманітнення діяльності, психологічний клімат; формування в студентів та учнів відчуття впевненості; опанування способів розвитку активної громадянської позиції; формування емоційної резистентності до складних ситуацій; утвердження ідеї самобутності й розуміння різноманітності навколишнього світу; розвиток уміння взаємодіяти з учасниками процесу на засадах поваги людської гідності та прийняття громадянської позиції особистості, незалежно від соціального статусу, національної й расової належності тощо; формування навичок толерантного спілкування (Залесова, 2015, с. 49).

Т. Єжова виокремлює такі ознаки ефективного інформаційно-комунікативного середовища: «відкритість учасників освітнього процесу до діалогу, міжособистісного й групового спілкування; збагачення життєвого

досвіду; створення такої групи, де право учасників бути собою не обмежене жодними умовами, де під впливом позитивного ставлення формується активна громадянська позиція; стійкість до внутрішніх змін та зовнішніх впливів не через усунення тієї чи тієї суперечності всередині закладу або нейтралізацію якогось зовнішнього негативного впливу, а за допомогою їх пом'якшення, зниження негативного та підвищення позитивного потенціалу середовища засобами, доступними навчальному закладу; гуманність, яка виявляється в співпраці та діалозі; варіативність, що дає змогу зважати на потреби кожного та задовольняти їх» (Єжова, 2012). Наявність ефективного інформаційно-комунікативного середовища позитивно впливатиме на формування в студентів навичок реалізації змісту громадянської освіти, проте для забезпечення цього процесу необхідно брати до уваги такі умови: вивчення освітнього середовища щодо його відповідності засадам громадянської освіти; визначення рівня сформованості необхідних навичок майбутніх фахівців для реалізації змісту громадянської освіти; розроблення форм і методів удосконалення освітнього середовища, якщо воно виявляється недостатньо ефективним.

Отже, створення ефективного інформаційно-комунікативного середовища для формування навичок реалізації змісту громадянської освіти майбутніми вчителями початкової ланки освіти – вагомий складник фахової підготовки.

Аналіз змістового складника підготовки майбутніх фахівців до реалізації змісту громадянської освіти засвідчив, що науковці обґрунтовують доцільність застосування педагогічних можливостей освітніх дисциплін курсу, імплементації необхідної інформації до змісту громадянської освіти (В. Ляпунова), «розроблення комплексних програм» (О. Філіпп'єва), наповнення змісту матеріалами інтеграції знань (Ф. Асанова), оновлення навчальної інформації теорією громадянської освіти (Ю. Тодорцева). О т же,

підготовка майбутніх учителів до реалізації змісту громадянської освіти аргументована змістом освітнього компоненту.

У цьому руслі імпонує позиція І. Залесової, Ю. Тодорцевої стосовно того, що умови підготовки майбутніх фахівців мають бути забезпечені «ситуаціями полікультурного змісту» (І. Залесова), «конструюванням та презентацією способів розв'язання конфліктних ситуацій засобами техніки фасилітатора» (Ю. Тодорцева). Водночас вважаємо за потрібне екстраполювати ці положення до сфери контекстного навчання.

Обґрунтовані вище педагогічні підходи до підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти представляють сукупність ефективних умов, які забезпечують формування в студентів навичок організації освітнього середовища для школярів початкової ланки освіти з метою формування основних засад поведінки у природному та соціальному довкіллі, активної громадянської позиції.

Таким чином, у сучасних дослідженнях із питань підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності наголошено, що самоусвідомлення особистості в професії має відбутися до фактичного моменту активної виробничої практики. Специфіка підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до реалізації змісту природничої та громадянської освіти передбачає формування загальних і фахових компетентностей та досягнення програмних результатів, які представлені знаннями, сформованими вміннями й навичками, соціально-орієнтованою системою певних цінностей і ставлень. Багаторічна практика роботи у ЗВО переконує в тому, що, вступаючи до закладу вищої освіти, будь-яка особистість перебуває на етапі ціннісного самовизначення як на загальноосвітальному рівні, так і на рівні громадянського самоусвідомлення. Цілком закономірно, що в основу теоретичної і практичної професійної підготовки майбутнього вчителя

початкової школи до досліджуваної діяльності покладено найкращі досягнення вітчизняних та зарубіжних учених у сфері природничих наук, найбільш дієві практики європейських партнерів, що спрямовані на формування складників громадянської компетентності в здобувачів освіти. Крім цього, така підготовка дозволить суб'єктам педагогічної взаємодії поглиблювати знання й уявлення про світові демократичні тенденції та особливості функціонування їх в Україні; розвивати мотивовану особистість, здатну активно впливати на громадсько-політичні процеси, реалізувати ідеали й цінності демократичного устрою в Україні; створювати для школярів умови, оптимальні для набуття навичок громадянських дій, поведінки та комунікативної взаємодії як у соціумі, так і в природному довкіллі.

1.2. Законодавче забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

На дослідницьку увагу в контексті дослідження заслуговує оновлена нормативно-правова база в галузі освіти, зокрема:

– Закони України «Про загальну середню освіту» (1999 р., зі змінами 2018 р.) («Про загальну середню освіту», 1999 р.); «Про вищу освіту» (2014 р., зі змінами 2018 р.) («Про вищу освіту», 2014 р.), «Про освіту» (2017 р., зі змінами 2018 р.) («Про освіту», 2017 р.);

– Укази Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.) («Про Національну стратегію розвитку», 2013 р.), «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки» (2015 р.), «Національна стратегія у сфері прав людини» (2015 р.), «Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки» (2016 р.), «Про пріоритетні заходи

щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» (2016 р.);

– розпорядження Кабінету Міністрів України – «План заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері» (2018 р.);

– концепції «Нова українська школа» (2016 р.) (Концепція, 2016 р.), розвитку громадянської освіти в Україні (Концепція, 2018 р.), розвитку педагогічної освіти (2018 р.) (Про затвердження концепції розвитку, 2018 р.);

– стандарти загальної освіти – «Державний стандарт початкової загальної освіти» (2011) (Державний, 2011), «Державний стандарт початкової освіти» (2018) (Державний, 2018);

– стандарти вищої освіти – «Галузевий стандарт вищої освіти» (Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання», Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за цією ж спеціальністю) (Галузевий, 2006); професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (із дипломом молодшого спеціаліста)» (2020) (Професійний, 2020), Стандарт вищої освіти України з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю «013 Початкова освіта» (2021 р.) (Стандарт, 2021);

– положення «Про сертифікацію педагогічних працівників» (2018) (Про затвердження Положення про сертифікацію, 2018);

– стандарти професії «Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (Професійний, 2020); Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (Професійний, 2018).

Важливе значення для підготовки майбутніх учителів до досліджуваної діяльності мають міжнародні документи: «Рекомендації Європейського Парламенту та Ради (ЄС)» (2006) «Середньострокові стратегії ЮНЕСКО на 2014 – 2021 рр.» (2014) (Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры, 2013 р.), «Хартія Ради Європи з освіти з демократичного громадянства й освіти з прав людини» (2010) (Хартія, 2010 р.); «Європейська хартія про участь молоді у місцевому та регіональному житті» (2003) (Переглянута, 2015 р.), освітня програма «ERASMUS+» (2014 – 2020 рр.) («Про програму Європейського Союзу», 2020 р.), «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (2015 р.) («Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості», 2015 р.) та ін.

У Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) термін «професійна підготовка» потрактований як здобуття кваліфікації за певним напрямом підготовки або спеціальністю, що завершується присудженням ступеня вищої освіти. Аналізуючи численні фахові джерела, дослідниця Л. Височан характеризує поняття професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи «як єдність змісту, цілей навчання й виховання студентів, організаційної структури та моделей підготовки, а також способів реалізації набутих знань, навичок, умінь і професійних компетенцій у роботі з учнями». Наукові дослідження з проблематики професійної підготовки майбутнього вчителя проводять за такими основними напрямками: виявлення сутності й структури педагогічної діяльності; обґрунтування теоретичних основ удосконалення процесу професійної підготовки; висвітлення проблем організації професійної підготовки майбутнього вчителя; розроблення й упровадження нових педагогічних технологій в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти; висвітлення професійної підготовки вчителя у зарубіжжі та ін.» (Височан, 2021, с. 54). Дослідниця наголошує, що «основною метою професійної педагогічної підготовки вчителя початкових класів є формування у нього

готовності і здатності до здійснення професійної діяльності через надання знань, вироблення системи ціннісних мотивів, навичок, особистісно значущих якостей та умінь здійснювати рефлексію, тобто формування педагогічних компетентностей» (Височан, 2021, с. 54).

У європейському освітньому просторі підготовку майбутнього вчителя до втілення природничої та громадянської освіти інтерпретують на практичному рівні, а не як академічну галузь. З огляду на це в ОПП сучасних ЗВО надають пріоритетності фундаментальній теоретичній і практичній підготовці для опанування здатності втілювати професійні знання та обов'язки науково-дослідницького й інноваційного характеру в галузі сучасної початкової освіти. Зміст таких документів спрямовує педагогічні колективи ЗВО на формування в здобувачів освіти загальнокультурних (універсальних, загальнонаукових, соціально-особистісних, інструментальних тощо) та загальнопрофесійних компетентностей, на ґрунтовну практичну підготовку для розвитку навичок їх застосування у власній професійній діяльності.

До 2014 року, тобто до моменту ухвалення нового Закону України «Про вищу освіту», вища педагогічна освіта була базована на ключових положеннях «Державного стандарту вищої освіти», що охоплював такі структурні елементи: перелік кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційними рівнями (перелік назв кваліфікацій, які окреслюють через професійні назви робіт, що мають виконувати фахівці певного освітньо-кваліфікаційного рівня на первинних посадах); перелік напрямів і спеціальностей, за якими відбувається підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями (перелік назв напрямів, що відображають споріднений зміст вищої освіти й професійної підготовки; перелік назв спеціальностей, що віддзеркалюють неповторювані узагальнені об'єкти діяльності або виробничі функції та предмети діяльності); вимоги до освітніх рівнів вищої освіти (вимоги до рівня сформованості в особи соціальних і громадянських якостей, з огляду на

особливості майбутньої професійної діяльності, а також вимоги до формування патріотизму (любов до України, знання української мови)); вимоги до освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти (вимоги до професійної підготовки фахівців, з огляду на суспільний поділ праці). Після ухвалення у 2014 р. нового Закону України «Про вищу освіту» скасовано поняття Державного стандарту вищої освіти, натомість передбачено створення рамкових стандартів вищої освіти, що мають регламентувати насамперед рамкові вимоги до компетентностей і результатів навчання випускників (Державний, 2019).

Сучасні стандарти вищої освіти позиціоновані як офіційно окреслені суспільством вимоги до функціонування ЗВО, що самостійно визначають спеціалізації за спеціальностями, за якими відбувається підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста, спеціаліста й магістра. Назви спеціалізацій за спеціальностями відображають відмінності в засобах, умовах і продуктах діяльності в межах спеціальності. Крім того, до структурних особливостей стандарту вищої освіти належить наявність варіативних частин: освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників закладів вищої освіти; освітньо-професійних програм підготовки; засобів діагностики якості вищої освіти. Ці складники стандарту забезпечують підготовку фахівців за спеціалізаціями відповідно до спеціальностей, з огляду на особливості суспільного поділу праці в Україні та мобільність системи освіти щодо задоволення вимог ринку праці (Стандарти, 2020). У межах академічної автономії ЗВО розробляє зміст варіативних частин освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників, освітньо-професійних програм підготовки, засобів діагностики якості вищої освіти, навчальних планів, програм навчальних дисциплін, зважаючи на структуру й форми, затверджені спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі освіти і науки (Стандарти, 2020).

Як зазначає В. Бахрушин, Стандарти вищої освіти розробляють у межах кожної спеціальності, відповідно до Національної рамки кваліфікацій. Такими документами керуються для визначення й оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності закладів вищої освіти (наукових установ). Автор описує вимоги до освітньої програми, що підпорядкована стандарту певної спеціальності: 1) обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття ступеня вищої освіти; 2) перелік компетентностей випускника; 3) нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання; 4) форми атестації здобувачів вищої освіти; 5) вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти; 6) вимоги професійних стандартів (у разі їх наявності) (Бахрушин, 2016). ОПП підготовки майбутніх учителів повинна бути орієнтована на виявлення взаємооднозначної відповідності між компетентностями здобувачів освіти, результатами навчання й навчальними дисциплінами; мати більш складну відповідність між дисциплінами та результатами навчання. Наприклад, кожен результат навчання студентів може бути сформований кількома дисциплінами, і, навпаки, кожна дисципліна здатна забезпечувати досягнення кількох результатів навчання (Методичні, 2015; Бахрушин, 2016).

Відповідно до наказу МОН України від 06.11.2015 № 1151 *«Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти»*, із 1 вересня 2017 року колектив учених кожного ЗВО розпочинає роботу зі створення освітніх програм і навчальних планів, зважаючи на зміни в Законі України «Про освіту», вимоги Закону України «Про вищу освіту» та «Національної рамки кваліфікацій». Освітня програма – це документ, створений для акредитації спеціальності й інспектування освітньої діяльності ЗВО за спеціальністю та спеціалізацією. Документ регламентує терміни й обсяг навчання здобувачів вищої освіти; загальні та фахові компетентності за спеціальністю, яку опановують;

структурно-логічну схему ОП; перелік навчальних дисциплін / освітніх компонентів для здобуття компетентностей освітньої програми з нормативного та вибіркового циклів; матрицю відповідності програмних компетентностей компонентам освітньо-професійної програми й матрицю забезпечення програмних результатів навчання (ПРН) компонентами освітньо-професійної програми. Відповідно до освітньої програми, у закладах вищої освіти створюють навчальний план, програми дисциплін і різних видів практик (польової, пропедевтичної, виробничої тощо), розробляють різні типи засобів діагностики навчальних досягнень студентів та результатів якості наданих освітніх послуг.

У перехідний період (до затвердження «Стандарту вищої освіти зі спеціальності 013 «Початкова освіта» у 2021 р.) до уваги взято нормативні документи, які регламентували підготовку майбутніх учителів початкових класів та були чинними на момент підготовки наукової розвідки (2016 – 2021 рр.); освітньо-професійні програми підготовки майбутніх учителів початкових класів, що акредитовані на цьому етапі.

Ключовою умовою отримання відчутних результатів на всіх етапах реформування університетської освіти, поступового впровадження нормотворчих документів (наприклад, стандартів вищої освіти, державних стандартів початкової освіти), які окреслюють траєкторію модернізації змісту, форм, методів і засобів підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності для забезпечення їхньої конкурентоспроможності, є дотримання оптимального співвідношення нормативного та варіативного складників змісту фахової підготовки.

В. Бондар, аналізуючи підходи вчених і практиків до побудови навчальних планів та навчальних програм підготовки фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, фіксує існування суттєвих розбіжностей у структурі й у предметно-змістовому наповненні. «Унормування інваріантної частини

навчальних планів відбувається через систему стандартизованого змісту освітньо-професійних програм підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «магістр» у ВНЗ III – IV рівнів акредитації. Визначення достатнього знаннєвого і вміннєвого тезаурусу на кожному з освітньо-кваліфікаційних рівнів дасть можливість усунути дублювання номенклатури і змісту навчальних дисциплін і вибудувувати процес їх вивчення за концентричним і спіралеподібним принципами» (Бондар В., 2015, с. 3). Як голова робочої групи зі створення «Галузевого стандарту вищої освіти для спеціальності «Початкова освіта», В. Бондар наголошує на необхідності чіткого окреслення сфери компетенцій учителя, що закладені в ОПХ та ОПП фахівця певного рівня та спеціальності як моделі його підготовки. Учений констатує, що документи потребують точного формулювання комплексних інтегрованих умінь, які б задовольняли певний рівень компетентності випускника. «Відповідно до цих умінь, ОПП розкриває місце й роль нормативних дисциплін навчального плану в системі їх вивчення. Блочно-модульний підхід як вихідний принцип змістової побудови програми створює підґрунтя для локальної (предметної), міжпредметної та трансверсальної (пересічної) інтеграції компонентів програмового змісту». Зважаючи на специфіку побудови програм за модульним принципом, викладач повинен «звернути увагу на моделювання й конструювання змісту навчальних дисциплін відповідно до вимог комплексності в набутті студентами професійно значущих умінь» (Бондар, 2015, с. 4).

Одне з таких умінь, що є ключовим складником загальних і фахових компетентностей у будь-яких нормативних документах загальної та вищої освіти, – здатність випускника реалізувати зміст природничої і громадянської освіти в професійній діяльності. Зокрема, *серед загальних компетентностей*, регламентованих в ОПП за спеціальністю 013 «Початкова освіта» у різних ЗВО, подано формулювання, пов'язане з підготовкою майбутніх учителів початкових

класів до досліджуваної діяльності: здатність студента активно, відповідально й ефективно реалізовувати свої права та обов'язки як громадянина України для забезпечення сталого розвитку демократичного суспільства, усвідомлення громадянської цінності верховенства права та дотримання прав і свобод людини; здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності й досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку педагогіки загалом і початкової освіти зокрема та предметної галузі, її місця в загальній системі знань про природу й суспільство та в розвитку суспільства, техніки й технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для ресурсного відновлення в професії, активного відпочинку й ведення здорового способу життя.

У контексті фахових компетентностей майбутнього вчителя, що описані в ОПП різних педагогічних університетів, представлено трактування, пов'язані з підготовкою майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: здатність до інтеграції й реалізації предметних знань як основи змісту освітніх галузей «Державного стандарту початкової освіти» (мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної, здоров'язбережувальної, громадянської, історичної, мистецької, фізкультурної) у процесі виконання виробничих функцій; здатність до використання в освітньому процесі теоретичних засад освітніх галузей, що регламентоване «Державним стандартом початкової освіти», до моделювання змісту згідно з очікуваними результатами навчання, добору оптимальних форм, методів, технологій і засобів формування ключових та предметних компетентностей молодших школярів у процесі вивчення освітніх галузей – мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної та здоров'язбережувальної, громадянської й історичної, мистецької, фізкультурної. Загальна та фахова компетентності структуровані в програмних результатах ОПП і сформульовані загалом так: здатність інтегрувати й

використовувати академічні предметні знання та практичні вміння з циклів математичної і природничо-наукової, професійної та практичної підготовки як основу змісту освітніх галузей «Державного стандарту початкової освіти» (мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної) і трансформувати їх у різні форми.

На тлі реформування системи освіти (Закон України «Про вищу освіту» (Закон, 2014 р.), Закон України «Про освіту» (Закон, 2017 р.)) підготовка майбутніх учителів стрімко модернізується. У 2021 р. результатом навчання у ЗВО стає сформованість цілісної особистості, здатної розв'язувати складні спеціалізовані завдання початкової освіти, усвідомлювати відповідальність за свої дії (Затверджені, 2021). Відповідно до Концепції «Нова українська школа» (Концепція, 2018), «Державного стандарту початкової освіти» (Державний, 2018 р.), «Професійного стандарту вчителя початкової школи» (Професійний, 2020). Проілюструємо на прикладі комплексного кваліфікаційного вміння природничого спрямування із Галузевого стандарту вищої освіти (2006 р.) спеціальності 013 «Початкова освіта», яких воно зазнає змістових і термінологічних трансформацій у складник фахової компетентності до 2021 р. (табл. 1.1). Так, у «Професійному стандарті вчителя початкової школи» (Професійний, 2020) аналізоване вміння підпорядковане трудовій функції А. «Навчання учнів предметів (інтегрованих курсів)» та професійної компетентності А2 «Предметно-методична». Зазначене вміння розструктуроване на більш докладні компетентності: А2.1 «Здатність моделювати зміст навчання відповідно до обов'язкових результатів навчання учнів», А2.3 «Здатність здійснювати інтегроване навчання учнів», А2.4 «Здатність добирати і використовувати сучасні та ефективні методики і технології навчання, виховання і розвитку учнів» (Професійний, 2020, с. 11–12) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Динаміка змістового наповнення комплексного кваліфікаційного вміння природничого спрямування як складника фахової компетентності в здобувача вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю «Початкова освіта» у нормативних документах різних років

«Галузевий стандарт вищої освіти», 2006 р.	«Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (із дипломом молодшого спеціаліста)», 2020 р.			«Стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 013 «Початкова освіта», 2021 р.
Комплексне кваліфікаційне вміння природничого спрямування	Професійна компетентність: предметно-методична.			Спеціальна (фахова) компетентність, де це вміння представлено в узагальненому вигляді.
	Складники професійної предметно-методичної компетентності вчителя, де представлене досліджуване вміння.			
	A2.1. Здатність моделювати зміст навчання відповідно до обов'язкових результатів навчання учнів.	A2.3. Здатність здійснювати інтегроване навчання учнів.	A2.4. Здатність добирати й використовувати сучасні та ефективні методики і технології навчання, виховання і розвитку учнів.	
Уміння та навички, які формують у межах складників предметно-методичної компетентності.				
«На основі раніше отриманих знань про будову речовини, призначення речовини для життя рослин і тварин, про масу тіла з метою формування знань про існування трьох агрегатних	A2.1.У.1. Визначати предметний зміст і послідовність його опрацювання з урахуванням вимог державного стандарту освіти, типових освітніх програм, попередніх	A2.3.У.1. Застосовувати міжпредметні зв'язки та інтеграцію змісту різних освітніх галузей, навчальних предметів (інтегрованих курсів) під час підготовки та проведення	A2.4.У.1. Добирати доцільні форми, методи та засоби навчання відповідно до мети і завдань навчального заняття, вікових та інших індивідуальних особливостей учнів. A2.4.У.2. Застосовувати інноваційні	СК-3. Здатність до інтеграції та реалізації предметних знань як основи змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної.

Продовження табл.1.1

«Галузевий стандарт вищої освіти», 2006 р.	«Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (із дипломом молодшого спеціаліста)», 2020 р.			«Стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 013 «Початкова освіта», 2021 р.
станів речовин уміти забезпечувати учнів знаннями про властивості твердих, рідких, газоподібних речовин, проводячи досліди та практичні роботи під час уроків та в позаурочній діяльності» (Галузевий. ОПП, 2006, с. 25).	результатів навчання учнів, їх освітніх потреб. А2.1.У.2. Формувати в учнів уявлення про освітню галузь / навчальний предмет (інтегрований курс) на основі сучасних наукових досягнень. А2.1.У.3. Застосовувати сучасні методики і технології моделювання змісту навчання учнів предметів (інтегрованих курсів) (Професійний, 2020, с. 11).	навчальних занять. А2.3.У.2. Формувати в учнів розуміння природних зв'язків різних процесів, уміння вирішувати практичні завдання, що вимагають синтезу знань з різних освітніх галузей; розвивати в учнів системне мислення (Професійний, 2020, с. 12).	технології навчання освітньої галузі / предметів (інтегрованих курсів). А2.4.У.3. Упроваджувати технології та методики особистісно зорієнтованого навчання, виховання і розвитку учнів (Професійний, 2020, с. 12).	СК-7. Здатність до моделювання змісту відповідно до очікуваних результатів навчання, добору оптимальних форм, методів, технологій та засобів формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у процесі вивчення освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної (Затверджені, 2021, с. 8).

Отже, на прикладі одного фахового вміння випускника бакалаврату спеціальності «Початкова освіта» можна простежити його трансформацію відповідно до законодавчих документів, які ставали чинними протягом періоду

проведення нашого дослідження. За збереження трудових функцій помітна відмова від поняття «типова задача» із детальною характеристикою знаннєвого підґрунтя погалузево. Констатовано появу узагальнених професійних компетентностей, що об'єднали знання, уміння й навички з дисциплін як нормативної, так і вибіркової частини навчального плану підготовки бакалаврів початкової освіти.

На цьому тлі актуалізується проблема оновлення змісту, методів і засобів підготовки студентів до професійної діяльності загалом та формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти зокрема, зважаючи на великий розрив у часі між запровадженням стандартів вищої освіти.

1.3. Стан підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

Аналіз навчальних планів 2016–2019 рр. з підготовки бакалаврів початкової освіти засвідчує, що природнича й громадянська її складники реалізована в процесі опанування таких дисциплін: «Вступ до природознавства», «Основи природознавства і суспільствознавства», «Екологія» / «Основи екології», «Анатомія, фізіологія дітей з основами генетики та валеології», «Анатомія та фізіологія людини», «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці», «Основи медичних знань та охорони здоров'я», «Основи валеології». Заплановано оволодіння низкою фахових методик: «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство», «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство», «Методика навчання освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» тощо. Загалом для природничої підготовки запропоновано достатню кількість кредитів, на відміну від громадянської освіти.

Цікавими для нашого дослідження стали результати наукових пошуків І. Мозуль та Л. Височан щодо стану природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів у ЗВО. Проводячи експертизу навчальних планів 2014 – 2015 н. р. Чернігівського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, І. Мозуль підсумовує, що навчальні плани передбачають цикли дисциплін, які забезпечують певний освітній ступінь: «гуманітарна й соціально-економічна підготовка – 648 год. (18 кред.); математична, природничо-наукова підготовка – 1368 год. – 1404 год. (39 кред.); професійно орієнтована підготовка – 3168 – 4608 год. (128 кред.)» (Мозуль, 2017с, с. 45). Як слушно зауважує експертка, загалом для вивчення природознавчих дисциплін та проведення польової практики у ЗВО запропоновано достатньо навчальних кредитів. Основи природознавства (ботаніку, зоологію, землезнавство) опановують протягом 108 годин, що становить 1,6 % від загального обсягу годин (6660 год.). Форма контролю – екзамен. Для вивчення екології заплановано 72 години навчального часу (1,1 %), форма контролю – залік. Методику викладання освітньої галузі «Природознавство» засвоюють упродовж 126 годин (1,9 %). Студенти 1 курсу проходять польову практику (54 год.), поглиблюючи знання про природу певної місцевості для їх використання в навчанні природознавства молодших школярів.

У 2018 – 2019 рр. Л. Височан характеризувала плани Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка, Львівського національного університету імені Івана Франка й дійшла висновку про відсутність підстав стверджувати, що навчальних годин, необхідних для професійно-педагогічної і практичної природничої підготовки майбутніх учителів початкової школи,

недостатньо. Натомість важливо говорити про якість їх використання в професійно-педагогічній підготовці майбутніх фахівців (Височан, 2021, с. 178).

Для реалізації завдань дослідження нами проаналізовано навчальні плани та робочі програми, що наявні у відкритому доступі, із освітніх компонентів, які забезпечують підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Аналіз ОПП, навчальних планів і робочих програм із дисциплін в українських ЗВО, що готують майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

<i>Заклад вищої освіти</i>	<i>Покликання на ресурс із розміщеними ОПП, робочими програмами та навчальними планами</i>
Прикарпатський національний університет В. Стефаника	https://bit.ly/3viFmjR
Глухівський національний університет імені О. Довженка	https://bit.ly/3M9p4zY
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича	https://bit.ly/3xrKmoX https://bit.ly/3xBtgVr
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка	https://bit.ly/3EiRgXM
Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського	https://bit.ly/3JFWYLa https://bit.ly/3jNbfBq
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова	https://bit.ly/3rQUEer
Криворізький державний педагогічний університет	https://bit.ly/37X0YKd
Харківська гуманітарно-педагогічна академія	https://bit.ly/3xvO3JK
Університет Григорія Сковороди в Переяславі	https://bit.ly/37kvRrO
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького	https://bit.ly/38UsjgX
Запорізький національний університет	https://bit.ly/3Ofi32v https://bit.ly/3veCaoU https://bit.ly/3vFGpdx

Продовження табл. 1.2

<i>Заклад вищої освіти</i>	<i>Покликання на ресурс із розміщеними ОПП, робочими програмами та навчальними планами</i>
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (К-ПНУ)	https://bit.ly/3M9S9LW
Комунальний вищий навчальний заклад «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради	https://bit.ly/36kR3xA
Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка	https://bit.ly/3M6JkCh
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського	https://bit.ly/3OhfzAT
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського	https://bit.ly/3xAnt2b
Дрогобицький ДПУ імені Івана Франка	https://bit.ly/37g4JdL https://bit.ly/3OfVFG9
Житомирський національний університет імені І. Франка	https://bit.ly/3vkXf10

Як засвідчив аналіз навчальних планів підготовки бакалаврів спеціальності «Початкова освіта», освітньо-професійних програм, чинних у 2021 – 2022 н. р., робочих програм із дисциплін / освітніх компонентів, загалом підготовці майбутніх учителів до реалізації змісту природничої освіти приділено більше уваги, на відміну від громадянської освіти. У навчальних планах педагогічних ЗВО не виявлено дисциплін, що готують студентів до реалізації змісту громадянської освіти (однойменних або з приблизною назвою). Водночас наявні дисципліни обсягом по 3 кредити, що забезпечують формування в студентів окремих складників громадянської освіти: «Історія української державності» / «Історія України», «Політологія», «Правознавство», «Соціологія», «Культурологія», «Релігієзнавство» тощо. Зафіксовано важливий факт, що для вчителів початкових класів обов'язковою є лише дисципліна «Історія України / Історія української державності». Решту курсів заклади вищої

освіти пропонують як вибіркові. З огляду на те, що студенти взагалі можуть не вибрати ці дисципліни, ситуація з цілісною підготовкою майбутніх учителів до реалізації змісту громадянської освіти становить занепокоєння. Тому, тут необхідно зважати, у якому циклі підготовки (обов'язковому чи вибіркового) запропоновано засвоєння курсу. Освітні компоненти, пов'язані з ними та з фаховою методикою, мають такі назви й представлені в циклі професійної підготовки (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Результати порівняльного аналізу освітньо-професійних програм,
навчальних планів ЗВО, що готують бакалаврів початкової освіти
(2020 – 2021 рр.)**

<i>Назва й кількість кредитів дисципліни, що спрямована на підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту:</i>		<i>ЗВО</i>
<i>природничої освіти</i>	<i>громадянської освіти</i>	
<i>Обов'язкові компоненти ОП</i>		
Основи природознавства (від 3 до 7 кр.). Теоретичні основи початкового курсу природознавства (8 кр.).	Історія української державності (3 кр.).	Дрогобицький ДПУ імені Івана Франка, Житомирський національний університет імені І. Франка, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, Криворізький державний педагогічний університет, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Основи природознавства та суспільствознавства / громадянської освіти (від 3 до 5 кредитів).		Прикарпатський національний університет В. Стефаника, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.
Методика викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (3 кр.).		Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського.
Екологія. Основи природознавства та екології (5 кр.).	Основи і методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі (3 кр.).	Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
Природознавство з методикою формування компетентності в природничій освітній галузі (3 кр.).	Історія України / Історія і культура України (4 кр.). Методика формування компетентності в громадянській та історичній освітній галузі (2 кр.).	Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського.

Продовження табл. 1.3

<i>Назва й кількість кредитів дисципліни, що спрямована на підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту:</i>		<i>ЗВО</i>
<i>природничої освіти</i>	<i>громадянської освіти</i>	
Екологія та природознавство з методикою (3 кр.). Методика навчання природознавства та суспільствознавства (7 кр.).	Методика навчання природознавства та суспільствознавства (7 кр.).	Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
Основи природознавства з методикою навчання.	Основи суспільствознавства з методикою навчання.	Комунальний вищий навчальний заклад «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.
Еколого-краєзнавча робота з учнями початкових класів (5 кр.).		Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича.
Анатомія, фізіологія, шкільна гігієна (4 кр.).	Права та обов'язки людини та громадянина в Україні (3 кр.).	Запорізький національний університет.
Методика навчання природничої освітньої галузі (від 3,5 до 8 кр.).	Методика навчання ОГ «Суспільствознавство» / ОГ «Громадянська та історична» (від 2 до 4 кр.).	Усі проаналізовані ЗВО.
Екологія	Теорія та методика навчання громадянської та історичної галузі (3 кр.). Демократичні основи організації освітнього процесу в початковій школі (3 кр.).	Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.
<i>Дисципліни за вибором</i>		
Вікова фізіологія та анатомія (3 кр.). Безпека життєдіяльності (3 кр.).	Соціологія, політологія, релігієзнавство, правознавство, культурологія.	Більшість ЗВО.

Продовження табл. 1.3

Назва й кількість кредитів дисципліни, що спрямована на підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту:		ЗВО
природничої освіти	громадянської освіти	
Українознавчий компонент у змісті шкільної освіти (4 кр.).	Формування духовно-моральних цінностей у молодших школярів (3 кр.). Демократія: від теорії до практики (3 кр.).	Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича.
Вікова фізіологія та анатомія / валеологія (3 кр.). Безпека життєдіяльності та екологія. Філософія здоров'я та біоетика.	Основи демократичного громадянства (3 кр.). Виховання толерантності в учнів початкової школи (3 кр.). Основи формування критичного мислення молодших школярів (3 кр.). Соціальні комунікації.	Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
Дивовижний світ природи і людина. Краєзнавство. Географія рідного краю.	Права та свободи людини і громадянина. Європейська культура. Українська культура. Стратегія подолання сучасних соціальних викликів та ін.	Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського.
Соціальна екологія. Статистичні моделі природи та суспільства. Природа рідного краю.	Права людини в медіа. Розмаїття гендерних відносин.	Запорізький національний університет.
Теорія і методика сучасної екологічної освіти (5 кр.). Екоетика (5 кр.).	Духовно-моральний розвиток молодших школярів у крос-культурному просторі (5 кр.).	Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.
Основи екології.	Формування життєвої компетентності молодших школярів.	Комунальний вищий навчальний заклад «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.

Унаслідок аналізу навчальних програм, посібників, навчально-методичної літератури з дисциплін, що готують майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту громадянської та природничої освіти («Основи природознавства / та суспільствознавства / Громадянської освіти / Екології»),

«Анатомія, фізіологія дітей з основами генетики та валеології», «Методика навчання природничої освітньої галузі / ОГ «Природознавство» / ОГ «Природничача», «Методика навчання соціальної і здоров'язбережувальної ОГ», «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» / «Громадянської та історичної» й ін.), підсумовано, що система загальних і фахових компетентностей, якими повинні оволодіти студенти, загалом увідповіднена із запитами сучасності, але потребує більш швидкої модернізації, відповідно до вимог Нової української школи.

У річищі проблеми підготовки студентів до зазначеної діяльності варто зважати на те, що зміст природознавства та громадянської освіти в початковій школі представлений в інтегрованому курсі ЯДС, де наявне розмаїття підручників, запропоновано авторське бачення послідовності вивчення матеріалу та його обсягу, помітне домінування змісту однієї галузі над іншою, залежно від того, за якою програмою та комплектом підручників опановують курс. Цей факт має бути відображений у змісті робочих програм з освітніх компонентів ОПП.

Сучасний досвід фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів переконливо доводить, що складання ЗНО з біології та історії України для вступу до ЗВО створює неабияке підґрунтя для опанування біологічних та історичних знань під час вивчення основ природознавства й громадянської освіти, історії української державності тощо. Водночас недостатнім, на нашу думку, є базовий рівень знань і предметних умінь студентів із географії, фізики та астрономії, хімії, громадянської освіти в контексті національної самоідентичності й активного громадянства. Тут доречно згадати П. Кендзьора, який слушно зауважує, що «громадянська освіта – це не лише про громадянство як формальний статус. Громадянська освіта передусім покликана дати молодим людям відчуття своєї належності до спільноти. Громадянський вимір

ідентичності передбачає усвідомлення себе як громадян, представників своєї держави, громадянського суспільства, а не лише, наприклад, етнічної спільноти. Тим самим громадянська освіта несе для нас вкрай важливу й актуальну місію консолідації українського суспільства, даючи інструменти для критичного розуміння суспільних проблем й відповіді на важливе запитання: «Хто ми, українці?» (Кендзьор, 2021).

Вища освіта повинна компенсувати цей дисбаланс через оперативне оновлення змісту освітніх компонентів, форм, методів та засобів викладання. Дієвим засобом також стане міждисциплінарна інтеграція з різних циклів дисциплін і розширення варіативного складника навчальних планів ОПП підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Проблема готовності здобувача вищої освіти до професійної діяльності широко представлена у фаховій літературі за різними науковими векторами: сутність і структура готовності вчителя до педагогічної діяльності; психолого-педагогічна готовність до роботи з дітьми молодшого шкільного віку на засадах партнерської взаємодії; методичні аспекти формування готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності; вимоги до теоретичної й практичної підготовки фахівця в галузі природничої та громадянської освіти; концептуальні засади розроблення методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування ключових компетентностей молодших школярів.

Заслуговують на дослідницьку увагу публікації таких учених, як Н. Бахмат (2017), Н. Бирко (Бирко, 2014), О. Біда (Біда, 2003), Т. Григоренко (Григоренко, 2021), Н. Грицай (Грицай, 2016), О. Матвієнко (Матвієнко, 2009), Л. Мацук (2002), І. Мозуль (2017с), М. Нестеренко (Нестеренко, 2019), І. Пальшкова (Пальшкова, 2008), Л. Чередник (Чередник, 2020) й ін., які описують різні складники готовності вчителя до професійної діяльності та шляхи її формування в майбутніх педагогів.

Більшість учених кваліфікує готовність «як показник саморегуляції й адаптації на різних етапах і рівнях перебігу психічних процесів, що окреслюють поведінку особистості в площині фізіології, психіки, соціальної поведінки. Це пов'язане з тим, що в процесі трудової діяльності виявляються як стійкі особистісні характеристики людини (переконання, погляди, риси характеру), так і ситуативні психічні стани, пов'язані з трудовим процесом (пильність, зібраність, дисциплінованість)» (Григоренко, 2021, с. 230).

С. Гончаренко характеризує готовність як інтегративну особистісну властивість і передумову ефективності діяльності після закінчення закладу вищої освіти. Учений зазначає, що професійна готовність як фахово важлива якість особистості є складним психологічним утворенням, яке охоплює мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінний компоненти (Гончаренко, 2011).

Посутнє значення для дослідження мають висновки О. Попадич щодо готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів правової компетентності, що, нашу думку, є елементом громадянської компетентності. Авторка трактує готовність майбутніх педагогів початкової школи до зазначеної діяльності як складне структурне утворення «із сукупністю цінностей, мотивів, здібностей, компетентностей та унікальних рис особистості педагога, спроможного якнайкраще впроваджувати розвивально-продуктивний інтегративний підхід, що складається із взаємопов'язаних складників» (Попадич, 2021, с. 236). Дослідниця виокремила такі складники цього особистісного утворення: мотиваційний – являє собою сукупність мотивів, адекватних до мети й завдань правової компетентності учнів молодшої школи (соціальний, педагогічний, особистісний розвиток та зовнішня привабливість); когнітивний – представлений сукупністю знань, потрібних для формування правової компетентності учнів молодших класів; операційний – сукупність умінь і

навичок правової компетентності учнів молодших класів; особистісний – наявність фахових та ціннісних ознак» (Попадич, 2021, с. 237).

Отже, готовність можна трактувати як пристосування можливостей особистості для успішної діяльності, її внутрішнє налаштування на конструктивну взаємодію з учасниками освітнього процесу під час виробничих завдань у контексті трудових функцій, окреслених у професійному стандарті спеціальності.

У фахових дослідженнях виокремлено різні компоненти готовності майбутніх учителів до професійної діяльності, а саме: мотиваційно-ціннісний, змістово-гностичний, процесуальний, дослідницько-рефлексивний (С. Скворцова (Скворцова, 2010)); особистісно-діяльнісний (праксеологічний, особистісний, комунікативний) (О. Ярошинська (Ярошинська, 2015)), когнітивний, діяльнісний, оперативно-технологічний, особистісний, ціннісно-мотиваційний; рефлексивний (О. Пападич (Попадич, 2021)); ціннісно-мотиваційний (аксіологічний, соціокультурний); гносеологічно-творчий (гносеологічний, когнітивний, творчий); мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний (Н. Грицай (Грицай, 2016)); мотиваційний, гносеологічний, праксеологічний, рефлексивний (Т. Григоренко (Григоренко, 2021)), мотиваційно-вольовий, методичний, операційно-технологічний, комунікативно-організаційний, оцінно-рефлексивний (В. Оніпко (Оніпко, 2011)) та ін.

Наукову цінність становить дослідження О. Ярошинської, де готовність майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності інтерпретована як «особистісне утворення майбутнього педагога, що охоплює педагогічні цінності й потреби в професійній самореалізації, систему професійних знань, умінь і навичок, необхідних для організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах першого ступеня, поєднання яких стає

оптимальним на основі сформованості особистісних якостей: професійного мислення, педагогічної спрямованості, творчості, суб'єктної активності, здатності до самовдосконалення та ін. Результатом готовності майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності стає сформованість ціннісно-мотиваційного, гносеологічно-творчого, особистісно-діяльнісного компонентів» (Ярошинська, 2015, с. 147).

Обґрунтовуючи компонентний склад готовності до професійної діяльності студентів біологічного профілю, Н. Грицай описує мотиваційний компонент як сукупність мотивів і ціннісних ставлень до виконання методичної діяльності. Когнітивний компонент, за висловом авторки, охоплює систему методичних знань, діяльнісний – методичні вміння, компетентності, суб'єктний досвід, які забезпечують якісне виконання професійної діяльності. Рефлексивний компонент представлений рефлексивними здібностями майбутнього педагога: аналіз власної методичної діяльності, самооцінювання підготовленості та її увідповіднення з вимогами вибраної професії, прагнення до самовдосконалення (Грицай, 2016, с. 170).

Аналізуючи найпоширеніші підходи до опису кількісного складу готовності до фахової діяльності майбутніх учителів початкової школи, О. Попадич називає шість структурних частин: когнітивна (фахові знання); діяльнісна (досвід практичної діяльності); оперативно-технологічна (знання та вміння практичного виконання фахових завдань); особистісна (цілеспрямованість фахівця загалом, індивідуально-психологічні якості та здібності); ціннісно-мотиваційна (світоглядні орієнтири, мотиви провадження ефективної діяльності); рефлексивна (здатність оцінювати, прогнозувати) (Попадич, 2021, с. 228).

У контексті дослідження поняття *«готовність майбутнього вчителя початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»*

характеризуємо як динамічну інтегративну властивість особистості вчителя, яка представлена сукупністю міждисциплінарних знань, умінь і навичок, сформованого природничо-наукового світогляду, активної громадянської позиції, соціального досвіду незалежного мислення, стійкої мотивації до професійної діяльності, що в сукупності дає змогу кваліфіковано розв'язувати складні професійні завдання в галузі природничої і громадянської освіти молодших школярів.

Рефлексія загальних підходів до встановлення суті готовності майбутніх учителів початкової школи до досліджуваної діяльності та окреслення компонентів готовності, а також тривалі спостереження за діяльністю студентів дають підстави стверджувати, що серед основних компонентів готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти оптимально виокремлювати мотиваційний, гносеологічний, особистісний, діяльнісний компоненти. *Мотиваційний* компонент представлений сукупністю мотивів і ціннісних ставлень до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, до формування ключових компетентностей молодших школярів, *гносеологічний* – прогнозує оволодіння науково обґрунтованою та професійно доцільною системою знань, яка слугуватиме міцним фундаментом для розвитку практичних умінь і навичок із реалізації природничої та громадянської освіти, *діяльнісний* компонент репрезентований педагогічними діями й операціями, необхідними для успішної реалізації природничої та громадянської освіти, *особистісний* – пов'язаний із наявністю професійно важливих властивостей (морально-етичні, емоційно-вольові, організаційно-управлінські, громадянська активність та ін.).

Унаслідок дослідження теоретичних, методичних, практичних аспектів фахової готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, виокремлено низку критеріїв та визначено

їхні показники. Диференційовано такі критерії готовності: *мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, операційно-технологічний, особистісно-рефлексивний.*

Мотиваційно-ціннісний критерій передбачає сформованість внутрішніх і зовнішніх мотивів, спонукань, професійних орієнтацій, загальнолюдських цінностей (толерантності, визнання культурної різноманітності тощо), педагогічних установок на суб'єкт-суб'єктну взаємодію, прагнень до досконалої професійної діяльності та творчості; наявність пізнавального інтересу, виражених потреб і мотивів реалізації змісту природничої та громадянської освіти; наявність бажання до опанування знань і вмінь із природничої та громадянської освіти, методик їх викладання в початковій школі; усвідомлення потреби в розвитку фахових умінь; розвиток самомотивації, потреби в професійному становленні, інтересу до процесу пізнання, потреби в нових знаннях; моральна відповідальність за результати власного навчання й підвищення вимог до навчальних досягнень; бажання та прагнення зберігати, примножувати моральні, культурні, демократичні й професійні цінності тощо.

Когнітивно-пізнавальний критерій охоплює знання, що формують професійний світогляд учителя початкових класів; знання з освітніх галузей «Природничка» і «Громадянська та історична» і можливостей їх інтеграції в курсі «Я досліджую світ» та в позаурочній роботі; знання про специфіку моделювання змісту інтегрованих курсів відповідно до обов'язкових результатів навчання учнів; знання про зміст й особливості технологій і методик особистісно зорієнтованого, компетентнісного та інтегрованого навчання, виховання й розвитку учнів; знання методики формування основ природничої та громадянської компетентності учнів, з огляду на європейські практики впровадження демократії в систему освіти різних рівнів; знання про інструментарій роботи з учнями, що сприяють розвитку їхньої позитивної самооцінки, я-ідентичності, формуванню ціннісних орієнтацій, активної

громадянської позиції; знання загальних основ педагогіки, дидактики, теорії виховання, історії педагогіки; знання психолого-вікових особливостей розвитку молодшого школяра, психології виховання й навчання; знання про цифрові технології в освітньому процесі, їхній вплив на формування ключових компетентностей молодших школярів.

Операційно-технологічний критерій характеризує сформованість системи спеціальних умінь і навичок із реалізації змісту природничої та громадянської освіти, озброєність сучасними формами, методами й засобами навчання, виховання та розвитку учнів різних вікових груп засобами освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична» у межах інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та в позаурочній діяльності; уміння оперувати засобами, прийомами, технологіями і європейськими практиками для формування основ природничої та громадянської компетентності учнів на засадах суб'єкт-суб'єктної (рівноправної й особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі; уміння застосовувати технології та методики особистісно зорієнтованого, компетентнісного й інтегрованого навчання, виховання та розвитку учнів; уміння планувати й організовувати освітній процес в умовах реального та віддаленого навчання, оптимально використовуючи широкий спектр фахових джерел і цифрових застосунків із природничої та громадянської освіти, добираючи засоби навчання відповідно до умов.

Особистісно-рефлексивний критерій маркований систематичним виявленням професійно-особистісних якостей (відповідальність, толерантність, взаємоповага тощо), розумінням важливості постійного процесу навчання, особистісного й професійного розвитку; здатністю до постійного самовдосконалення, самостійного засвоєння нових професійних знань із фахової літератури та цифрових середовищ і ресурсів, педагогічних онлайн-спільнот для безперервного професійного розвитку впродовж життя; умінням моніторити

власну педагогічну діяльність; умінням швидко й ефективно ухвалювати самостійні рішення, критично осмислювати інформацію; координувати та регулювати взаємодію учасників освітнього процесу для ефективного формування в учнів основ природничої та громадянської компетентностей, вибирати адекватні засоби педагогічного впливу щодо її подальшого стимулювання; здатністю витримувати емоційне навантаження, демонструвати самовладання; умінням усвідомлено емоційно реагувати.

На підставі виокремлених критеріїв і показників, а також наукових досліджень диференційовано три рівні готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: *високий (творчий)*, *середній (продуктивний)*, *низький (репродуктивний)*. Запропонована система компонентів, критеріїв і показників уможливила досягнення позитивної динаміки готовності майбутніх учителів початкових класів до реалізації природничої та громадянської освіти.

Високий (творчий) рівень вирізняється тим, що в майбутніх учителів початкової школи внутрішні мотиви стосовно професійної діяльності домінують над зовнішніми. Простежуване чітке усвідомлення позитивного ставлення до базових цінностей, наявність стійкої мотивації до перетворювальної діяльності, стійке розуміння значущості базових загальнолюдських цінностей для успішної професійної самореалізації. Студенти систематично вдосконалюють самомотивацію, стимулюють потребу в професійному становленні й нових знаннях, виявляють інтерес до процесу пізнання для реалізації змісту природничої та громадянської освіти; опановують фахові знання й уміння з природничої та громадянської освіти, методик їх викладання в початковій школі; засвідчують моральну відповідальність за результати власного навчання й підвищують вимоги до навчальних досягнень. У студентів помітні бажання й прагнення зберігати та примножувати моральні,

культурні, демократичні, професійні цінності; їм притаманні творчі здібності (ініціативність, оригінальність тощо), що виявляються в професійній діяльності.

Для студентів із високим рівнем готовності до досліджуваної діяльності характерні міцні знання з освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою, здатність їх ефективно застосовувати під час педагогічної практики, інтегруючи теоретичні й методичні знання в процесі реалізації змісту освітніх галузей. Такі студенти демонструють уміння добирати нестандартні варіанти розв'язання навчальних і виробничих завдань, педагогічних ситуацій, зважаючи на вік дітей, індивідуальні особливості.

Здобувачі вищої освіти володіють сучасними формами, методами й засобами навчання, виховання та розвитку учнів різних вікових груп засобами освітніх галузей «Природничка» і «Громадянська та історична» у межах інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та в позаурочній діяльності. Студенти виявляють уміння оперувати засобами, прийомами, технологіями, європейськими практиками для формування основ природничої та громадянської компетентності учнів на засадах суб'єкт-суб'єктної (рівноправної й особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі. Здобувачі демонструють уміння застосовувати технології й методики особистісно зорієнтованого, компетентнісного та інтегрованого навчання, виховання й розвитку учнів під час педагогічної практики; здатність планувати та організовувати освітній процес у різних умовах, оптимально використовувати широкий спектр фахових джерел і цифрових застосунків із природничої та громадянської освіти, добирати засоби навчання відповідно до умов.

Майбутні вчителі систематично виявляють професійно-особистісні якості (відповідальність, толерантність тощо), що вможливають суб'єкт-суб'єктну взаємодію на засадах педагогіки партнерства. Студенти засвідчують здатність постійно самовдосконалюватися, самостійно опановувати нові професійні

знання з фахової літератури, цифрові середовища й ресурси, комунікувати в педагогічних онлайн-спільнотах для професійного становлення; постійно моніторити власну навчально-педагогічну діяльність; швидко й ефективно ухвалювати самостійні рішення, критично осмислювати інформацію; координувати та регулювати взаємодію учасників освітнього процесу для ефективного формування в учнів основ природничої та громадянської компетентностей, вибирати оптимальні засоби педагогічного впливу щодо її подальшого стимулювання; витримувати емоційне навантаження, демонструвати самовладання; усвідомлено емоційно реагування.

Отже, високий (творчий) рівень фіксують у разі наявності чіткої мотивації до оволодіння майбутнім фахом загалом і до реалізації змісту природничої та громадянської освіти зокрема; глибоких знань, необхідних для формування основ природничої та громадянської компетентності здобувачів початкової освіти; позитивної динаміки в опануванні фахових умінь і навичок, необхідних та достатніх для формування основ природничої і громадянської компетентності молодших школярів; особистісних рис; постійного взаємозв'язку з учнями на засадах партнерської взаємодії; здатності самостійно виконувати навчальні та виробничі завдання під час педпрактики.

Середній (продуктивний) рівень готовності до професійної діяльності мають ті здобувачі вищої освіти, у яких простежувані як внутрішні, так і зовнішні мотиви стосовно професійної діяльності, водночас більшість мотивів до фахової діяльності сформована на високому рівні. Помірно виражене усвідомлення позитивного ставлення до базових цінностей, наявна мотивація до перетворювальної діяльності, розуміння значущості базових загальнолюдських цінностей для успішної професійної самореалізації. Студенти часто працюють над удосконаленням самомотивації, потреби в професійному становленні й нових знаннях, у них достатньо виражена фахова спрямованість. Іноді здобувачі

демонструють наявність пізнавального інтересу, потреб і мотивів для реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Бажання до опанування фахових знань і вмінь із природничої та громадянської освіти, методик їх викладання в початковій школі виражене помірно. Моральну відповідальність за результати власного навчання й підвищення вимог до навчальних досягнень здобувачі підтверджують періодично. Посередньо виражене бажання й прагнення зберігати та примножувати моральні, культурні, демократичні, професійні цінності. Творчі здібності (ініціативність, оригінальність тощо), прагнення до творчості в професійній діяльності виявляються ситуативно.

У студентів із середнім (продуктивним) рівнем готовності до досліджуваної діяльності знання з освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою, є достатніми, простежувана здатність застосувати їх під час педагогічної практики, інтегруючи теоретичні й методичні знання в процесі реалізації змісту освітніх галузей за часткової підтримки викладача. Здобувачі вибирають стандартні варіанти розв'язання навчальних і виробничих завдань, педагогічних ситуацій, зважаючи на вік дітей, індивідуальні особливості.

Студенти із середнім рівнем достатньою мірою володіють сучасними формами, методами й засобами навчання, виховання та розвитку учнів різних вікових груп засобами освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична» у межах інтегрованого курсу «Я досліджую світ» і в позаурочній діяльності. Уміння оперувати засобами, прийомами, технологіями, європейськими практиками для формування основ природничої та громадянської компетентності учнів на засадах суб'єкт-суб'єктної (рівноправної й особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі сформовані, однак не повністю самостійні. Здобувачі посередньо демонструють уміння застосовувати технології й методики особистісно зорієнтованого,

компетентнісного та інтегрованого навчання, виховання й розвитку учнів під час педагогічної практики. Уміння планувати та організовувати освітній процес у різних умовах, оптимально використовувати широкий спектр фахових джерел і цифрових застосунків із природничої та громадянської освіти, добирати засоби навчання відповідно до умов загалом сформовані, однак на практиці такі студенти потребують часткової методичної допомоги викладача.

У студентів помітно виражені професійно-особистісні якості (відповідальність, толерантність тощо), що вможливають суб'єкт-суб'єкту взаємодію на засадах педагогіки партнерства. Ситуативно простежувана здатність до постійного самовдосконалення, самостійного опанування нових професійних знань із фахової літератури, цифрових середовищ і ресурсів, комунікації в педагогічних онлайн-спільнотах для професійного становлення; постійного моніторингу власної навчально-педагогічної діяльності. Уміння ухвалювати самостійні рішення загалом сформоване, але цей процес відбувається довго, із частковим критичним осмисленням інформації. Координація й регуляція взаємодії учасників освітнього процесу для ефективного формування в учнів основ природничої та громадянської компетентностей, вибір адекватних засобів педагогічного впливу щодо її подальшого стимулювання проходять за часткової підтримки викладача. Здатність витримувати емоційне навантаження, демонструвати самовладання й уміння усвідомлено емоційно реагувати загалом сформовані, але потребують динамічного розвитку.

Для середнього (продуктивного) рівня характерні внутрішня й зовнішня мотивація до оволодіння майбутнім фахом загалом і до реалізації змісту природничої та громадянської освіти зокрема. Студенти мають середній рівень знань, необхідних для формування основ природничої та громадянської компетентності здобувачів початкової освіти. Фахові вміння й навички,

необхідні та достатні для формування основ природничої і громадянської компетентності молодших школярів, ще не повністю сформовані, утім, студент над цим працює. Наявні особистісні риси, що виявляються за потреби. Ситуативно помітний взаємозв'язок з учнями на засадах партнерської взаємодії; здатність виконувати навчальні й виробничі завдання під час педпрактики за підтримки викладача.

Низький (репродуктивний) рівень характерний для студентів зі сформованими лише зовнішніми мотивами провадження фахової діяльності. Відсутнє стійке позитивне ставлення до базових цінностей, мотивація до перетворювальної діяльності потребує цілеспрямованої роботи, рідко помітне розуміння значущості базових загальнолюдських цінностей для успішної професійної самореалізації. Студенти не завжди працюють над удосконаленням самомотивації. Потреба в професійному становленні й нових знаннях вимагає постійної уваги, слабо виражена фахова спрямованість. Водночас усвідомлення важливості постійного процесу навчання, особистісного й професійного розвитку здатне формуватися в процесі активної професійної взаємодії. На цьому рівні здобувачі вищої освіти не мають стійкого пізнавального інтересу, потреб і мотивів для реалізації змісту природничої та громадянської освіти; бажання до опанування фахових знань і вмінь із природничої та громадянської освіти, методик їх викладання в початковій школі виявляється лише під впливом взаємодії з викладачем й одногрупниками. Моральна відповідальність за результати власного навчання, підвищення вимог до навчальних досягнень, бажання й прагнення зберігати та примножувати моральні, культурні, демократичні, професійні цінності потребують динамічного розвитку. Майбутні фахівці виявляють творчі здібності (ініціативність, оригінальність тощо) у професійній діяльності лише ситуативно.

Студенти з низьким (репродуктивним) рівнем готовності до досліджуваної діяльності володіють знаннями зі спеціальності, з освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою, проте вони не завжди глибокі й міцні, а отже, потребують постійного закріплення та корекції. Здобувачі рідко засвідчують самостійну здатність їх застосувати під час педагогічної практики з частковим інтегруванням теоретичних і методичних знань у процесі реалізації змісту освітніх галузей, це відбувається лише за підтримки викладача. Інколи підтверджують спроможність стандартно розв'язувати навчальні й виробничі завдання, педагогічні ситуації, зважаючи на вік дітей, індивідуальні особливості, за допомоги викладача.

Студенти із низьким (початковим) рівнем частково володіють сучасними формами, методами й засобами навчання, виховання та розвитку учнів різних вікових груп засобами освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична» у межах інтегрованого курсу «Я досліджую світ» і в позаурочній діяльності, проте окремі вміння потребують удосконалення. Здатність оперувати засобами, прийомами, технологіями, європейськими практиками для формування основ природничої та громадянської компетентності учнів на засадах суб'єкт-суб'єктної (рівноправної й особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі потребує додаткового формування. Уміння застосовувати технології й методики особистісно зорієнтованого, компетентнісного, інтегрованого навчання, виховання та розвитку учнів під час педагогічної практики виявляється ситуативно, лише за підтримки викладача. Здобувачі не завжди здатні планувати й організовувати освітній процес у різних умовах, оптимально використовувати широкий спектр фахових джерел, цифрових застосунків із природничої та громадянської освіти. Добираючи засоби навчання, майбутні фахівці потребують методичної допомоги з боку викладача.

Студенти виявляють професійно-особистісні якості (відповідальність, толерантність тощо), водночас без суттєвого розуміння суб'єкт-суб'єктної взаємодії на засадах педагогіки партнерства. Здатність до постійного самовдосконалення, самостійного опанування нових професійних знань із фахової літератури, цифрових середовищ і ресурсів, комунікації в педагогічних онлайн-спільнотах для професійного становлення потребує вдосконалення. Несистематичним є моніторинг власної навчально-педагогічної діяльності. Уміння ухвалювати самостійні рішення на засадах критичного аналізу інформації потребує додаткового формування. Студенти не завжди здатні координувати й регулювати взаємодію учасників освітнього процесу для ефективного формування в учнів основ природничої та громадянської компетентностей. Вибір оптимальних засобів педагогічного впливу щодо її подальшого стимулювання відбувається лише за підтримки викладача. Здатність витримувати емоційне навантаження, демонструвати самовладання, уміння усвідомлено емоційно реагувати потребує додаткового формування.

Отже, низький (репродуктивний) рівень фіксують у разі наявності лише зовнішньої мотивації до оволодіння майбутнім фахом загалом та до реалізації змісту природничої та громадянської освіти зокрема; низького рівня знань для формування основ природничої і громадянської компетентності здобувачів початкової освіти. Такі студенти мають низький рівень (іноді, за зовнішніх стимулів, середній) сформованості фахових умінь і навичок, необхідних та достатніх для формування основ природничої і громадянської компетентності молодших школярів. Недостатньо розвинені особистісні риси, що потребують удосконалення. Здобувачі виявляють здатність до взаємозв'язку з учнями на засадах партнерської взаємодії, здатність виконувати навчальні й виробничі завдання під час педпрактики лише за методичної підтримки викладача.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що педагогічні заклади вищої освіти достатньо мобільно реагують на виклики сучасності, пропонуючи чималий спектр дисциплін для підготовки майбутніх учителів до реалізації природничої та громадянської освіти. Водночас донині не з'ясоване питання про можливість визнання якості підготовки студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, якщо студенти не нададуть перевагу вибірковій дисципліні, спрямованій на формування таких компетентностей. На нашу думку, має бути розроблений механізм, за допомогою якого в усіх чи в більшості обов'язкових освітніх компонентів будуть передбачені модуль / тема / зміни у формах і засобах викладання, які б компенсували можливу відсутність вибіркової дисципліни, пов'язаної з громадянською та природничою освітою, в індивідуальному навчальному плані студента.

Схарактеризовано зміст і компонентну структуру феномену «готовність майбутнього вчителя початкових класів до реалізації природничої та громадянської освіти», визначено критерії, показники й рівні її сформованості. «Готовність майбутнього вчителя початкових класів до реалізації природничої та громадянської освіти» розглядаємо як динамічну інтегративну властивість особистості вчителя, яка вирізняється наявністю міждисциплінарних знань, умінь і навичок, сформованого природничо-наукового світогляду, соціального досвіду, активної громадянської позиції, незалежного мислення, стійкої мотивації до професійної діяльності, що в сукупності дає змогу кваліфіковано розв'язувати складні професійні завдання в галузі природничої і громадянської освіти молодших школярів. Компонентами готовності є: мотиваційний, гносеологічний, діяльнісний та особистісний, вияв яких сприяє ефективному виконанню виробничих завдань, а також є результатом підготовки у ЗВО. Мотиваційний компонент представлений сукупністю мотивів і ціннісних ставлень до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, до

формування ключових компетентностей молодших школярів, гносеологічний – прогнозує оволодіння науково обґрунтованою та професійно доцільною системою знань, яка стане міцним фундаментом для розвитку практичних умінь і навичок із реалізації природничої та громадянської освіти, діяльнісний компонент репрезентований педагогічними діями й операціями, необхідними для успішної реалізації природничої та громадянської освіти, особистісний – пов'язаний із наявністю професійно важливих властивостей (морально-етичні, емоційно-вольові, організаційно-управлінські, громадянська активність та ін.).

До обґрунтованих компонентів визначено критерії готовності: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, операційно-технологічний, особистісно-рефлексивний. На підставі виокремлених критеріїв і показників, орієнтації на наукові дослідження диференційовано три рівні готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: низький (репродуктивний), середній (продуктивний), високий (творчий). Запропонована система компонентів, критеріїв і показників уможливила досягнення позитивної динаміки готовності майбутніх учителів початкових класів до реалізації природничої та громадянської освіти.

Висновки до першого розділу

Унаслідок аналізу психологічних, педагогічних, методичних праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, констатовано необхідність цільових, організаційних, змістових, технологічних змін у системі підготовки майбутніх учителів початкової школи в контексті реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Серед провідних напрямів удосконалення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти науковці виокремлюють такі: посилення уваги до суспільного значення природничої та громадянської освіти, їхнього місця й ролі в

професійній діяльності та підготовці вчителів початкової школи; актуалізація професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи в умовах інтегрованого навчання; оновлення змісту освітніх компонентів щодо забезпечення готовності здобувачів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі, його узгодження з потребами і змінами у формуванні змісту навчання в початковій школі; забезпечення міжпредметної інтеграції природничо-наукової та психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи; упровадження педагогічних інновацій у фахову підготовку майбутніх учителів початкової школи; необхідність розроблення й реалізації інноваційних технологій організації освітнього процесу у ЗВО в умовах дистанційного навчання майбутніх учителів початкової школи; створення інтегрованих курсів і використання дидактичних засобів для реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; розвиток науково-дослідницької (проектної) діяльності майбутніх учителів початкової школи в галузі природничої та громадянської освіти; використання прогресивних ідей зарубіжного досвіду в підготовці майбутніх учителів початкової школи; розроблення діагностичних методик підготовки майбутніх учителів початкової школи до інноваційної діяльності для формування в молодших школярів ключових компетентностей; формування готовності майбутніх учителів початкової школи до толерантного виховання учнів; залучення педагогів-практиків до формування здатності й готовності майбутніх учителів початкової школи реалізувати екологізацію й естетизацію навчальної діяльності, застосовувати диференційований та інтегрований підходи; підвищення рівня природничо-наукової підготовки майбутніх учителів до викладання природознавчих дисциплін у початкових класах; розвиток громадянської компетентності майбутніх учителів; створення фасилітованого освітнього середовища у ЗВО для саморозвитку й самовдосконалення,

формування активної громадянської позиції, природничо-наукового світогляду, безпечної екологічної поведінки, соціальної відповідальності та досвіду, самоідентифікації майбутніх учителів початкової школи тощо. Посутній блок сучасного досвіду з опорою на світову практику становлять дослідження, пов'язані з формуванням власне змісту природничої та громадянської освіти в закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО).

Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти регламентована низкою законодавчо-нормативних документів, що декларують максимальну інтеграцію наукових засад природничого й гуманітарного спрямування, важливість формування в здобувачів вищої освіти сучасного світорозуміння, світоглядної та екологічної культури, адекватної до викликів сьогодення, виховання активного й відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою активною громадянською позицією, готовністю виконувати громадянські та професійні обов'язки.

На підставі аналізу законодавчо-нормативного й навчально-методичного забезпечення дев'ятнадцяти ЗВО з підготовки майбутніх учителів початкової школи констатовано певну неузгодженість між вимогами освітніх і професійних стандартів підготовки вчителів початкової школи та стандартів початкової освіти й НУШ. Це пов'язане зі стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, екологізацією всіх сфер життєдіяльності, зростанням потреб сучасного шкільництва в соціально активних, творчих учителях з інноваційним мисленням і прогностичним баченням розвитку природничої та громадянської освіти на засадах інтеграції знань, упровадження нових підходів до формування аксіологічної діяльності та громадянської позиції молодших школярів. Система загальних і фахових компетентностей, якими повинні оволодіти студенти, загалом увідповіднена із запитами сучасності, але

потребує більш швидкої модернізації, згідно з вимогами НУШ. Змістових і термінологічних трансформацій зазнають професійні компетентності, а отже, результати навчання майбутніх учителів початкової школи. ЗВО достатньо мобільно реагують на виклики сучасності, пропонують спектр дисциплін для підготовки майбутніх учителів до реалізації природничої та громадянської освіти. Водночас зафіксовано зміщення акценту на природничу підготовку студентів, на відміну від громадянської освіти. У НП педагогічних ЗВО не виявлено дисциплін, що готують студентів до реалізації змісту громадянської освіти (однойменних або з приблизною назвою). Попри наявний перелік дисциплін, що забезпечують формування в здобувачів окремих складників громадянської освіти («Історія української державності» / «Історія України», «Політологія», «Правознавство», «Соціологія», «Культурологія», «Релігієзнавство»), обов'язковою є лише дисципліна «Історія України / Історія української державності», інші курси – вибіркові. Традиційно здобувачам пропонують вивчення освітнього компонента, пов'язаного з громадянською освітою в різних циклах підготовки (обов'язковому чи вибірковому), що не гарантує його засвоєння всіма здобувачами освіти через належність до категорії вибіркових. Бракує інтегрованих навчальних курсів, спрямованих на реалізацію змісту природничої та громадянської освіти молодших школярів, предметних методик. Одним із можливих шляхів розв'язання цієї проблеми є включення до всіх / більшості обов'язкових освітніх компонентів модуля / теми / змістової лінії, що пов'язані з громадянською та природничою освітою, їхніми методиками. Зміст дисциплін «Фізика» і «Хімія» у природознавчому циклі представлений фрагментарно (фізичні явища й закони, хімічна будова речовин та їхні перетворення, Всесвіт і небесні тіла, значення картографічних посібників у пізнанні світу (основи природознавства)).

Практичний досвід підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти послугував підставою для висновку про недостатній базовий рівень знань і предметних умінь студентів із географії, фізики та астрономії, хімії, громадянської освіти в контексті національної самоідентичності й активного громадянства. Констатувальний етап дослідження засвідчив, що превалює низький (репродуктивний) рівень готовності (56 %) здобувачів до реалізації природничої та громадянської освіти. Постає потреба в збільшенні обсягу знань і умінь у змісті природничо-наукової й громадянської підготовки майбутніх учителів початкової школи, а також в активізації методичного потенціалу майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на основі використання інноваційних форм, технологій і методів навчання. Результати опитування здобувачів та науково-педагогічних працівників доводять, що на результативність підготовки майбутніх учителів початкової школи негативно впливає відсутність мотивації до реалізації змісту природничої та громадянської освіти через несистемні й непослідовні організаційно-педагогічні заходи щодо розвитку професійно-ціннісних орієнтацій і стимулювання здобувачів до постійного самовдосконалення; недостатнє використання дидактичних можливостей картографічних посібників, освітніх платформ і програмних засобів для підвищення ефективності зазначеного процесу. Упровадження цілеспрямованих педагогічних заходів, створення оптимальних педагогічних умов сприятимуть формуванню готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Поняття *«готовність майбутнього вчителя початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»* потрактоване як динамічна інтегративна властивість особистості вчителя, яка вирізняється наявністю міждисциплінарних знань, умінь і навичок, сформованого природничо-наукового

світогляду, соціального досвіду, активної громадянської позиції, незалежного мислення, стійкої мотивації до професійної діяльності, що в сукупності дає змогу кваліфіковано розв'язувати складні професійні завдання в галузі природничої і громадянської освіти молодших школярів. До основних компонентів готовності належать: *мотиваційний, гносеологічний, особистісний, діяльнісний*. *Мотиваційний* компонент передбачає сукупність мотивів і ціннісних ставлень до реалізації змісту природничої та громадянської освіти та формування ключових компетентностей молодших школярів, *гносеологічний* – прогнозує оволодіння науково обґрунтованою та професійно доцільною системою фахових знань, що слугуватиме міцним фундаментом для розвитку практичних умінь і навичок реалізації природничої та громадянської освіти, *діяльнісний* компонент репрезентований системою педагогічних умінь і навичок, необхідних для успішної реалізації змісту природничої та громадянської освіти молодших школярів; *особистісний* – передбачає наявність професійно важливих властивостей (морально-етичні, емоційно-вольові, організаційно-управлінські якості, громадянська активність, творчість, інноваційність, комунікативність, толерантність, саморефлексія та ін.). Відповідно до обґрунтованих компонентів, виокремлено критерії готовності: *мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, операційно-технологічний, особистісно-рефлексивний*. На підставі зазначених критеріїв і показників диференційовано три рівні готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: *низький (репродуктивний), середній (продуктивний), високий (творчий)*.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

2.1. Методологічні підходи підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

Методологія як філософська категорія – це «сукупність підходів, способів, методів, прийомів і процедур, що застосовують у процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення заздалегідь окресленої мети. Такою метою в науковому пізнанні є отримання об'єктивного істинного наукового знання або побудова наукової теорії та її логічне обґрунтування, досягнення певного ефекту в експерименті чи в спостереженні тощо. Дослідник може скеровувати практичну діяльність на створення бажаного матеріального чи ідеального предмета, певної реальності, на потрібну спрямованість об'єктивного процесу, функціонування матеріальної системи або її цілеспрямоване трансформування тощо» (Йолон, 2002, с. 374). За переконанням ученого, методологія «ставить перед собою завдання з'ясувати умови перетворення позитивних наукових знань про дійсність на метод подальшого пізнання цієї діяльності, виявити ефективність і межі продуктивного застосування методу» (Йолон, 2002, с. 374).

С. Гончаренко характеризує методологію як «науку про побудову людської діяльності, що вможлиблює цілеспрямоване та ефективне теоретичне пізнання й практичне перетворення світу» (Гончаренко, 2008, с. 498). За висловом науковця, у дослідженні має бути єдність різних методологічних

підходів, незважаючи на те, що окремі з них стають ізольованими один від одного, але при цьому відбувається взаємопроникнення один в одного, набуття ознак інших положень. Якщо вчений планує чіткий алгоритм наукового пошуку, стає помітним взаємовплив і взаємодоповнення методологічних підходів. Автор розрізняє часткову (сукупність методів у кожній конкретній науці), загальну (сукупність більш загальних методів; наприклад, методи педагогіки є одночасно її методами й загальною методологією для часткових дидактик, школознавства), філософську методологію (система діалектичних методів, які є найзагальнішими та діють на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через загальнонаукову, і через часткову методологію) (Гончаренко, 1997, с. 207).

Вивчаючи методологічні підходи як основу науково-педагогічних досліджень у професійній освіті, В. Жигір убаचाє в методології «систему принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності; сукупність прийомів, засобів, методів, дослідження, що використовують у будь-якій науці; учення про метод наукового пізнання й перетворення світу, усвідомлюючи її як інструмент пізнання та перетворення навколишньої дійсності, який описує основні напрями педагогічного дослідження, забезпечує його об'єктивність, ефективність, цілісність, системність і результативність» (Жигір, 2016, с. 107). Авторка вважає методологічні підходи інструментом реалізації методологічних підстав для наукового аналізу педагогічних явищ і процесів. Науковці позиціонують такий інструмент як вихідний принцип, базовий погляд дослідника, що впливає на загальну мету і стратегію діяльності. Таке розуміння методологічного підходу, на думку дослідниці, «дає змогу схарактеризувати це поняття як сукупність ідей, що становлять загальну наукову світоглядну позицію вченого, принципів, які утворюють основу стратегії дослідницької діяльності, а також способів,

прийомів, процедур, що забезпечують реалізацію вибраної стратегії в практичній діяльності» (Жигірь, 2016, с. 108). Найпоширенішими методологічними підходами, які використовують у сучасній педагогічній науці та які представляють різні напрями досліджень і відображають специфіку конкретної науково-дослідницької діяльності в галузі педагогіки, авторка вважає системний, компетентнісний, діяльнісний, аксіологічний і синергетичний підходи (Жигірь, 2016).

Науково вартісними є ідеї В. Шарко, яка серед ефективних називає такі методологічні підходи до підготовки здобувачів вищої освіти: акмеологічний, андрагогічний, аксіологічний, гуманістичний, праксеологічний, компетентнісний, синергетичний, системний, герменевтичний, культурологічний, діяльнісний, рефлексивний, технологічний, особистісно орієнтований, інтегративний, адаптаційний, контекстний (Шарко, 2006, с. 85). Виявлена різноманітність дає змогу науковцям вибирати той чи той підхід, однак із позицій лише одного підходу важко зрозуміти сутність предмета дослідження, тому найчастіше вчені оперують сукупністю підходів.

У контексті дослідження варто обґрунтувати правомірність застосування загальнонаукових методологічних підходів до підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації природничої та громадянської освіти. Виокремлені підходи розподілено за трьома групами: перша група – загальнонаукові методологічні підходи, які детермінують основні напрями розвитку підготовки майбутніх учителів (системний, діяльнісний); друга – конкретно-наукові або гуманістично-орієнтовані, що окреслюють ціннісні орієнтири та вможливають усебічне осмислення суб'єктів професійно-педагогічної підготовки (особистісно орієнтований, аксіологічний, компетентнісний); третя – професійно орієнтовані, які відображають загальне та особливе в природничо-науковій підготовці майбутніх учителів початкової школи (інтегративний, середовищний).

З-поміж провідних методологічних підходів, які маркують основні напрями розвитку підготовки здобувачів вищої педагогічної освіти та закладені в основу дослідження і створення концепції підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, варто назвати *системний* підхід. Дослідники характеризують його як методологічний напрям, що спрямований на вивчення складноорганізованих систем, добір оптимальних засобів і методів їх аналізу. Сутність підходу полягає в тому, що об'єкт вивчають як цілісну множину елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто як систему. У педагогічному словнику С. Гончаренка зазначено: «Системний підхід – напрям у спеціальній методології науки, завданням якого є розроблення методів дослідження й конструювання складних за організацією об'єктів як систем» (Гончаренко, 1997, с. 305). Згідно з міркуваннями вченого, системний підхід у педагогіці спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину (Гончаренко, 1997).

Варті дослідницької уваги праці таких учених, як С. Виговська, П. Лузан, І. Попівник, які вважають системний підхід ключовим у науково-педагогічних розвідках. Такий підхід «ґрунтований на положенні про те, що специфіка складного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями її складників, а пов'язана передусім із характером взаємодії між елементами. Тому знає актуалізації завдання з пізнання характеру й механізму зв'язків і взаємин, зокрема взаємин людини та суспільства, людей усередині певного співтовариства. У процесі системного аналізу з'ясовують не лише причини явищ, а й вплив результату на причини, які його зумовили» (Лузан, Виговська, & Попівник, 2014, с. 51–52).

Наукове зацікавлення становить позиція О. Антонової, О. Дубасенюк, М. Томчука, Д. Чернілевського щодо сутності педагогічної системи. На думку

вчених, це множина взаємопов'язаних структурних (характеристик педагогічної системи, які відрізняють її від інших (не педагогічних систем)) і функціональних компонентів (виникають у процесі діяльності педагогів), що підпорядковані цілям виховання, освіти й навчання юного покоління та дорослих людей.

Т. Григоренко стверджує, що «сутність системного підходу в освіті, починаючи від національної системи освіти й завершуючи системами методів навчання, творчих завдань тощо, описують як великі, середні та малі педагогічні системи, порівняно самостійні компоненти яких вивчають не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими. Це дає змогу виявити спільні системні властивості та якісні характеристики окремих елементів і цілісності. В основу системного підходу покладено насамперед прагнення зафіксувати науковими засобами цілісність, організованість системних об'єктів за допомогою формулювання наукового апарату, аналізу застосовуваних у системних дослідженнях гносеологічних засобів, розроблення спеціальних методів для вивчення системних властивостей» (Григоренко, 2021, с. 98–99).

Як слушно зауважує Н. Грицай, провідними принципами системного підходу в педагогічних дослідженнях є «цілісність (дає змогу трактувати систему як єдине ціле і водночас як підсистему для вищих рівнів); ієрархічність будови (наявність безлічі елементів, розташованих на основі підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня); структуризація (уможливорює аналіз системи та їхнього взаємозв'язку в межах конкретної організаційної структури); множинність (використання кібернетичних, економічних, математичних моделей для опису окремих елементів і системи загалом); системність (властивість об'єкта володіти всіма ознаками системи)» (Грицай, 2016, с. 129).

На підставі викладу констатуємо, що системний підхід у педагогічних дослідженнях передбачає обґрунтування підготовки здобувача освіти як цілісної педагогічної системи, яка має певну структурну ієрархію, взаємозумовлені та взаємопов'язані елементи (підсистеми), зазнає впливу зовнішніх і внутрішніх чинників. Цей підхід дає змогу структурувати професійну підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти як педагогічне явище, окреслити найважливіші детермінантні чинники й елементи цього процесу, оптимізувати процес її формування, побудувати дослідження у вигляді ієрархічної моделі, з огляду на характер взаємодії між усіма елементами, що постійно розвивається. Згідно з положеннями системного методологічного підходу, процес підготовки студентів до досліджуваної діяльності охоплює взаємопов'язані елементи: цільовий, теоретико-методологічний, змістово-технологічний, діагностично-результативний. На тлі ключових позицій системного підходу схарактеризовано зміст, форми, методи й засоби професійної підготовки (як структурні компоненти педагогічної системи) майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Саме цей методологічний підхід допомагає спроектувати результати навчання у ЗВО за двома напрямками – предметно-компетентнісним і кваліфікаційно-професійним. Якість функціонування системи професійної підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до досліджуваної діяльності залежить насамперед від ступеня обґрунтованості навчальної мети, змісту освіти, організаційних форм, методів і засобів навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти.

В основу дослідження покладено й *діяльнісний* підхід – загальнонауковий методологічний підхід, що маркує основні напрями розвитку підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Ідея діяльнісного підходу пов'язана з діяльністю як із засобом

становлення й розвитку суб'єктності. Поняття «діяльність» в енциклопедичних джерелах потрактоване як спосіб буття людини у світі, здатність змінювати дійсність. «Основними компонентами діяльності є суб'єкт з його потребами; мета, відповідно до якої предмет перетворюється на об'єкт, на який її спрямовано; засіб реалізації мети й результат. Загальним засобом діяльності слугує сукупність знарядь праці, створених людьми, – техніка і технологія. Універсальним предметом діяльності є природа й суспільство, а її загальним наслідком – олюднена природа» (Гончаренко, 1997, с. 98). Унаслідок використання форм, прийомів і методів освітнього процесу формується особистість, яка вибирає, оцінює, програмує й конструює різні види діяльності, що задовольняють потреби в саморозвитку та самореалізації. У контексті освіти діяльнісний підхід розуміють як певний методологічний базис, на якому ґрунтовані різні системи навчання зі своїми конкретними технологіями, теоретичними особливостями та прийомами, на відміну від сукупності окремих освітніх технологій чи методичних прийомів.

С. Кримський називає діяльність формою активності, «що характеризує здатність людини чи пов'язаних із нею систем бути причиною змін у бутті, які можуть стосуватися речового й енергетичного статусу об'єктів або їхнього інформаційного потенціалу. Діяльності притаманні трансформація зовнішнього у внутрішнє, єдність опредметнення й розпредметнення певних смислів, що задають параметри її провадження, вибір можливостей та ухвалення рішень. Діяльність виконує перманентну трансформацію суб'єктивного в об'єктивне та навпаки, унаслідок чого ця трансформація виявляє особливості людського духу, який, зрештою, і створює потенціал для її виконання» (Кримський, 2002, с. 163). Описуючи діяльність як складник методологічного блоку, учений характеризує її як «особливий діяльнісний підхід, що долає колізію між об'єктивним і

суб'єктивним, ідеальним та матеріальним, вирізняється цільовими програмами функціонування» (Кримський, 2002, с. 164).

С. Виговська, П. Лузан, І. Попівник переконані, що «діяльнісний підхід виражений у прагненні науковців використовувати положення теорії діяльності для методики й інтерпретації змісту своїх праць. Сутність підходу передбачає дослідження наявного процесу взаємодії людини з навколишнім світом, що забезпечує виконання певних життєво важливих завдань. Стосовно проблем навчання діяльнісний підхід означає виявлення й опис тих способів дії, які повинні призвести до розкриття змісту поняття в навчальному матеріалі й повноцінного засвоєння знань» (Лузан, Виговська, Попівник, 2014, с. 51).

В. Жигір'єв доводить, що в «сучасних науково-педагогічних дослідженнях діяльнісний підхід витлумачують як методологію, яка обґрунтовує процес формування особистості через активну предметну діяльність, активні способи пізнання та перетворення світу, активне спілкування з іншими людьми. Він дає змогу «перетворити» професійні завдання на «особистісний смисл» діяльності людини» (Жигір'єв, 2016, с. 109). Дослідниця стверджує, що цей підхід у професійній освіті реалізують через створення умов для вільного вибору здобувачами освіти виду діяльності, досягнення позитивного результату спільної діяльності учасників освітнього процесу на засадах партнерської взаємодії. Діяльнісний підхід сприяє актуалізації ідеї перетворювальної діяльності, її підпорядкування ціннісним пріоритетам, орієнтує організацію професійної підготовки на діяльність, спрямовану на виконання конкретних професійних завдань у пропонуваніх педагогічних ситуаціях. Важливим для сучасної системи освіти є той факт, що діяльнісний підхід допомагає здобувачам освіти різних рівнів «усвідомити власні потреби, можливості й результати освоєння нової професійної функції; долучитися до різноманітних видів і форм навчальної професійної діяльності; перебувати в партнерських

взаєминах із викладачем, а отже, мати певну свободу у виборі шляху освоєння професійної позиції» (Жигірь, 2016, с. 110).

Варті уваги міркування Н. Грицай щодо важливості діяльнісного підходу в методичній підготовці майбутніх учителів природничого спрямування. Авторка вважає, що поняття «діяльність» є основною формою активної цілеспрямованої взаємодії людини з навколишнім світом, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Серед провідних у методичній підготовці майбутніх учителів біології дослідниця називає ті види діяльності, якими має оволодіти студент для якісного виконання виробничих функцій і які пов'язані з послідовним виконанням типових професійних завдань (Грицай, 2016, с. 133).

Зауважимо, що зміст освіти засвоюють не через передання інформації людині, а в процесі власної активної та спрямованої діяльності. Діяльнісний підхід у нашому дослідженні передбачає активність суб'єктів навчання, активізацію пізнавальної діяльності через спеціально розроблений зміст освітніх компонентів, форми, методи й засоби їх реалізації загалом і навчальних ситуацій різних рівнів проблемності щодо предмета, способів, засобів професійної діяльності в контексті природничої та громадянської освіти. У комплексі це зумовлює організацію й орієнтацію підготовки майбутніх учителів спеціальності 013 «Початкова освіта» на розкриття власних пізнавальних можливостей, формування та розвиток готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а отже, готовності до формування основ ключових компетентностей учнів початкової школи.

Нині у світовій науці та практиці усталені традиції застосування *особистісно орієнтованого підходу*, що належить до другої групи методологічних підходів (конкретно-наукові або гуманістично-орієнтовані), які окреслюють ціннісні орієнтири й уможливають усебічне осмислення суб'єктів

професійно-педагогічної підготовки. Основні положення особистісно орієнтованого підходу щодо підготовки майбутніх учителів викладено в працях В. Андрущенка (Андрущенко, 2004), І. Беха (Бех, 2003), В. Бондаря (Бондар, 2005), Р. Вайноли (Вайнола, 2011), І. Зязюна (Зязюн, 2001; 2003), О. Пехоти (Пехота, Кіктенко, & Любарська, 2001), С. Сисоєвої (Сисоєва, & Кристопчук, 2013) та ін. Цей підхід найчастіше привертає увагу сучасних науковців, оскільки в його основу покладено положення гуманістичної теорії В. Сухомлинського, О. Сухомлинської та ін., що є провідною в системі освіти різних рівнів.

Як зазначає С. Коновець, у змісті гуманістичної теорії людина постає найвищою цінністю суспільства, що має право на гідне життя, освіту, виховання, безпеку, працю, особистісний розвиток і самореалізацію в багатьох сферах життєдіяльності (Коновець, 2014). Це становить основу сучасної громадянської освіти в Україні та світі. В енциклопедичних джерелах із педагогіки сутність цього підходу потрактована як методологічна орієнтація фахової діяльності, що сприяє забезпеченню й підтримці самопізнання, самопроєктування та самореалізації особистості, розвитку її неповторної індивідуальності завдяки системі взаємопов'язаних ідей, понять і способів діяльності.

Студіюючи науково-практичні засади, суть і значення особистісно орієнтованого підходу, І. Бех зазначає, що «особистісно орієнтоване виховання – це виховання в особистості переживань (як активних пристрасних внутрішніх дій) стосовно світу людей і світу природи. Тільки те, що емоційно пережите особистістю, стає її ціннісно-смысловим надбанням. Переживаючи зміст життєвих явищ, людина освоює соціокультурний світ. У просторі переживань відбувається саморозвиток і самовизначення людини як особистості». Науковець констатує, що «в основі особистісно орієнтованого виховання – педагогічна дія до особистісної взаємодії; заклику, який базований на милосердному ставленні вихователя до вихованця» (Бех, 2003, с. 14).

Науково значущими для дослідження є аналітичні висновки В. Жигірь стосовно того, що особистісний підхід передбачає спрямованість освітнього процесу на особистість людини, яка навчається, аналіз її потреб, інтересів, схильностей і здібностей, реалізацію її потенціалу. «Ідеться про підхід, який орієнтується не тільки на знання, уміння та навички, а, зокрема, на особистість і життєдіяльність людини, яка навчається, тобто на її культуру, світогляд, інтереси, інтелект, ставлення до інших людей, до себе, емоції, здоров'я, спосіб життя тощо» (Жигірь, 2016, с. 109). Авторка наголошує, що провідна ідея особистісного підходу в педагогіці – це ідея суб'єктності в освіті, згідно з якою людина має бути одночасно суб'єктом предметної діяльності, спілкування, пізнання та самопізнання, сталого саморозвитку. З-поміж інших позицій щодо реалізації особистісного підходу науковці називають: «співпрацю як основний принцип взаємодії; активну позицію того, хто навчається, суб'єкт-суб'єктні взаємини між учасниками педагогічного процесу; опору на суб'єктний досвід учня; стимулювання до успіху; надання свободи вибору, свободи дій; опору в навчанні на мотиви; ідею самоаналізу особистості; особистісний смисл знань» (Жигірь, 2016, с. 109).

У праці Н. Грицай акцентовано увагу на тому, що реалізація особистісно орієнтованого підходу в підготовці майбутніх учителів природничого профілю передбачає створення умов для саморозвитку задатків, здібностей і творчого потенціалу особистості, тому методична підготовка буде більш ефективною, якщо в освітньому процесі зважатимуть на індивідуальні особливості, інтереси та потреби (Грицай, 2016). Т. Григоренко, аналізуючи особистісно орієнтований підхід у фаховій підготовці майбутніх учителів, зауважує, що «навчання у ЗВО супроводжуване феноменами, які характеризують розвиток «Я-концепції» особистості, а саме: помітна зміна «Образу-Я» у напрямі когнітивної ускладненості й диференційованості, переважання моральних суджень, зміна зовнішніх оцінних орієнтирів на внутрішні, зростання кількості професійно-

рольових конструктів. Ефективність підготовки суттєво посилюється, оскільки змістовий і процесуальний компоненти набувають нової особистісної вагомості для майбутніх учителів, стають джерелом та середовищем формування суб'єктного досвіду» (Григоренко, 2021, с. 104).

Отже, з огляду на описані положення щодо сутнісного значення особистісно орієнтованого методологічного підходу в педагогічних дослідженнях, особливості його втілення у ЗВО, констатуємо, що в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти відбувається становлення й розвиток особистості, що має складний, неоднозначний характер, оскільки мотиваційний бік цього процесу випереджає його змістовий та операційний складники. Особистісний підхід у контексті нашого дослідження ґрунтований на створенні таких умов під час фахової підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта», за яких здобувач вищої освіти усвідомлюватиме себе як особистість, виявлятиме й розкриватиме свої можливості, розвиватиме самосвідомість, самовизначення, самореалізацію та самоутверджуватиметься. Це стає можливим завдяки конструктивній взаємодії викладача й студента, розвитку кожного індивіда як суб'єкта пізнання, визнання права студента вибирати способи самореалізації в пізнавальній і в інших видах діяльності під час вивчення освітніх компонентів, що пов'язані з природничою та громадянською освітою, під час проходження практики.

Дослідження професійної підготовки вчителів початкової ланки до реалізації змісту природничої та громадянської освіти скеровує до засад *аксіологічного підходу*, який є складником гуманістично-орієнтованих методологічних підходів у науковому пошуку. Значення аксіологічного підходу в професійній освіті описане в працях І. Беха (Бех, 2001), О. Вишневського (Вишневський, 1997; 2002), І. Зязюна (Зязюн, 2003), В. Кременя (Кремень, 2008), В. Крижко (Крижко, 2005), О. Матвієнко (Матвієнко & Губарева, 2021;

Матвієнко, & Калугіна, 2018), О. Сухомлинської (Сухомлинська, 2003) та інших авторів, які акцентували орієнтацію на загальнолюдські, громадянські, національні та професійні цінності, що маркують ставлення людини до світу, до своєї діяльності, до самої себе.

Згідно з енциклопедичними джерелами, «аксіологія» – «учення про цінності, філософська теорія цінностей, що з'ясовує якості та властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси й бажання людей» (Філософський, 2002, с. 14), «учення про цінності, теорія цінностей» (Гончаренко, 1997, с. 21). Розрізняють аксіологію загальну (вивчає цінності, їхні ієрархії та системи); спеціальну (сфера інтересу різних наук, де досліджують властиві цим наукам цінності: моральні, естетичні, економічні, пізнавальні); педагогічну (розділ загальної педагогіки, що студіює цінності, які треба формувати у вихованців) (Гончаренко, 1997, с. 21).

Важливість аксіологічного підходу відображають такі поняття, як «цінність» (сукупність реальних предметів та абстрактних ідей, які мають високу значущість для суспільства чи окремої особистості), «ціннісна орієнтація», «ціннісна свідомість» (Жигірь, 2016). Цінності як невід'ємна частина ставлення людини до світу наповнюють сенсом існування людини й суспільства (Кремень, 2008, с. 982). Варта уваги характеристика поняття «цінності» як порівняно стійких орієнтирів, з огляду на які людина зіставляє своє життя та професійну діяльність. Роль цінностей полягає в тому, що вони слугують найважливішими регуляторами поведінки й діяльності під час оцінювання та вибору, позиціонують ставлення людини до світу й суспільства, до професійної діяльності, до себе як до особистості та фахівця, орієнтують на основні цілі власного життя й шляхи їх реалізації (Долголенко, 2007).

Як слушно зауважує В. Жигірь, «актуальність застосування аксіологічного підходу в професійній освіті зумовлена кількома чинниками: у процесі професійного навчання необхідно формувати систему ціннісних орієнтацій як

основу поведінки, взаємин, світогляду учасників освітнього процесу; ціннісні орієнтації як складник світогляду особистості забезпечують їй високий рівень адаптації до сучасних умов. Аксіологічний підхід дає змогу трактувати професійне навчання як соціально-педагогічний феномен, що відображене в основних його ідеях: універсальність і фундаментальність гуманістичних цінностей, єдність цілей та засобів. Підхід дає змогу вивчати предмети та явища з позиції їхньої цінності для розвитку учня і його професійного становлення» (Жигір, 2016, с. 111).

В. Крижко наголошує на важливості аксіологічного підходу в педагогічних розвідках, оскільки він «виконує роль своєрідного мосту між теорією та практикою; уможливорює вивчення різних явищ і подій із погляду закладених у них можливостей щодо задоволення актуальних потреб людей, а з іншого – розв’язувати завдання подальшої гуманізації суспільства, зокрема, освіти» (Крижко, 2005, с. 162).

О. Матвієнко та Т. Калугіна пропонують таку класифікацію професійних цінностей педагога: цінності-якості – характеризують зміст і значення якостей особистості педагога (взаємопов’язані індивідуальні, особистісні, професійні якості педагога як суб’єкта професійно-педагогічної діяльності, що виявляються в його здатності до творчості, до проектування власної діяльності); цінності-цілі – відображають значення й суть цілей професійно-педагогічної діяльності педагога; цінності-знання – розкривають значення й сенс психолого-педагогічних знань у процесі педагогічної діяльності; цінності-засоби – розкривають спектр засобів і способів провадження професійно-педагогічної діяльності; цінності-стосунки – описують значення та зміст взаємин як основного механізму функціонування цілісної педагогічної діяльності (Матвієнко, & Калугіна, 2018).

На думку Т. Григоренко, «аксіологічний підхід в освітньому процесі передбачає ознайомлення студентів-педагогів із суспільними та професійними цінностями, етичними аспектами професійно-комунікативної діяльності,

розкриття етичних, моральних аспектів професії, формування поглядів на характер взаємин у професійній сфері, створення умов для утвердження загальнолюдських і професійних цінностей як власних життєвих смислів. Для вчителя-філолога цінності професійної діяльності мають провідне особисте, соціальне й культурне значення, оскільки дають змогу задовольняти матеріальні та духовні потреби, слугують орієнтиром його соціальної і професійної активності, спрямованої на досягнення суспільно вагомих гуманістичних цілей» (Григоренко, 2021, с. 102).

Отже, аксіологічний підхід до організації професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти вимагає уваги до формування цінностей, що відображають сутність фахової діяльності в цьому напрямі. На наш погляд, найбільш значущі цінності, на формування яких спрямоване дослідження, варто класифікувати так: професійно-моральні цінності (професійний обов'язок, визнання цінності демократії, справедливості, рівності й верховенства права, повага, громадянська свідомість, толерантність); гуманістичні цінності педагогічної діяльності (неповторність й індивідуальність особистості здобувача початкової освіти, розвиток молодшого школяра і його самореалізація, повага до людської гідності та прав людини); соціальні цінності (визнання цінності культурного багатоманіття, спілкування на засадах партнерської взаємодії, професійна етика, поцінування традицій сім'ї, родини, Батьківщини, соціального середовища); цінності творчої самореалізації (удосконалення професійно-творчих здібностей, упевненість у собі, відповідальність, цінність інновації); інтелектуальні цінності (знання самого себе та критичне самооцінювання, професійні знання).

Розроблення теоретичних положень концепції передбачає використання методології *компетентнісного підходу*, згідно з яким формують інтегральну, загальну й фахову компетентності студентів за «Стандартом вищої освіти» спеціальності 013 «Початкова освіта» першого (бакалаврського) рівня (Стандарт,

2021). Категорійний апарат і теоретичне обґрунтування компетентнісного підходу в системі освіти запропоновані вітчизняними авторами: Н. Бібік (Бібік, 2004), О. Овчарук (Овчарук, 2004), Л. Паращенко (Паращенко, 2004), О. Пометун (Пометун, 2004), О. Савченко (Савченко, 2010). Науковці витлумачують компетентність як ефективну поведінку та вміння. Компетентнісний підхід – підхід до освіти, заснованої на компетентностях (результатах освіти).

Н. Бібік переконливо доводить, що в сучасних реаліях варто узгоджувати освітні системи в глобалізованому світі для надання молодій людині елементарних можливостей інтегруватися в різні соціуми, самовизначатися в житті. У такому випадку не тільки формалізовані процедури структурування освітніх результатів, а й повинні бути взаємно узгодженими зміст і процес освіти (Бібік, 2004). Згідно з позицією О. Пометун, поняття «компетентність» – складна інтегрована характеристика особистості, набір знань, умінь і навичок, ставлень, що допомагають провадити ефективну діяльність чи реалізувати низку функцій, розв’язувати проблеми, дотримуватися галузевих стандартів (Пометун, 2004, с. 15–25). Л. Паращенко характеризує компетентнісний підхід як такий, що вможливає зміщення акценту з накопичування нормативних знань, умінь і навичок до формування й розвитку в людині здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності й соціальної практики (Паращенко, 2004).

У Законі України «Про вищу освіту» (2014) компетентність потрактована як динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних та громадських якостей, морально-етичних цінностей, що маркує здатність особи успішно провадити професійну й подальшу навчальну діяльність, є результатом навчання на певному рівні освіти. На думку В. Жигірь, компетентнісний підхід – один із необхідних ресурсів для переосмислення традиційних цілей, теорії та практики освіти. Компетентність

утверджується як нова цільова категорія (освітній конструкт), що означає зсув професійної освіти від предметно-центристської (знаннєвої) орієнтації до її особистісної спрямованості через посилення практичної підготовки за збереження фундаментальності навчання. У професійній освіті компетентнісний підхід – це основа цілепокладання в підготовці фахівця, а компетенція утверджується як нова цільова категорія, що слугує спільною мовою для представлення результатів освіти, їх проектування та опису» (Жигірь, 2016, с. 112)

Як стверджує С. Скворцова, із позиції компетентнісного підходу, професійна компетентність являє собою сукупність ключових, базових і спеціальних компетентностей. Ключовий рівень зазначених компетентностей необхідний людині будь-якого фаху для ефективного функціонування в навколишньому середовищі, базовий – учителям будь-якого предмета, а спеціальний – педагогам, які викладають певну дисципліну (Скворцова, 2010).

О. Попадич характеризує напрями реалізації компетентнісного підходу: «спрямування на гуманізацію освітнього процесу (особистісно-розвивальний метод фахової підготовки й ефективні самореалізація та саморозвиток студента); міждисциплінарність та інтегративність для інтеграції дисциплін, їхнього зв'язку з майбутньою соціально-фаховою діяльністю випускника; змістово-технологічна послідовність навчання і виховання студентів, що вмотивовує узгодженість педагогічних вимог та засобів для розвитку в студентів продуктивного стилю мислення й діяльності, особистісних рис як сутності компетентностей; діагностичність (поступове виявлення ступеня сформованості компетентностей засобами конкретного діагностико-критеріального апарату)» (Попадич, 2021, с. 138). Дослідниця окреслює функції компетентнісного підходу в закладах вищої освіти, зокрема: операційну, технологічну, виховну й діагностичну. Під операційною функцією О. Попадич розуміє виявлення системи знань, умінь і навичок, видів готовності студента, що маркують його

компетентність та гарантують результативність виконання фахових, соціальних, особистісних завдань. Технологічна функція передбачає введення до навчального процесу завдань, методи виконання яких увідповіднені з технологіями фахової діяльності. Виховна функція пов'язана з актуалізацією виховного аспекту в професійній освіті. Діагностична функція прогнозує розроблення більш ефективної системи моніторингу якості освітньо-професійного процесу, передусім аналізу досягнутих рівнів сформованості компетентностей (Попадич, 2021, с. 138).

Цілком поділяємо думку Н. Грицай щодо реалізації компетентнісного підходу в практиці підготовки майбутніх учителів через збільшення часу для самостійної роботи студентів, «виконання ними індивідуальних навчально-дослідницьких завдань, використання інноваційних освітніх технологій, зокрема, методу проектів, тренінгів, рольових та ділових ігор, а також розв'язування методичних завдань і ситуацій, створення методичного портфоліо студента» (Грицай, 2016, с. 133).

Л. Тархан доречно зауважує, що в процесі методичної підготовки майбутніх фахівців необхідно переглянути програми й навчальні плани для посилення практичної спрямованості змісту, зокрема через збільшення кількості творчих завдань; забезпечити різноманітність видів і форм організації навчальної діяльності студентів (використання проектних, індивідуальних, групових видів діяльності, самостійної роботи з різними джерелами інформації та базами даних); удосконалити систему оцінювання, передбачити індивідуалізовану освітню траєкторію; використовувати сучасні методи навчання (Тархан, 2010).

Отже, провідна ідея компетентнісного підходу передбачає переорієнтацію домінантної парадигми з трансляції знань, умінь і навичок на створення сприятливих умов для формування в майбутніх учителів початкових класів комплексу загальних та фахових компетентностей, що окреслюють траєкторію

професійного розвитку й готовності до виконання виробничих завдань. З огляду на це, зміст компетентності становлять когнітивний, особистісний, соціальний і професійний компоненти. За такого підходу сутність підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти полягає не в збагаченні студентів певною кількістю інформації, а в розвитку вміння оперувати нею, проектувати й моделювати свою діяльність, формуючи ключові компетентності молодших школярів, здатність творчо застосовувати опановані знання та досвід у практичній діяльності. Відповідно до компетентнісного підходу, зміст, форми, методи й засоби підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» повинні бути зорієнтовані на кінцевий результат – професійну підготовку компетентного фахівця, де важливим аспектом є здатність реалізувати зміст природничої та громадянської освіти в структурі загальних і фахових компетентностей за «Стандартом вищої освіти» цієї спеціальності першого (бакалаврського) рівня.

Вивчення проблемного поля концепції вимагає звернення до методології *інтегративного* й *середовищного* підходів, що зараховані до групи професійно орієнтованих, окреслюють загальне та особливе в підготовці майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

В «Енциклопедії освіти» інтегративний підхід витлумачений через інтеграцію її змісту, завдяки інтегруванню елементів у цілісність. Результатом інтегративного підходу в педагогіці можуть бути блоки цілісних знань різних рівнів – цілісність знань про дійсність; про природу освітньої галузі, предмета, курсу, розділу, теми (Енциклопедія, 2008, с. 356).

М. Ковальчук характеризує інтеграцію «як процес (динамічний, безперервний, який потребує прогностичного підходу, аналізу особливостей параметрів знань, виявлення специфіки їх структурування, предметних та інтегрованих знань, передбачає застосування адекватних до змісту форм, методів, засобів навчання) і результат (відображає момент фіксації отримання в

ході інтеграційного процесу певного інтеграційного «продукту»), що забезпечує цілісність, інформативну ємність знань, гармонійний розвиток особистості та призводить до якісно нового рівня професійної підготовки майбутніх фахівців» (Ковальчук, 2021, с. 3).

Й. Пуршова (J. Puršova) доводить, що інтеграція передбачає знання загальних науково-дослідницьких завдань і цілей різних галузей, а також специфічної єдиної системи пізнавальних засобів, які потрібні для розв'язання проблем та досягнення мети. Дослідниця розрізняє чотири основні рівні інтеграції наукового пізнання: інтрадисциплінарний, інтердисциплінарний, супрадисциплінарний, що можуть бути актуалізовані в межах природничих, технічних і суспільних наукових галузей, а також трансдисциплінарний рівень інтеграції – філософський (Puršova, 1984, с. 23).

О. Коханко зауважує, що у світовій практиці варто описувати три напрями інтегрованого навчання учнів: мультидисциплінарний, міждисциплінарний (інтердисциплінарний) і трансдисциплінарний (Й. Пуршова (Puršova, 1984), Б. Ніколеску (Nicolescu, 1997)). Найбільш звичним для педагога сучасного ЗЗСО є мультидисциплінарний підхід, що має багато спільного з традиційним навчанням та є перехідним між предметним й інтегрованим навчанням. Діти вивчають тему чи проблему в різних вимірах, але при цьому межі навчальних предметів не порушують. У такому контексті вчитель може проводити інтегровані уроки чи дні, викладати інтегровані навчальні курси, не порушуючи традиційного розкладу уроків. І. Большакова пропонує способи мультидисциплінарної інтеграції: інтеграція навчальних предметів у межах освітніх галузей, інтеграція-ф'южин (злиття), організація навчання в навчальних осередках, інтеграція паралельних дисциплін та інтеграція навчання за тематичними циклами (Коханко, 2019, с. 95).

За спостереженнями О. Коханко, в американській системі освіти та в західних практиках наявні міждисциплінарний і трансдисциплінарний напрями

інтеграції, що зумовлюють взаємопроникнення навчальних предметів, без чіткого окреслення їхніх меж. Учитель з учнями можуть переносити методи дослідження з однієї науки до іншої, а учні засвоювати не конкретні предметні знання, а систему знань про явище. Прикладами міждисциплінарної інтеграції є інтегроване вивчення однієї теми, що охоплює знання з різних навчальних дисциплін або інтегрований навчальний курс на основі будь-якого навчального предмета (Коханко, 2019, с. 96).

Найскладнішим, на думку дослідників, є трансдисциплінарний підхід до інтегрованого навчання. Його риси помітні у світових технологіях вільного виховання, що засвідчують відмову від класно-урочної системи (Вальдорфська школа, «Школи саморозвитку» М. Монтесорі, «Школа Саммерхілл» О. Ніла, школа-парк та ін.). Цей підхід має на меті створення такого освітнього середовища, де здобувач освіти самостійно вибирає напрям дослідження, а зміст дисциплін повністю зливається. Якщо в межах міждисциплінарного підходу формулюють тему для вивчення, зважаючи на проблематику навчальних предметів, то в контексті трансдисциплінарного підходу рух вибудований від потреб та інтересів дитини до пошуку потрібного знання в певних наукових галузях (Nicolescu, 1997).

В аспекті «Стандарту вищої освіти підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти» актуалізоване формування спеціальних (фахових) компетентностей, пов'язаних з інтеграцією змісту освітніх галузей «Державного стандарту початкової освіти»: мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної. Нині нагальними є питання про те, як підготувати студента спеціальності «Початкова освіта» до виконання виробничих функцій, як і через змістово-технологічне забезпечення яких дисциплін сформувати в нього фахові компетентності, пов'язані з реалізацією змісту природничої та громадянської

освіти, як перевірити сформованість здатності інтегрувати матеріал предметів початкової школи та проводити інтегровані заняття.

Зазначені проблеми студіює багато вчених, досліджуючи підготовку фахівців педагогічних спеціальностей. Зокрема, В. Нічишина пов'язує якість підготовки випускника педагогічного ЗВО зі ступенем опанування ним інтеграційних знань. Важливою умовою оволодіння знаннями дослідники називають міжпредметну інтеграцію. Дослідниця, формулюючи мету інтеграції в процесі професійної підготовки майбутніх учителів, стверджує, що внаслідок «інтеграції як засобу подолання роздрібненості, хаотичності, фрагментарності професійних знань, диференційованих за різними навчальними дисциплінами, на межі наявних предметних знань має бути сформована система інтегрованих професійних знань» (Нічишина, 2014). На думку В. Нічишиної, важливими для професійної підготовки майбутніх учителів є такі аспекти інтеграції: з'ясування єдності різноманітного, тобто всебічний аналіз процесів і явищ, які опановують у споріднених навчальних предметах; структурування навчального матеріалу споріднених навчальних предметів за узагальненими комплексами знань із виявленням істотних зв'язків; реалізація принципу доповнення в навчальному пізнанні.

Аналіз фахових джерел засвідчує, що в сучасній практиці педагогічних ЗВО питання інтеграції розв'язують такими способами: об'єднання кількох навчальних дисциплін із циклів загальної чи професійної підготовки в єдиний предмет; реалізація предметно-інтегративної системи навчання. Прибічники другого способу (М. Іванчук (Іванчук, 2001), С. Клепко (Клепко, 1998), О. Комар (Комар, 1996)) доводять, що інтеграція змісту навчальних дисциплін не повинна заперечувати предметної системи їх засвоєння, а має об'єднати одержані знання в єдину систему. С. Клепко вважає, що зміст фахової підготовки вчителя повинен бути спрямований на формування здатності синтезувати, інтегрувати різнорідні знання, навички, уміння для розв'язання

актуальних проблем життєтворчості загалом і професійних завдань зокрема (Клепко, 1998).

Підтримуючи ідеї попередніх дослідників, О. Попадич звертає увагу на два напрями реалізації інтегративного підходу під час підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів правової компетентності: забезпечення взаємозв'язку змісту педагогічною та правовою підготовкою; аналіз особливостей інтегрованого навчання учнів початкової школи. Дослідниця вважає цей підхід таким, «що сприяє підготовці студентів до інтеграції змісту початкової освіти, забезпечуючи формування в учнів цілісних уявлень про людину, явища, світ, культуру, розширення соціально-пізнавального досвіду, інтенсивний розвиток молодших школярів в аспекті певного тематичного напрямку» (Попадич, 2021, с. 139).

Отже, використання інтегративного підходу в підготовці майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти сприяє підвищенню рівня загальних і фахових компетентностей, які відображають професійну, світоглядну, соціальну, громадянську, психолого-педагогічну та методичні складники. Якісна інтеграція освітніх компонентів різних циклів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів сприяє формуванню високого рівня готовності до досліджуваної діяльності. Водночас перелік фахових освітніх компонентів потребує диверсифікації й оновлення з орієнтацією на сучасні підходи та тенденції розвитку природничих і педагогічних наук, громадянської освіти в контексті стрімкого розвитку цифрових технологій. У межах дослідження запропоновано структурування змісту підготовки майбутніх учителів початкових класів з огляду на інтегративний підхід, що передбачає оновлення змісту освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою, фаховими методиками.

Середовищний методологічний підхід обґрунтовано в розвідках М. Братко, Т. Григоренко, В. Кириченко, І. Коновальчук, О. Ярошинської та ін. Зокрема, В. Кириченко, описує середовищний підхід як такий, що «ґрунтований на комплексі науково-філософських уявлень про те, чим є особистість і середовище та як вони пов'язані між собою. Цей підхід зважає на те, що внаслідок взаємодії середовища й особистості постає спосіб її життя, основні риси якого марковані умовами середовища» (Кириченко, 2017, с. 292). Дослідниця позиціонує середовище як засіб виховання і як технологію опосередкованого управління (через середовище) процесом формування та професійного розвитку особистості здобувача освіти.

Науково цінними є висновки О. Ярошинської щодо сутнісної характеристики освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, що авторка характеризує «як цілісно педагогічно організовану систему умов, що забезпечують активну взаємодію суб'єктів освітнього процесу в межах освітнього простору закладу, спрямовану на професійний та особистісний розвиток майбутнього педагога та формування його готовності до професійної діяльності» (Ярошинська, 2014, с. 414). У структурі освітнього середовища дослідниця виокремлює кілька компонентів: соціально-культурний (сукупність соціальних, культурних, освітніх спеціально організованих умов, що забезпечують гармонійну взаємодію та взаємозбагачення суб'єктів середовища для цілісного становлення моральної свідомості, духовності, соціальної спрямованості й полікультурності), навчально-виховний (сукупність можливостей та умов, цілеспрямовано створених у навчальному закладі в процесі навчання для формування основних компонентів готовності до професійної діяльності; навчальне, виховне й наукове середовище), інформаційно-комунікативний (сукупність інформаційного, організаційного, методичного, технічного та програмного забезпечення, що сприяє виникненню й розвитку інформаційно-навчальної

взаємодії між суб'єктами середовища для професійно-особистісного розвитку майбутнього вчителя початкової школи з такими складниками: реальний персоніфікований компонент і віртуальний компонент) (Ярошинська, 2014, с. 209).

Значення середовищного підходу характеризували М. Братко (Братко, 2015), І. Коновальчук (Коновальчук, 2011) та ін., які пов'язують процес передання досвіду професійної діяльності засобом інформаційного забезпечення інфраструктури закладу освіти. Наведений перелік впливу середовища на формування фахівця деталізований у праці Т. Григоренко, де він інтерпретований через освітньо-комунікаційну призму. За висловом авторки, освітньо-комунікаційне середовище – «структурний елемент освітнього та інформаційного простору ЗВО, що охоплює сукупність умов, функційного й просторового об'єднання суб'єктів освітнього процесу (матеріальні та просторово-предметні фактори, соціальні компоненти й міжособистісні взаємини)» (Григоренко, 2021, с. 116). У дослідженні доречно виокремлені напрями функціонування такого середовища: «організаційний (змістове, інформаційне, навчально-технологічне (методи, форми, засоби навчання, освітні технології тощо) забезпечення освітнього процесу); змістовий (інформаційне поле для задоволення освітніх потреб майбутніх фахівців); комунікативний (умотивовує необхідність створення сприятливої психологічної атмосфери загалом у навчальному закладі та в кожній аудиторії зокрема, налагодження необхідних для формування комунікативних зв'язків)» (Григоренко, 2021, с. 116). На думку Т. Григоренко, до складників середовища, що реалізує освітній вплив на майбутнього фахівця, належать: «дидактичне середовище – навчальні аудиторії, де щодня перебуває студент під час навчального процесу; рекреації, що доносять інформаційні, культурологічні матеріали, стають місцем для масових заходів, квестів, зустрічей тощо; актова зала, яка набуває нового тематичного оформлення до кожного запланованого заходу; бібліотеки, що є не

тільки інформаційними центрами, а й місцем культурно-мистецьких заходів; приміщення для гурткових занять, засідань проблемних груп тощо, які діють як лабораторії для вдосконалення талантів молоді» (Григоренко, 2021, с. 118).

На підставі ідей Т. Григоренко, О. Ярошинської та інших авторів диференційовано кілька складників середовища, які впливають на підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: *соціальний* (педагогічні заходи, спрямовані на гармонійну взаємодію та взаємозбагачення суб'єктів середовища для цілісного становлення моральної свідомості, духовних, соціальних і громадянських якостей); *дидактичний* (навчальне й виховне середовище закладу вищої освіти (сукупність цілеспрямовано створених умов для формування основних компонентів готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти); наукове середовище (комплекс умов, що сприяє залученню студентів до навчально-наукової та науково-дослідницької діяльності за тематикою природничої та громадянської освіти на засадах наукової співпраці, з огляду на індивідуальну траєкторію наукового розвитку); *просторово-предметне* середовище навчальних аудиторій ЗВО та його структур (кабінет основ і методики природничої освіти, лабораторія НУШ та ін.), освітнє середовище закладів загальної середньої освіти, де студенти проходять пропедевтичну й виробничі практики, музейне середовище (експонати та простір музеїв і виставкових центрів населеного пункту, де розташований ЗВО і де проводять заняття з освітніх компонентів, пов'язаних з природничою та громадянською освітою та відповідними фаховими методиками)), природниче середовище (місця, де студенти проходять польову практику та заняття «просто неба» (лісопаркові зони, ботсади, еколого-натуралістичні центри / станції тощо).

Переконані, що цей підхід сприяє формуванню складників фахових компетентностей, пов'язаних із реалізацією змісту природничої та громадянської освіти, інтегрує сфери систематичного освітнього процесу та

його практичну реалізацію, аргументує необхідність зміщення акценту на особистість студента, забезпечує поступове набуття ним професійного досвіду. У ході дослідження важливо вибрати методологічні підходи, що становитимуть його основу, будуть увідповіднені з метою й завданнями, забезпечуватимуть отримання об'єктивної та цілісної картини аналізованого явища, доповнюватимуть один одного для всебічного його вивчення.

У фахових джерелах поняття «принцип» характеризують як «основу», «вихідне положення», «основну ідею», «загальні вказівки до дії», «орієнтир для практичного конструювання навчального процесу» тощо. У педагогічному контексті принципи відображають основні вимоги до організації освітнього процесу, окреслюють його напрями, сприяють творчому конструюванню.

У педагогічній науці сформовано систему дидактичних принципів, що поєднує загальновідомі класичні принципи (ще з часів Я. А. Коменського та Й. Г. Песталоцці) і новітні, які з'явилися в ході розвитку науки і практики. Класичними визнані такі принципи: принцип науковості; принцип розвивального й виховного характеру навчання; принцип систематичності та послідовності; принцип свідомості й активності; принцип наочності; принцип доступності; принцип міцності результатів навчання; принцип зв'язку навчання з життям, практикою; принцип індивідуалізації та диференціації й ін.

Педагоги (В. Бондар (Бондар, 2015), Н. Волкова (Волкова, 2012), С. Гончаренко, А. Кузьмінський (Кузьмінський, 2011), С. Максимюк (Максимюк, 2009), І. Малафіїк (Малафіїк, 2005), О. Савченко (Савченко, 1997), М. Ярмаченко (Ярмаченко, 2001), М. Фіцула (Фіцула, 2013) убачають основне призначення принципів навчання в регуляції кожного з основних компонентів освітнього процесу (цільового, змістового, діяльнісного, результативного). Зокрема, успішність функціонування цільового компонента зумовлена принципом спрямованості процесу навчання на всебічний гармонійний розвиток школяра, принципом природовідповідності, зв'язку навчання з життям. У процесі

проектування й реалізації змісту навчання потрібно дотримуватися принципу науковості, систематичності, доступності, наочності, послідовності, системності. Ефективність освітнього процесу залежить як від вибору форм і методів діяльності вчителя та учнів, так і від залучення дидактичних принципів (оптимального поєднання словесних, наочних і практичних методів навчання, свідомості й активності, самостійності, стимулювання позитивного ставлення до навчання та ін.).

Водночас поширена думка стосовно доцільності класифікації принципів на ті, що сприяють організації педагогічного процесу (гуманістичної спрямованості педагогічного процесу, науковості, наочності, зв'язку з життям і виробничою практикою, наступності, послідовності, систематичності та ін.), та на принципи ефективного керівництва діяльністю здобувачів освіти (поєднання педагогічного керівництва з розвитком ініціативи й самостійності школярів, поєднання прямих і паралельних педагогічних дій, опори на позитивне в людині й сильні сторони особистості, урахування вікових та індивідуальних особливостей тощо).

Орієнтація на зазначені принципи актуалізована під час опанування освітніх компонентів будь-якого спрямування в підготовці майбутніх фахівців, незалежно від спеціальності. У контексті порушеної проблеми необхідно виокремлювати спеціальні принципи, які відображають специфіку підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, розширюють і доповнюють названі вище загальнодидактичні принципи.

У межах авторської концепції принципи підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти потрактовані як основні положення, що детермінують зміст, організаційні форми й методи навчання, орієнтовані на формування в майбутніх педагогів готовності до провадження аналізованої діяльності. Виокремлено такі принципи: загальнодидактичні

(науковості, системності, наочності, наступності, гуманізації, свідомості) і специфічні принципи (соціалізації, інструментальності, активності, фрактальності, міждисциплінарності, дидактико-розвивального середовища) підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Принцип *науковості* регламентує увідповіднення змісту навчання із сучасними досягненнями природничих наук і розвитком демократії та громадянської освіти; розкриває причиново-наслідкові зв'язки явищ, процесів, подій, проникнення в їхню сутність; охоплює психологічну, педагогічну, методичну компоненти, які впливають на готовність майбутніх учителів до досліджуваної діяльності. Принцип *системності* передбачає системне оволодіння спеціальними знаннями й уміннями; необхідний для формування в здобувача вищої освіти цілісної багаторівневої системи уявлень людини про себе як біосоціальної істоти, про інших людей, про світ та себе в ньому в особистісному й фаховому вимірах).

Стосовно принципу *наочності*, на якому ґрунтується дослідження, то як зауважує І. Малафіїк, ще Я. Коменський назвав його “золотим правилом” дидактики, за яким наочним вважалось таке навчання, яке набувало механічного чи геометричного образу. «За класиками наукової педагогіки, наочне навчання – це навчання на самих предметах, об'єктах, а не за описом цих об'єктів. Навчання за участю реальних предметів вивчення не тільки багате з погляду отриманої інформації, а й багате на почуття, емоції, на відчуття часу і простору». (Малафіїк, 2005, 103). С. Гончаренко принцип наочності характеризує як «джерело знань, на основі якого формуються чуттєві уявлення й поняття, як ілюстрацію до положень, що вивчаються, опору для абстрактного мислення. Засоби наочності застосовуються перед вивченням нового матеріалу, в процесі засвоєння понять, повторення й перевірки» (Гончаренко, 1997, 224-225). В. Ягупов зазначає, що принцип наочності є похідним від принципу доступності, адже чим більше наочності використано на занятті, тим

висвітлення матеріалу буде ефективніше і освітній процес буде результативніший (Ягупов, 2002).

Підтримуючи думки вчених, відзначимо, що в контексті дослідження *принцип наочності* полягає в залученні різних органів відчуття здобувачів вищої освіти до процесу сприймання навчального матеріалу й аналізу поданої інформації, із використанням трьох видів мислення: наочно-дійового, наочно-образного, абстрактно-теоретичного, або понятійного. Цей принцип невід’ємний від діяльнісного й середовищного методологічного підходу та його складників: соціального, дидактичного, просторово-предметного (аудиторного, музейного, виставкового, природного)). Принцип слугує розкриттю потенціалу студентів і формуванню компонентів готовності, пов’язаних з ефективною реалізацією змісту природничої та громадянської освіти та виявлявся через використання різних наочних засобів (натуральних, зображувальних), які були в спеціально обладнаних аудиторіях, музейному середовищі. Крім того, наочні засоби були за тематикою як природничої, так і громадянської освіти.

Принцип *наступності* передбачає зв’язок та узгодженість мети, змісту, організаційно-методичного забезпечення етапів освіти, які межують один з одним (дошкілля – початкова – основна школа) (Савченко, 1997); послідовність у розміщенні навчального матеріалу, зв’язок та узгодженість шаблів й етапів навчально-виховного процесу (Ярмаченко, 2001). У практичному вимірі принцип забезпечений методично та психологічно обґрунтованою побудовою програм, підручників, дотриманням послідовності руху від простого до більш складного в навчанні й організації самостійної роботи учнів, загалом усією системою методичних засобів (Гончаренко, 1997, с. 227).

Принцип наступності регулює послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу освітніх компонентів у навчальному плані підготовки бакалаврів початкової освіти із циклів психолого-педагогічної та науково-предметної підготовки, пов’язаних із природничою та громадянською освітою,

фаховими методиками, циклом практичної підготовки (польовою, навчальною, виробничими практиками; курсовими й бакалаврськими дослідженнями), освітніми компонентами вибіркової частини плану на засадах взаємозв'язку та узгодженості.

Принцип гуманізації дає змогу сформувати особистість, яка визнає свою унікальність, здатна зосереджуватися на особистісних потребах фахівця початкової освіти і громадянина, усвідомлювати ціннісні виміри в пізнанні світу й самопізнанні, використовувати можливості для досягнення бажаного на основі розвитку власних якостей, вибудовувати партнерські взаємини з оточенням на гуманістичних засадах.

Принцип свідомості у дослідженні передбачає спеціально організоване навчання освітніх компонентів, дотичних до природничої та громадянської освіти, за якого здобувачі вищої освіти чітко усвідомлюють мету навчання, свідомо сприймають, засвоюють і застосовують одержані знання. Цей принцип органічно пов'язаний з активністю, ініціативністю й самостійністю студентів на заняттях. Реалізація цього принципу досягається впровадженням у освітній процес різнорівневих завдань з чітким формулюванням, які передбачають активне мислення і самостійну роботу майбутніх учителів початкової школи. Тематику і зміст таких завдань висвітлено у авторських робочих зошитах для здобувачів вищої освіти.

Реалізація *принципу соціалізації* в науковій роботі передбачає залучення здобувачів вищої освіти до системи суспільних відносин через вивчення освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою, через формування їхнього соціального досвіду, становлення й розвиток як цілісної особистості, а також через використання технологій інтерактивного, проєктного, контекстного навчання тощо, інструментарію міжнародного партнерства з розвитку демократії в освіті. Завдяки принципу соціалізації стає

можливою конструктивна взаємодія студентів під час виконання навчальних завдань, що впливає на формування їхніх соціальних якостей і рис, здатних сприяти ефективному розв'язанню навчальних та виробничих завдань у майбутній професійній діяльності. Соціалізація є частково трудовою, впливає на соціальне становище студента в групі (освітні компоненти, що стосуються природничої та громадянської освіти, викладають на 1 – 2 курсах), формування соціального стану і громадянської позиції.

У наукових працях принцип *інструментальності* описують як основу класифікації технологій навчання, що передбачає облік і наявність певного інструментарію (основи) навчання предмета в школах чи освітнього компонента у ЗВО. Вибрана педагогом технологія навчання здобувачів освіти може бути ефективною, якщо вона прогнозує застосування певного інструментарію для реалізації поставленої мети. У контексті дослідження цим інструментарієм можуть слугувати види навчальної діяльності студентів (проектна, наукова тощо), зміст освітніх компонентів, дотичних до природничої та громадянської освіти, засоби (цифрові застосунки («Google Meet», «Jamboard»), програмний засіб («MozaBook»), навчально-методичні посібники (авторський курс лекцій та робочі зошити), що містять завдання для аудиторної й самостійної роботи з вивчення матеріалу, форми організації освітнього процесу (лекції, семінарські, практичні, заняття на природі, у музейному та виставковому середовищі), методи навчання (насамперед методи з різних груп інтерактивних технологій).

Принцип *активності* у педагогічних джерелах пов'язаний із організацією діяльного ставлення здобувачів освіти до об'єктів вивчення. На думку С. Гончаренка, такий принцип пов'язаний з відповідною організацією освітнього процесу, що забезпечує формування в учнів самостійності та ініціативності, глибокому засвоєнню знань, предметних та наскрізних умінь та навичок тощо (Гончаренко, 1997). У дослідженні цей принцип простежується через

стимулювання та розвиток активності студентів через створення проблемних ситуацій, технології проєктного та контекстного навчання, використання методів з усіх груп інтерактивних технологій, методів розвитку культури демократії тощо.

Принцип фрактальності витлумачений у наукових працях О. Попадич (Попадич, 2021), Л. Штефана (Штефан, 2011) та ін. На нашу думку, цей принцип посилює дію принципу моделювання, що описаний вище. Як слушно зауважує Л. Штефан, для «пізнання складних систем, які саморозвиваються, необхідне не просте перенесення понять із більш розробленої галузі до менш розробленої, а пошук ізоморфізму (самоподібності), що є наслідком загальних властивостей систем різної природи. З огляду на такі тенденції, розуміючи необхідність пояснення інноваційних процесів на більш гнучкій основі, вважаємо за можливе ввести поняття педагогічного фракталу як найменшого конструктора педагогічної системи, подібного до її загальної структури» (Штефан, 2011, с. 4). За логікою вченого, однією з ознак фрактальності об'єктів є їхня самоподібність, тобто менший фрагмент структури таких об'єктів подібний до більшого.

Л. Штефан інтерпретує вияви фрактальності в освіті. За висловом автора, існують різні рівні фрактальності, залежно від масштабу аналізу педагогічних об'єктів. Якщо йдеться про світову систему освіти, то фрактальними стають системи освіти різних країн. Натомість для системи освіти країн фракталами можуть бути освітні рівні (дошкільна, шкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна освіта, аспірантура, докторантура, самоосвіта). Для кожного з названих рівнів фракталами є певні типи навчальних закладів (дитячі садки, школи, академії, університети, інтернатури, коледжі, училища тощо) різних форм власності (Штефан, 2011, с. 4–5).

Науково значущими для дослідження вважаємо висновки Л. Штефана щодо фракталів у вищій освіті в контексті підготовки фахівців певної спеціальності. Для будь-якого ЗВО «фракталом є моделі професійної підготовки здобувачів освіти; для кожної моделі професійної підготовки фракталами слугують напрями підготовки фахівців за певними спеціальностями; у межах специфічних напрямів виокремлюють фрактали щодо специфіки їх розкриття (наприклад, спеціальності); для кожної зі спеціальностей підготовки фахівців фракталом стає сукупність навчальних дисциплін, що забезпечують її реалізацію в навчальному процесі. Для навчальних дисциплін описують фрактал у вигляді сукупності різних видів навчальних занять (для вищої школи – лекції, семінари, практичні заняття тощо). Для занять різних типів фрактальною ознакою є їхня структура» (Штефан, 2011, с. 4–5).

Студіюючи принцип фрактальності в педагогічних дослідженнях, О. Попадич стверджує, що «функціональна самоподібність процесу загальної та вищої освіти ґрунтована на одних і тих самих закономірностях, на використанні аналогічного змісту, схожих методів, схожих форм і засобів навчання, лише з корекцією на особливості – вікові й навчальні в заданій ситуації» (Попадич, 2021, с. 223–224). Авторка характеризує фрактальність як методологічну, концептуальну властивість, що «передбачає появу найрізноманітніших форм взаємодій, які можна описати одними й тими самими закономірностями. Це пов'язане з тим, що у вищій і в середній школі навчальні процеси є нелінійними, нестабільними та фрактально подібними. Унаслідок того, що вся множина взаємозв'язків зустрічно відображається (проекується) на будь-яку свою частину, виявляється така властивість системи, як фізична й функціональна самоподібність, коли довільно вибрана частина стає проєкційною копією повної структури» (Попадич, 2021, с. 223–224).

На підставі викладу фрактальний принцип інтерпретований у дослідженні за двома напрямками: у контексті освітніх компонентів, зміст і методика викладання яких пов'язані зі шкільним природознавством та громадянською освітою; у руслі припущення про те, що освітній процес у закладах загальної середньої освіти – фрактал до вищої освіти, а отже, наслідуює всі особливості фрактальних структур.

Принцип міждисциплінарності схарактеризований із позиції міждисциплінарної інтеграції (з огляду на підходи мульти- і трансдисциплінарної інтеграції (Nicolescu, 1997)), що передбачає виявлення міжпредметних зв'язків дидактичного засобу, який створює підґрунтя для ефективного й комплексного опанування студентами змісту початкової освіти. Це прогнозує взаємодоповнення та взаємозбагачення освітніх компонентів із різних циклів навчального плану підготовки бакалаврів початкової освіти. Міждисциплінарність підготовки до реалізації змісту природничої та громадянської освіти виявляється також через інтеграцію змісту й методів навчання, поєднання знань предмета та методики його навчання, інтеграцію навчально-методичної й науково-методичної діяльності студентів.

Принцип дидактико-розвивального середовища реалізується шляхом максимального використання складників середовища, які впливають на підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: соціального, дидактичного, просторово-предметного. Цим принципом передбачено: проведення педагогічних заходів, спрямованих на гармонійну взаємодію та взаємозбагачення суб'єктів середовища для цілісного становлення моральної свідомості, духовних, соціальних і громадянських якостей (соціальне середовище); використання навчального, виховного, наукового потенціалу середовища ЗВО з метою формування основних компонентів готовності до реалізації змісту природничої

та громадянської освіти; наукове середовище (дидактичне середовище); максимальне використання обладнання навчальних аудиторій ЗВО та його структур, освітнього середовища закладів загальної середньої освіти, де студенти проходять пропедевтичну й виробничі практики, музейне та природниче середовище (просторово-предметне).

Методологічна основа дослідження розкриває взаємодію загальнонаукових і конкретно-наукових методологічних підходів до вивчення й розв'язання проблеми, зокрема: *системного*, що дає змогу трактувати підготовку майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти з позицій цілісності, взаємовпливу й взаємозумовленості структурних компонентів, які забезпечують динамічний розвиток, сприяють якісному професійному становленню; *діяльнісного*, який відображає навчально-пізнавальні функції суб'єктів освітнього процесу, використання педагогічних інновацій під час реалізації змісту природничої та громадянської освіти в ході педагогічної практики; *особистісно орієнтованого*, що передбачає створення спеціальних умов під час фахової підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта», за яких здобувач вищої освіти усвідомлюватиме себе як особистість, виявлятиме, розкриватиме власні можливості, відбуватиметься становлення самосвідомості, самовизначення, самореалізація та самоутвердження; *аксіологічного*, який уможливорює підпорядкування змісту навчання майбутніх учителів початкових класів формуванню їхніх професійно-ціннісних орієнтацій, необхідних для реалізації змісту природничої та громадянської освіти; *компетентнісного*, що сприяє формуванню загальних і фахових компетентностей через удосконалення спеціальних знань та вмінь, розвитку професійно-особистісних якостей; *інтегративного*, який спрямовує на забезпечення цілісності професійної підготовки на засадах інтеграції знань та формування нового виробничого

досвіду; *середовищного*, що аргументує необхідність створення й використання спеціального середовища (соціального, дидактичного, просторово-предметного (аудиторного, музейного, виставкового, природного)) для розкриття потенціалу студентів та формування фахових компетентностей.

Принципами підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, які лягли в основу авторської концепції, є: загальнодидактичні (науковості, системності, наочності, наступності, гуманізації, свідомості) і специфічні принципів (соціалізації, інструментальності, активності, фрактальності, міждисциплінарності, дидактико-розвивального середовища) підготовки майбутніх учителів початкової школи.

2.2. Зарубіжний досвід підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

У контексті наукового пошуку важливим є вивчення досвіду країн світу щодо організації освітнього процесу в педагогічних ЗВО та особливостей підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності загалом і реалізації змісту природничої та громадянської освіти зокрема. Теоретичним підґрунтям слугують праці українських компаративістів, що присвячені концептуальним засадам професійної освіти в Європі, США, Канаді в епоху глобальної комунікації (Ір. Андрощук, Іг. Андрощук (Androshchuk, & Androshchuk, 2020). Н. Бідюк (Бідюк, 2015; 2019; Vidyuk, 2016; Melnyk, Kalenskyi, Vidyuk, & Maksymchuk, 2019), О. Локшина (Локшина, 2019), С. Сисоєва (Сисоєва, & Кристопчук, 2012), В. Третько (Третько, 2013; 2014; Nychkalo, Lukianova, Vidyuk, Tretko, & Skyba, 2020) та ін.). У працях Т. Кристопчук окреслено загальні орієнтири розвитку педагогічної освіти в державах-членах ЄС, описано можливості гармонізації моделей педагогічної

освіти в Європі, акцентовано на важливості вивчення вітчизняними стейкхолдерами європейського досвіду (Криstopчук, 2013).

На дослідницьку увагу заслуговують колективні наукові розвідки щодо провідних тенденцій модернізації педагогічної освіти в Європі в напрямі оптимізації структури, трансформації змісту, запровадження гнучких шляхів її реалізації (Н. Авшенюк, В. Кудін, О. Огієнко (Модернізація, 2011)), різних моделей педагогічної освіти в розвинених країнах зарубіжжя з погляду ефективності для України (Н. Авшенюк, Л. Дяченко, К. Котун, М. Марусинець, О. Огієнко, О. Сулима, Н. Постригач (Зарубіжний, 2017)).

У праці М. Марусинець схарактеризовано особливості професійної підготовки педагогів в Австрії, де переважають дві моделі підготовки: одночасна (одночасне вивчення теорії і практики в ході здобуття початкової педагогічної освіти); послідовна (здобуття кваліфікації через педагогічні дослідження). Підготовка вчителів для початкової школи організована з 2007 року в Нових педагогічних університетах. Учителі мають бути висококваліфікованими, повинні здобути вищу освіту. Програми підготовки охоплюють три рівні (ступінь бакалавра, магістра й доктора), гарантують фахівцям статус не тільки в Австрії, а й у європейській вищій освіті загалом. «Важливо, що навчальні програми увідповіднені з вимогами національної програми («Lehrplan der Pädagogische Akademie»), запропоновані студентам для засвоєння, залежно від вибраного ними типу школи. Однак початкові навчальні програми базовані на узгодженій моделі: студенти вивчають курси загальної освіти, до якої належить природнича та громадянська, проходять професійне навчання одночасно – від початку до закінчення повного курсу» (Зарубіжний, 2017, с. 8). У практиці ЗВО України можливе використання досвіду організації різних форм навчальної діяльності студентів в Австрії: лекцій, тьюторських (індивідуальних) занять, консультаційних занять, семінарів у невеликих групах, обговорень та дебатів, практичних занять, написання рефератів. Серед активних

методів навчання, за переконанням М. Марусинець, домінуючими є моделювання, рольові та дидактичні ігри, ігри-драматизації, мікрОВикладання (Зарубіжний, 2017).

Н. Авшенюк, аналізуючи структуру професійної підготовки педагогів Великої Британії, зауважує, що таку підготовку пропонують переважно університети, де майже половина часу (кредитів) запланована для практики в закладах середньої освіти. Складники професійної підготовки вчителів, що передбачає оволодіння змістом і методикою викладання природничої та громадянської освіти: «1) 3-4-річне навчання в педагогічному коледжі за бакалаврською програмою «Бакалавр педагогіки» («Bachelor of Education»), де поєднані загальна, спеціально-предметна й теоретично-практична педагогічна підготовка вчителя; 2) університетська однорічна програма професійної підготовки вчителів (PGCE) на базі 3-річної університетської бакалаврської освіти (наприклад, бакалавр природничих наук тощо); 3) із 2016 р. – підготовка вчителів початкових класів на базі школи («a school-based teacher education consortium»), відповідно до якої професійна підготовка педагогів (теоретична, практична) проходить у школі (викладачі університетів ведуть власні курси в школі)» (Зарубіжний, 2017, с. 14–15). Як зазначає Н. Авшенюк, «навчальний план підготовки вчителів бакалаврату містить чотири компоненти: курс основного предмета; програмний курс, що залежить від типу школи й віку учнів; педагогічний курс; практика в школі» (Зарубіжний, 2017, с. 17).

Проблеми підготовки майбутніх учителів початкової і середньої школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в досвіді зарубіжних країн студіюють Н. Бахмат (Бахмат, 2017), К. Біницька (Біницька, 2019), Н. Грицай (Грицай, 2017; 2021), К. Котун (Котун, 2015). Зокрема, К. Біницька підсумовує, що «професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи (зокрема до реалізації природничої та громадянської освіти) є складною системою, яка поєднує багато компонентів і факторів. Важливу роль у її

функціюванні відіграють соціально-політичні й економічні умови розвитку держав, їхні національні особливості, освітня політика, на яких побудований європейський простір вищої освіти. В основу теоретичного дослідження тенденцій розвитку професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти в країнах Східної Європи покладено принципи історизму, системності, зв'язку навчання з життям, концептуальні положення педагогіки, компаративістики, педагогіки вищої школи. Це вмотивовує доцільність аналізу професійної підготовки майбутніх учителів у взаємозв'язку теоретичного й методологічного аспектів як предмета міждисциплінарного вивчення» (Біницька, 2019, с. 476).

Аналізуючи навчальні програми провідних університетів США, Н. Бахмат стверджує, що інформація про особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів «викладена на сайтах педагогічних навчальних закладів та на освітньому порталі «Elementary School Teacher Education Requirements», де окреслені вимоги до того, як навчати дітей у початковій школі. Зокрема, перспективні вчителі повинні пройти програму ступеня бакалавра в галузі освіти. Більшість коледжів та університетів пропонують програми, які, зазвичай, охоплюють курси із загальних навчальних предметів (зокрема природничого та громадянського спрямування) та можливості набуття досвіду під контролем досвідченого викладача. Ті, хто планує викладати в державних початкових школах, повинні пройти ліцензування або сертифікацію вчителя» (Бахмат, 2017, с. 138). Подібно до практики українських ЗВО, у США підготовка майбутніх учителів початкової школи зазвичай спрямована на викладання всіх предметів у школі першого ступеня. Окремі програми можуть вимагати від студентів проходження повного курсу занять із розвитку потенціалу людини (упевненість у собі, відповідальність, навички співпраці тощо) та освіти дітей, що є підґрунтям громадянської освіти, сприйняття людини як біологічної та соціальної істоти, як це позиціоноване у вітчизняних

ЗВО. Теми курсу можуть варіюватися від дитячої психології до зміцнення взаємин на засадах полікультурного різноманіття, толерантності й розуміння світу (політики, прав людини, історії, релігії), відкритості до інших культур, переконань і світогляду інших людей. Американські студенти вивчають також і лабораторні курси, де вони аналізують різні методи навчання та специфічні особливості побудови партнерських взаємин, відповідно до вимог чинного «Стандарту вищої освіти з підготовки бакалаврів спеціальності 013 «Початкова освіта». Дослідниця зауважує, що «в деяких навчальних закладах перед вступом на програму підготовки вчителів майбутні вчителі проходять співбесіду. Після зарахування на елементарний ступінь навчальної програми студент починає вивчати вищі курси навчального плану з математики, природничих і суспільних наук. Такі курси спрямовані на більш глибоке викладання понять в алгебрі, біології та історії. Крім того, для майбутнього вчителя початкової школи необхідне опанування професійних курсів з управління класом і методів навчання. Так формують уміння мотивувати учнів до навчання й реалізувати інтерактивний навчальний план школи» (Бахмат, 2017, с. 139). Для формування в учнів основних навичок студентів готують до оцінювання успішності учнів і використання цифрових технологій у професійній діяльності. Важливий етап професійної підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в університетах США – стажування для оволодіння практичними навичками з конструювання, планування уроків та управління класом. Як зауважує Н. Бахмат, «учителі ПШ повинні вміти налагодити особливий зв'язок зі своїми учнями, мають бути постійно мобільними, динамічними, уміти гратися та сміятися з ними. Вони повинні бути добре обізнані з розмаїттям засобів, які можна використати в конструюванні уроків з усіх предметів для навчання своїх учнів основ читання, письма й математики. Чимало вчителів початкових шкіл застосовують ігрові методи, використовуючи реквізит, ігри й пісні, щоб активізувати пізнавальну діяльність своїх учнів. У

цьому і полягає їхня робота: створити навчальне, комфортне для дітей середовище, де важливим складником стає взаємодія з батьками учнів» (Бахмат, 2017, с. 139). Цінним для практичного застосування в Україні є досвід підготовки майбутніх учителів початкової школи в США до систематичного використання інформаційно-комунікативних технологій, що стає надзвичайно актуальним в умовах дистанційного та змішаного навчання.

Н. Грицай, аналізуючи навчальні плани підготовки майбутніх фахівців у ЗВО Республіки Польща, констатує суттєвий науковий інтерес до екологічної освіти та виховання. «У Ягеллонському університеті (Краків, Польща) викладають дисципліну «Екологічна освіта» («Edukacja ekologiczna»), зміст якої передбачає з'ясування таких питань: поняття про екологічну освіту, національні й міжнародні тенденції; формальна та неформальна екологічна освіта; національна стратегія з охорони довкілля; активізація методів екологічної освіти, навчальні заходи й кампанії – планування та оцінювання; екологічні рухи; соціальні дослідження в галузі екологічної освіти. Під час вивчення дисципліни використовують методи проблемного навчання, метод проектів і мультимедійні технології навчання тощо» (Грицай, 2017, с. 147). Продовжуючи науковий пошук, дослідниця вивчає досвід Варшавського університету імені кардинала Стефана Вишинського, де в межах практичної підготовки майбутніх учителів передбачено дисципліну «Основи навчання природознавства та екологічної освіти» («Podstawy nauczania przyrody i edukacji ekologicznej»). Змістове наповнення курсу охоплює теми: «Предмет природознавства та екологічної освіти. Природознавство як інтегрований предмет. Аналіз змісту програм. Авторські програми навчання природознавства та екологічної освіти», «Підручники й навчальні посібники для викладання природознавства та екологічної освіти», «Підготовка вчителя до уроку природознавства та екологічної освіти. Розподіл матеріалу. Планування уроку», «Специфіка уроків природознавства та екологічної освіти», «Принципи навчання природознавства

та екологічної освіти», «Методика навчання природознавства та екологічної освіти. Методи активізації роботи учня і вчителя», «Нетрадиційні методи у викладанні природознавства», «Засоби навчання природознавства та екологічної освіти» тощо (Грицай, 2017, с. 147). Змістовну природничу підготовку майбутніх учителів організовано в Карловому університеті (Прага, Чеська Республіка). Як зазначає Н. Грицай, у цьому ЗВО працює «кафедра навчання та дидактики біології, яка забезпечує викладання цілої низки дисциплін методичного спрямування, серед яких – «Екологічна освіта й виховання в умовах початкової та середньої школи» (Грицай, 2017, с. 147).

Студіюючи проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах Фінляндії, К. Котун стверджує, що «бакалаврська програма передбачає комунікативно-орієнтоване навчання, основне базове та предметне навчання, мультидисциплінарне вивчення шкільних предметів, додаткове предметне й факультативне навчання. Магістерська програма спрямована на комунікативно-орієнтоване навчання, вище педагогічне навчання, дослідження та методи навчання, поглиблене вивчення окремих дисциплін і написання магістерської роботи» (Котун, 2015, с. 17). На підставі осмислення нормативних документів Міністерства освіти і культури Фінляндії, положень Фінської національної ради з освіти, що регламентують підготовку майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності, дослідник описав фахові компетентності, у змісті яких передбачена готовність до виконання виробничих функцій загалом і реалізації природничої та громадянської освіти в контексті державних документів: «предметна, дослідницька, курикулярна, безперервного навчання, емоційна, соціальна, комунікативна, інформаційно-комунікаційна, інтелектуальна, ситуативна і часова» (Котун, 2015, с. 17). К. Котун робить висновок про різноманітність форм організації й самоорганізації освітнього процесу у ЗВО, ефективність яких підтверджена (лекції, практичні й семінарські заняття, педагогічна практика,

круглі столи; дискусії; науково-дослідницька робота; групова робота, навчальна ділова гра), та методів навчання, що увідповіднені зі світовими стандартами впровадження ідей демократії в систему освіти. У системі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи Фінляндії оперують такими інноваційними методами навчання й викладання, які сприяють формуванню фахових компетентностей, пов'язаних із природничою та громадянською освітою, та які широко використовувані в європейській практиці: «альтернативні (метод повної фізичної реакції; сугестивний метод; драматично-дидактичний; мовчазний метод; груповий метод та ін.); інноваційні (метод сценарію; метод мозкового штурму, метод ток-шоу, конструктивістський метод, метод мікрофона, метод «кейс-стаді»; метод полієкрана; метод систематизації та ін.); наочні (метод ілюстрування й демонстрування; «смарт-борд» метод; метод «документ-камера») і практичні (вправи усні та письмові, тренувальні, графічні, технічні, есе й інші)» (Котун, 2015, с. 17). Зазначені методи взяті до уваги під час розроблення педагогічних умов дослідження й упровадженні їх в освітній процес експериментальних ЗВО.

Характеризуючи досвід Канади з підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, Н. Авшенюк констатує посилення міжпредметного принципу підготовки канадських педагогів на основі інтеграції знань та максимальної наближеності змісту навчальних програм у ЗВО до вимог практики. Як зазначає дослідниця, «загалом університетські навчальні програми професійної підготовки майбутніх учителів у межах багаторівневої системи педагогічної освіти в Канаді складаються з трьох частин: а) загальна підготовка (прослуховування академічних курсів); б) викладання фахових предметів (змістова підготовка, що полягає у вивченні змісту академічної галузі, де майбутній учитель збирається працювати, в опануванні методики викладання вибраного предмета);

в) професійна підготовка (охоплює професійні курси і практичну діяльність у школі (педагогічну практику))» (Зарубіжний, 2017, с. 29).

Студент педагогічного університету Канади повинен опанувати перелік академічних курсів: «Розвиток дітей. Уміле поводження в класі»; «Навчання дітей з особливими потребами»; «Освітнє адміністрування»; «Методика викладання різних предметів, які вивчають у загальноосвітніх навчальних закладах»; «Теорія навчання»; «Філософія педагогіки» (Зарубіжний, 2017, с. 28). У формуванні професійних компетентностей майбутніх учителів важливу роль відіграють професійні курси, що засвоюють у канадських університетах: «Порівняльна освіта», «Діагностика труднощів оволодіння навчальними предметами (математика, природознавство, фізика тощо)», «Застосування комп'ютерної техніки», «Навчання малих груп учнів».

Упродовж дослідження авторка дисертації взяла участь у міжнародних проєктах: Швейцарсько-Українському DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей у процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії» (2018 – 2021 рр.) (додаток А). Такий досвід практичної роботи вмотивовує необхідність з'ясування особливостей підготовки майбутніх учителів початкових класів у цих країнах у контексті наукового пошуку.

Відповідно до міжнародного рейтингу «Democracy Index» (за результатами 2021 року), Норвегія посідає перше місце у світі за рівнем демократії з індексом 9.75. Варто зауважити, що першість у цьому рейтингу Норвегія утримує, починаючи з 2010 року, щоразу з індексом, близьким до максимального. Такий високий рівень демократії позначається на всіх сферах суспільного життя країни, зокрема на освіті. У Норвегії з дитинства вчать обстоювати свої права, виконувати обов'язки, вільно висловлювати думки. Саме тому в освітніх програмах початкової ланки освіти простежувані наскрізні

лінії: громадське здоров'я й життя, демократія та громадянство, сталий розвиток. Завдання норвезької школи спрямовані на формування в здобувачів початкової освіти громадянських компетентностей. На практиці школярі з 1 до 7 класу вивчають курс «Суспільні науки» (історія, географія, громадянська освіта), де ці змістові лінії представлені інтегровано, а у 8 – 10 класах окрему дисципліну – «Громадянська освіта» (Турбіль, 2020).

Майбутній учитель початкових класів має бути готовий до реалізації змістової лінії «Демократія та громадянство». У програмі з початкової освіти регламентовано, що демократія та громадянство як міждисциплінарна тема в школі має сформувати в учнів знання про передумови, цінності й правила демократії, дати їм змогу брати участь у демократичних процесах. У ході навчання здобувачі освіти осмислюють зв'язок між демократією та ключовими правами людини: свобода вираження поглядів, право голосу, свобода асоціацій. В учнів розвивають уявлення про те, що демократія має різні форми й вияви. Опановуючи тему «Демократія та громадянство», учні аналізують зв'язок між правами та обов'язками особистості. Люди мають право брати участь у політичній діяльності, водночас суспільство залежить від реалізації громадянами своїх прав на участь у політичному житті та від формування громадянського суспільства. Школа стимулюватиме здобувачів початкової освіти до активного громадянства, формування навичок подальшої розбудови демократії в Норвегії. Спеціально розроблені форми, методи й засоби навчання допоможуть учням оволодіти знаннями та навичками, відповідно до викликів демократичного суспільства. Вони повинні розуміти дилеми, властиві визнанню прав більшості та меншості, розвивати здатність критично мислити, вчитися долати розбіжності й поважати відмінності. Завдяки роботі над цією темою учні дізнаються, чому демократію не можна сприймати як належне, чому її необхідно розвивати та підтримувати (Demokrati og medborgerskap). Зміст цієї

змістової лінії зумовлює фахову підготовку майбутніх учителів до роботи в початковій ланці з 1 до 7 класу.

Аналіз нормативних документів, вітчизняних досліджень (К. Біницька (Біницька, 2018), Н. Вишнеvsька (Вишнеvsька, 2000), В. Жерноклеєв, (Жерноклеєв, 2014), О. Огієнко (Огієнко, 2009), О. Оржеховська (Оржеховська, 2013), Т. П'ятакова (П'ятакова, 2009), В. Семілетко, (Семілетко, 1996)), зарубіжних праць (Д. Нуше (D. Nusche), Л. Ерл (L. Earl), В. Максвелл (W. Maxwell), К. Шьюбридж (C. Shewbridge) (Nusche, Earl L, Maxwell, & Shewbridge, 2011)) засвідчує, що педагогічну освіту здобувають в університеті впродовж чотирьох років. Під час навчання особливу увагу звертають на педагогічну практику та поглиблену підготовку з деяких академічних предметів. Крім університету, освіту здобувають за іншими програмами підготовки. «Практично-педагогічна освіта» PPU («practical-pedagogical education») – навчання, що триває впродовж одного року. За цією програмою навчаються студенти, які вже здобули ступінь бакалавра та планують працювати вчителем. Також можливо вибрати чотирирічний або п'ятирічний план інтегрованої підготовки до професії вчителя (із вивченням педагогіки, дидактики та проходженням практики). Основні підходи до навчання: діяльнісний (мотивація активності здобувача освіти) та віра в позитивний потенціал студента (Сокаль, 2018; Жерноклеєв, 2014).

В. Жерноклеєв стверджує, що в ході реалізації діяльнісного підходу у ЗВО базовими є такі принципи: включення особистості в значущу діяльність; принцип визнання права людини шукати власний шлях для самовираження, активності з метою опанування нових знань; принцип віри в потенціал студента. Провідним принципом дослідник називає організацію підготовки майбутніх учителів через активність у пошуку необхідної інформації. Ключове значення має формування навичок критичного мислення, аналітичного підходу до практичного розв'язання проблем, здатність обґрунтувати свій вибір. Отже,

роль викладача полягає у створенні умов для особистісного розвитку майбутнього педагога та наданні йому широкого спектру можливостей. Важливим чинником у цьому процесі стає інтеграція дисциплін у ЗВО як стратегічний напрям трудової підготовки та їхня варіативність (Жерноклеєв, 2014).

Провідним у роботі зі студентами в Норвегії вважають метод «відкритих ситуацій», що стимулює до пошуку нестандартних варіантів виконання поставлених педагогом завдань. Як наголошує В. Жерноклеєв, «прагнення студентів до відкриття нового, уміння бачити проблеми, самостійність у пошуку виконання поставлених педагогом завдань називають у норвезькій системі педагогічної освіти необхідними показниками творчої особистості. Важливий фактор розвитку творчих здібностей студентів – наявність вибору індивідуальної програми навчання» (Жерноклеєв, 2014, с. 107).

Методичною основою якісної педагогічної підготовки майбутніх учителів у Норвегії слугує діалоговий підхід, що передбачає бесіди, дискусії викладача та студентів у процесі опанування навчального матеріалу. Така педагогічна взаємодія сприяє формуванню низки якостей у здобувачів вищої освіти: автономність, незалежність, активна життєва позиція, самостійність. Для більшої ефективності практикують інтерактивне спілкування під час імітаційних уроків. За висновками В. Жерноклеєва, це допомагає «студентові одержати доступ до величезних інформаційних блоків, педагогу – поділитися своїми знаннями, досвідом та отримати відповіді на поставлені запитання, а однокурсникам – відчувати себе в ролі експерта з конкретної галузі» (Жерноклеєв, 2014, с. 108).

Отже, якість підготовки педагогічних працівників у Норвегії перебуває в центрі уваги дослідників. Така підготовка спрямована на формування професійно-особистісних якостей здобувачів вищої освіти, завдяки яким буде збережено й розвинено самобутність та унікальність кожного з учнів.

Швейцарія – один із лідерів у рейтингу країн за індексом Всесвітньої освіти для майбутнього (WEFFI), що засвідчує високий рівень методики викладання, політичних ініціатив у галузі освіти, а також сприятливі соціально-економічні умови. Підготовка вчителів початкової школи організована на базі вищої школи протягом трьох років, що завершується присудженням ступеня бакалавра й отриманням «Сертифіката вчителя дошкільного та молодшого шкільного рівня». За умови інклюзивного навчання процес підготовки працівників освіти реалізують упродовж 2 етапів – педагогічної та спеціально-педагогічної освіти.

У Швейцарії серед найбільш поширених підходів до підготовки вчителя виокремлюють компетентнісний підхід. Таку думку висловлює Н. Когут, аналізуючи ідеї Р. Месснер та П. Пош, які диференціюють три складники компетентності вчителя: науковий (фахові, фахово-педагогічні, дидактичні знання й уміння); соціальний (уміння поводитися в соціумі); особистісний (рефлексія власних здобутків) (Когут, 2016).

Досліджуючи підготовку майбутніх учителів у Швейцарії, Л. Черток доводить, що важливу роль у цій підготовці відіграє спеціально розроблена освітня програма «Педагогіка міжкультурного спілкування». Основні завдання програми такі: стимулювання здобувачів освіти до відмови від культурних стереотипів; оволодіння професійними прийомами й методами застосування інтегративних та індивідуальних підходів в інтернаціональних / мультикультурних класах; розвиток відкритості щодо різних культур з огляду на розбіжності в поглядах і культурних перспективах тощо (Черток, 2013). Програму, пропоновану здобувачам вищої педагогічної освіти у Швейцарії, реалізують за кількома науково-педагогічними векторами професійної підготовки викладачів: соціокультурним, психосоціальним, методологічним, психолого-педагогічним, лінгвістичним, виховним. На думку Л. Черток, «засвоєння цих аспектів сприяє формуванню в майбутніх учителів інтересу до

соціокультурних розбіжностей, їх релятивізації, цінностей і норм залежно від контексту; розвиває навички спілкування та обміну інформацією з особами різного соціокультурного походження; сприяє диференційованому застосуванню різних методик викладання й адаптації до різних умов викладання, пов'язаних зі складом учнів; сприяє здатності усвідомлювати та розвивати багатомовну ідентичність учнів; формує компетентності в галузі міжкультурної комунікації» (Черток, 2013). Важливість цієї програми полягає в тому, що для Швейцарії характерна міжкультурна й міжмовна множинність, зумовлена наявністю чотирьох мовних регіонів, інтенсивними процесами міграції, що сприяють високому рівню гетерогенності в школі. Ще у 2003 році ухвалено Декларацію «Міжкультурна освіта; керування розмаїттям, зміцнення демократії», де наголошено на необхідності розвитку педагогічних стратегій і моделей роботи, які готували б викладачів до керування новими ситуаціями, що можуть виникнути в школах через різноманітні форми порушення прав людини (дискримінація, расизм та ін.).

Отже, у Швейцарії особливу увагу звертають саме на демократію, міжкультурну освіту, ефективне керівництво освітнім процесом на засадах толерантності, відкритості до культурної інакшості, переконань, світоглядів і практик інших людей. Майбутній педагог у Норвегії та Швейцарії повинен не лише володіти фаховими знаннями та вміннями, а й прагнути до самовдосконалення, використання засвоєних знань у сфері соціальної комунікації, яка є складником культури демократії і громадянської компетентності особистості.

Зупинимось детальніше на особливостях роботи авторки дисертації у міжнародних проєктах, які відбувались за ідеями розвитку культури демократії в освіті Швейцарії та Норвегії (додаток А).

Для підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти важливими стали результати роботи в

міжнародному проєкті DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні». Ідеться про Швейцарсько-Український проєкт, реалізований в Україні на тлі Швейцарської стратегії співробітництва для України на 2015 – 2018 роки, а саме в межах напряму «Врядування та відновлення миру». Швейцарська агенція з розвитку та співробітництва (ШАРС) уповноважила Інститут міжнародних проєктів в освіті Цюрихського педагогічного університету реалізувати проєкт DOCCU (Про проєкт, 2015). Донором проєкту стала Швейцарська Конфедерація, а виконавцем – Цюрихський педагогічний університет (Швейцарія). Українські партнери проєкту – Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів та Одеська академія неперервної освіти. Основна ідея проєкту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» полягає в підтримці сталого розвитку громадянського суспільства за допомогою поширення знань про освіту для демократичного громадянства та освіту з прав людини (ОДГ / ОПЛ) в Україні через систему навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування та систему післядипломної освіти вчителів і керівників шкіл (Про проєкт). Важливою для громадянської освіти в Україні загалом та для підготовки майбутніх учителів до досліджуваної діяльності зокрема є мета проєкту: «упровадити ОДГ / ОПЛ на національному, регіональному й місцевому рівнях серед державних службовців та освітян, поділитися знаннями й практичним досвідом, які стануть доступними широкому загалу за допомогою стаціонарних і дистанційних форм навчання, а також поширення знань через засоби масової інформації й випуск спеціальних публікацій для державних службовців, представників органів місцевого самоврядування та освітян» (Про проєкт).

У реалізації ідей проєкту посутню роль відіграють компоненти, за якими автори пропонують його втілити в Україні: 1) «державні службовці» (упровадження ОДГ / ОПЛ на загальнонаціональному рівні в систему

підготовки державних службовців та представників органів місцевого самоврядування України; 2) «керівники шкіл» (директори шкіл; упровадження ОДГ / ОПЛ у систему післядипломної освіти керівників шкіл у Київській, Одеській, Херсонській, Полтавській, Львівській, Луганській, Івано-Франківській та Дніпропетровській областях); 3) «учителі» (упровадження ОДГ / ОПЛ у систему післядипломної освіти вчителів у Київській, Одеській, Херсонській, Полтавській, Львівській, Луганській, Івано-Франківській та Дніпропетровській областях); 4) «викладачі закладів вищої освіти, що проводять підготовку за галуззю знань «Освіта», спеціальність «Початкова освіта». Компонент має бути реалізований у регіонах-партнерах проєкту в співпраці з Міністерством освіти і науки України для запровадження ОДГ / ОПЛ у систему педагогічної освіти України та підтримки реалізації Закону України «Про освіту» і Концепції «Нова українська школа» (Про проєкт).

У процесі дослідження проведено роботу в проєкті DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» за останнім компонентом «викладачі ЗВО, що готують за галуззю знань «Освіта», спеціальність «Початкова освіта». Отримані результати підтверджує свідоцтво майстер-тренера з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини і розвитку громадянських компетентностей (реєстраційний номер № 22052018-11 від 22.05.2018 р.) (додаток А.1.2). Під час навчання розроблено низку занять і вправ, які впроваджено в процес підготовки майбутніх учителів початкових класів. Для розроблення занять, спрямованих на підготовку студентів до реалізації природничої та громадянської освіти, використано навчальні посібники серії «Живемо в демократії», що перекладені й адаптовані до українських реалій експертами з освіти для демократичного громадянства / освіти з прав людини (ОДГ / ОПЛ). Томи I – VI серії «Живемо в демократії» широко застосовувані й упроваджені в межах проєкту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» та інших проєктів з ОДГ / ОПЛ.

Матеріали розміщені у відкритому доступі на освітній онлайн-платформі «Живемо в демократії» (Живемо), залучені під час викладання освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична», «Методика навчання природничої освітньої галузі», проведення бінарних занять з інтегрованим змістом.

Цінним для дослідження стала участь автора у міжнародних проєктах «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037) та «Впровадження демократичних цінностей у процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії», реалізованих Університетом Південно-Східної Норвегії за підтримки Норвезького агентства міжнародного співробітництва та підвищення якості вищої освіти в партнерстві з Національним педагогічним університетом імені М.П. Драгоманова, Донбаським державним педагогічним університетом та громадськими організаціями: «Інститут досліджень миру Близького Сходу» (Палестина), «Учбово-методичний науково-інформаційний центр» (Україна), «Європейський центр імені Вергеланда» (Норвегія). У процесі роботи в проєкті співпраця здійснювалася у напрямках впровадження демократії в процес в комунікації в освітньому просторі та викладання природничих, математичних і суспільних дисциплін. Оскільки автор викладає дисципліни природничого циклу, то і завдання для роботи в проєкті полягало у створенні програми для навчання щонайменше десяти осіб дотичних до освіти (студенти педагогічних факультетів, викладачі кафедр, вчителі/директори шкіл, працівники відділів освіти тощо), відповідному її оформленні, реалізації з фото/відео звітом саме на прикладі дисциплін, дотичних до природничої освіти (додаток А.2.2).

Ці та інші розроблені матеріали стали частиною авторської системи підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, зокрема в частині використання методів розвитку

культури демократії (з досвіду міжнародних партнерів), укладених в підрозділі 3.1.

Таким чином, на підставі аналізу праць провідних українських учених-компаративістів, нормативних документів щодо організації підготовки майбутніх учителів початкової школи в демократичних державах виокремлено низку важливих чинників, що впливають на освітній процес: національні особливості, підпорядкування державним інституціям конкретної країни, навчально-організаційні ознаки. На змісті, формах, методах і засобах підготовки студентів у кожній країні позначаються національні традиції, структура системи освіти загалом та вищої зокрема, наявність різних програм підготовки фахівців, які гарантували би забезпечення якості освітнього процесу відповідно до запитів сучасної школи. Спільним фактором, що об'єднує підготовку майбутніх учителів у різних країнах до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, перегукується з усталеними українськими реаліями у ЗВО, є аналіз когнітивного, міждисциплінарного, полікультурного, практико-орієнтованого, науково-дослідницького підходів у процесі вивчення педагогічної теорії, фахових методик і багатокредитної педагогічної практики з гарантованою можливістю подальшого працевлаштування. У змісті дисциплін, запропонованих для опанування студентами в країнах Європи та Америки, узято до уваги нову соціально-політичну реальність, світові наукові, економічні й культурні досягнення, структуровані на міждисциплінарній основі, які орієнтують на фундаментальні знання в галузі гуманітарних і природничих наук. Методика їх викладання передбачає застосування інноваційних методів, що сприяють становленню цілісної особистості майбутнього вчителя з гуманістичним світоглядом, формуванню його фахових компетентностей для відповіднення конкурентоспроможності з вимогами сучасного міжнародного й національного ринку праці. Усе це в комплексі забезпечує інтелектуальний, соціальний, економічний, науково-технічний, інноваційно-технологічний,

культурний розвиток держав, який сприяє стабільності та прогресивному розвитку в країнах, удосконаленню життєустрою, поглибленню демократичних процесів.

Концептуальні ідеї підготовки майбутніх учителів у проаналізованих країнах (насамперед у Норвегії та Швейцарії), що передбачають створення умов для розвитку особистісних і професійних якостей у майбутніх учителів початкових класів на засадах партнерства та інтерактивної взаємодії, стають провідними для дослідження в контексті системного, діяльнісного, аксіологічного, особистісно орієнтованого, компетентнісного, інтегративного, середовищного методологічних підходів і для розроблення педагогічних умов підготовки студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

2.3. Взаємозв'язок змісту шкільної природничої та громадянської освіти з підготовкою майбутніх учителів початкової школи

Загальновідомо, що рівень розвитку науки та освіти будь-якої країни є індикатором загального стану еволюції суспільства. Зі зміною політичної ситуації в країні зростає роль учителя, оскільки саме педагог здатний формувати й розвивати національну самоідентичність здобувачів початкової освіти, їхні ключові та предметні компетентності, наскрізні вміння, що регламентовані в сучасному законодавстві.

Зміни, що відбувалися протягом 2016 – 2022 рр. в освітньому просторі держави загалом і загальної середньої освіти зокрема, зумовили активний пошук нових концепцій та моделей освіти, методів і засобів, технологій навчання й виховання майбутніх педагогів. На такому тлі першорядним завданням стала якісна підготовка студентів до формування в молодших школярів ключових і предметних компетентностей, наскрізних умінь, відповідно до «Державного стандарту початкової загальної освіти» (Державний,

2011), згодом – згідно з «Концепцією НУШ» (Концепція, 2018), «Державним стандартом початкової освіти» (Державний, 2018), «Професійним стандартом за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (Професійний, 2020), «Стандартом вищої освіти України з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю «013 Початкова освіта» (Стандарт, 2021). У цьому зв'язку, вважаємо, що в контексті дослідження необхідно виконати компаративний аналіз розвитку особливостей підготовки майбутніх учителів початкових класів, з огляду на зміст шкільної освіти. До уваги взято фактичну дію ОПП, навчальних планів підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності «Початкова освіта», що були чинні як нормативна база на період дослідження.

Особливості професійної підготовки вчителя початкової школи загалом і до реалізації природознавчої освіти зокрема схарактеризовано в працях Н. Бібік (Бібік, 2014), О. Біди (Біда, 2018; Біда, Кузьмінський, Кучай, Кучай & Сулим, 2019), В. Бондаря (Бондар & Шапошнікова, 2006; 2015), Л. Височан (Височан, 2021), К. Волинець (Волинець, 2013), К. Волохатої (Волохата, 2018), Н. Граматик (Граматик, 2015; 2017), Л. Коваль (Коваль, 2011), Н. Кононенко (Кононенко, 2013), І. Мозуль (Мозуль, 2017а), І. Пальшкової (Пальшкова, 2008), В. Примакова (Примакова, 2010), О. Савченко (Савченко, 2014), І. Стахова (Стахова, 2016), Г. Тарасенко (Тарасенко, 2006), Г. Черненко (Черненко, 2014), О. Ярошенко (Ярошенко & Мозуль, 2017) та інших учених.

У контексті дослідження вагоме значення для педагогіки й методики викладання природознавства в початковій та основній школі, а також для навчання біології мають студії таких науковців, як Т. Байбара (Байбара, 1998), О. Біда (Біда, 1998; 2000; 2001; 2003), Л. Височан (Височан, 2017), Т. Воронцова (Воронцова, Пономаренко, Хомич, Гарбузюк & Андрук, 2019), Т. Гільберг

(Гільберг, 2019; Гільберг, Тарнавська, Хитра & Павич, 2020), І. Грущинська (Грущинська, 2009), В. Ільченко (Ільченко, 2010), А. Крамаренко (Крамаренко, 2008), О. Лаврентьєва (Лаврентьєва, 2014), О. Лінник (Лінник, 2010), І. Мороз (Загальна, 2006), Л. Нарочна (Нарочна, Ковальчук & Гончарова, 1990), В. Пакулова (Пакулова & Кузнецова, 1990), А. Степанюк (Степанюк, 1999) та ін.

Науково цінними є розвідки, де відрефлектовано становлення змісту шкільної громадянської освіти та підготовки майбутніх учителів до її реалізації (Ю. Арешонков (Арешонков, 2014 а; Арешонков, 2014 б), Н. Бахмат (Бахмат, 2014), Т. Гордієнко, О. Маліновська (Маліновська, 2014), О. Матвієнко (Матвієнко & Дідур 2017), Л. Мацук (Мацук, 2002)), О. Овчарук (Овчарук, 2016), О. Пометун (Пометун, Ремех & Гейко, 2013), Н. Протасова (Зростаємо, 2011), І. Смагін (Смагін, 2014), А. Старєєва (Старєєва, 2013), Л. Чередник (Чередник, 2018)) та ін.); еволюцію методики формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи (М. Араджионі та Н. Бібік (Розвиваємо, 2018)); О. Козлова та Гребеник Т. В. (Козлова & Гребеник, 2018); О. Матвієнко (Матвієнко & Губарева, 2021), О. Матюшенко (Матюшенко О., 2008) та ін.

Попри численні праці, що репрезентують проблеми професійної підготовки фахівців загалом, питання методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти зазнає актуалізації у зв'язку зі зміною Держстандартів, наявністю великої кількості підручників, які нині реалізують «Типові освітні програми» та курс «Я досліджую світ», а також з огляду на різне бачення авторами обсягу природничого й суспільствознавчого матеріалу, послідовності його вивчення. Тому в контексті дослідження доречно проаналізувати на прикладі галузей природничого й суспільствознавчого спрямування взаємозв'язок шкільної природничої та громадянської освіти, представленої у державних стандартах

початкової освіти (2011 р., 2018 р.), навчальних планів спеціальності та можливостей дисциплін для фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів до досліджуваної діяльності. Для такого комплексного аналізу вибрано динамічну проекцію з 2016 р. до 2022 р.

Не потребує доведення той факт, що професія вчителя початкової школи поліфункційна, оскільки педагог постає і вихователем, й організатором освітнього процесу, і фахівцем із формування ключових та предметних компетентностей за сімома освітніми галузями (Державний, 2011): «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Здоров'я і фізична культура», «Технології» та «Мистецтво» та 9 у Держстандарті 2018 р. (Держстандарт, 2018). Виконуючи свої професійні функції, учитель повинен сформувати предметні та ключові компетентності в молодших школярів: уміння вчитися; громадянська, інформаційно-комунікативна, загальнокультурна, соціальна, здоров'язбережувальна компетентності (Державний, 2011, с. 5). Важливою та нагальною на той час стала модернізація змістово-технологічного забезпечення підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів описаних компетентностей.

На початку дослідження (2016 р.) підготовку здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (відповідно до освітніх галузей «Державного стандарту початкової загальної освіти» (Державний, 2011)) забезпечували дисципліни нормативної та вибіркової частин з усіх циклів: гуманітарної й соціально-економічної підготовки; фундаментальної, природничо-наукової; професійної та практичної; а також окремі з самостійного вибору ЗВО (поглиблена фахова підготовка, спеціалізація). У результаті їх опанування майбутні вчителі повинні

були здатні сформувані в учнів предметні та ключові компетентності, представлені в стандарті 2011 р.

Аналіз змісту робочих програм з «Основ природознавства та суспільствознавства», «Екології», «Методики викладання ОГ «Природознавство» чинних на початку дослідження (з 2016 р.) в контексті шкільного природознавства, свідчить, що тематика модулів дисциплін загалом спрямована на підготовку студентів до реалізації змісту природничої освіти через формування в учнів цілісної природничо-наукової картини світу, забезпечення єдності інтелектуального та емоційного сприйняття природи з природоохоронною діяльністю, оволодіння доступними способами пізнання предметів і явищ природи та суспільства.

Щодо реалізації змісту громадянської освіти («Основи природознавства та суспільствознавства», «Методика викладання ОГ «Суспільствознавство»), то акцент робиться на формуванні у студентів теоретичних знань з проблем виховання гуманної, соціально активної особистості, що усвідомлює власну приналежність до певного етносоціального та соціально-культурного середовища і яка здатна розуміти значення життя як найвищої цінності; вмінні розвивати в учнів навички взаємодії в сім'ї, колективі, суспільстві шляхом активного спілкування із соціальним оточенням з дотриманням правил толерантної поведінки, оволодіння способами діяльності та моделями поведінки, які відповідають загальноприйнятим нормам моралі та права.

З огляду на структуру навчального предмета, що схарактеризована О. Бідою (Біда, 2002), варто виокремлювати змістовий і процесуальний його компоненти. Зокрема, змістовий компонент предмета передбачає: засвоєння учнями системи інтегрованих знань про природу та людину, основ екологічних знань; опанування способів навчально-пізнавальної і природознавчої діяльності; розвиток ціннісних орієнтацій у ставленні до природи; вивчення різних видів

соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних, національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, усталеної в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок членів соціуму тощо. Процесуальний компонент предмета прогнозує опис методики його викладання вчителем початкової школи.

Робота викладачів передбачала поглиблену підготовку майбутніх учителів до реалізації змістового та процесуального компонентів предметів початкової школи – «Природознавство» і «Я у світі», – які були чинними до 2018 р. в якості окремих предметів. Відповідно, починаючи з 2018 року, природнича та громадянська освіта інтегруються в шкільному курсі «Я досліджую світ». Інтерпретуючи інформацію зі схеми, зазначимо, що підготовка студентів до втілення в професійній діяльності цих структурних компонентів предметів «Природознавство» і «Я у світі» відбувалася в процесі опанування низки дисциплін: «Основи природознавства та суспільствознавства / громадянської освіти», «Дидактика», «Теорія та методика виховної роботи», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство», «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство», а також у ході практики (польової, пропедевтичної «Шкільний день», виробничої).

У контексті аналізу відповідності змісту освітніх галузей «Природознавство» і «Суспільствознавство» (Держстандарт, 2011) та дисциплін, що забезпечують підготовку студентів (на поч. дослідження – 2016 р.), розроблено схему підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до цього виду діяльності в практиці роботи ЗВО (рис. 2.1).

Важливо брати до уваги міжпредметні зв'язки з такими дисциплінами, як «Екологія», «Основи валеології», «Основи медичних знань та охорони

здоров'я», «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці», «Анатомія і фізіологія дітей з основами генетики».

Варто відзначити в підготовці студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти роль таких дисциплін як: «Дидактика» (знання про сутність та характер організації освітнього процесу в початковій школі (методи і прийоми, форми, засоби)); «Теорія та методика виховання» (знання з теорії виховання та умов і особливостей організації освітнього процесу в початковій школі; форми і методи урочної і позаурочної виховної діяльності, організація індивідуальної і групової роботи; форми і механізмів співпраці школи, сім'ї та громадськості тощо); «Психологія вікова та педагогічна з основами психодіагностики» (знання про психофізіологічні й індивідуальні особливості дітей молодшого шкільного віку; закономірності, механізми і стилів педагогічної діяльності; оволодіння соціально-психологічним досвідом, розуміння шляхів формування навчальної мотивації та педагогічного спілкування і взаємодії тощо).

Суттєвий вплив також на підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту громадянської освіти має і дисципліна «Історія української державності», спрямована на формування в здобувачів вищої освіти знань про історичний розвиток державності українського народу, особливостей його національного права; розвиток здатності визначати внесок національних цінностей у загальнолюдські та засвоїти ідеали гуманізму та демократії; формувати історичну свідомість як основу всієї суспільної свідомості; розвивати навички конструктивного аналізу історичного минулого та реального сьогодення.

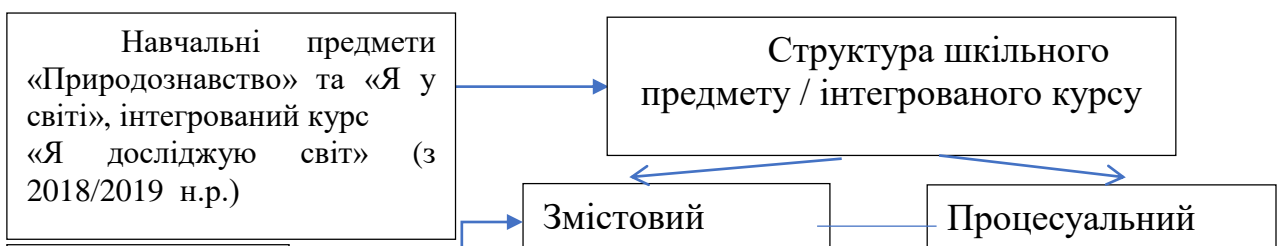

Рис. 2.1. Схема підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (2016 – 2021 рр.)

Водночас відкритим на початку дослідження (2016 р.) залишалося питання змісту й методики підготовки студентів у контексті кожної дисципліни, їх повільної модернізації, балансування між «Галузевим стандартом вищої освіти» (Галузевий. ОКХ, 2006; Галузевий ОПП, 2006), «Державним стандартом початкової загальної освіти» (Державний, 2011 р.), розробкою нових ОПП відповідно до «Закону про вищу освіту» (2014 р.) та відповідних їм навчальних планів підготовки фахівців початкової освіти, активним реформуванням української загальноосвітньої школи з публічним обговоренням проєкту відповідної Концепції, підготовкою та обговоренням проєкту «Державного стандарту початкової освіти» (2018 р.) і потребою у внесенні відповідних змін у фахову підготовку.

Із запровадженням «Концепції НУШ» (Концепція, 2018), «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (Концепція, 2017), «Державного стандарту початкової освіти» (Державний, 2018 р.) відбуваються парадигмальні зміни в кінцевих орієнтирах особистості як здобувача освіти, так і у підготовці майбутнього вчителя (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

**Порівняльний аналіз мети й завдань освітніх галузей за
Держстандартами початкової освіти різних років, що реалізують
природничу та громадянську освіту**

<i>Державний стандарт початкової загальної освіти (Державний, 2011 р.)</i>	<i>Державний стандарт початкової освіти (Державний, 2018 р.)</i>
<i>Освітня галузь «Природознавство»</i>	<i>Освітня галузь «Природничка»</i>
<u>Мета:</u> формування природознавчої компетентності учня шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу, способів навчально-пізнавальної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності та природоохоронної практики.	<u>Мета:</u> формування компетентностей у галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових компетентностей шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду і критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної і

Продовження табл. 2.1

<i>Державний стандарт початкової загальної освіти (Державний, 2011 р.)</i>	<i>Державний стандарт початкової освіти (Державний, 2018 р.)</i>
<i>Освітня галузь «Природознавство»</i>	<i>Освітня галузь «Природника»</i>
	природоохоронної поведінки здобувачів освіти в навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку.
<i>Освітня галузь «Суспільствознавство»</i>	<i>Освітня галузь «Громадянська та історична»</i>
<u>Мета:</u> особистісний розвиток учня, формування його соціальної і громадянської компетентностей шляхом засвоєння різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних та національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок.	<u>Мета:</u> формування громадянської та інших компетентностей, власної ідентичності та готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточення, набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів.

У таблиці 2.1 схарактеризовано зміни, зафіксовані в текстах обох нормативних документів за галузями, що реалізують зміст шкільної природничої та громадянської освіти і до втілення якої має бути готовий сучасний учитель.

Згідно з відомостями таблиці 2.1, у Держстандарті подане нове формулювання мети природничої галузі: обов'язкове формування в здобувача освіти не лише природничої компетентності, а й ключових компетентностей у їхньому інтегральному вигляді (техніки та технологій, екологічної й інших ключових компетентностей) для забезпечення успішної та відповідальної взаємодії з природою (не тільки природоохоронної діяльності) на основі

усвідомлення принципів сталого розвитку; формування основ наукового світогляду і критичного мислення (Державний, 2018, с. 4–5).

У межах зміни назви галузі «Суспільствознавство» на «Громадянська та історична» зафіксовано зміщення акцентів зі знаннєвого складника на діяльнісний (аналогічно до природничої галузі), із максимальною увагою до формування в учнів національної самоідентичності на засадах демократії, дотриманням прав і свобод людини. Окупація АР Крим і частин території держави на Сході країни, зумовили посилення ролі громадянської освіти, спрямованої на формування активного громадянина, який здатен демонструвати свою чітку позицію, розпочинаючи із закладу дошкільної освіти. Згідно з метою галузі, необхідне формування «власної ідентичності та готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, ... набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів» (Державний, 2018, с. 6). У цьому зв'язку, важливим є сформувати готовність майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту обох освітніх галузей, узагальненим в їхній меті.

Зіставлення відомостей, поданих в обох «Державних стандартах початкової освіти» (2011 р., 2018 р.), дає підстави стверджувати, що, крім зміни назв освітніх галузей, суттєво змінився їхній зміст з поглибленням формування ключових компетентностей та наскрізних умінь, посиленням інтеграції змісту окремих галузей в шкільних інтегрованих курсах. Відповідно до цього, відбувається переорієнтація навчальних планів та робочих програм з дисциплін, які забезпечують підготовку студентів до професійної діяльності загалом та до реалізації змісту природничої та громадянської освіти зокрема (таблиця 2.2.).

Таблиця 2.2

Взаємозв'язок фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи та Державного стандарту початкової освіти (2018 р.)

<i>Освітні галузі</i>	<i>Компетентності учнів, що формуються у межах освітньої галузі</i>	<i>Предмети та інтегровані курси в школах, через які реалізують зміст освітньої галузі</i>	<i>Дисципліни навчального плану підготовки здобувачів першого рівня вищої освіти «Бакалавр», що готують до реалізації змісту освітньої галузі в професійній діяльності</i>
Мовно-літературна	Комунікативна	Українська мова. Іноземна мова. Літературне читання	1. Сучасна українська мова з практикумом. 2. Дитяча література. 3. Методика навчання мовно-літературної галузі. 4. Іноземна мова. 5. Іноземна мова з методикою навчання.
Математична	Математична	Математика. Я досліджую світ.	1. Математика. 2. Методика навчання освітньої галузі «Математична».
Природнича	Природнича	Я досліджую світ	1. Екологія. 2. Основи природознавства та громадянської освіти. 3. Методика навчання освітньої галузі «Природнича».
Громадянська та історична	Громадянська	Я досліджую світ	1. Історія української державності. 2. Основи природознавства та громадянської освіти. 3. Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична». 4. Методика вивчення курсу «Я досліджую світ».

Продовження табл. 2.2

<i>Освітні галузі</i>	<i>Предметні і компетентності учнів, що формують у межах освітньої галузі</i>	<i>Предмети та інтегровані курси в школах, через які реалізують зміст освітньої галузі</i>	<i>Дисципліни навчального плану підготовки здобувачів першого рівня вищої освіти «Бакалавр», що готують до реалізації змісту освітньої галузі в професійній діяльності</i>
Здоров'я-збережувальна	Соціальна	Я досліджую світ. Фізична культура.	1. Безпека життєдіяльності. 2. Основи медичних знань та охорони здоров'я. 3. Анатомія і фізіологія дітей з основами генетики. 4. Основи валеології. 5. Методика навчання основ здоров'я. 6. Фізична культура з методикою навчання.
Технологічна	Компетентності в галузі техніки і технологій	Я досліджую світ	1. Трудове навчання з практикумом. 2. Методика навчання інформатики.
Мистецька	Культурна	Інтегрований курс «Мистецтво». Музичне мистецтво. Образотворче мистецтво.	1. Методика навчання мистецької освітньої галузі навчання. 2. Культура фахового мовлення. 3. Етика та естетика.
Інформатична	Інформаційно-цифрова	Я досліджую світ	1. Сучасні інформаційні технології навчання. 2. Інформатика з методикою навчання. 3. Основи інформаційних технологій.
Фізкультурна	Соціальна, стійкої мотивації здобувачів освіти до занять фізичною культурою і спортом.	Фізична культура	Фізична культура з методикою навчання.

У процесі аналізу загального стану підготовки студентів до названої діяльності після запровадження нового «Державного стандарту початкової

освіти» (2018 р.) докладно опрацьовано навчальний план підготовки бакалаврів спеціальності «Початкова освіта» (Навчальні, 2018). Унаслідок дослідження змісту навчальних програм початкової школи, підсумовано, що в межах дев'яти освітніх галузей передбачено формування в учнів низки ключових компетентностей, які реалізовані в предметах та інтегрованих курсах (таблиця 2.2) і які випускник бакалаврату має бути здатен сформувавти, вивчивши низку дисциплін у ЗВО.

Упровадження інтегрованого курсу «Я досліджую світ» із 2018 року зумовило модернізацію підготовки студентів до досліджуваної діяльності. Основна увага викладачів ЗВО зосереджується на реалізації змісту освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична» «Державного стандарту початкової освіти», що в інтеграції з іншими галузями становлять цей курс. У чинних «Типових освітніх програмах» (Типова, Савченко, 2019 ; Типова, Шиян, 2019) представлено різні підходи до інтеграції галузей у курсі «Я досліджую світ», тому кожен ЗВО, перш за все, орієнтується у викладанні фахових методик на освітній галузі «Державного стандарту» і додає потрібний освітній компонент на свій розсуд.

Наприклад, освітній компонент «Методика викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (Навчальні плани підготовки бакалаврів спеціальності 013 Початкова освіта, 2019; 2021). Специфіка цього компоненту полягає в тому, що в процесі його опрацювання здобувачі вищої освіти навчаються інтегрувати зміст природничої та громадянської освіти в комбінації з різними освітніми галузями (здоров'язбережувальною, технологічною, інформатичною), які утворюють шкільний інтегрований курс «Я досліджую світ», залежно від того, за якою Типовою освітньою програмою його укладено (за ред. О. Савченко, чи за ред. Р. Шияна). У кожній із програм авторським колективом запропоноване власне бачення стосовно інтеграції змісту освітніх

галузей та логіки розгортання матеріалу, де тематичну основу курсу становлять змістові лінії, що регламентовані «Державним стандартом початкової освіти» й охоплюють складники названих вище галузей у їхній інтегрованій сутності (додаток Б).

Аналізовані змістові лінії курсу «Я досліджую світ» (за Р. Шияном) спрямовано на «формування дослідницьких умінь школярів через підтримку допитливості та інтересу до спостережень, експериментів та моделювання для пошуку відповідей на запитання про навколишній світ; розвиток уявлень молодших школярів про об'єкти та явища природи, виявлення зв'язків між неживою і живою природою, формування бережливого ставлення до природи; вироблення навичок екологічно доцільної поведінки в докiллі; формування загальних уявлень про світ, створений людиною, понять про взаємозв'язки людини і природи, є джерелом втілення дитячих винахідницьких ідей та проєктів. Провідна роль у вивченні природничої освітньої галузі належить дослідженням (спостереженням, експериментам), екскурсіям, природоохоронній та проєктній діяльності школярів» (Типові, 2019, с. 85). «Змістові лінії громадянської та історичної освітньої галузі в початковій школі мають бути реалізовані оптимальними для кожного елемента змісту та навчальної цілі інтерактивними методами, із використанням інформаційних технологій» (Типові, 2019, с. 109).

Автори Типової програми за редакцією О. Савченко заохочують учителя до створення різних «варіантів інтегрованої програми курсу «Я досліджую світ» за таким алгоритмом: окреслення цілей навчання; розроблення картки понять з інших предметів (асоціативної павутинки, курсів, галузей, які допоможуть досягти цілей); структурування програми за темами; вибір діяльності учнів, яка забезпечить інтегроване навчання; опис показників досягнення очікуваних результатів. Можливі засоби інтеграції в процесі реалізації програми «Я

досліджую світ» передбачають включення учнів у практику виконання різноманітних завдань дослідницького характеру, як-от: дослідження-розпізнавання; дослідження-спостереження; дослідження-пошук; виявлення причиново-наслідкових зв'язків, догадка, висновок-узагальнення» тощо (Типові, 2019, с. 39).

Водночас, в полі зору дослідників має бути той факт, що цей освітній компонент («Методика викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»») може і не бути пропонуваній для вивчення в обов'язковій частині навчальних планів підготовки майбутніх учителів початкових класів. Тому, з урахуванням такого підходу, у фахових методиках має бути передбачено відповідний матеріал, який компенсує можливу відсутність цього освітнього компоненту у фаховій підготовці бакалаврів початкової освіти, але, водночас, забезпечить належну підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на практиці, незалежно від того, за якою Типовою освітньою програмою буде здійснюватись навчання у конкретному класі.

Щодо взаємозв'язку шкільної природничої освіти та підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації її змісту, то тематику і зміст модулів освітніх компонентів, які готують студентів до цієї діяльності, доречно орієнтувати на підготовку студента до пізнання світу природи учнем через систематичні спостереження за довкіллям, експериментування, навчальне моделювання, які дозволять йому глибше усвідомити взаємозв'язки об'єктів та явищ у довкіллі та відповідально поводитись у ньому, переконливо пояснювати роль природничих наук і техніки в житті людини. Це можливо реалізувати, посиливши практико-орієнтовану складову «Основ природознавства та громадянської освіти», враховуючи, що змістовий компонент шкільної природничої освіти утворюється знаннями не лише з ботаніки, зоології, екології, а й географії, фізики, астрономії, хімії. Водночас, матеріал з фізики та хімії у

природознавчому циклі, що призначається для майбутніх учителів початкової школи, представлений доволі фрагментарно. Також цьому сприятиме і повноцінна польова практика, яка також передбачена не у всіх навчальних планах підготовки вчителів початкових класів різних ЗВО України.

Особливий акцент слід зробити на підготовці студентів до формування в учнів критичної оцінки фактів, поєднання нового досвіду із вже наявним для розв'язання проблем природничого характеру. Цьому сприятиме посилена підготовка майбутніх учителів до використання можливостей просторово-предметного середовища класу, шкільного та регіонального краєзнавчих музеїв, дидактичного потенціалу екскурсій у природу (на виробництво) у відповідній фаховій методиці.

Стосовно взаємозв'язку шкільної громадянської освіти та підготовки майбутніх учителів початкової школи до її втілення, то при розробці робочих програм варто взяти до уваги Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні (2018 р.) і посилити теоретичний та практичний блок матеріалом, який би забезпечив формування у студентів здатності розвивати в молодших школярів: усвідомлення себе громадянином України, вміння аналізувати культурно-історичні основи власної ідентичності, виявляти зв'язки між подіями, діяльністю людей та її результатами в часі; формувати почуття власної гідності, вміння діяти з урахуванням власних прав і свобод, поважати права і гідність інших осіб, протидіяти виявам дискримінації та нерівного ставлення до особистості. Важливо забезпечити розуміння студентами, яким чином це можна зробити на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до навколишніх, як сформувати в учнів досвід життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів, який інструментарій з розвитку культури демократії слід використовувати для досягнення очікуваного результату.

При з'ясуванні взаємозв'язку змісту шкільної природничої та громадянської освіти з підготовкою майбутніх учителів початкової школи варто тримати в полі зору підготовку студентів до її реалізації в малокомплектних сільських школах, особливості його перебігу в умовах реального та дистанційного навчання, максимально використовувати дидактичні можливості картографічних посібників, освітніх платформ і програмних засобів для підвищення ефективності цього процесу. Відповідно цей матеріал доцільно включити в робочі програми освітніх компонентів, які готують майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту шкільної природничої та громадянської освіти. Наприклад, яким чином організувати вивчення учнями теми «Властивості води рідини» в дистанційних умовах з використанням дослідів, спостережень за агрегатними змінами речовини тощо; який програмний засіб може візуалізувати контент, що навчає учнів співпрацювати та аргументувати свою думку, дотримуватись своїх прав та обов'язків.

Аналіз сучасної професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів свідчить, що навіть враховуючи володіння студентами певними елементарними знаннями зі школи, вивчення у педагогічному ЗВО основ природознавства та громадянської освіти буде недостатньо системним і цілісним без включення інформації про: фізичні явища та закони, про хімічну будову речовин та їхні перетворення, про Всесвіт і небесні тіла, значення картографічних посібників у пізнанні світу (основи природознавства); основи демократичного громадянства, права людини та важливість їх дотримання (основи громадянської освіти) тощо.

Варто відзначити й існування певних дискусійних моментів у компонуванні структури та змісту підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у педагогічному ЗВО. Вони виявляються в недостатній міждисциплінарній інтеграції викладання

дисциплін професійної та практичної підготовки; невеликому переліку дисциплін варіативної частини навчальних планів, пов'язаних з природничою та громадянською освітою, що знижує рівень підготовки майбутніх фахівців до досліджуваної діяльності; тенденцією до вилучення польової практики з циклу практичної підготовки.

Таким чином, здійснений аналіз змісту робочих програм освітніх компонентів, які забезпечують підготовку майбутніх учителів початкової школи, в контексті їх взаємозв'язку зі шкільною природничою та громадянською освітою дозволяє стверджувати, що система знань та професійних умінь і навичок, якими мають володіти майбутні вчителі початкової школи значною мірою відповідає вимогам часу, але потребує певного вдосконалення з огляду на:

1) зміст освітніх відповідних освітніх галузей «Державного стандарту початкової освіти» (2018 р.), їх інтеграційні можливості в курсі «Я досліджую світ» відповідно до «Типових освітніх програм» різних авторських колективів, урахування компенсаторних можливостей «Методики навчання ОГ «Природознавство» / «Природничача» та «Методика навчання ОГ «Суспільствознавство» / «Громадянська та історична» у випадку, якщо «Методика викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» не увійде до обов'язкової частини навчальних планів підготовки бакалаврів спеціальності 013 «Початкова освіта»;

2) напрями втілення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, зокрема формальної, неформальної, інформальної, враховуючи прогресивний зарубіжний досвід з розвитку культури демократії здобувачів освіти;

3) проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в малокомплектних сільських школах, які актуалізувались після адміністративної реформи в Україні;

4) особливості підготовки здобувачів вищої освіти до досліджуваної діяльності в умовах реального та дистанційного навчання;

5) специфіку використання картографічних посібників, освітніх платформ і програмних засобів для підвищення ефективності цього процесу;

6) можливості впровадження у варіативну складову навчальних планів підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» освітніх компонентів, які би поглиблювали фахову підготовку майбутніх учителів до досліджуваної діяльності.

Для ефективної роботи в цьому напрямі, на нашу думку, необхідно удосконалити зміст підготовки майбутніх учителів початкової школи з урахуванням вказаних вище пунктів, активізувати методичний потенціал майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки, використовуючи інноваційні форми, інтерактивні методи та технології навчання, оновити навчально-методичне забезпечення системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до досліджуваної діяльності.

2.4. Концепція підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

Провідна ідея дослідження – удосконалення підготовки майбутніх учителів початкових класів на основі послідовних системних трансформацій у розвиток активного громадянського суспільства та на підставі обґрунтованих педагогічних заходів в освітньому процесі ЗВО, що побудований з огляду на загальні педагогічні закономірності, дидактичні принципи та спрямований на досягнення позитивної динаміки у формуванні готовності до реалізації змісту природничої і громадянської освіти. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до досліджуваної діяльності потребує з'ясування особливостей і

цінностей вітчизняної та зарубіжної педагогічної теорії й практики, усвідомлення суспільної значущості формування природничої та громадянської компетентності молодших школярів у структурі педагогічної діяльності вчителя, впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, наукових підходів, доцільності педагогічних заходів для вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи з акцентом на формування й розвиток загальних і фахових компетентностей, а отже, готовності до формування природничої та громадянської компетентності учнів. Важливість системної підготовки майбутніх учителів початкових класів зумовлена потребою в тривалій співпраці з європейськими партнерами з питань утвердження демократії у сфері освіти, в інтенсифікованому використанні цифрових застосунків для вдосконалення якості викладання у ЗВО в умовах віддаленого навчання, у необхідності впровадження сучасних форм, методів і засобів, що відрефлектовують особливості впливу сучасних політично-економічних реалій на людину.

Аналіз наукових досліджень і сучасних нормотворчих документів, що регламентують зміст підготовки фахівців спеціальності «Початкова освіта» першого рівня вищої освіти «Бакалавр», дає змогу констатувати потребу в практичному втіленні ідей природничої та громадянської освіти через такі напрями: «наскрізний» (упровадження в змістово-методичне забезпечення різних освітніх компонентів), «навчання через участь» (залучення учасників освітнього процесу до безпосередньої діяльності, практичного розв'язання питань у спільноті), «занурення, проживання зсередини» (для формування в студентів складників власної природничої та громадянської компетентності), рефлексія власного досвіду та свідоме опанування необхідних умінь і навичок для формування ключових компетентностей в учнів (формування фахових компетентностей).

Студіювання українських і зарубіжних досліджень, сучасних нормотворчих документів, що регламентують зміст підготовки фахівців спеціальності «Початкова освіта», рефлексія педагогічного досвіду дали змогу з'ясувати чинники доцільності корегування підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти – зовнішні та внутрішні.

До *зовнішніх* чинників належать такі: прогресивний розвиток демократичного суспільства в Україні, педагогічної науки і практики, сучасного шкільництва; комп'ютеризація освітніх закладів й особливості організації освітнього процесу в умовах реального та дистанційного навчання, використання цифрового контенту за змістом природничої та громадянської освіти; зміна вимог до фахової підготовки майбутніх учителів з огляду на запити громадянського суспільства й динаміку розвитку науки, освіти та суспільства; потреба в модернізації потенціалу ЗВО. Отже, зовнішні чинники зумовлюють соціальне замовлення на якість підготовки майбутнього вчителя початкових класів, здатного формувати в молодших школярів ключові компетентності й світогляд на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвивати інтелектуальні, творчі, фізичні здібності, необхідні для успішної самореалізації та продовження навчання.

Вплив *внутрішніх* чинників пов'язаний із розв'язанням проблем, що стосуються трудових функцій учителя НУШ (навчання учнів предметів / інтегрованих курсів, партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу, участь в організації здорового й безпечного освітнього середовища, управління освітнім процесом, безперервний професійний розвиток; здатність забезпечити діяльнісний підхід під час формування в учнів основ природничої та громадянської компетентностей); інтегрованої підготовки майбутніх учителів у зв'язку з уведенням природничої та громадянської освіти до шкільного

інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; осучаснення змісту, форм, методів, засобів навчання здобувачів вищої освіти. Отже, внутрішні чинники позначаються на підготовці студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до професійної діяльності.

Обґрунтування концепції підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти вимагає аналізу особливостей такої підготовки у ЗВО України, її увідповіднення зі «Стандартом спеціальності», «Професійним стандартом»; діагностування стану підготовки майбутніх учителів початкових класів до зазначеної діяльності в закладах-партнерах, що передбачає аналіз освітньо-професійних програм, навчальних планів підготовки бакалаврів спеціальності 013 «Початкова освіта» Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, Володимир-Волинського педагогічного коледжу ім. А. Ю. Кримського Волинської обласної ради, Мукачівського державного університету, Рівненського державного гуманітарного університету.

Результати наукового пошуку дали змогу зафіксувати низку проблем у підготовці майбутніх учителів початкових класів у ЗВО, як-от: недостатній стан готовності випускників до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в професійній діяльності; домінування традиційних форм, методів і засобів підготовки здобувачів вищої освіти з недостатнім залученням світового досвіду щодо розвитку демократії в освіті; відсутність оптимальних і достатніх педагогічних умов для підготовки майбутніх учителів початкової школи до виконання досліджуваної діяльності, відповідно до вимог НУШ та «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні»; недостатньо швидко модернізоване

навчально-методичне забезпечення в руслі очного й дистанційного навчання; нераціональне використання просторового-предметного середовища (лабораторій НУШ, музейно-виставкового простору музейних установ населених пунктів тощо).

Окреслені проблеми актуалізували потребу у створенні системи підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що має забезпечити формування готовності здобувачів освіти до провадження досліджуваної діяльності та до ефективного виконання професійних обов'язків загалом.

Фундаментальну основу розвідки становлять праці, де:

- проаналізовано фундаментальні філософські, соціологічні, педагогічні, методичні положення щодо реформування освіти та тенденцій її розвитку, різних аспектів сучасної освітньої політики, педагогічної компаративістики, професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі загальнолюдських, національних та європейських цінностей (В. Андрущенко (Андрущенко, 2004; 2020), І. Бех (Бех, 2008), В. Бондар (Бондар, 2005), Н. Бібік (Бібік, 2014), Н. Бідюк (Бідюк, 2015; Melnyk, Kalenskyi, Vidyuk, & Maksymchuk, 2019), С. Гончаренко (Гончаренко, 1997; 2008a; 2008b), А. Кузьмінський (Кузьмінський, 2011; 2018), О. Пометун (Пометун & Пироженко, 2002), О. Локшина (Локшина, 2019), Н. Ничкало (Nychkalo, Lukianova, Vidyuk, Tretko, & Skyba, 2020)), О. Савченко (Савченко, 1992; 2014), О. Сухомлинська (Сухомлинська, 2003), Г. Тарасенко (Тарасенко, 2006), В. Третько (Третько, 2014) та ін.);

- висвітлено закономірності розвитку громадянського демократичного суспільства, головні засади освіти з основ демократичного громадянства та прав людини, методичні орієнтири з їх формування в учнів і студентської молоді (Ф. Адігер (F. Adiger) (Adiger, 2000), І.В. Андрощук (Андрощук, 2022), М. Баррет (M. Barrett) (Barrett, 2016); П. Брандер (P. Brander) та ін. (Brander, De

Witte, Ghanea, Gomes, Keen, Nikitina, & Pinkeviciute, 2012); Р. Голлоб (R. Gollob) (Gollob, 2010), І. Залєсова (Залєсова, 2015); В. Вайдінгер, (Вайдінгер, & Голлоб, 2011); О. Козлова (Козлова, 2018); О. Овчарук (Овчарук, 2016); О. Пометун (Пометун, 2013); (Про проект, 2018));

- охарактеризовано технології, форми, методи та засоби підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності І.В. Андрощук (Андрощук, 2021), І.П. Андрощук (Malinovska, Vorova, Venera, Shemchuk, Gogol, & Androshchuk, 2020), Н. Бідюк (Kucherenko, Mamchur, Vidyuk, & Mamchur, 2020), Г. Білецька (Білецька, 2021), О. Гомонюк (Гомонюк, 2018a; 2018 b); Р. Гуревич (Гуревич, 2012), О. Комар, (Комар, 2011), О. Пометун (Пометун, & Пироженко, 2002);

- обґрунтовано теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх вчителів початкових класів (Н. Бахмат (Бахмат, 2014), В. Бондар (Бондар & Шапошнікова, 2006; 2015), О. Комар (Комар, 2011), С. Мартиненко (Мартиненко, 2009), О. Матвієнко (Матвієнко, 2009), М. Марусинець (Марусинець, 2015), І. Пальшкова (Пальшкова, 2008), Р. Пріма (Пріма, 2016), О. Савченко (Савченко, 1997), С. Сисоєва (Сисоєва, 2011), Л. Хомич (Хомич, 1998; 2014), І. Шапошнікова (Шапошнікова, 2019) й ін.);

- описано особливості фахової підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до означеної діяльності в контексті системи природничої та громадянської освіти, інтеграції міжпредметних зв'язків (природничо-наукових, педагогічних і методичних знань), внутрішньо-особистісної детермінації ціннісних установок особистості (Т. Бакка (Бакка, & Мелешенко, 2019), О. Біда (Біда, 2003; 2017; 2018), О. Будник (Будник, 2015); Л. Височан (Височан, 2021), Н. Граматик (Граматик, 2015; 2017), О. Демченко (Демченко, 2020), Н. Кононенко (Кононенко, 2013), Л. Мацук (Мацук, 2002), І. Мозуль (Мозуль, 2017a), Т. Олексенко (Олексенко, 2014), Л. Чередник (Чередник, 2018), Г. Черненко (Черненко, 2014) та ін.);

- доведено необхідність використання інформаційних технологій Р. Гуревич (Гуревич, 2012), Г. Швачич та ін. (Швачич, Толстой, Петречук, Іващенко, Гуляєва, & Соболенко, 2017). технологій дистанційного навчання та програмних засобів в освітньому процесі ЗВО і ЗЗСО (Н. Білецька (Biletska, Mironova, Kazanishena, & Skrupnyk, 2022), Д. Ільницький, І. Кулага (Ільницький, Кулага, & Стрельник, 2013), Ю. Моїсеєва (Моїсеєва, 2021), О. Подліняєва (Подліняєва, 2017), В. Толочко (Толочко, 2009), А. Яцишин (Яцишин, 2014) та ін.);

- схарактеризовано підходи до формування фахових компетентностей різними засобами, зокрема ресурсами освітнього середовища (О. Ярошинська (Ярошинська, 2014)) та музейної педагогіки (Т. Мацейків (Мацейків, 2020), О. Малихін (Малихін, & Арістова, 2020) та ін.);

- аргументовано можливості інтеграції навчального змісту для підготовки здобувачів вищої і початкової освіти ((І. Большакова (Большакова, 2015), М. Іванчук (Іванчук, 2001), В. Ільченко (Ільченко, 2005), М. Ковальчук (Ковальчук, 2021), О. Матюшенко (Матюшенко, 2008), В. Нічішина (Нічішина, 2014), О. Чекіна (Чекіна, 2011), Т. Яніцка-Панек (Яніцка-Панек, 2017) та ін.).

Студіювання наукових досліджень дає підстави зафіксувати потребу в посиленні практичного втілення ідей природничої та громадянської освіти за кількома технологіями: «наскрізна» (упровадження в змістово-методичне забезпечення різних освітніх компонентів), «навчання через участь» (залучення учасників освітнього процесу до безпосередньої діяльності, практичного розв'язання питань у колективі), «занурення, проживання зсередини» (для формування в студентів складників готовності до досліджуваної діяльності), рефлексія власного досвіду та свідоме опанування необхідних умінь і навичок для формування ключових компетентностей в учнів (формування фахових

компетентностей відповідно до стандарту спеціальності 013 «Початкова освіта»).

Утілення цих напрямів стало можливим завдяки участі автора в міжнародних проєктах: Швейцарсько-Українському проєкті DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії». Провідні ідеї, що використані в науковій роботі та на основі яких підготовлені експериментальні матеріали, ґрунтовані на досвіді міжнародних партнерів із проблем освіти для демократичного громадянства, освіти з прав людини й розвитку культури демократії (М. Баррет (M. Barrett), П. Брандер (P. Brander), Л. Ді Вайт (L. De Witte) та ін.). Згідно з науковими працями, кожен освітній компонент має потенційні ресурси для наскрізної громадянської освіти. Важливо правильно дібрати зміст, форми й методи її впровадження для формування в здобувачів вищої освіти складників громадянської компетентності, що, з одного боку, є частиною загальних компетентностей випускника (згідно зі «Стандартом спеціальності»), а з іншого – пронизує всі складники готовності студента до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: мотиваційний, гносеологічний, діяльнісний, особистісний. Названі напрями: «наскрізний» (упровадження в змістово-методичне забезпечення різних освітніх компонентів), «навчання через участь» (залучення учасників освітнього процесу до безпосередньої діяльності, практичного розв'язання питань у колективі), «занурення, проживання зсередини») – покладено в основу авторської концепції підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, *мета* якої полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту

природничої та громадянської освіти, що спрямовані на формування особистісних якостей, розвиток професійних знань і вмінь, які забезпечують позитивну динаміку готовності до окресленої діяльності.

З огляду на контекст наукового пошуку, *цїлі* підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти охоплюють такі складники (за класифікацією С. Гончаренка (Гончаренко, 1997, с. 205):

– *освітні*, що впливають на формування насамперед гносеологічного компонента готовності (знання з циклів фундаментальних і професійно орієнтованих освітніх компонентів, які формують професійний світогляд учителя початкових класів, знання з освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична», їхніх інтеграційних можливостей у курсі «Я досліджую світ», знання методики формування основ природничої та громадянської компетентності учнів, з огляду на європейські практики впровадження демократії в систему освіти різних рівнів) та діяльнісного компонента (система спеціальних умінь і навичок із реалізації змісту природничої та громадянської освіти, уміння оперувати засобами, прийомами, технологіями, європейськими практиками для формування основ природничої та громадянської компетентності учнів; уміння застосовувати технології й методики особистісно зорієнтованого, компетентнісного, інтегрованого навчання, виховання та розвитку учнів в умовах реального й віддаленого навчання, із використанням фахових джерел і цифрових застосунків із природничої та громадянської освіти);

– *розвивальні* – спрямовані на формування складників усіх компонентів готовності студентів до досліджуваної діяльності, розвиток їхніх педагогічних здібностей, пам'яті, логічного мислення, вольових якостей, пов'язаних із досягненням прогресу в процесі реалізації змісту природничої та громадянської освіти, здатності критично осмислювати інформацію з різних джерел,

координувати й регулювати взаємодію учасників освітнього процесу для ефективного формування в учнів основ природничої та громадянської компетентностей на засадах суб'єкт-суб'єктної (рівноправної й особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями;

– *виховні* – сприяють формуванню особистісного, мотиваційного та інших компонентів готовності, а саме: професійних орієнтацій, загальнолюдських цінностей, пов'язаних із культурою демократії (толерантності, визнання культурної різноманітності), професійно-особистісних якостей (відповідальність, взаємоповага тощо), педагогічних установок на суб'єкт-суб'єктну взаємодію, прагнень до опанування знань і вмінь із природничої та громадянської освіти, методик їх викладання в початковій школі.

Завдання авторської концепції: розробити систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, забезпечити її втілення; виявити педагогічні умови для ефективної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; провести об'єктивну діагностику й оцінювання навчальних досягнень студентів, корекцію та вдосконалення рівня готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на основі визначених критеріїв і показників; удосконалити навчально-методичне забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеної діяльності. За умови успішної реалізації окреслених завдань, увага до підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти посилиться.

Пропонована концепція віддзеркалює авторське бачення сутності, мети, завдань, методологічних підходів, принципів, змісту, форм, методів, засобів і технологій підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та

громадянської освіти, а також спрямована на формування їхньої готовності до досліджуваної діяльності.

У концепції взято до уваги: законодавчо-нормативне забезпечення; вимоги НУШ до професійної діяльності вчителя початкової школи; специфіку природничої та громадянської освіти молодших школярів; методичні особливості формування основ природничої та громадянської компетентності в здобувачів початкової освіти; цілісність і системність процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи в педагогічних ЗВО.

В основу концепції дослідження покладено фундаментальні філософські, соціологічні, педагогічні, методичні положення щодо закономірностей розвитку громадянського демократичного суспільства, системи природничої та громадянської освіти, педагогічної освіти, інтеграції міжпредметних зв'язків (природничо-наукових, педагогічних і методичних знань); внутрішньо-особистісної детермінації ціннісних установок особистості; професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі загальнолюдських, національних та європейських цінностей; законодавчих і нормативних документів, як-от: Закону України «Про освіту» (2017 р.), Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), Закону України «Про загальну середню освіту» (2020 р.); «Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 роки» (2014 р.), «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» (2009 р.), «Проекту Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років» (2014 р.), «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки» (2015 р.), «Національної стратегії у сфері прав людини» (2015 р.), «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки» (2016 р.), «Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» (2018), «Державних стандартів початкової

освіти» (2011 р., 2018 р.), «Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020), «Стандарту вищої освіти України з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 013 «Початкова освіта», «Стандарту вищої освіти України з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 013 «Початкова освіта» (2021 р.) та ін. У цитованих документах регламентовано пріоритетні завдання ЗВО щодо підготовки майбутніх учителів початкової школи, а саме: орієнтація освітнього процесу на національні й загальнолюдські цінності; окреслення стратегії реалізації компетентнісного підходу; раціональне поєднання сучасних досягнень педагогіки й фахових методик із класичними методами навчання; застосування інноваційних технологій і практик у викладанні освітніх компонентів тощо.

Теоретико-методологічні основи концепції такі: законодавчо-нормативне забезпечення, що регламентує підготовку бакалаврів початкової освіти у ЗВО; методологічні підходи (системний, діяльнісний, особистісно орієнтований, аксіологічний, компетентнісний, інтегративний, середовищний), загальнодидактичні (науковості, системності, наочності, наступності, гуманізації, свідомості) і специфічні принципи (інструментальності, активності, соціалізації, фрактальності, міждисциплінарності, дидактико-розвивального середовища); психолого-педагогічні теорії навчання й розвитку особистості; теорії розвитку природничих наук, громадянської освіти та культури демократії; зарубіжні тенденції фахової підготовки.

Концептуальні засади дослідження охоплюють три взаємопов'язані концепти: *методологічний, теоретичний і практичний.*

Методологічний концепт полягає у взаємозв'язку та взаємодії загальної, загальнонаукової, конкретно-наукової методології для розв'язання порушеної проблеми, а також низки наукових підходів: системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, аксіологічного, компетентнісного, інтегративного, середовищного. *Системний* методологічний підхід дає змогу досліджувати підготовку майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти з позицій цілісності, взаємовпливу й взаємозумовленості структурних компонентів, які забезпечують динамічний розвиток, сприяють якісному професійному становленню. *Діяльнісний* – відображає навчально-пізнавальні функції суб'єктів освітнього процесу, використання педагогічних інновацій під час реалізації змісту природничої та громадянської освіти в ході педагогічної практики. *Особистісно орієнтований* підхід має на меті створення й упровадження спеціальних умов під час фахової підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта», за яких здобувач вищої освіти усвідомлюватиме себе як особистість, виявлятиме, розкриватиме власні можливості, відбуватиметься становлення самосвідомості, самовизначення, самореалізація й самоутвердження. *Аксіологічний* підхід уможливує підпорядкування змісту навчання майбутніх учителів початкових класів формуванню їхніх професійно-ціннісних орієнтацій, необхідних для реалізації змісту природничої та громадянської освіти. *Компетентнісний* підхід забезпечує формування загальних і фахових компетентностей через удосконалення спеціальних знань та вмінь, розвиток професійно-особистісних якостей. *Інтегративний* підхід спрямовує до забезпечення цілісності професійної підготовки на засадах інтеграції знань і формування нового виробничого досвіду. *Середовищний* методологічний підхід аргументує необхідність створення й використання спеціального середовища (соціального, дидактичного,

просторово-предметного (аудиторного, музейного, виставкового, природного)) для розкриття потенціалу студентів та формування фахових компетентностей.

Для успішної реалізації ідей концепції важливо дотримуватися низки принципів. Загальнодидактичні: *науковості* (увідповіднення змісту навчання із сучасними досягненнями природничих наук і розвитку демократії та громадянської освіти; розкриття причиново-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, проникнення в їхню суть; сукупність психологічного, педагогічного, методичного складників, які сприяють формуванню готовності майбутніх учителів до досліджуваної діяльності); *системності* (системне оволодіння спеціальними знаннями й уміннями; принцип необхідний для формування в здобувача вищої освіти цілісної багаторівневої системи уявлень людини про себе як про біосоціальну істоту, про інших людей, про світ та про себе в ньому як з особистісного, так і з професійного погляду); *наочності* (оптимальне залучення різних органів відчуття здобувачів вищої освіти до процесу сприймання навчального матеріалу й аналізу поданої інформації, з активацією трьох видів мислення: наочно-дійового, наочно-образного й абстрактно-теоретичного, або понятійного, у контексті діяльнісного та середовищного (соціального, дидактичного, просторово-предметного підходів (аудиторного, музейного, виставкового, природного)); *наступності* (послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу освітніх компонентів у навчальному плані підготовки бакалаврів початкової освіти з циклів психолого-педагогічної й науково-предметної підготовки, пов'язаних із природничою та громадянською освітою й фаховими методиками, циклом практичної підготовки (польовою, навчальною, виробничими практиками; курсовими й бакалаврськими дослідженнями), освітніми компонентами вибіркової частини плану на засадах взаємозв'язку та узгодженості); *гуманізації* (дає змогу сформувати особистість, яка визнає свою унікальність, здатна зосереджуватися

на особистісних потребах як фахівця початкової освіти й громадянина, усвідомлювати ціннісні виміри в пізнанні світу та самопізнанні, використовувати можливості для досягнення бажаного на основі розвитку власних якостей, вибудовувати партнерські взаємини з оточенням на гуманістичних засадах); *свідомості* (передбачає спеціально організоване навчання освітніх компонентів, дотичних до природничої та громадянської освіти, за якого здобувачі вищої освіти чітко усвідомлюють мету навчання, свідомо сприймають, засвоюють і застосовують одержані знання). Спеціальні принципи: *інструментальності* (облік і наявність певного інструментарію (основи) для вивчення освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою у ЗВО (види навчальної діяльності студентів (проектна, наукова тощо), зміст освітніх компонентів, цифрові застосунки («Google Meet», «Jamboard»), програмний засіб («MozaBook»), навчально-методичні посібники, форми (лекції, семінарські та практичні, заняття на природі, у музейному й виставковому середовищі) і методи навчання); *активності* (простежується через стимулювання та розвиток активності студентів через створення проблемних ситуацій, технології проектного та контекстного навчання, використання методів з усіх груп інтерактивних технологій, методів розвитку культури демократії тощо); *соціалізації* (передбачає залучення студентів до системи суспільних відносин через вивчення освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою, формування їхнього соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості); *фрактальності* (зміст і методика викладання освітніх компонентів детерміновані шкільним природознавством та громадянською освітою; освітній процес у закладах загальної середньої освіти постає як фрактал до вищої, а отже, наслідує всі особливості фрактальних структур); *міждисциплінарності* (аналізують із позиції міждисциплінарної інтеграції, що передбачає взаємодоповнення і

взаємозбагачення освітніх компонентів із різних циклів навчального плану підготовки бакалаврів початкової освіти, які сприяють ефективній підготовці студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти); *дидактико-розвивального середовища* (реалізується шляхом максимального використання складників середовища, які впливають на підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: соціального, дидактичного, просторово-предметного).

Теоретичний концепт дає змогу виявити провідні теорії (теорії людиноцентризму, співпраці, толерантності та ін.), ідеї, нормативно-правові засади, вихідні параметри, дефініції, покладені в основу розуміння феномену «підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти», наукового опису досліджуваних явищ, аналізу, узагальнення й синтезу, а також обґрунтування й моделювання системи зазначеного процесу. У контексті дослідження суб'єктом освітнього процесу постає «майбутній учитель початкової школи».

Унаслідок вивчення наукових підходів до трактування ключових понять, підсумовано, що підготовка майбутніх учителів початкової ланки до реалізації змісту природничої та громадянської освіти регламентована низкою законодавчо-нормативних документів, що декларують максимальну інтеграцію наукових засад природничого й гуманітарного спрямування, важливість формування в здобувачів вищої освіти сучасного світорозуміння, світоглядної та екологічної культури, адекватної до викликів сьогодення, виховання активного й відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою активною громадянською позицією, готовністю виконувати громадянські та професійні обов'язки.

Вивчення практики формування в майбутніх учителів школи I ступеня здатності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти послугувало

підставою для інтерпретації підготовки здобувачів вищої освіти до названої діяльності за кількома напрямками: володіння власне змістом природничої та громадянської освіти для досконалого й професійного оперування ним під час педагогічної діяльності; здатність методично правильно формувати в молодших школярів складники природничої (знання, уміння і способи діяльності; розвиток здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою; формування основ наукового світогляду та критичного мислення; відповідальна, безпечна й природоохоронна поведінка здобувачів освіти в навколишньому світі) та громадянської (власна ідентичність і готовність до змін через осмислення зв'язків між минулим та сучасним життям; активна громадянська позиція на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточення; набуття досвіду життя в соціумі з огляду на демократичні принципи) компетентностей.

Поняття *«готовність майбутнього вчителя початкових класів до реалізації природничої та громадянської освіти»* інтерпретоване як динамічна інтегративна властивість особистості вчителя, яка вирізняється наявністю міждисциплінарних знань, умінь і навичок, сформованого природничо-наукового світогляду, соціального досвіду, активної громадянської позиції, незалежного мислення, стійкої мотивації до професійної діяльності, що в сукупності дає змогу кваліфіковано розв'язувати складні професійні завдання в галузі природничої і громадянської освіти молодших школярів. Ця властивість утворена *мотиваційним, гносеологічним, діяльнісним, особистісним* компонентами, вияв яких сприяє ефективному формуванню складників природничої та громадянської компетентностей молодших школярів. *Мотиваційний* компонент передбачає сукупність мотивів і ціннісних ставлень до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, формування ключових компетентностей молодших школярів; *гносеологічний* – прогнозує оволодіння певною науково обґрунтованою

та професійно доцільною системою знань, яка слугуватиме міцним фундаментом для розвитку практичних умінь і навичок реалізації природничої та громадянської освіти; *діяльнісний* компонент представляє педагогічні дії й операції, необхідні для успішної реалізації природничої та громадянської освіти; *особистісний* – передбачає наявність професійно важливих властивостей (морально-етичні, емоційно-вольові, організаційно-управлінські, громадянська активність та ін.).

Відповідно до обґрунтованих компонентів, визначено критерії готовності (*мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, операційно-технологічний, особистісно-рефлексивний*) та рівні готовності: *високий (творчий), середній (продуктивний), низький (репродуктивний)*.

Теоретичний концепт передбачає проєктування системи й моделі підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що вирізняються цілісністю взаємопов'язаних підсистем: *цільової; теоретико-методологічної; змістово-технологічної; діагностико-результативної*. Ці підсистеми у взаємозв'язку та взаємозалежності спрямовані на досягнення кінцевого результату – позитивної динаміки сформованості компонентів готовності майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що відбувається впродовж трьох етапів: *мотиваційно-орієнтувального, когнітивно-діяльнісного, рефлексивно-реалізаційного*.

Крім того, теоретичний концепт репрезентує навчально-методичне забезпечення (робочі програми освітніх компонентів і спецкурсу, курси лекцій, розробки практичних занять, що наявні в авторських робочих зошитах на друкованій основі, програми польової й виробничої практик тощо) та зміст освітніх компонентів («Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство», «Основи і методика викладання

освітньої галузі «Громадянська та історична», спецкурс «Основи організації проектно-дослідницької діяльності молодших школярів» тощо).

Практичний концепт стосується прикладної реалізації перевірки ефективності теоретично обґрунтованих наукових положень, дієвості всіх складників розробленої системи підготовки через упровадження виявлених педагогічних умов із використанням засобів діагностування.

Виокремлено й обґрунтовано такі педагогічні умови: стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів та технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Основні положення концепції втілено в *загальній гіпотезі*, яка ґрунтована на припущенні, що ефективність підготовки майбутніх учителів початкової школи до аналізованої діяльності суттєво зростає за умови впровадження теоретично обґрунтованої й експериментально перевіреної системи, яка впливає на підвищення рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Загальна гіпотеза конкретизована в *часткових припущеннях*, відповідно до яких підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти набуває ефективності, якщо:

–теоретично й методологічно обґрунтувати підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти відповідно до «Стандарту вищої освіти» (за спеціальністю 013 «Початкова освіта») і нормативних документів початкової школи; виявити специфіку

підготовки майбутніх учителів початкової школи в зарубіжному досвіді;
обґрунтувати методологічні підходи до розв'язання досліджуваної проблеми;

–розробити систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що вирізняється чіткою структурно-функційною зорієнтованістю на взаємодію її підсистем (цільової, теоретико-методологічної, змістово-технологічної, діагностично-результативної), забезпечити поетапність її реалізації (мотиваційно-орієнтувальний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивно-реалізаційний етапи);

–виокремити, обґрунтувати й реалізувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи);

–реалізувати об'єктивну діагностику й оцінювання навчальних досягнень студентів, корекцію формування компонентів готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на основі науково обґрунтованих критеріїв, показників і рівнів;

–підготувати й упровадити в освітню практику ЗВО навчально-методичне забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Поетапність виконання наукового дослідження в узагальненому вигляді передбачає: 1) виокремлення компонентів системи підготовки майбутніх

учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; 2) обґрунтування особливостей функціонування та взаємодії компонентів і системи загалом; 3) формулювання методологічних підходів, загальнодидактичних і специфічних принципів, розроблення й упровадження педагогічних умов, що сприятимуть реалізації завдань дослідження та досягненню мети.

Концепція підготовки майбутніх учителів початкових класів до досліджуваної діяльності ґрунтована на таких основних ідеях:

– підготовка майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти регламентована нормативно-правовими документами, що регулюють підготовку фахівців спеціальності 013 «Початкова освіта» і розвиток громадянської освіти в Україні; орієнтована на особливості фахової діяльності згідно з «Професійним стандартом», вимогами «Стандарту вищої освіти першого (бакалаврського) рівня», прогресивними ідеями зарубіжного досвіду з упровадження демократії в освіту та в процес підготовки майбутніх учителів;

– підготовка майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти – цілеспрямований, системний, керований процес, зорієнтований на реалізацію потреб Нової української школи в учителях початкової ланки, здатних швидко адаптуватися до сучасних умов організації освітнього процесу з використанням сучасних цифрових ресурсів за змістом природничої та громадянської освіти в умовах очного й дистанційного навчання молодших школярів; результатом зазначеного процесу стає позитивна динаміка готовності якісно виконувати професійні обов'язки в межах трудових функцій загалом і реалізувати зміст природничої та громадянської освіти зокрема;

– пропонована система підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти містить

компоненти (підсистеми): цільовий, теоретико-методологічний, змістово-технологічний, діагностично-результативний; ефективність підготовки майбутніх учителів початкової школи залежить від дієвості розроблених педагогічних умов, що слугують ядром успішного формування готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; розроблена система підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти вирізняється гнучкістю організації освітнього процесу, зокрема використанням просторово-предметного середовища, адаптивністю й динамізмом реагування на політично-економічні зміни в державі, можливостями корекції отриманих результатів.

Системна реалізація й утілення обґрунтованих положень концепції уможливають продуктивну теоретичну та практичну підготовку майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності загалом і до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, зокрема в умовах очного й дистанційного навчання.

Висновки до другого розділу

Методологічними орієнтирами досліджуваної проблеми слугують такі підходи: *системний* – характеризує підготовку майбутніх учителів початкової школи з позицій системності, цілісності, взаємовпливу й взаємозумовленості структурних компонентів (підсистем), які забезпечують динамічні зміни в готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; *діяльнісний* – акцентує увагу на практико-орієнтованому складнику професійної (предметно-методичної) підготовки та спрямований на неперервний процес формування міждисциплінарних знань, умінь, навичок майбутніх учителів початкової школи через активізацію навчальної діяльності на засадах інтеграції знань, упровадження інноваційних форм, методів і технологій, з

огляду на особливості дистанційної освіти й зарубіжний досвід; *особистісно орієнтований* – передбачає створення оптимальних умов для розвитку особистості майбутнього вчителя початкової школи, виявлення, розкриття можливостей для професійного самопроектування, самопізнання, самовизначення та творчого саморозвитку у сфері природничої і громадянської освіти; *аксіологічний* – уможливорює підпорядкування змісту навчання майбутніх учителів початкової школи формуванню їхніх професійно-ціннісних орієнтацій, необхідних для реалізації змісту природничої та громадянської освіти; *інтегративний* – спрямовує на забезпечення цілісності професійної підготовки на засадах інтеграції знань і формування нового виробничого досвіду; *компетентнісний* – забезпечує формування фундаментальних, фахових, міждисциплінарних знань, умінь і навичок, необхідних для успішної реалізації змісту природничої та громадянської освіти; *середовищний* – аргументує необхідність створення й використання спеціального фасилітованого середовища (соціального, дидактичного, просторово-предметного) для розкриття професійного потенціалу та формування компетентностей.

Аналіз доробку провідних українських учених-компаративістів, нормативних документів щодо організації підготовки майбутніх учителів початкової школи в демократичних державах (на прикладі Норвегії та Швейцарії) дав змогу констатувати наявність подібних і відмінних ознак. Серед особливостей виокремлені такі: постійне оновлення змісту підготовки та його орієнтування на нові соціально-політичні реалії, світові наукові, економічні й культурні досягнення, які формують фундаментальні знання в галузі гуманітарних і природничих наук; активна участь здобувачів у розвитку громадянського суспільства через волонтерську діяльність; створення умов для розвитку особистісних і професійних якостей у майбутніх учителів початкової школи на засадах партнерства та інтерактивної взаємодії; практико-орієнтована підготовка майбутніх учителів

початкової школи (ОП «Практично-педагогічна освіта»); виконання наукових проєктів й індивідуальних досліджень у сфері природничої та громадянської освіти; активне залучення до підготовки майбутніх учителів початкової школи педагогів-практиків; розвиток початкової ланки освіти на засадах наскрізної й інтегративної підготовки молодших школярів (наскрізні лінії: громадське здоров'я й життя, демократія та громадянство, сталий розвиток суспільства; інтегрований курс «Демократія і громадянство»); інформаційно-технологічне й матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу; інтенсифікація самостійної навчально-пізнавальної діяльності здобувачів тощо. Спільними позиціями є такі: наявність міждисциплінарних освітніх програм; компетентнісно-орієнтована підготовка майбутніх учителів початкової школи; розвиток творчих здібностей майбутніх учителів; урахування інтегративного, полікультурного, діяльнісного підходів у процесі підготовки; використання інноваційних форм, методів і технологій навчання.

За результатами участі автора в міжнародних проєктах: Швейцарсько-Українському DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії» – обґрунтовано можливість впровадження прогресивних ідей зарубіжного досвіду в практику підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої і громадянської освіти. Інноваційною ідеєю є використання в підготовці майбутніх учителів початкової школи таких технологій навчання: «наскрізне навчання», «навчання через участь», «занурення, проживання зсередини».

На підставі аналізу основних положень «Державного стандарту початкової освіти» (2018 р.) підсумовано, що в межах дев'яти освітніх галузей передбачено

формування в учнів низки ключових компетентностей, які реалізовані в предметах та інтегрованих курсах. Учитель початкової школи має бути готовим до реалізації мети всіх освітніх галузей на засадах наскрізної підготовки та інтеграції змісту. Зміст навчальних програм фахових дисциплін має бути поступово переорієнтований на засвоєння системи знань про природу й людину, екологічну культуру та поведінку; опанування способів навчально-пізнавальної і природознавчої діяльності; розвиток ціннісних орієнтацій учнів у ставленні до природи (галузь «Природничача»); вивчення різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних, національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, усталеної в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок членів соціуму (галузь «Громадянська та історична»).

Сучасний пошук варіантів удосконалення змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі зумовив створення основ системної підготовки майбутніх учителів, де в центрі освітнього простору постає вільна, духовна, творча й соціально активна особистість студента, чия підготовка адекватна до змісту та процедури майбутньої професійної діяльності, увідповіднена з природою й особливостями реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі. На якість такої підготовки впливає низка чинників: розвиток демократичного суспільства в Україні, потреби сучасного шкільництва, педагогічної науки й практики; комп'ютеризація освітніх закладів та особливості організації освітнього процесу в умовах реального й дистанційного навчання, використання цифрового контенту за змістом природничої та громадянської освіти; зміна вимог до фахової підготовки майбутніх учителів з огляду на запити громадянського суспільства (здатність формувати в молодших школярів ключові компетентності й світогляд на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих, фізичних

здібностей, необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання), трудові функції вчителя НУШ (навчання учнів предметів / інтегрованих курсів, партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу, участь в організації здорового й безпечного освітнього середовища, управління освітнім процесом, професійний розвиток; здатність забезпечити діяльнісний підхід під час формування в учнів основ природничої та громадянської компетентностей); потреба в комплексній методичній підготовці у зв'язку з введенням природничої та громадянської освіти в шкільний інтегрований курс «Я досліджую світ» тощо.

Розроблено й науково обґрунтовано основні положення концепції підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а саме: мета, пріоритетні завдання, цілі, принципи, концепти, індикатори розвитку й очікувані результати. Концепція охоплює три взаємопов'язані концепти: методологічний, теоретичний і практичний. Обґрунтуванню концепції послугували такі передумови: вивчення законодавчо-нормативного забезпечення початкової освіти та вищої педагогічної освіти; виявлення особливостей професійної діяльності вчителя початкової школи; аналіз специфіки й стану підготовки майбутніх учителів початкової школи у вітчизняному й зарубіжному досвіді; окреслення ключових методологічних принципів і підходів до професійної підготовки зазначених фахівців; рефлексія власного досвіду викладацької діяльності. Удосконалення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти передбачає також забезпечення практичного інтерактивного діалогу (ЗВО – ЗЗСО), матеріально-технічного (природне середовище, обладнання природничого та громадянського спрямування в аудиторіях, музеях, виставках) й інформаційно-технологічного забезпечення (програмний засіб «MozaBook», освітні онлайн-платформи та додатки тощо), координацію педагогічних дій, фіксування й коригування навчальних результатів.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

3.1. Обґрунтування системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

Результатом теоретичного дослідження стало розроблення авторської концепції підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до аналізованої діяльності, що охоплює три взаємопов'язані концепти (методологічний, теоретичний, практичний), які сприяють реалізації провідної ідеї. Концепція має таку структуру: загальні положення; поняттєво-категорійний апарат; теоретико-методологічні основи; ядро; змістово-сміслове наповнення; педагогічні умови ефективного функціонування й розвитку досліджуваного феномену; верифікація. У концепції взято до уваги законодавчо-нормативне забезпечення; вимоги НУШ до професійної діяльності вчителя початкових класів; специфіку природничої та громадянської освіти молодших школярів; методичні особливості формування основ природничої та громадянської компетентності в здобувачів початкової освіти; цілісність і системність процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи в педагогічних ЗВО.

Концепція спрямована на виконання низки основних завдань: розробити систему підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти й забезпечити її втілення; виявити педагогічні умови для ефективної підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; провести об'єктивну діагностику й оцінювання навчальних досягнень студентів, корекцію та вдосконалення рівня готовності майбутніх

учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на основі визначених критеріїв і показників; удосконалити навчально-методичне забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеної діяльності.

Системи в педагогічних дослідженнях створюють для розв'язання значущих завдань професійної освіти, удосконалення рівня професіоналізму фахівців різних спеціальностей. Формалізація цього процесу вимагає побудови педагогічної системи, упровадження якої забезпечувала б ефективне формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

На підставі фахових джерел, присвячених дослідженню системи та її сутності (В. Володько (Володько, 2000), В. Кушнір (Кушнір, 2001a; 2001b), Є. Лодатко (Лодатко, 2010; 2011), Л. Петришин (Петришин, 2016), С. Харченко (Харченко, 2016), Ю. Шабанова (Шабанова, 2014)), виокремлено властивості системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: ієрархічність (можливість диференціації на супідрядні частини, системи й елементи); цілісність (виявлення зв'язків та відношень між елементами системи); структурованість (наявність сукупності елементів, що перебувають у взаємозв'язку й залежності); інтегративність (окреслення чинників, що утворюють і зберігають систему); неоднорідність (наявність різних якостей компонентів й елементів системи в різних її частинах); відкритість (стійка взаємодія системи із середовищем). Варто зазначити, що окреслені властивості системи залежать від властивостей її елементів, але не відображають їх повністю. Підтримуємо позицію С. Харченка стосовно того, що основна ідея педагогічної системи полягає в розробленні нового змісту виокремлених компонентів, у виявленні взаємозв'язку між ними, а не у включенні до системи нових структурних елементів, оскільки це може

порушити логіку освітнього процесу та його сутність. Учений наголошує на важливості створення моделі навчання, у відповідності із запитом суспільства щодо підготовки фахівців конкретної спеціальності й характеру вищої освіти (Харченко, 2016, 28);

Згідно з авторською концепцією, сутнісна характеристика системи аргументує, що це цілеспрямований системний процес із позитивною динамікою, який забезпечений змістом освіти підготовки бакалаврів спеціальності 013 «Початкова освіта», характером взаємодії суб'єктів освітнього простору закладу вищої педагогічної освіти, адекватністю вибору педагогічних засобів. Система підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти потрактована як єдність, що представляє взаємопов'язаний комплекс процесів, засобів, методів і етапів цілеспрямованого педагогічного впливу, які розміщені в чіткій логічній послідовності, предметного змісту й оптимальних технологій діяльності. Результатом такої системи підготовки стає позитивна динаміка рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти.

Відповідно до розробленої системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, невід'ємними елементами є: чітко окреслені цілі і завдання, зміст, суб'єкти та об'єкти педагогічних процесів; способи виконання завдань; засоби реалізації педагогічної взаємодії, реальні результати і їх оцінювання. Досліджувана система містить такі підсистеми: цільова, теоретико-методологічна, змістово-технологічна, контрольна-результативна. У процесі впровадження компоненти доповнюють один одного й об'єднані в цілісний процес підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Загальновідомо, що практичним відображенням розробленої педагогічної системи є її модель. Метод моделювання систем підготовки майбутніх фахівців різних спеціальностей – провідний у професійній освіті. На думку І. Зязюна, це «штучно створений зразок у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм чи формул, який, подібно до досліджуваного об'єкта (чи явища), відображає й відтворює в більш простому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки та відношення між елементами цього об'єкта» (Зязюн, 2004, с. 215). Як слушно зауважує дослідник, моделювання системи є доцільним, оскільки вона відображає різні виміри оригіналу й передбачає наявність теорій або гіпотез. Наукової значущості набуває педагогічне моделювання в освіті, що передбачає аналіз явищ і процесів за допомогою моделей, даючи змогу цілісно сприймати вивчення процесу й прогнозувати перебіг результатів, що витлумачене як спосіб отримання об'єктивно нової інформації про процес підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у ЗВО. Модель сконструйована за принципом виокремлення й зіставлення поняттєво-функційних блоків (підсистем), які відображають гіпотетично задані еталонні характеристики проєктованих нововведень.

Модель системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в процесі фахової підготовки представлено на рис. 3.1.

Цільова підсистема системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти охоплює мету, визначену соціальним замовленням на підготовку майбутніх учителів початкової школи, вимоги до професійної кваліфікації й підготовки майбутніх учителів початкової школи, особливості професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи.

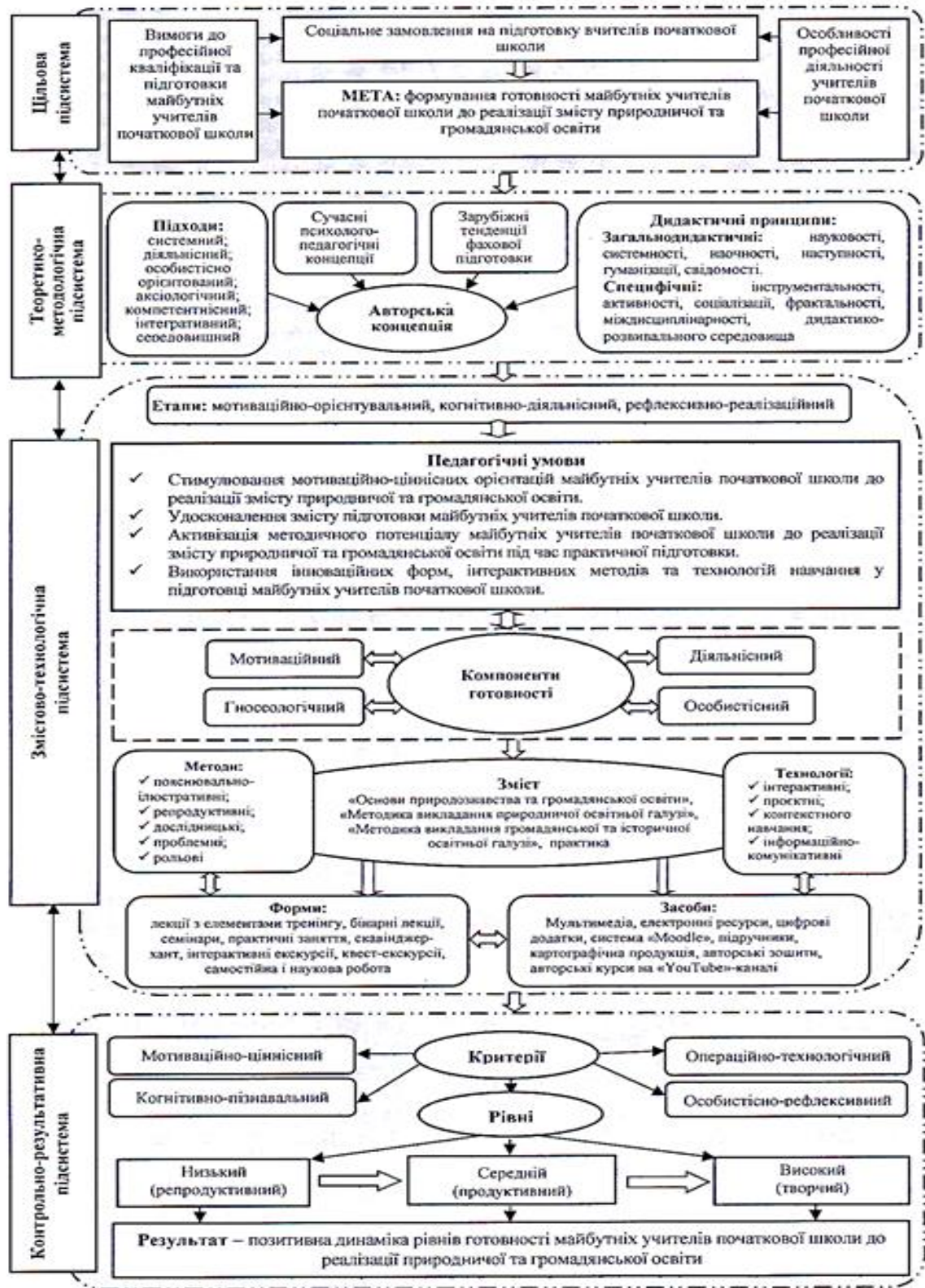

Рис. 3.1. Модель системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

Мета системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти детермінована соціальним замовленням на підготовку вчителів початкової школи, у відповідності до результатів підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти із завданнями, а також забезпечує ефективну діагностику результатів зазначеного процесу. З огляду на специфіку потенціалу природничої та громадянської освіти, підготовка майбутніх учителів початкової школи до аналізованої діяльності передбачає формування системи спеціальних знань і вмінь (у галузі природничих наук та громадянської освіти, фахових методик, психолого-педагогічних наук), особистісних якостей, світогляду, що сприяють формуванню в студентів готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Результатом підготовки стає позитивна динаміка рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти. Цей процес відбувається неперервно й поступово, з огляду на зовнішні та внутрішні чинники, методологічні підходи й педагогічні принципи, описані в попередніх підрозділах.

Теоретико-методологічна підсистема акумулює сучасні психолого-педагогічні концепції, зарубіжні тенденції у фаховій підготовці, комплекс наукових підходів і принципів. На нашу думку, дієвими для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти є, зокрема, методологічні підходи (системний, діяльнісний, особистісно орієнтований, аксіологічний, компетентнісний, інтегративний, середовищний), зміст яких укладений у підрозділі 2.1.

Вихідними положеннями організації освітнього процесу, що довели свою багаторічну практичну дієвість, слугують загальнодидактичні та специфічні принципи навчання, які описані в аналізованій підсистемі. Загальнодидактичні

принципи підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, покладені в основу авторської концепції, такі: принцип науковості, системності, наочності, наступності, гуманізації, свідомості. До специфічних принципів дослідження належать: принципи інструментальності, активності, соціалізації, фрактальності, міждисциплінарності, дидактико-розвивального середовища. Вибір саме цих принципів зумовлений забезпеченням конкурентоспроможності випускників спеціальності 013 «Початкова освіта» на ринку праці; орієнтацією вищої освіти на соціально-політичну ситуацію в країні й запиту суспільства щодо особистісних і професійних характеристик учителя початкових класів, узгодженості з результатами фахової підготовки; раціональним вибором та оптимальним поєднанням форм, методів і засобів навчання на різних етапах підготовки фахівців.

Зазначені в дослідженні загальнодидактичні та специфічні принципи спрямовані на вдосконалення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, перебувають у взаємозв'язку, детермінують особливості педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу й досягнення мети, окресленої в цільовій підсистемі.

Теоретико-методологічна підсистема безпосередньо впливає на структуру змістово-технологічної підсистеми моделі.

Змістово-технологічна підсистема моделі репрезентує етапи впровадження системи майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (мотиваційно-орієнтувальний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивно-реалізаційний); педагогічні умови, які підвищують ефективність підготовки майбутніх учителів до досліджуваної діяльності; компоненти готовності підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (мотиваційний, гносеологічний, діяльнісний, особистісний); характеристику основних

технологій, форм, методів, засобів її реалізації, зміст освітніх компонентів та практики, у межах яких відбувається підготовка.

Мотиваційно-орієнтувальний етап репрезентує потребу у формуванні в майбутніх учителів початкової школи свідомого інтересу до професії вчителя загалом і до реалізації змісту природничої та громадянської освіти зокрема. Під час освітнього процесу доцільно створювати ситуації успіху, використовуючи технології розвитку критичного мислення, інтерактивні технології й технології контекстного навчання, організовувати тренінгові заняття із залученням досвіду міжнародних партнерів для розвитку демократії в освіті, цілеспрямовано застосовувати медійні ресурси природничого та громадянського спрямування; використовувати творчі способи мотивації здобувачів вищої освіти через заохочення до наукової діяльності в межах освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою й поза ними. На цьому етапі закладають ґрунтовні теоретичні знання з освітніх компонентів, які будуть потрібні вчителям для реалізації змісту природничої та громадянської освіти в майбутньому.

Когнітивно-діяльнісний етап передбачає опанування студентами професійних знань, формування практичних умінь і навичок з освітніх компонентів різних циклів підготовки бакалаврів початкової освіти (згідно з навчальними планами, чинними на період дослідження): цикл гуманітарної й соціально-економічної підготовки (загальної підготовки), фундаментальної та природничо-наукової підготовки, професійної і практичної підготовки (професійної підготовки (психолого-педагогічної, науково-предметної)). Студенти проходять навчальну й педагогічну практику, застосовують засвоєні теоретичні знання в практичній діяльності, виконують наукові дослідження в межах освітніх компонентів. На цьому етапі доцільно проводити лекції з елементами тренінгів, практичні заняття й семінари, де домінують вправи з усіх

груп інтерактивних технологій, вправи з технологій розвитку критичного мислення, технологій контекстного навчання, активно використовувати просторово-предметне середовище (лабораторії НУШ, музейне, виставкове, природне).

Рефлексивно-реалізаційний етап змістово-технологічної підсистеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до втілення змісту природничої та громадянської освіти передбачає сформованість у студентів системи спеціальних знань і вмінь та їх свідоме застосування під час виробничої практики на випускному курсі, у ході написання кваліфікаційної роботи для здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. На цьому етапі підготовки виробничу практику студентів спрямовують на пошук творчого виконання професійних завдань, пов'язаних із природничою та громадянською освітою; стимулювання креативного самовираження студентів; підготовку здобувачів вищої освіти до педагогічної рефлексії; актуалізацію самостійного планування й проектування ідей реалізації природничої та громадянської освіти як під час виробничої практики, так і в процесі підготовки кваліфікаційної роботи.

У дослідженні окреслено такі педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи.

У процесі наукового пошуку диференційовано основні компоненти готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: мотиваційний, гносеологічний, особистісний, діяльнісний. *Мотиваційний компонент* схарактеризований як сукупність мотивів і ціннісних ставлень до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, до формування ключових компетентностей молодших школярів. *Гносеологічний компонент* пов'язаний з оволодінням науково обґрунтованою та професійно доцільною системою знань, що слугуватиме міцним підґрунтям для розвитку практичних умінь і навичок із реалізації природничої та громадянської освіти. *Діяльнісний компонент* охоплює педагогічні уміння і навички, потрібні для ефективної реалізації природничої та громадянської освіти молодших школярів. *Особистісний компонент* репрезентований наявністю фахово необхідних властивостей (морально-етичні, емоційно-вольові, організаційно-управлінські якості, громадянська активність, творчість, інноваційність, комунікативність, толерантність, саморефлексія та ін.).

Змістове забезпечення змістово-технологічної підсистеми моделі базоване на навчальному плані підготовки бакалаврів початкової освіти, що чинний на період дослідження (2016 – 2022 рр.) і передбачає опанування майбутніми вчителями освітніх компонентів, проходження практик, які безпосередньо впливають на готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», польова й виробнича практики. Опосередкований вплив на підготовку майбутніх учителів до досліджуваної діяльності мають такі дисципліни: «Історія української державності», «Екологія», «Анатомія, фізіологія дітей з основами валеології та генетики», «Психологія загальна», «Психологія вікова та педагогічна з основами

психодіагностики», «Педагогіка» («Основи педагогіки зі вступом до спеціальності», «Дидактика», «Теорія і методика виховання», «Організація і управління в початковій школі»). Змістове забезпечення посилюють також навчальні дисципліни вибіркової частини навчального плану: «Педагогічні технології в початковій школі», «Правознавство», «Політологія», спецкурси «Основи інтеграції в початковій освіті», «Основи організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкової школи», спецпрактикум «Вчимося бути толерантними».

Змістово-технологічна підсистема представлена системою методів, форм, технологій і засобів навчання, які доцільно використовувати для формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Важливим критерієм відбору методів навчання є розуміння того, наскільки вони впливатимуть на внутрішню активність майбутніх учителів, сприятимуть вияву їхніх творчих здібностей і високого ступеня самостійності під час виконання завдань.

З огляду на сутність поняття *«готовність майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»* (динамічна інтегративна властивість особистості вчителя, яка характеризується наявністю міждисциплінарних знань, умінь та навичок, сформованого природничо-наукового світогляду, соціального досвіду, активної громадянської позиції, незалежного мислення, стійкої мотивації до професійної діяльності, що у сукупності дає змогу кваліфіковано розв'язувати складні професійні завдання у галузі природничої і громадянської освіти молодших школярів), виокремлено групи методів, які, на нашу думку, доцільно використовувати для формування цієї готовності в студентів. Це групи методів на основі самостійної пізнавальної діяльності здобувачів освіти: пояснювально-ілюстративні (розповідь, бесіда, пояснення,

ілюстрація, демонстрація тощо), репродуктивні, частково-пошукові, проблемні, дослідницькі, рольові.

У процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти органічним є використання традиційних методів, описаних на основі джерела передачі й характеру сприйняття інформації: словесні (розповідь з елементами бесіди, інструктаж, пояснення, бесіда (підготовча, пояснювальна, контрольна-оцінна), дискусія, робота з книгою), наочні (ілюстрування, демонстрування), практичні (досліди, різні види вправ, практичні роботи).

Ефективність зазначених груп методів для розвитку складників готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти зростає за умови поєднання з іншими методами навчання: інтерактивними («Карусель»; «Незакінчені речення», «Мозковий штурм», розігрування ситуацій за ролями («рольова гра», «програвання сценки» та ін.), розвитку культури демократії («Світове кафе», «Індивідуальний герб», «Водій і машина», «Китайські палички», «Клубок», «Візуалізація прав людини», «Букет» та ін.), розвитку критичного мислення («Передбачення», «З – Х – Д» («Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися»), «Кубик Блума» та ін.).

Під час реалізації змістово-технологічної підсистеми моделі системи майбутніх учителів початкової школи до втілення змісту природничої та громадянської освіти доцільно вдаватися до активних форм організації освітнього процесу: лекції з елементами тренінгів, семінари, практичні заняття (в аудиторіях ЗВО); сквінджер-хант, інтерактивні екскурсії, квест-екскурсії (у музейному та природному середовищах) (підрозділ 3.2.3); самостійна робота з виконання завдань освітніх компонентів; робота навчально-наукового й науково-дослідницького спрямування (підрозділ 3.2.1). Провідними стали парна, групова та індивідуальна форми організації діяльності студентів.

Варіювання форм і методів підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти організовані з огляду на індивідуальні пізнавальні можливості студентів, їхню здатність до критичного осмислення особливостей професійної діяльності.

Педагогічно доцільними у змістово-технологічній підсистемі моделі є вибір *засобів*, що підвищують ефективність формування готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Такими засобами у дослідженні є: мультимедійні, електронні ресурси (програмний засіб MozaBook), цифрові додатки, система дистанційного навчання Moodle, підручники, картографічні посібники, авторські робочі зошити, матеріал з реалізації ідей дослідження на авторському YouTube-каналі.

Ефективність освітнього процесу з підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти залежить від застосування *технологій* навчання, які сприяють реалізації мети й завдань освітніх компонентів загалом, формуванню компонентів готовності студентів до досліджуваної діяльності зокрема. У загальному розумінні поняття «технологія навчання» потрактоване як «системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання й засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти; як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які допускають їх оцінювання» (Гончаренко, 331). М. Фіцула зауважує, що поняття «технологія навчання» дещо вужче, ніж термін «навчальна технологія», окреслює шлях освоєння конкретного матеріалу в межах певного предмета, теми, питання. Натомість «навчальна технологія» передбачає опис різних технологій навчання, серед найпоширеніших у ЗВО вчений називає такі: диференційоване навчання, проблемне навчання, ігрові технології навчання, інформаційні технології

навчання, кредитно-модульна технологія навчання, особистісно орієнтоване навчання (Фіцула, 2006, 171).

Суголосну позицію обстоює І. Дичківська, розрізняючи категорії «освітня технологія», «педагогічна технологія», «технологія навчання (виховання, управління)». Варті уваги ідеї дослідниці щодо технології навчання (виховання, управління), яка «моделює шлях освоєння конкретного навчального матеріалу (поняття) у межах навчального предмета, теми, питання; вона є наближеною до окремої методики; охоплює зміст, форми, методи навчання; має специфічні зміст, форми й методи, технології виховання або управління; властиві підрівні: кількість технологічних етапів, ступінь технологічності, складність технологічності, гнучкість і мобільність технології тощо» (Дичківська, 2004, 69).

І. Федорчук класифікує педагогічні технології на виховні, навчальні, системні. До навчальних технологій автор зараховує технології розвивального навчання, інтерактивного навчання, проєктні технології, нові інформаційні технології (Федорчук, 2006, 47). У класифікації педагогічних технологій С. Дубяги представлені такі основні технології в системі освіти: особистісно орієнтовані, розвивального навчання, проєктні, диференційованого навчання, ігрові, інтерактивні, блокового навчання та інші (Дубяга, 2015).

Студіюючи підходи до використання інтерактивних та інформаційних технологій в освітньому процесі, провідними вважаємо ідеї Р. Гуревича, М. Кадемії та Л. Шевченко (Гуревич, 2012; 2013); О. Гуляєва, Л. Петречука, Г. Швачича й ін. (Швачич, Толстой, Петречук, Іващенко, Гуляєва, & Соболенко, 2017), О. Комар (Комар, 2011), О. Пометун і Л. Пироженко (Пометун & Пироженко, 2002) та ін.

Під інтерактивними технологіями автори розуміють таку «організацію процесу навчання, у якому студентові неможливо не брати участь у колективному, взаємодоповнювальному, заснованому на взаємодії всіх його учасників процесу навчання пізнання» (Гуревич, 2013, 238). О. Пометун і

Л. Пироженко диференціюють інтерактивні технології на технології кооперативного навчання; колективно-групового навчання; ситуативного моделювання; опрацювання дискусійних питань (Пошетун&Пироженко, 2002).

Інформаційно-комунікаційні технології дослідники позиціонують як «сукупність методів виробничих процесів, програмно-технічних засобів, інтегрованих для збирання, оброблення, збереження, поширення, відображення й використання інформації в інтересах її користувачів» (Гуревич, 2013, 242; Швачич, Толстой, Петречук, Іващенко, Гуляєва, & Соболенко, 2017, 7).

В. Желанова доводить значущість технології контекстного навчання для підготовки майбутніх учителів початкової школи. Авторка характеризує таке навчання як «систему функціонування всіх компонентів педагогічного процесу, а також алгоритмізовану послідовність певних дій, спрямованих на відтворення в процесі фахової підготовки вчителя початкових класів професійно-особистісного й соціального контекстів майбутньої професійної діяльності». Концептуальну основу технології, на думку дослідниці, становить реалізація методологічних принципів поліпарадигмальності й поліпідхідності за очевидного пріоритету рефлексивної парадигми освіти, а також технологічного, задачного й середовищного наукових підходів» (Желанова, 2013).

З огляду на різні підходи до характеристики та класифікації технологій навчання, їхню сутність і значущість у процесі підготовки здобувачів вищої освіти, у дослідженні використано інтерактивні, проєктні технології, технології контекстного навчання, інформаційно-комунікативні технології.

Контрольно-результативна підсистема забезпечує розроблення й упровадження процедури діагностики, покликаної зіставити мету та прогнозований результат моделі за визначеними показниками, критеріями, рівнями. Ця підсистема детермінує сформованість критеріїв готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (мотиваційно-ціннісного, когнітивно-пізнавального, операційно-

технологічного, особистісно-рефлексивного) і рівнів (низького (репродуктивного), середнього (продуктивного), високого (творчого)), що забезпечують готовність майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Характеристику критеріїв і рівнів удокладнено в підрозділі 1.3.

Для оцінювання рівнів сформованості показників виокремлених критеріїв й отримання достовірної інформації про перебіг формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти розроблено діагностичний інструментарій, що передбачає вибір стандартизованих методик (анкети «Готовність майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти», «Виявлення уявлень студентів про сутність і засоби формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»; діагностичні методики й тести для визначення рівнів сформованості компонентів готовності майбутніх учителів для реалізації змісту природничої та громадянської освіти «Мотиви вибору професії», «Спрямованість особистості», методика діагностики особистості щодо мотивації до успіху (Т. Елерсона), методика діагностики особистості щодо мотивації до уникнення невдач (Т. Елерсона), методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокича; розроблення авторських анкет та опитувальників, тестів (Додаток М); завдання для практичних занять і самостійної роботи, інтерактивні вправи (Додатки А, Г, Е, Ж, И). Шкали методик адаптовано до специфіки проблеми дослідження.

Отже, у ході наукового пошуку обґрунтовано систему підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що є цілісною архітектурою, структурні елементи (підсистеми) якої мають власне функційне призначення, взаємовплив, перебувають у тісній взаємодії та спрямовані на досягнення поставленої мети. Система містить такі підсистеми: *цільову, методологічну, змістово-технологічну, контрольню-результативну*. Усі

виокремлені підсистеми взаємопов'язані, мають певне смислове навантаження, працюють на кінцевий результат – позитивну динаміку готовності майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Змодельована система підготовки майбутніх учителів початкових класів інтегрує цілі й особливості реалізації змісту природничої та громадянської освіти; вирізняється прогностичною спрямованістю, гнучко й динамічно реагує на різноманітні зміни педагогічних умов, що впливають на процес підготовки.

Імплементація системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти передбачає три етапи: *мотиваційно-орієнтувальний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивно-реалізаційний*.

3.2. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

3.2.1. Стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

Загальновідомо, що мотивація до навчальної та професійної діяльності посідає провідне місце в структурі діяльності особистості майбутніх учителів початкових класів, та є провідною дефініцією, яку використовують для пояснення мотивів опанування здобувачами вищої освіти певною професією. Ключову роль в осмисленні проблеми мотивації особистості до професійної діяльності мають дослідження, які розкривають понятійну основу мотивації як філософської категорії; висвітлюють сутність наявності мотивації для професійної діяльності, в тому числі і педагогічної; констатують підходи розвитку мотивації навчальної діяльності студентів у процесі аудиторної та позааудиторної роботи; з'ясовують особливості формування мотивації до

різноманітних видів професійної діяльності. Традиційне визначення цього поняття у фахових джерелах відображає процес, унаслідок якого певна діяльність набуває для особистості такого значення, при якому інтерес до неї стає стійким й перетворює зовні задані цілі діяльності на внутрішні потреби особистості.

Посутню роль у розробці понятійної основи мотивації та особливостей його формування у здобувачів вищої освіти мають дослідження таких учених як: Т. Григоренко (Григоренко, 2020), Г. Дмитренко (Дмитренко, 1999), Н. Іванова (Іванова, 2016), А. Маркова (Маркова, 1996), Е. Мерманн (Мерманн, 2007), О. Обмок (Обмок, 2010), К. Розум (Розум, 2013) та інших. Так, Т. Григоренко, досліджуючи проблеми підготовки студентів-філологів, вважає, що мотив – це те, заради чого відбувається діяльність, уявлення, ідеї, почуття й переживання. Авторка описує поняття мотивації як механізм співвідношення зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки людини, що впливає на конкретні форми діяльності. У цьому зв'язку, поняття мотиваційної сфери передбачає ефективну й вольову сфери особистості, тобто переживання та задоволення певних потреб. Тому, під мотиваційною сферою особистості, на її думку, слід розуміти «стійкі мотиви, що виявляються в спрямованості особистості й мають певну ієрархію. Взавши до уваги зарубіжні дослідження, вчена зауважує, що мотивація викладача складається із внутрішньої та зовнішньої: внутрішня (мотивація, яка безпосередньо пов'язана зі змістом наукової й педагогічної діяльності, базована на стійкій потребі в спілкуванні зі студентом); зовнішня (мотивація, зумовлена обставинами, що безпосередньо не стосуються педагогічної діяльності, наприклад, мотиви соціального престижу, визнання освітянською та науковою спільнотою, потреба у владі, самоутвердженні, грошах тощо)» (Григоренко, 2020, 277).

Цінними для дослідження є ідеї Е. Мерманна (Мерманн, 2007), де він інтерпретує мотивацію як силу волі, ту внутрішню силу, що допомагає людині досягти поставленої мети, розв'язувати проблеми. Його позицію підтримує Г. Дмитренко (Дмитренко, 1999), який вважає, що мотивація передбачає спонукання до активності й діяльності для задоволення певних потреб. Доречним, на нашу думку, є тлумачення О. Обмок (2010), де мотивація характеризується як процес стимулювання самого себе та інших до діяльності, яка зорієнтована на досягнення індивідуальних і спільних цілей.

Науково значущими є твердження К. Розум (2013) про те, що мотив педагогічної діяльності є внутрішньою рушійною силою, що спонукає педагога до якісного виконання виробничих функцій. Співзвучним до К. Розум є позиція А. Маркової (Маркова, 1996), яка стверджує, що найвищий рівень опанування професії – не стільки продуктивність праці, скільки особливість мотивації особистості людини, її ціннісні орієнтації, поштовх до самоутвердження, що допомагає з'ясувати, яку роль у житті цієї людини відіграє вибрана професія.

Вартим уваги у контексті нашого наукового пошуку є позиція Н. Каньоси (2012), яка під мотивацією здобувачів вищої освіти до професійної діяльності розуміє: сукупність чинників і процесів, які, відображаючись у свідомості, спонукають та спрямовують особистість до вивчення майбутньої професійної діяльності. Мотиви професійної діяльності прогнозують усвідомлення предметів актуальних потреб особистості (здобуття вищої освіти, саморозвиток, самопізнання, професійний розвиток, підвищення соціального статусу тощо), що задовольняють за допомогою виконання навчальних завдань і які і є тим, мотивом, що зумовлює свідоме опанування майбутньою професійною діяльністю (**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**

Погоджуючись з цим, вважаємо, що основою формування мотиву стає прагнення в реалізації потреб різного рівня, хоч мотивами можуть бути

переконання, ідеали, соціальні установки, професійні інтереси та цінності, в даному випадку, педагога. Виокремлюють такі мотиви: мотиви зацікавленості й захоплення предметом; мотиви досягнення цілей; мотиви обов'язковості; мотиви афіліації (мотиви захоплення та радості від спілкування). У цьому зв'язку, можемо констатувати, що мотивацію майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти доцільно розглядати через формування у них сукупності мотивів і ціннісних ставлень до досліджуваної діяльності.

Погоджуємось з думкою Л. Левченко, що підґрунтям успішної мотивації майбутніх учителів початкових класів до виконання виробничих функцій загалом та реалізації змісту природничої та громадянської освіти зокрема, є зростання його професійної позиції, яку позиціонують як складну систему цінностей особистості, де установки, інтереси, світоглядні категорії й ставлення суб'єкта до загальнолюдських цінностей регулюють практичну діяльність на єдиній основі (Левченко, 2015).

Важливою є позиція Т. Бутківської щодо тлумачення категорії «цінності». За її баченням, цінності слід розглядати з двох аспектів: суспільного та особистісного. З токи зору суспільного, то такі цінності позиціонуються як властивість того чи іншого суспільного предмета, явища, які задовольняють потреби, інтереси, бажання; це соціальнозначущі уявлення про те, що таке любов, дружба добро, справедливість тощо. З особистісного боку авторка розглядає цінності як структуру особистості, «її відношення суб'єкта до предметів та явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, якостями особистості» (Бутківська, 1997, с.28).

Заслуговує уваги твердження С. Матяж та А. Березянської щодо класифікації цінностей. На їхню думку, «цінності поділяють на: 1) абсолютні – доброта, любов, правда, справедливість, гідність, свобода, чесність;

2) національні – патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, змагання до єдності; 3) громадянські – права і свободи, обов'язки, соціальна гармонія, повага закону; 4) сімейно-родинні – подружня вірність, турбота про дітей, стосунки у сім'ї, пам'ять предків; 5) особистісні – риси характеру, поведінка, стиль приватного життя» (Матяж, & Березянська, 2013, с.29)

I. Червінська, досліджуючи соціокультурну детермінацію професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів, розглядає групи основних цінностей професійної діяльності вчителя початкової школи: ціннісне ставлення до своєї професійної діяльності; орієнтація у своїй професійній діяльності на загальнолюдські цінності, зокрема на добро, любов, красу, здоров'я, культуру, духовність, толерантність; ціннісне ставлення до особистості дитини як унікальної індивідуальності, суб'єкта діяльності, спілкування й міжособистісних взаємин; орієнтація на формування повноти людської особистості, її суб'єктності й активності; усвідомлення соціальної значущості професії педагога; ціннісна орієнтація на творчість у професійній діяльності.

Як зазначає Т. Григоренко, формування стійкої мотивації до діяльності та професійних ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів стане можливим завдяки : «створенню уявлень про сучасну модель особистості успішного фахівця та спонукання до усвідомлення ним ближньої й дальньої перспектив професійної самореалізації; розвитку позитивної концепції «Я-концепції», адекватної та стійкої самооцінки студента як суб'єкта професійної діяльності; формування ієрархії ціннісних орієнтацій, що пов'язані з професійною діяльністю; створення для студентів ситуацій успіху на високому рівні реалізації здібностей; вироблення в студентів потреб і вмінь самостійно працювати з різними джерелами інформації, оволодівати інформаційними

технологіями та творчо застосовувати знання на практиці; забезпечення умов для самопізнання, самовиховання, стимулювання прагнення до самовдосконалення» (Григоренко, 2020, 296-297).

Враховуючи вищезазначене, висвітлимо особливості стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. При цьому провідними є такі мотиви: зацікавленості й захоплення освітніми компонентами, які дотичні до природничої та громадянської освіти, виконання наукової роботи; мотиви досягнення цілей; мотиви обов'язковості виконання завдань аудиторних та позааудиторних завдань; мотиви афіліації (захоплення та радості від спілкування під час занять у природному, аудиторному, музейному середовищах та виступів з результатами наукових досліджень). Шляхи, які використано при цьому: створення ситуації успіху через тренінгові технології, впровадження технології контекстного навчання (за результатами роботи у міжнародних проєктах), технології розвитку критичного мислення, через цілеспрямоване застосування медійних ресурсів; організацію наукової роботи студентів в межах освітніх компонентів і поза ними, пов'язаних з природничою та громадянською освітою.

У контексті теми дослідження варто зупинитись на ціннісних орієнтаціях, які можливо сформувані у майбутніх учителів початкових класів в контексті природничої та громадянської освіти.

З огляду на свої функційні обов'язки, однією з провідних ціннісних орієнтацій, якою має володіти вчитель, є толерантність, яка також слугує для вчителя засобом розв'язання власних життєвих і професійних проблем, виконання комплексу завдань фахового самовдосконалення. У загальному розумінні толерантність означає повагу, сприйняття та роз'яснення розмаїття культур світу, форм самовираження й самовиявлення людської особистості. Толерантність базована на глибоких правових засадах. Без терпимості, поваги

до інтересів один одного, рівноправності народів, їхніх культур неможливий розвиток і прогрес цивілізації. У цьому зв'язку доречно згадати «Концепцію «Нова українська школа», де чітко зазначено: «Громадянські та соціальні компетентності включають володіння культурою демократії, правову компетентність, усвідомлення рівних прав і можливостей, толерантність, здатність до соціальної комунікації, здорового способу життя» (Концепція нової української школи, 2016). Поняття толерантності в «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» представлене через призму орієнтації на «духовні цінності українського народу (національна самосвідомість, ідентичність, самобутність, гідність, соборність, воля), загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, повага до інституту сім'ї, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови та культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)» (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018). З огляду на це, одним із завдань громадянської освіти в державі, що пронизує всі рівні, є «формування розуміння й поваги до прав та свобод людини, здатності їх захищати; упроваджувати ідеї інклюзії та соціального включення» (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018, с. 4). Унаслідок освітнього впливу на особистість, у людини мають бути сформовані певні громадянські цінності, а саме: «розуміння та сприйняття принципів рівності й недискримінації, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність запобігати конфліктам і розв'язувати їх; здатність до соціальної комунікації, солідарних дій та вміння співпрацювати, формувати групи для подолання проблем спільнот різного рівня...» (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018, с. 5).

Огляд наукової літератури за темою дослідження дає змогу констатувати, що вчені інтерпретували поняття «толерантність» за кількома науковими векторами: із позиції філософії (В. Абашнік (Абашнік, 2019), В. Лісовий (Лісовий, 2002) та ін.), політики (А. Іванова, (Іванова, 2019), В. Явір (Явір, 2011). й ін.), соціології (Ф. Бацевич та ін. (Толерантність, 2012), Є. Бистрицький (Бистрицький, 1997) та ін.) і педагогіки (І. Бех (Бех, 2001), О. Грива (Грива, 2007), І. Зязюн (Зязюн, 2008), О. Савченко (Савченко, 2019) та ін. У цитованих наукових працях окреслено шляхи формування окремих видів толерантності. Роль толерантності в професійній діяльності фахівців різного профілю (зокрема вчителів) та технології її формування в здобувачів освіти студіювали Т. Білоус (Білоус, 2004), О. Грива (Грива, 2005), О. Лук'янченко (Робоча, 2019), О. Матвієнко (Матвієнко, 2017), А. Молчанова (Толерантність, 2013), Н. Чернуха (Чернуха, 2012) та ін.

У контексті дослідження цінним є науковий доробок із проблем формування толерантності як складника громадянської компетентності студентів (О. Біда (Біда, 2016); Н. Бирко (Бирко, 2014); Т. Білоус (Білоус, 2004); Т. Варенко (Варенко, 2011), Ю. Гордієнко (Гордієнко, 2017); О. Козлова (Козлова, 2018); О. Lukianchenko (Vasiutina & Lukianchenko, 2021); В. Ляпунова (2016); Л. Чередник (2016; 2018)). Особливості підготовки до формування цієї якості в учнів описували О. Біда (Біда, 2017), І. Сухопара (Сухопара, 2011) та інші вчені.

У зарубіжних розвідках запропоновано практичний інструментарій для формування толерантності в контексті освіти з основ демократичного громадянства та прав людини й методичні орієнтири з їх формування в учнів і студентської молоді. Ці ідеї обґрунтовували М. Barrett (2016); Р. Brander та ін. (Brander, De Witte, Ghanea, Gomes, Keen, Nikitina, & Pinkeviciute, 2012), К. Duerr (Duerr, 2010), R. Gollob (Gollob, Krapf, & Weidinger, 2010); Р. Mompoin-Gaillard

(Mompoin-Gaillard, Lázár, 2015); J.-Mm. Heydt (Heydt, 2011); В. Вайдінгер та Р. Голлоб (Зростаємо, 2011; Зростаємо, 2016) та інші дослідники.

В українській педагогіці засадничими вважають міркування О. Савченко, згідно з якими толерантність учителя – це насамперед його життєва позиція. «Педагог має усвідомити, що толерантність є соціальною та індивідуальною цінністю не тільки освіти, а й суспільного загалу. Тоді толерантна позиція виявлятиметься в повсякденних вчинках, словах, що створюють освітній простір, у якому вчитель працює з дитиною. Толерантний педагог готовий виявити терпіння; він налаштований на те, щоб не принизити дитину, не зламати її, побачити та прийняти її особливості та пристосуватися до них; спрямований на пошук проблем розвитку вихованців, розв'язання конфліктів у дитячому колективі» (Савченко, 2014, с. 96).

Педагогічний сенс толерантності втілений в Україні в гуманістичній педагогіці, педагогіці партнерства, громадянській освіті, технології особистісно орієнтованого навчання. Толерантність, на думку І. Беха, слугує запорукою виховання миролюбності в дітей, це основа гуманістичної теорії виховання, що спрямована на формування соціокультурних цінностей у вихованців (Бех, 2008, с. 375). Орієнтація особистості на принципи людяності, миролюбності дає їй змогу реалізувати прагнення до самореалізації без шкоди для інших, формувати «переконання про те, що мирним шляхом, без насильства, можна розв'язати всі спірні питання». Учений доводить, що «виховання толерантності є ефективним за умови впровадження особистісно орієнтованої моделі спілкування, яка ґрунтована на діалогічності та визнанні унікальності кожного його учасника, на сповідунні ціннісної посв'яченості як такої, що спрямовує до згоди з істиною, добром, справедливістю» (Бех, 2008, с. 380).

Розвиваючи такі міркування, Т. Гурова вбачає в толерантності основу педагогічного спілкування, сутність якого спрямована на створення

оптимальних педагогічних умов, за яких в учнів формується культура власної гідності, самовираження, здатність бути відмінними від більшості у власних поглядах (Гурова, 2011, с. 228).

Отже, толерантність – людська цінність, принцип і норма існування, світогляд, готовність до взаємодії, особистісна якість та здібність, чинник соціалізації особистості, позиція (індивіда, групи) щодо тих соціальних реалій, що оцінюють позитивно як допустимі, незважаючи на їхню «інакшість»; орієнтир поведінки, спрямованої на конструктивну взаємодію в різноманітних ситуаціях та з різними людьми. З іншого боку, толерантність – складник мотиваційно-ціннісних орієнтацій, який є ключовим у стимулюванні мотивації майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Дослідниця Л. Чередник рекомендує формувати толерантність у майбутніх учителів початкових класів за допомогою впровадження в процес підготовки спеціальних умов: 1) педагогічний консенсус щодо орієнтації на толерантне виховання молодших школярів, який або констатує наявність толерантного освітнього середовища, або декларує наміри суб'єктів щодо його створення; 2) відображення ідей толерантного виховання в змісті навчальної дисципліни (логічний наслідок педагогічного консенсусу, що передбачає закріплення принципів толерантності в змісті як освітніх орієнтирів – складників фахових компетентностей, змістових ліній, окремих сюжетів навчальних програм); 3) упровадження контекстного навчання та розв'язання квазіпрофесійних ситуацій (моделювання контексту майбутньої педагогічної діяльності) (Чередник, 2020, с. 5).

Отже, педагогічна толерантність прогнозує здатність учителя демонструвати емпатію, довіру й відкритість у стосунках.

У контексті дослідження наукове зацікавлення становлять напрями формування толерантності в майбутніх учителів, з огляду на розмаїття методів і форм. На нашу думку, толерантність потрібно формувати через усвідомлення майбутніми вчителями особистісної значущості толерантності як необхідної риси вчителя НУШ на аксіологічних і гуманістичних засадах. Важливе значення має формування системи знань про сутність і зміст понять «толерантність», «педагогічна толерантність» та практичних умінь із виховання її у школярів в освітньому процесі. Крім того, варто посилювати полікультурний зміст вивчення загально-педагогічних дисциплін. Т. Білоус цілком доречно виокремлює етапи розвитку досліджуваного явища: розуміння сутності феномену толерантності, становлення ціннісної позиції та подальше відпрацювання практичних навичок толерантної взаємодії (Білоус, 2004).

У сучасному науковому педагогічному просторі розроблено спеціальні технології для сприяння розвитку толерантних взаємин у полікультурному середовищі закладів освіти. Як зазначає К. Терещенко, «існує чимало вітчизняних розробок із формування толерантності молоді та педагогів, серед яких – тренінгова програма О. Кихтюк із розвитку міжетнічної толерантності студентів та модель виховання толерантної особистості О. Гриви. З-поміж зарубіжних розробок варто згадати експеримент Е. Аронсона в школі штату Техас. Ця техніка передбачала створення в класах атмосфери взаємозалежності, що мала спонукати школярів різних расових і етнічних груп досягати спільної мети. Унаслідок експерименту, учні краще пізнали один одного, була подолана емоційна напруга, сформувалися толерантні міжетнічні та міжрасові стосунки» (Терещенко, 2013, с. 18).

А. Горянська, досліджуючи психологічні аспекти розвитку толерантності майбутніх учителів, вважає, що це «цілісне утворення зі своєю логікою і структурою, яке виявляється у взаємозв'язку та взаємозалежності її основних

компонентів. Системоутворювальним є диспозиційний компонент, що детермінує мотиваційну спрямованість комплексу фіксованих комунікативних установок, диспозицій особистості, їхній зміст, форму та впливає на вибір засобів впливу на іншу людину. Когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти – це операціональний складник толерантності вчителя» (Горяньська, 2013, с. 9). Найбільш дієвим, мотиваційним і впливовим компонентом авторка вважає диспозиційний, що виявляється в активній, орієнтованій на взаємну повагу й інтерес позиції вчителя та інтегрує продуктивні елементи конструктивної й адаптивної толерантності.

О. Козлова та Т. Гребеник обґрунтовують основні педагогічні умови формування толерантності студентів у процесі громадянського виховання та як складник їхньої мотивації до ефективної професійної діяльності:

1) формування толерантного простору, що вирізняється єдністю всіх суб'єктів виховного процесу й форм організації їхніх взаємин, що, з одного боку, є основними компонентами педагогічної етики, а з іншого – основою, зразком морального виховання молоді;

2) культура спілкування як осягнення інших у діалозі, взаєморозуміння, співчуття й співпереживання, відчуття партнерства;

3) синергетичне мислення, що допомагає сприймати широкий спектр особистісних якостей, індивідуальних та етнічних виявів людини;

4) особистісно орієнтований підхід у виховному процесі, основою якого є суб'єкт-суб'єктні взаємини в системі «вихователь – вихованець» (Козлова, & Гребеник 2010).

А. Горяньська вважає, що «розвиток толерантності майбутніх учителів є складником цілісного процесу розвитку особистості й відбувається в таких напрямках: мотиваційно-ціннісному, когнітивному, особистісно-рефлексивному, емоційно-вольовому та поведінковому; до основних механізмів розвитку

толерантності студентів належить усвідомлення, актуалізація, самовизначення (рефлексія) та інтеріоризація її цілей, цінностей, засобів впливу, способів поведінки в особистісній і професійній самосвідомості майбутніх учителів у процесі їхньої самостійної й групової діяльності» (Горянська, 2019, с. 14). Дослідниця стверджує, що основним рушієм є «процес саморозвитку здобувача вищої освіти, його внутрішня рефлексивна активність із якісної зміни самого себе». Водночас, на думку авторки, серед основних завдань розвитку толерантності майбутніх учителів варто називати «підвищення рівня усвідомлення актуальної цінності толерантності, самоцінності, цінності іншого, цінності діалогічного спілкування; розвиток особистісних і професійних якостей (самоприйняття, рефлексії, децентрації, емпатії, інтернальності, установок на прийняття іншого), відпрацювання навичок толерантної взаємодії, актуалізацію рефлексивного процесу саморозвитку толерантності; актуалізацію інтересу до інших людей, самого себе, до різних аспектів майбутньої професійної діяльності. Основна умова розвитку толерантності майбутніх учителів – організація у ЗВО особистісно орієнтованого простору, сприятливого для розвитку в студентів суб'єктності, рефлексивності, діалогічності як засад толерантності» (Горянська, 2019, с. 14).

На підставі огляду наукових праць та для реалізації мети й завдань нормотворчих документів, що регламентують зміст підготовки фахівців першого рівня вищої освіти «Бакалавр» спеціальності «Початкова освіта», необхідно акцентувати увагу на специфічних підходах до практичного втілення ідей громадянської освіти: на підході «навчання через участь» (включення учасників освітнього процесу до діяльності, співуправління та практичного розв'язання питань у колективах, громадах і спільнотах); на наскрізному підході (громадянська освіта має бути реалізована через широке коло державних та / або недержавних інституцій, які співпрацюють одна з одною; «пронизувати

всі навчальні дисципліни на всіх рівнях освіти – від дошкільної до освіти дорослих і в усіх видах освіти – формальній, неформальній, інформальній») (Концепція, 2018, с. 5).

Для втілення цих підходів провідними видами громадянської освіти в межах дослідження стали формальна й неформальна освіта (інформальна – дотична частково). Зокрема, формування толерантності в процесі формальної громадянської освіти передбачає відображення певного змісту в стандартах («Державний стандарт початкової освіти» (Державний, 2018), «Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (Професійний, 2019)); створення освітнього середовища в ЗВО на засадах поваги прав людини й демократії, відповідальності за власні та колективні рішення, академічної доброчесності, науковості; створення й реалізацію освітніх програм (або їхніх модулів) із громадянської освіти та наскрізне впровадження їх у процес підготовки майбутніх учителів; забезпечення академічного компонента громадянської освіти через навчання (запровадження як модулів у всі дисципліни, так і окремих спецкурсів), дослідження (проведення наукових досліджень викладачами та студентами) тощо.

Елементи неформальної громадянської освіти, що сприяють формуванню в майбутніх учителів толерантності, представлені через максимальне використання освітніх програм і ресурсів, зокрема інтернет-джерел, у процесі вивчення фахових дисциплін. Також рекомендовано упроваджувати ідеї громадянської освіти в співпраці з установами культури (бібліотеки, музеї, школи мистецтв тощо), соціального захисту (центри соціальних служб для дітей, сім'ї і молоді, відділи в справах дітей та інші установи, що працюють із

незахищеними верствами населення), установами молоді, спорту та туризму (Професійний, 2019, с. 6).

Реалізація ідей формальної та неформальної громадянської освіти в процесі підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності, формування в них толерантності, підготовка їх до формування цієї якості в учнів стали можливими завдяки участі автора у міжнародних проєктах: Швейцарсько-Український проєкт «Розвиток громадянських компетентностей в Україні – DOCCU» (Україна 2017 – 2018 рр.) (Про проєкт, 2018), «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії» (2018 – 2021 рр.), міжнародного стажування «Впровадження демократії в процес підготовки майбутнього вчителя» (2019 р.). Унаслідок нашої безпосередньої участі в цих проєктах, підготовлено низку методичних матеріалів (модулів), спецкурсів тощо, про які ми докладно розповідаємо під час відеовиступу на міжнародній конференції «Демократія та освіта: викладання та навчання демократії в початковій школі та педагогічній освіті», яке можна переглянути на нашому YouTube-каналі за покликанням <https://youtu.be/IDdjhcqCSIg>.

Доцільно удокладнити особливості формування толерантності в студентів у ході вивчення дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична»» (Васютіна, 2020f; Vasiutina & Lukianchenko, 2021) через використання тренінгів та різних видів медіа.

За спостереженнями науковців (О. Демченко, І. Турчина, Т. Коваль, Ю. Лимар), в останні роки тренінги активно використовують у процесі професійної підготовки майбутніх учителів як технологію інтерактивного навчання. Навчальний тренінг – форма проведення практичних занять, в основі якої лежить організація квазідіяльності студентів, використання інтерактивних

методів і прийомів навчання, активна взаємодія й комунікація всіх учасників освітнього процесу. Дослідники зазначають, що, крім реалізації навчальної мети, тренінг допомагає поглибити знання, оволодіти професійними навичками. Важливим також є розвиток мотивації та здібностей студентів до самовдосконалення, активізації особистісного й професійного досвіду (Demchenko, Koval, Vatso, Lymar & Turchyna, 2020).

Погоджуємось з думкою Т. Григоренко, що використання різних видів медіаресурсів для мотивації здобувачів вищої освіти «сприяє зростанню інформативності й репрезентативної цінності навчального матеріалу; стимулюванню когнітивних процесів; розвитку розумових і творчих здібностей студентів; формуванню стійкої мотивації до пізнавальної діяльності студентів на заняттях; розширенню меж самостійної діяльності студентів; урізноманітненню форм подання інформації та видів навчальних завдань; створенню навчального середовища, яке забезпечує «занурення» студента в уявний світ, у певні соціальні й виробничі ситуації; удосконаленню системи організації навчання на різних етапах заняття; розвитку в студентів навичок конструктивної взаємодії; створенню сприятливого психологічного клімату на занятті; підвищенню естетичного й емоційного рівнів заняття завдяки використанню музики, анімації тощо; збільшенню обсягу виконаної на занятті роботи» (Григоренко, 2020, 290). Це, в свою чергу є прикладом стимулювання мотивів афіляції (захоплення та радості від спілкування під час занять у соціальному, природному, аудиторному, музейному середовищах) і таким чином реалізовує середовищний методологічний підхід нашої концепції.

Ураховуючи сказане вище, медійні ресурси, застосовані для мотивації студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти і підготовки їх до формування ціннісних орієнтацій в учнів, такі: фотоілюстрації (тематика щасливого материнства), анімаційні фільми («Мотузки», «Корисні підказки»

(«Який друг справжній?»), «Уроки тітоньки Сови» («Уроки гарного поводження»), рекламні ролики на соціальну тематику (про взаємодопомогу, «YES I CAN – Paralympics RIO 2016 – We`re The Superhumans!»), сюжети новин («Як поліцейський «обдурив» сліпу дівчину», пісні («Україна – це ти», «Всі ми потрібні» тощо) (додаток Г.3.4).

Варто наголосити, що процес мотивації студентів буде більш ефективний завдяки використанню «ситуації успіху», втілену через інтерактивні технології. Як зазначає Н. Леонова, навчання лише тоді набуває життєвого сенсу, якщо приносить задоволення, переживання успіху, усвідомлення особистісного зростання. Тому застосування інтерактивних технологій навчання як інструменту професійної діяльності створює мотивацію «зі зміщенням на кінцевий результат», що особливо важливо у фаховій підготовці (Леонова, 2013).

Підтримуючи дослідницю, Т. Григоренко зауважує, що створенню ситуації успіху сприяють тренінгові технології, які вона позиціонує як одну із технологій інтерактивного навчання. На її думку, їх використання при стимулюванні мотивації здобувачів вищої освіти дозволяють: «активізувати зацікавленість студентів в особистісному зростанні – свідомій систематичній роботі з формування суспільно цінних якостей характеру, притаманних гармонійно розвиненій особистості, трансформації недоліків поведінки, негативних рис та особистісних якостей; акцентувати на ставленні студентів до майбутньої професійно-комунікативної діяльності, до формування позитивної мотивації, до набуття знань, умінь і навичок за короткий час, рефлексії, критичного мислення. Тренінгові технології передбачають виконання професійних дій студентами із самостійного розв'язання типових та нестандартних фахових проблем» (Григоренко, 2020, 282).

Традиційні заняття з дисциплін, що пов'язані з природничою та громадянською освітою, були переорієнтовані на лекції та практичні з

елементами тренінгів, згідно з ідеями інтерактивного навчання М. Кларіна (Кларін, 1995), О. Пометун (Застосування, 2011), проєкту DOCCU (Живемо; Про проєкт). Апробовано практику постійної зміни видів активності учасників, що лежать в основі тренінгових методик із розвитку ціннісних орієнтацій: фізичної (зміна робочих місць, запис, рисування, розмова, вислуховування тощо); соціальної (виступ у ролі «експертів», «спікерів», «учнів»; обмін думками, запитаннями, репліками тощо); пізнавальної (виступи на основі власного досвіду чи групового обговорення; пошук і формулювання проблеми, пошук шляхів її розв'язання; доповнення й уточнення тощо) (Стеблюк & Староста, 1917, с. 60). Також дієвими стали вправи з усіх груп інтерактивних методів навчання (за класифікацією О. Пометун, Л. Пироженко, О. Біди): кооперативного – навчання в ротаційних парах, робота в малих групах; колективно-групового – обговорення проблеми в загальному колі, незакінчені речення, мозковий штурм; ситуативного моделювання – розігрування ситуацій за ролями; опрацювання дискусійних питань – «вибери позицію», неперервна шкала думок, дискусія (Застосування, 2011). Ефективність підтвердили й способи об'єднання студентів в пари та групи (за допомогою парних карток, пазлових ілюстрацій, геометричних пар тощо), вправи «Світове кафе», «Павутина», «Китайські палички», «Прес», «Чотири кути» та інші (Vasiutina & Lukianchenko, 2021).

Формування ціннісних орієнтацій студентів (орієнтація у своїй професійній діяльності на ціннісне ставлення до особистості дитини як унікальної індивідуальності та суб'єкта діяльності; на загальнолюдські (добро, здоров'я, культуру, духовність, толерантність та ін.) та громадянські (права людей і свободи, обов'язки, визнання демократії, справедливості, рівності і верховенства права тощо) цінності; орієнтація на формування повноти людської особистості, її суб'єктності й активності) відбувалася на заняттях за

темами: «Роль медіа у формуванні основ громадянської та соціальної компетентностей в учнів початкової школи», «Методика формування в учнів понять зі змістової лінії «Людина серед людей» за інструментарієм DOCCU» та ін. Наприклад, у процесі роботи з анімаційними фільмами «Уроки тітоньки Сови», «Корисні підказки», «Мотузки», «Скарлетт», «Тамара» (про дітей з особливими потребами) студенти, об'єднуючись різними способами в гетерогенні групи, виконували кілька завдань: 1. У яких темах курсу «Я досліджую світ» можна використати цей матеріал? 2. Які форми та методи роботи з учнями варто запропонувати за цим сюжетом? 3. Які складники основ громадянської компетентності можна формувати в учнів за допомогою цього медіаресурсу? Чи можна формувати почуття толерантності засобом цього медіаресурсу? Навчально-матеріальне забезпечення, яким послуговувалися студенти, таке: навчально-методичні матеріали з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», «Державний стандарт початкової освіти» (галузь «Громадянська та історична»), схеми «Структура громадянської компетентності», «Освіта для демократичного громадянства та освіта з прав людини», критерії демократичного громадянства (Васютіна, & Телецька, 2019с).

Як засвідчило спостереження за роботою студентів впродовж дослідження, особливо дієвою для стимулювання мотивації студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, формування в них ціннісних орієнтацій за допомогою медіаресурсів, є вправа «Світове кафе». Методика організації роботи така: серед студентів вибирають п'ять осіб – власників кафе; кожному з них видають аркуші й картки з надписами-назвами кафе (груп). В аналізованому випадку назвами кафе були різні види медіа (реклама, пісня, сюжет із новин, анімаційні фільми): реклама гімну параолімпіади в Ріо (YES); пісня («Україна – це ми» (Україна)); новинний сюжет («Як поліцейський «обдурив» сліпу дівчину» (Як)); анімаційний фільм («Мотузки» (Мотузки)); серія анімаційних фільмів «Корисні підказки» (сюжет «Який друг справжній?» (Який)). Усі групи

виконували однакове завдання: розробити запитання різних когнітивних рівнів до медіаресурсу за таксономією Б. Блума; пояснити, чи потрібно робити паузи під час перегляду сюжету та чому, з'ясувати, чим їх варто заповнити; назвати форми й методи роботи для роботи з сюжетним змістом; окреслити складники громадянської компетентності, що можна сформувати в учнів за допомогою роботи з цим медіаресурсом (Васютіна, 2020с).

Дієвим у процесі стимулювання мотивації студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти стало впровадження технології контекстного навчання, яку ми втілили за результатами роботи у міжнародних проєктах «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037) та «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії» (2018-2021 рр.). Ця технологія має такі провідні засади: «зміщення акцентів із викладацької діяльності педагога вищої школи на пізнавальну діяльність студента, його творчість, активність; діалогова взаємодія в системі «викладач – студент» на основі взаєморозуміння, відкритості, довіри, стимулювання й підтримки пізнавальної творчої активності та процесу формування професійних особистісних рис і якостей; забезпечення психолого-педагогічних умов, форм і методів навчальної діяльності, які сприяють формуванню професійних компетентностей, загальних та професійних здібностей, соціальних якостей особистості, набуття досвіду творчої діяльності» (Григоренко, 2020, 285-286). Важливо, що складниками характеристики поняття «контекст» є категорії: доступність та інтерактивність, інформативність, особиста, процесуальна й ситуаційна зіставленість.

Для формування мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів та реалізації ідей міжнародних проєктів, скореговано зміст робочих програм із дисциплін «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі

«Громадянська та історична», тематику наукових робіт студентів. У робочих програмах додано нові теми занять, а також наскрізно доповнено всі інші теми елементами громадянської освіти й методиками її впровадження. Темі занять, розроблені з огляду на технологію контекстного навчання у дослідженні ми обрали такі: «Людина», «Людина і суспільство», «Людина серед людей», «План і карта», «Всесвіт і Сонячна система. Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів?» («Основи природознавства та громадянської освіти»); «Організація дослідницької діяльності учнів природничого спрямування», «Організація роботи учнів над навчальними проєктами з природничим змістом» («Методика викладання природничої освітньої галузі»); «Роль медіа у формуванні основ громадянської компетентності учнів початкової школи», «Можливості картографічних посібників у роботі вчителя початкової школи» (Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична»).

Заняття зі студентами були проведені в аудиторіях, на природі, у музеях і таким чином задіявся просторово-предметний складник середовищного методологічного підходу дослідження. При цьому враховано дидактично доцільні кроки алгоритму створення *ситуації успіху*, описаного Т. Григоренко: «зняття страху перед педагогічною діяльністю; авансування успішного результату діяльності; приховане інструктування студента щодо прийомів, способів, форм реалізації навчальної, наукової, майбутньої педагогічної діяльності; виділення мотиву педагогічної діяльності, акцентуалізація на персональній винятковості; мобілізація активності студента до педагогічної діяльності (або її фрагментів); позитивне оцінювання частини виконаної роботи (виконаного завдання, написаної статті, успішного виступу на конференції тощо)» (Григоренко, 2020, 292).

У контексті добору форм і методів для формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у процес вивчення освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти» та відповідних фахових методик додано

елементи тренінгу до традиційних лекційних занять, наповнено зміст практичними вправами з різних груп інтерактивних та технологій розвитку критичного мислення «Передбачення», «ЗаХод», «Кубик Блума», «Фейкове відео», «Світове кафе», «Зіпсований телефон» тощо. Найбільш ефективними, на думку респондентів, стали вправи «Світове кафе», «Передбачення», «ЗаХод», «Кубик Блума».

Такий складник ціннісних орієнтацій, як «повага до людської гідності та прав людини, емпатії», формується на занятті з методики вивчення природничої освітньої галузі, зокрема під час заняття «Можливості картографічних посібників у роботі вчителя початкової школи». За допомогою вправи «Що буде, якщо..?» студентів підготовлено до діяльності в інклюзивних класах через роботу з атласами для осіб із порушенням зору, що виготовлені шрифтом in Braille. Також дієвими для формування цих ціннісних орієнтацій є вправи, запропоновані під час аудиторних занять: «Інсценізація», «Перегони на повітряних кулях», «Візуалізація прав людини», різні види інсценізацій (наприклад, правила поведінки в транспорті).

Відкритість до інших культур, переконань і світогляду інших людей, визнання демократичних цінностей; знання й розуміння культури загалом, навички самоусвідомлення та самознання сформовано в майбутніх учителів через бінарні заняття: «Я – Людина» (ОГ «Громадянська та історична» + ОГ «Природнича» + ОГ «Математична» + ОГ «Мистецька»), «Роль медіа у формуванні основ громадянської компетентності в учнів». Майбутнім учителям запропоновано низку вправ з технологій інтерактивного навчання та з інструментарію наших партнерів з міжнародних проєктів: «Мозковий штурм», «Інтерактивна дискусія», «Букет», «Індивідуальний герб», «Парні картки».

Важливу роль для стимулювання мотивації майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти і формування в них професійно-ціннісних орієнтацій відіграє виробнича практика. За результатами опитування,

респонденти використали весь арсенал вправ, запропонований їм на заняттях. Найбільш поширеними в роботі студентів під час педпрактики стали вправи: «Інсценізація», «Серветка», «Букет», «Світове кафе», «Передбачення», «Кубик Блума», «Клубок», «Візуалізація прав» .

Провідну роль у дослідженні займають *творчі способи* мотивації майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, серед яких провідним є організація наукової роботи студентів (додаток Г.3),

Щодо науково-дослідницької діяльності в університеті як елементу мотивації здобувачів вищої освіти, то проведення наукових досліджень у сучасному ЗВО IV рівня акредитації як викладачами, так і студентами – актуальна проблема педагогічного дискурсу. У цьому контексті цінними для нас є дослідження К. Волинець (Волинець, 2013), І. Луцького, Ю. Скиби, Д. Чернілевського (Педагогіка, 2010.), О. Ярошенко (Бульвінська, Дівінська, Дяченко, Жабенко, Линьова, Скиба, Чорнойван, & Ярошенко, 2016) та ін.

Осмислюючи сучасні виклики науково-дослідницької діяльності в університеті, О. Ярошенко виокремлює такі види роботи студентів бакалаврату, як «навчально-наукова» та «науково-дослідницька». До першого виду належать наукові пошуки студентів, що реалізують як обов'язкові та з навчальною метою (курсіві, проектні роботи з дисциплін, реферати тощо). Приклади науково-дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти – «ініціативні дослідження, що виходять за межі навчальних планів і програм, але стосуються розширення та поглиблення знань; для окремих студентів – підготовка під керівництвом ученого до наукової діяльності після завершення навчання у ЗВО». Ідеться про студентські наукові гуртки, наукові дослідження кафедр чи лабораторій, держбюджетну науково-дослідницьку роботу, міжнародні проекти, науково-дослідницькі інститути та ін. (Бульвінська, Дівінська, Дяченко, Жабенко, Линьова, Скиба, Чорнойван, & Ярошенко, 2016, с. 12).

Здобувачі вищої освіти провадять навчально-дослідницьку діяльність в індивідуальній, груповій чи в колективній формах. Така робота створює підґрунтя для ініціативної науково-дослідницької діяльності, «переростає в цілеспрямований пошук нового знання. Студенти продовжують дослідницьку діяльність, ініційовану власним бажанням, тобто їхня мотивація набуває внутрішніх форм, у них з'являється намір присвятити себе науковій діяльності після закінчення університету. Із таких студентів формується молода наукова еліта держави» (Бульвінська, Дівінська, Дяченко, Жабенко, Линьова, Скиба, Чорнойван, & Ярошенко, 2016, с. 13). Погоджуємось із думкою О. Ярошенко, що організація науково-дослідницької діяльності студентів в університеті може бути ефективною за умови дотримання кількох принципів: самостійності, опори на попередній досвід дослідницької діяльності студента, принцип елективності, ініціативності, усвідомленості, публічності у висвітленні результатів, керованості з боку наукового керівника. Характеризуючи модель освітнього середовища закладу вищої освіти, дослідниця описує «мету й завдання, особистісний, змістовий, процесуальний, результативний компоненти науково-дослідницької діяльності. Для її реалізації необхідно в освітньому середовищі забезпечити дослідницьку спрямованість змісту навчальних дисциплін та виробничих практик, розвивати інтерес студентів до наукового пошуку; мати широкий вибір форм науково-дослідницької діяльності, утвердити інститут наставництва з боку викладачів і вчених наукових установ щодо науково-дослідницької діяльності. Окрім цього, збільшення частки науково-дослідницької діяльності в освітньому процесі університету інтегрує науковий та освітній складники фахової підготовки здобувачів вищої освіти, розвиває інтелектуально-творчі здібності і студентів, і науково-педагогічних працівників» (Бульвінська, Дівінська, Дяченко, Жабенко, Линьова, Скиба, Чорнойван, & Ярошенко, 2016, с.14).

Ю. Скиба обґрунтовує провідні принципи науково-дослідницької діяльності в університетах: «системності (єдність теоретичної підготовки і практичної

діяльності, через запровадження навчальних дисциплін, спецкурсів, курсів підвищення кваліфікації з розвитку науково-дослідницьких компетентностей у студентів упродовж усього періоду навчання); навчання через дослідження (виконання навчально-дослідницьких і науково-дослідницьких завдань, що забезпечує формування дослідницьких умінь та оволодіння методологічною культурою); саморозвитку (створення умов для задоволення власних наукових потреб у саморозвитку й самореалізації); технологічної єдності (поєднання процесу навчання, дослідження та використання нових технологій); цілісності (формування науково-дослідницької компетентності в комплексі зазначених принципів)» (Бульвінська, Дівінська, Дяченко, Жабенко, Линьова, Скиба, Чорнойван, & Ярошенко, 2016, с. 71–72).

За висловом О. Ярошенко, у методі проєктів «тісно переплітаються теоретичні знання й практичні дії». Застосування методу «створить можливості, щоб готувати учнів до розв'язання різних проблем, проводити дослідження життєвих ситуацій завдяки розвитку свідомого ставлення до навчання, ініціативи, самостійності учнів, уміння планувати власну діяльність» (Бульвінська, Дівінська, Дяченко, Жабенко, Линьова, Скиба, Чорнойван, & Ярошенко, 2016, с. 41). Авторка переконана в «ефективності поширення методу проєктів на дослідницьку діяльність майбутнього вчителя під час його методичної підготовки до роботи в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах». У працях акцентовано увагу на виконанні здобувачами вищої освіти дослідницьких проєктів, які готують їх до керівництва навчальною проєктною діяльністю учнів (Бульвінська, Дівінська, Дяченко, Жабенко, Линьова, Скиба, Чорнойван, & Ярошенко, 2016, с. 41).

Варто визнати й важливість організації наукової роботи студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» на підставі описаних принципів і підходів, а відтак і дієвість наукової роботи для формування мотивації до реалізації природничої та громадянської освіти і формування їх ціннісних орієнтацій. Для реалізації мети й завдань наукового пошуку, роботу студентів організовано за

кількома напрямками: виконання обов'язкових навчальних досліджень з освітніх компонентів, які дотичні до природничої та громадянської освіти; організація науково-дослідницької діяльності здобувачів освіти, що виходить за межі програм освітніх компонентів і виконується за ініціативою студента під керівництвом викладача.

Перший напрям (навчально-наукова робота студентів) передбачав організацію проєктних робіт з освітніх компонентів: «Основи природознавства та громадянської освіти / Основи природознавства з екологією», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі». Зміст проєктних робіт та їх організацію докладно описано в підрозділі 3.2.4. Студентів зацікавили обов'язкові проєктні роботи на запропоновані теми: «Докази кулястості Землі», «Цікавинки про Всесвіт та Сонячну систему», «Місцевий, поясний і літній час. Лінія зміни дат. Календар», «Ukraine WOW», «Лепбук як засіб організації вивчення матеріалу за змістом природничої та громадянської освіти в курсі «ЯДС», «Групова і парна робота як провідні форми навчання учнів природничої та громадянської освіти» та інші.

Крім обов'язкових проєктних робіт з освітніх компонентів, реалізовано керівництво написанням курсових, бакалаврських і магістерських робіт із фахових методик за змістом природничої та громадянської освіти. Змінено зміст, форми, методи й засоби вивчення дисциплін, які забезпечують підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а також повністю оновлено тематику курсових і бакалаврських досліджень (додаток Г.3.1, Г.3.2).

Особливо результативними вважаємо роботи, автори яких посіли призові місця на всеукраїнських конкурсах студентських наукових робіт зі спеціальності 013 «Початкова освіта», що підготовлені за керівництва автора (додаток Г.3.3).

Другий напрям – організація науково-дослідницької діяльності здобувачів освіти, що виходить за межі програм освітніх компонентів і виконується за

ініціативою студента під керівництвом викладача (керівництво постійною проблемною науковою групою). Упродовж дослідження (2016 – 2021 рр.) назву змінювали відповідно до нормативних документів початкової школи та її потреб: «Зміст, форми, методи й засоби реалізації змісту освітніх галузей «Природознавство» і «Громадянська та історична» у початковій школі» (до 2018 р.), «Зміст і методика навчання учнів природознавства в умовах запровадження інтегрованого курсу «Я досліджую світ»» у початковій школі» (із 2018 р.). Члени групи брали участь у роботі міжнародних, усеукраїнських конференцій у різних ЗВО та щорічних студентських науково-практичних конференціях. Лише за 2020 р. члени проблемної групи взяли участь у роботі 63 конференцій. Загалом протягом періоду дослідження (із 2016 р. до 2021 р.) за керівництва автора вийшло з друку понад 100 студентських публікацій, пов'язаних із задекларованою темою, що розміщене за покликанням: https://docs.google.com/document/d/1dDKdNqsr2j_W9Yct1xw_kOqD88iNNxsp/edi.

Окремі студенти, досліджуючи проблеми реалізації змісту природничої та громадянської освіти та виконуючи наукові дослідження під керівництвом автора, стали лауреатами (<https://mon.gov.ua>):

1) іменної стипендії Верховної Ради України на 2021/2022 навчальний рік (Золотаренко Т. О.);

2) академічних стипендій Президента України на різні семестри (Тимошенко А. А. 2017/2018 н. р.; Золотаренко Т. О. 2019/2020 н. р.; Толочик О. В. 2020/2021 н. р.);

3) конкурсу «Кращий студент-науковець» НПУ імені М. П. Драгоманова (Золотаренко Т. О. 2020 р.)

Таким чином, важливим творчим способом мотивації майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти є організації їхньої наукової діяльності: сприяння участі в студентських наукових конкурсах («Кращий студент-науковець», Всеукраїнський конкурс студентських

наукових робіт із педагогіки та фахових методик (<https://youtu.be/FxKFo-MpzoQ>)); участь у науково-дослідницькій діяльності, яка відбувається за межами дисциплін за індивідуальною траєкторією наукового розвитку студента (публікації у збірниках конференцій різного статусу (<https://bit.ly/3NuAWgz>)); можливість представляти університет, кафедру, факультет на визначних і важливих заходах (семінарах, форумах, конференціях, зокрема міжнародних (<https://youtu.be/jJY61TfPt78>; <https://youtu.be/jbSbrt2E4Ls>)); допомога в узагальненні досвіду науково-педагогічної діяльності кафедри, факультету, залучення до співавторства в наукових публікаціях із науковим керівником, іншими викладачами кафедри тощо.

Отже, якісна організація наукової діяльності студентів за змістом природничої та громадянської освіти є дієвим чинником формування їх ціннісних орієнтацій та мотивації до виконання досліджуваної діяльності. Така робота є результатом створення для студентів ситуацій успіху на високому рівні реалізації здібностей, прояву вироблених потреб і вмінь самостійно працювати з різними джерелами інформації. Наукова робота, яка виконувалась в межах освітніх компонентів, які дотичні до природничої та громадянської освіти, стимулює мотиви зацікавленості й захоплення контентом дисциплін та специфікою їх викладання, мотиви досягнення цілей, мотиви афіляції (захоплення та радості від успішного захисту роботи, виступу на конференції тощо).

Таким чином, сформовані мотиваційно-ціннісні орієнтації педагога – є одним із найважливіших складників його готовності до професійної діяльності, так як впливають на його професійно-особистісний розвиток, стимулюючи внутрішні механізми особистості (мотиви, потреби, прагнення, уподобання, ступінь взаємодії), зумовлюють індивідуальну траєкторію поведінки та ефективні напрями виробничої діяльності. Стимулювання мотивації майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти та формування їхніх ціннісних орієнтацій (толерантності, поваги до людської гідності

та прав людини, відкритості до інших культур, переконань і світогляду інших людей, визнання демократичних цінностей тощо) у дослідженні здійснювалась шляхом створення ситуації успіху через інтерактивні технології та технології розвитку критичного мислення, технології контекстного навчання, використання інструментарію міжнародних партнерів з розвитку демократії в освіті, через цілеспрямоване застосування медійних ресурсів; використання творчих способів мотивації (заохочення до наукової діяльності в межах освітніх компонентів пов'язаних з природничою та громадянською освітою і поза ними).

3.2.2. Удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи

У процесі дослідження встановлено, що зміст підготовки бакалаврів до реалізації природничої та громадянської освіти тісно взаємозв'язаний із шкільною початковою освітою та зумовлюється змістом освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична» Державного стандарту початкової освіти і спрямований на досягнення вчителем їх мети та завдань (підрозділ 2.3), виокремлюючись з-поміж інших виробничих функцій. У цьому зв'язку, зміст, форми, методи й засоби підготовки майбутніх учителів початкових класів слід зорієнтувати на нові концептуальні засади, регламентовані в Стандарті початкової освіти (урахування компетентнісного та діяльнісного підходів до навчання, в основу яких покладено ключові компетентності), в контексті освітніх компонентів із циклів загальної та професійної (психолого-педагогічної, науково-предметної) підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта».

Враховуючи часові межі наукової розвідки (2016-2022 рр.), за основу взято фактичну дію ОПП, навчальних планів підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності «Початкова освіта», що були чинні як нормативна база на період дослідження. Як було зазначено у попередніх підрозділах, на початку дослідження (2016 р.) відкритим залишалося питання чіткого змісту й методики

підготовки студентів у контексті кожної дисципліни, яка здійснювала підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої освіти. Причинами, які це зумовили, на нашу думку, було, з одного боку, балансування між «Галузевим стандартом вищої освіти» (Галузевий. ОКХ, 2006; Галузевий ОПП, 2006), «Державним стандартом початкової загальної освіти» (Державний, 2011 р.), розробкою нових ОПП відповідно до «Закону про вищу освіту» (2014 р.) та відповідних їм навчальних планів підготовки фахівців початкової освіти. З іншого боку – активне реформування української загальноосвітньої школи з публічним обговоренням проєкту відповідної Концепції (Концепція, 2018), обговорення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (Концепція, 2017), підготовкою та обговоренням проєкту «Державного стандарту початкової освіти» (2018 р.), повільна модернізація у дисциплін ЗВО (оскільки ці документи ще не були затверджені). Було чітке розуміння, що для забезпечення конкурентоздатності випускників, є нагальна потреба у внесенні відповідних змін у фахову підготовку студентів, які навчались за навчальними планами 2017 р. (Навчальні, 2017), через удосконалення змісту робочих програм дисциплін та практик та включення концептуальних ідей вказаних вище документів у зміст їх підготовки. Тож, у підрозділі терміни (цикли навчального плану, дисципліни) вживаються у такому ж звучанні, які зустрічались у відповідних нормативних документах періоду дослідження.

Встановлено, що підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти здійснюють дисципліни з циклів фундаментальної, природничо-наукової підготовки («Основи природознавства та суспільствознавства») і професійної та практичної підготовки («Психологія», «Дидактика», «Теорія і методика виховання», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання освітньої галузі

«Громадянська та історична») та польова і виробнича практики (Навчальний, 2017). Вже пізніше назви цих дисциплін трансформуються на «Основи природознавства та громадянської освіти» (з 2019 р.), «Основи природознавства та екології» (з 2021 р.) «Основи і методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі» (з 2021 р.), додається освітній компонент «Методика вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»» (з 2019 р.).

Враховуючи факт дуальної дії Державних стандартів початкової освіти (2011, 2018) на період дослідження, пілотуванням матеріалів НУШ у базових школах, де відбувалась педпрактика, було внесено зміни у теоретичну і практичну підготовку майбутніх учителів до досліджуваної діяльності. При цьому, у полі зору тримались такі факти як: 1) на початок дослідження у початковій школі завершували своє існування окремі предмети «Природознавство», «Я у світі» (громадянська освіта) і впроваджувався інтегрований курс «Я досліджую світ» (де природнича, громадянська та історична освітні галузі інтегрувались з іншими); 2) необхідність структурувати матеріал у змісті робочої програми з фахових методик з урахуванням інтеграції освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична» в практиці роботи школи в курсі «Я досліджую світ»; 3) потреба внести елементи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в малокомплектних сільських школах; 4) необхідність розкрити здобувачам освіти потужний дидактичний потенціал картографічних посібників природничого і громадянського спрямування і навчити організовувати роботу з ними в умовах реального та дистанційного навчання; 5) потреба у впровадженні демократії в систему підготовки майбутніх учителів початкової школи освіти через розвиток їх культури демократії з опорою на міжнародний досвід.

Відповідно до таких орієнтирів, було внесено зміни у зміст робочих програм з освітніх компонентів, що здійснюють підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти і виробничої практики (додаток Д).

Серед новацій у змісті програми з «Основ природознавства та суспільствознавства / громадянської освіти» доцільно звернути увагу на матеріал, якими доповнено базовий зміст, із таких тем: «Земля - планета Сонячної системи. Оболонки Землі та їх значення» (властивості речовин, дослідження на їх з'ясування); «Географія материків та океанів» (проектні роботи, співзвучні з тематикою досліджень у початковій школі), «Географія України. Шкільне краєзнавство» (краєзнавчий куточок закладу освіти / населеного пункту, форми, методи і засоби краєзнавчих розвідок, структура куточку (природничий і суспільствознавчий напрям) та прогнозовані види робіт з учнями у ньому). Остання тема укладена у відеолекції за покликанням <https://youtu.be/ai9pIoMvpWM>.

Щодо змісту громадянської освіти у цій дисципліні, то, зберігши традиційну тематику («Людина», «Людина серед людей», «Людина в суспільстві», «Людина у світі»), доповнено програму матеріалом напроми реалізації Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, про освіту для демократичного громадянства та освіту з прав людини, внесено зміни у форми і методи навчання студентів, з урахуванням доробку автора у міжнародних проєктах. Особливий акцент зроблено на бінарних заняттях, де основними є природнича та громадянська освіта, та на застосуванні методів розвитку культури демократії, пропонованих європейськими партнерами ((Barret, 2016) та ін.). Приклад бінарного заняття з громадянської освіти, математики, мистецтва за інструментарієм Швейцарсько-Українському проєкті DOCCU

«Розвиток громадянських компетентностей в Україні», представлено за покликанням <https://www.youtube.com/watch?v=PID1swVUK8o>.

Стосовно удосконалення змісту «Методики навчання освітньої галузі «Природознавство» / «Природнича»» варто звернути увагу на теми лекційних і практичних занять, які забезпечать якісну підготовку майбутніх учителів до досліджуваної діяльності, навіть якщо курс «Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»» не буде уведено до циклу професійної підготовки. Зокрема, це мета й завдання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у НУШ; природознавство в змісті інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; принципи побудови змісту шкільного природознавства згідно з вимогами «Державного стандарту початкової освіти» та «Концепції НУШ»; характеристика програм, що реалізують зміст природничої галузі в початковій школі; інтеграція природознавства в курсі «Я досліджую світ»; формування навичок дослідництва в дітей початкової школи в курсі «Я досліджую світ»; інтерактивні методи навчання в курсі «Я досліджую світ», методичні прийоми, дослід як провідний метод навчання природознавства в курсі «Я досліджую світ», особливості поєднання методів і прийомів під час вивчення природознавства в курсі «Я досліджую світ»; значення й загальна характеристика матеріальної бази з природознавства в курсі «Я досліджую світ»; відділ природознавства в кабінеті початкових класів, дидактичні вимоги щодо його оформлення, сучасні наочні посібники НУШ та їх класифікація, допоміжне обладнання; організація й обладнання куточка живої природи; навчально-дослідницька ділянка, її роль у закріпленні учнями теоретичних знань; географічний майданчик, його обладнання, значення в навчанні природознавства в курсі «Я досліджую світ»; дидактичні можливості картографічної продукції в навчанні учнів курсу «Я досліджую світ»; краєзнавчий куточок і куточок досліджень; методика проведення

уроків із природничим змістом в курсі «Я досліджую світ» у малокомплектній школі (Васютіна, 2020g; Васютіна, & Телецька, 2019d).

Аналогічно до попередньої дисципліни, внесено зміни до іншої фахової методики – «Методики викладання освітньої галузі «Суспільствознавство» / «Громадянська та історична». Тематика занять окреслена за напрямками: «Структура та зміст програми, підручників і методичної літератури з курсів «Я у світі», «Я досліджую світ», «Методика вивчення змістової лінії «Людина», «Методика вивчення змістової лінії «Людина серед людей», «Методика вивчення змістової лінії «Людина в суспільстві», «Методика вивчення змістової лінії «Людина і світ», «Організація проектної діяльності учнів із предметів «Я у світі» (4 кл.), «Я досліджую світ», «Зміст і методика організації роботи учнів із картографічною продукцією з курсу «Я досліджую світ», «Методика використання інструментарію швейцарсько-українського проекту DOCCU в процесі формування основ громадянської компетентності молодших школярів».

Для поглиблення фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти автором розроблено спецкурс «Основи організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи», який має на меті підготувати студентів до належної організації проектно-дослідницької діяльності молодших школярів в межах навчальних предметів / інтегрованих курсів школи I ступеня. На нашу думку, цей спецкурс суттєво посилює практико-орієнтовану підготовку майбутніх учителів, адже готує студентів до формування в учнів природничої, громадянської та інших компетентностей і наскрізних умінь через організацію їхньої дослідницької діяльності.

Робочі програми освітніх компонентів з оновленим змістом, що забезпечують підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти представлені у додатку Д.

Окремо хочемо зупинитись на важливості організації і проведення бінарних занять з інтегрованим змістом для підвищення ефективності фахової підготовки майбутніх учителів у контексті заявленої теми.

Встановлено, що дисципліни, які забезпечують підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, мають на меті не лише узагальнення та систематизацію знань студентів (математичних, природничих тощо), необхідних для розуміння основ курсу початкової школи, а й сприяння розвитку мислення студентів, усвідомленню значущості загальних та окремих методів, наявних в арсеналі певної наукової галузі, у сучасному суспільстві, їхньої ролі у вивченні людиною довкілля. Таке усвідомлення створює контекст навчання, впливає на структуру мотивів студента, що слугує основою розвитку професійної майстерності майбутнього вчителя (Терепа, 2019). На нашу думку, саме зміст інтегрованих занять у ЗВО й забезпечує реалізацію окреслених положень.

На важливості підготовки студентів до професійної діяльності через організацію інтегрованих занять та формування здатності проводити такі уроки під час педагогічної практики наголошували П. Вербицька (Вербицька, 2010), С. Клепко (Клепко, 1998), Н. Луцан (Луцан, 2012), Н. Нетребко (Нетребко, 1998), В. Нічишина (Нічишина, 2014), І. Тараненко (Тараненко, 2000), А. Терепа (Терепа, 2019), Ю. Чекіна (Чекіна, 2011), Т. Яніцка-Панек (Яніцка-Панек, 2017) й інші. Досліджуючи професійну спрямованість навчання математики як інтеграційної основи фахової підготовки студентів, М. Ковальчук зазначає, що інтеграція знань дає змогу уникнути однобічності у формуванні особистості майбутнього фахівця. Авторка описує кілька кроків в алгоритмі найпростішої інтеграційної діяльності здобувача освіти: виокремлення ознак предметів; порівняння з вибраним еталоном; класифікація. Дослідниця акцентує на тому, що «для створення уявного образу спочатку поділяють на частини певні образи,

а потім поєднують новоутворення. Так постає складний асоціативний конструкт, який призводить до інтеграції знань. Інтегративні зв'язки в професійній підготовці реалізовані через узагальнення на теоретичному, практичному й діяльнісному рівнях. Інтеграція інформації додає інформаційні зв'язки, які ніби «повертають» до студента об'єкт різними сторонами в процесі предметних дій. Нові аспекти та зв'язки додають до понятійної структури за допомогою процесів генералізації й розрізнення. Отже, внутрішні інтеграційні процеси, які відбуваються у свідомості студентів, сприяють інтеграції зовнішніх процесів (інтеграція знань)» (Ковальчук, 2021, с. 89).

Узагальнюючи результати досліджень різних науковців, М. Ковальчук стверджує, «що серед необхідних умов успішної інтеграції – орієнтація змісту фахової підготовки на вивчення процесів, із погляду єдиних підходів на основі фундаментальних закономірностей природи із залученням знань з інших споріднених наук. Отже, інтеграція знань у фаховій підготовці майбутніх фахівців координує змістове наповнення методичного забезпечення навчальних дисциплін, активізує формування компонент професійного мислення, сприяє зростанню інформаційної ємності знань. Найпоширенішими з інтеграційних процесів у професійній підготовці, які впливають з інтеграції знань, є: інтегровані заняття; створення інтегративних курсів та предметів; інтеграція теоретичного та виробничого навчання» (Ковальчук, 2021, с. 91).

Н. Граматик вважає інтегроване навчання у ЗВО основною умовою формування природничо-наукової компетентності майбутніх учителів початкових класів. Така підготовка охоплює вивчення низки освітніх компонентів («Основи природознавства», «Основи екології», «Анатомія, фізіологія, патологія дітей з основами генетики», «Валеологія»), що інтегровані за своїм змістом. Програмні результати сприятимуть опануванню студентами спеціальності 013 «Початкова освіта» науково-методичних знань, умінь і

навичок викладання природознавчого матеріалу в початковій школі, незалежно від типової програми навчання. Крім того, зміст цих освітніх компонентів допомагає застосовувати інноваційні методики й сучасні засоби навчання, що сприятимуть формуванню професійної компетентності студентів. Н. Граматик називає одним із напрямів удосконалення природничої підготовки студентів у ЗВО створення предметного середовища, що ґрунтоване на інтеграції курсів теоретичних основ вивчення природничих дисциплін і методики їх викладання. За висловом авторки, у такій ситуації інтегративний підхід забезпечує єдність і неперервність професійної підготовки майбутніх учителів, що увідповіднене з цілями формування їхньої природничо-наукової компетентності (Граматик, 2015).

Здатність учителя проводити ефективне інтегроване навчання – одна з базових виробничих функцій. «Професійний стандарт учителя початкових класів» передбачає трудову функцію А – «навчання учнів предметів (інтегрованих курсів)», до складу якої входить така професійна компетентність, як «здатність реалізувати інтегроване навчання учнів» (Професійний, 2021, с. 7). Знання, які мають продемонструвати вчителі в межах такої компетентності, – це види інтеграції в навчанні, підходи до інтегрованого навчання учнів (А 2.3.31). Серед умінь і навичок, підпорядкованих знанням, варто назвати такі: «застосовувати міжпредметні зв'язки та інтеграцію змісту різних освітніх галузей, навчальних предметів (інтегрованих курсів) під час підготовки та проведення навчальних занять (А 2.3.У1); формувати в учнів розуміння природних зв'язків різних процесів, уміння виконувати практичні завдання, що вимагають синтезу знань із різних освітніх галузей; розвивати в учнів системне мислення (А 2.3.У2)» (Професійний, 2020, с. 12). Інша предметно-методична компетентність, пов'язана з інтеграцією в освітньому процесі, – це здатність добирати й використовувати сучасні та ефективні методики й технології

навчання, виховання та розвитку учнів (А 2.4). Обсяг знань, передбачених цією компетентністю, окреслено в стандарті: «А 2.4.31. Форми, методи та засоби навчання, виховання і розвитку учнів різних вікових груп засобами освітньої галузі, навчального предмета (інтегрованого курсу). А 2.4.32. Технології навчання, виховання і розвитку учнів засобами освітньої галузі / навчального предмета (інтегрованого курсу). А 2.4.33. Зміст і особливості технологій і методик особистісно зорієнтованого, компетентнісного та інтегрованого навчання, виховання і розвитку учнів». Учитель має володіти такими вміннями й навичками: «А 2.4.У1. Добирати доцільні форми, методи та засоби навчання відповідно до мети і завдань навчального заняття, вікових та інших індивідуальних особливостей учнів. А 2.4.У2. Застосовувати інноваційні технології навчання освітньої галузі / предметів (інтегрованих курсів). А 2.4.У3. Упроваджувати технології та методики особистісно зорієнтованого, компетентнісного та інтегрованого навчання, виховання і розвитку учнів» (Професійний, 2020, с. 12).

У «Стандарті вищої освіти підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти» зазначено, що однією зі спеціальних (фахових) компетентностей учителя початкових класів є його «здатність до інтеграції та реалізації предметних знань як основи змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної (СК-3) (Затверджені, 2021, с. 8). Ця компетентність у програмних результатах навчання представлена у ПР06 «Інтегрувати та використовувати академічні предметні знання як основу змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти (мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької,

фізкультурної) та трансформувати їх у різні форми» (Стандарт, 2021, с. 9), ПР-12 «Застосовувати методи та прийоми навчання, інновації, міжпредметні зв'язки та інтегрувати зміст різних освітніх галузей в стандартних і нестандартних ситуаціях професійної діяльності в початковій школі, оцінювати результативність їх застосування» (Стандарт, 2021, с. 10).

У цьому зв'язку актуалізовані питання про те, як сформувати компоненти готовності майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на основі інтегративного методологічного підходу та предметно-інтегративної системи навчання у ЗВО. За цієї системи, поряд із заняттями з інтегрованих курсів (наприклад, «Психологія» (9 кредитів ЄКТС), «Педагогіка» (15 кредитів ЄКТС), «Методика вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (3 кредити ЄКТС)), які представлені у сучасних навчальних планах, доцільно проводити інтегровані бінарні заняття на основі змісту двох або більше освітніх компонентів, що за навчальним планом викладають як окремі. Такий підхід було застосовано у дослідженні на основі чинних на той період навчальних планів, що давало змогу викладачеві розкрити тему, поєднавши знання й уміння з наукових галузей, а студентам – вибудувати систему знань про досліджувану подію, явище, об'єкт, використавши можливості різних дисциплін.

Пропонуємо таку тематику бінарних занять, які реалізують інтеграційні можливості дисциплін навчального плану підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: «Мінерали. Корисні копалини. Minerals. Rocks» («Основи природознавства та громадянської освіти», «Іноземна мова»), «Я – Людина», «Я та інші» («Основи природознавства та громадянської освіти», «Математика», «Мистецтво»), «Краєзнавча робота в початковій школі (природничий та суспільствознавчий напрями)», «Форми організації освітнього процесу та діяльності учнів у курсі

«Я досліджую світ», «Розвиток дослідницької поведінки учнів у процесі вивчення курсу «Я досліджую світ»», («Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична»), «Роль медіа у формуванні основ громадянської та соціальної компетентностей в учнів початкової школи» («Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична», спецпрактикум «Вчимося бути толерантними»).

Мета таких занять – створити передумови для всебічного аналізу об’єкта, поняття, явища, формування системного мислення, уяви, емоційного ставлення до пізнання. Психологічні дослідження засвідчують, що мотивація навчально-пізнавальної діяльності неможлива, якщо не стимулювати навчальну активність через збудження пізнавального інтересу, свідоме й ціннісне ставлення до отримання знань, до цілеспрямованого формування складників компетентності особистості (Л. Калмикова (Калмикова, Харченко & Калмиков, 2016), В. Моляко (Моляко, 2011)).

Інтерпретуючи тематику бінарних занять з інтегрованим змістом, зазначимо, що основними формами організації діяльності здобувачів освіти вибрані групова й парна робота. Традиційні лекції переорієнтовано на заняття з елементами тренінгів. Заняття проведені як в аудиторії, так і поза нею (у музеях, ботанічному саді, виставкових центрах тощо).

Для добору методів проведення інтегрованих занять широко залучений інструментарій міжнародних партнерів, опрацьований у межах Швейцарсько-Українського проекту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», (Україна) (додаток А.1), а також проєктів «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей у процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії» (додаток А.2). Унаслідок

участі в цих проєктах, створено низку методичних матеріалів, зокрема з інтегрованим змістом, що впроваджені в процес підготовки майбутніх учителів початкових класів (Vasiutina, & Kondratiuk, 2021). Проєкти пов'язані з розвитком громадянської освіти в Україні, тому для ефективної організації роботи вибрано компетенції з усіх складників цієї ключової компетентності (знання та їх критичне розуміння, ставлення, цінності, уміння й навички) (Competences, 2016). У процесі роботи відбувалась підготовка майбутніх учителів до цілеспрямоване формування складників громадянської компетентності учнів, реалізоване засобом змісту інтегрованих занять у ЗВО.

У ході планування та проєктування інтегрованих занять зі студентами спеціальності 013 «Початкова освіта» (безпосередня участь автора в розробленні та проведенні в межах міжнародних проєктів) у фокусі уваги перебували два напрями роботи – дві стратегічні мети: створення умов для набуття студентами дієвого досвіду участі в інтегрованих заняттях – занурення, «проживання зсередини», що впливає на формування передовсім таких складників компетентності особистості, як цінності й ставлення; навчання майбутніх фахівців організовувати та проводити інтегровані заняття з молодшими школярами – рефлексія власного досвіду й свідоме опанування необхідних умінь і навичок.

На дослідницьку увагу заслуговують інтеграційні можливості методів з розвитку культури демократії з інструментарію міжнародних проєктів, що систематично використовувались у роботі. Наприклад, вправа «Світове кафе» є ефективною для формування в здобувачів освіти знання та критичного розуміння культури, прав людини, здатності розуміти неоднозначність ситуації, сприймати позицію співбесідника. Формування вмій обґрунтовувати власну думку, навичок розрізняти й оцінювати цілі в найближчій та дальній перспективі, умінь удосконалювати лінгвістичні й комунікаційні навички,

навички співпраці в команді відбувалося на таких інтегрованих заняттях: «Чи можна використати анабіоз для міжпланетних подорожей?», «Роль медіа у формуванні основ громадянської компетентності учнів», «Права людини». Студентам запропоновано такі вправи: «Інсценізація», «4 кути», метод «Прес», «Світове кафе», «Візуалізація», «Перегони на повітряних кулях». Дієвими для формування мотиваційно-ціннісних орієнтацій та здатності відкривати нові знання й вивчати матеріал через взаємодію, навичок інтерпретування, загального мислення та аналізу є вправи «Водій і машина», «Китайські палички», «Клубок», інсценізації тощо.

До прикладу, бінарне заняття «Я – Людина» проведено в межах вивчення освітнього компонента «Основи природознавства та громадянської освіти». Заняття покликане реалізувати першу стратегічну мету. Зміст заняття інтегрує також зміст дисциплін «Математика», частково – «Методики викладання мистецької освітньої галузі». Першою організаційною особливістю було планування заняття тривалістю 4 год. у розкладі двох / трьох викладачів. Наступним кроком стала організація підготовчої роботи студентів до заняття, що передбачало опрацювання матеріалів лекції з теми «Людина» і добір конкретних прикладів із життя, які б ілюстрували неповторність кожної людини. Третій етап – тривала робота викладачів зі створення плану заняття, з огляду на зміст своєї дисципліни, виготовлення наочних посібників (презентацій), роздавальних матеріалів (карток для парної та групової роботи) тощо.

Варто наголосити, що зміст інтегрованого заняття мав наскрізно формувати ті чи ті елементи мотиваційно-ціннісних орієнтацій здобувачів вищої освіти. Для формування під час заняття «Я – Людина» вибрано низку мотиваційно-ціннісних орієнтацій: відкритість до інших культур, переконань і світогляду інших людей, визнання цінності демократії, знання й розуміння культури загалом, навички самоусвідомлення та самознання (Barrett, 2016). У

ході роботи запропоновано вправи з доробку міжнародних партнерів і вітчизняних учених, які досліджують проблеми інтерактивного навчання (О. Біда (Застосування, 2011), О. Комар (Комар, Комар, 2002; 2011), Л. Пироженко, О. Пошетун (Застосування, 2011) та ін.): «Мозковий штурм», «Інтерактивна дискусія», «Букет», «Індивідуальний герб», «Парні картки» та інші. Відео із заняття викладене на YouTube-каналі за покликанням <https://youtu.be/PID1swVUK8o>. У додатках А.1.3 та А.1.4 подано приклади вправ із такого заняття з поточними коментарями.

Зупинимось на цьому детальніше. Із погляду інтеграції найбільш цінною вважаємо вправу «Індивідуальний герб «Структура особистості». Суть завдання докладно описана в посібнику «Навчання в демократії», що розміщений за покликанням: <https://docsu.in.ua/dlya-uchyteliv/>. Відповідно до ідеї складників герба, вибрано структуру особистості. Зміст громадянської освіти й мистецтва закладений у соціальний і духовний складники, а зміст математики – у фізичний. Кожен зі складників структури особистості розкритий через можливості названого освітнього компонента (Живемо, 2019).

Соціальний і духовний складники пов'язані з усвідомленням людини як соціальної істоти. Зміст інформації у вправі був зумовлений базовим матеріалом із громадянської освіти. Ці структури особистості формуються в процесі спілкування людей, починаючи з первинних форм комунікації матері й дитини. Усі форми самоутвердження в професійній, суспільній діяльності, дружбі, любові, суперництві формують соціальну структуру особистості. Духовний складник особистості – той невидимий стержень, ядро нашого «Я», на якому базована вся структура особистості.

У контексті фізичного складника особистості зауважимо, що інформація для інтеграції була представлена в кількісному аспекті через призму математичних знань. Згідно з визначенням, «фізичний складник особистості» –

це тіло або тілесна організація людини, найбільш стійкий компонент особистості, заснований на тілесних властивостях і самовідчуттях. До компонентів фізичного складника особистості зараховують усе те, що зроблене її руками, а також інтелектом: одяг, домашнє помешкання, побутові прикраси, колекції, рукописи, листи тощо (Данильян & Тараненко, 2003).

Запропоновано послідовність викладу відображених у числах фактів про тіло людини та запитань, що допомагала студентам синтезувати власні уявлення про схожість (характеристики людини як індивідуума), унікальність (характеристики кожної людини як особистості). Студенти дізналися, що тіло складається з близько тридцяти трильйонів клітин. Скелет містить понад 200 кісток, а скелет тулуба складається з 33-34 хребців. Близько 400 скелетних м'язів дають змогу людині вільно рухатися. Серце дорослої людини важить приблизно 0,3 кілограма грамів, а головний мозок – 1,3 кілограма. Загальна поверхня альвеол сягає 100 квадратних метрів, що дорівнює площі тенісного корту. За добу людина вдихає близько 12 тисяч літрів повітря. «Дихає» людина і шкірою, площа якої 1,5 – 2 квадратні метри, її маса в дорослої людини – понад 5 кг. Людське око здатне розрізняти 130-250 чистих колірних тонів і 5-10 мільйонів змішаних відтінків. Щодоби око виділяє 1 мл сліз, що за рік становить 0,5 літра (Vasiutina & Kondratiuk, 2021). Майбутні вчителі мали кількісно описати власну фізичну неповторність, користуючись, наприклад, такими індивідуальними даними: зріст, вага, вік, обхват талії, розмір ноги, пульс тощо.

Власне продуктом інтелектуальної діяльності людини є різні знаки, якими оперує математика. Дорожні знаки, сигнальні системи (як-от азбука Морзе), знаки для людей із порушенням зору – невелика частина загальновідомих знаків. Студентів поінформовано про оригінальне застосування людиною цифр, так званих китайських цифрових кодів для компактного передавання сталих висловів, де, наприклад, 39 означає «дякую», а 520 – «я кохаю тебе».

Зауважимо, що внаслідок цієї діяльності підготовлено контекст для сприйняття специфіки навчання учнів математичної освітньої галузі – зорієнтованість на практичну площину з опорою на досвід дитини («математика навколо нас»). Уявлення про тіло, його фізичні властивості, можливості, різноманітні знакові системи перебувають у колі пізнавальних інтересів молодшого школяра, тому досвід, який студенти набули під час заняття, орієнтує їх на застосування ідей під час власної педагогічної діяльності в майбутньому (Vasiutina & Kondratiuk, 2021).

На старших курсах розпочинається вивчення фахових методик, тому робота з організації інтегрованих занять у ЗВО продовжується вже за другим напрямом – навчання майбутніх фахівців організовувати їх та проводити з молодшими школярами. Продовжуючи тему інтеграції на 1 курсі дисциплін «Основи природознавства та громадянської освіти» із «Математикою», представимо динаміку цієї діяльності та її розгалуження на 2-3-х курсах під час вивчення дисциплін «Дидактика» і «Методика навчання математичної освітньої галузі». Із дидактики студенти засвоїли матеріал про типи уроків, їхню структуру, види інтеграції; на прикладі уроків із математичним змістом вправлялися в їх створенні. Особливий наголос зроблений на проектуванні та моделюванні інтегрованих уроків, оскільки ці види роботи стають важливим складником опанування студентами професійних умінь. Для ефективного його формування в майбутніх учителів на лекційних заняттях за модулями «Методика навчання розв’язування сюжетних задач», «Методика роботи з геометричним матеріалом», «Методика вивчення величин» розширено уявлення студентів про інтегрований підхід у навчанні молодших школярів та конкретизовано матеріал щодо інтеграції змісту й методів математичної освітньої галузі. Майбутні вчителі аналізували інтегровані уроки за конспектами й відео, а потім розробляли власні матеріали. Цінними з позиції інтеграції стали ті уроки, які розробили студенти після занять і провели їх під час педагогічної практики: «Зимові явища. Сніг.

Додавання й віднімання в межах 9. Порівняння виразів» (курс «Я досліджую світ», математика, 1 клас); «Ознаки предметів. Групування фігур за різними ознаками. Орнамент» та «Пісня «А ми любимо читати». Складання сюжетних задач» (математика і курс «Мистецтво», 1 клас); «Симетрія кулі. Кулі в природі» (курс «Я досліджую світ», математика, 2 клас); «Математичні мандрівка Антарктикою. Розв'язування задач на рух» (природознавство, математика, 3 клас); «Дроби навколо нас» (математика, курс «Мистецтво», 4 клас) (Vasiutina & Kondratiuk, 2021).

Блок основ громадянської освіти розвинений у межах дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Громадянська та історична» на 2–3 курсах. Варто навести приклад інтегрованого заняття «Роль медіа у формуванні основ громадянської та соціальної компетентностей в учнів початкової школи», що проведене в межах цієї дисципліни та спецпрактикуму «Вчимося бути толерантними». Дослідницький пошук пов'язаний із завданнями міжнародного проекту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», спрямованого на формування громадянської компетентності здобувачів освіти, тому зміст цього інтегрованого заняття зумовлений як змістом дисциплін, залучених в інтеграції, так і потребою в застосуванні інструментарію партнерів. Приклади занять із використанням вправ у руслі проекту розміщено за покликанням https://youtu.be/_0oORq_GR2Q.

Основна ідея, навколо якої організовано роботу на інтегрованому занятті, – формування толерантності в майбутніх учителів початкової школи та їх методична підготовка до розвитку цієї риси в учнів. У ході втілення ідеї зауважено, що толерантність – складник громадянської компетентності учнів. Найбільш ефективним засобом її формування в сучасних школярів (дітей покоління α) слугує використання різних видів медіа в поєднанні з інтерактивними вправами. Медійні ресурси, використані для підготовки студентів до цієї частини професійної діяльності, такі: фотоілюстрації (тематика

щасливого материнства), анімаційні фільми («Мотузки», «Який друг справжній?»), «Уроки тітоньки Сови», рекламні ролики на соціальну тематику (про взаємодопомогу, «YES I CAN – Paralympics RIO 2016 – We're The Superhumans!»), сюжети новин («Як поліцейський «обдурив» сліпу дівчину», пісні тощо (Vasiutina & Lukianchenko, 2021)).

Традиційні заняття з дисципліни були переорієнтовані на лекції та практичні з елементами тренінгів, відповідно до ідей інтерактивного навчання О. Пометун (Застосування, 2011), проєкту DOCCU (Живемо, 2019). Передбачено постійні зміни видів активності учасників, що лежать в основі тренінгових методик із розвитку складників громадянської компетентності: фізичного (зміна робочих місць, запис, рисування, розмова, вислуховування тощо); соціального (виступ у ролі «експертів», «спікерів», «учнів»; обмін думками, репліками тощо); пізнавального (виступи на основі власного досвіду чи групового обговорення). Також дієвими були вправи з усіх груп інтерактивних методів навчання (за класифікацією О. Пометун), що застосовані для формування в студентів уміння проводити уроки з інтегрованим змістом «Я досліджую світ» (Vasiutina & Lukianchenko, 2021). Докладну інформацію про заняття представлено за покликанням <https://youtu.be/DlMv0Dn8A-w>.

Набутий на заняттях досвід студенти впроваджували під час педагогічної практики на власних уроках. За результатами фокус-групового опитування майбутніх учителів, підсумовано, що вміння інтегрувати матеріал структуроване за двома напрямками: розроблення повноцінних інтегрованих уроків із «Я досліджую світ» для 1 класу («Хто я? Який я? Яка я? Наше тіло в цифрах і фактах», «Яка їжа корисна? Рельєфне ліплення овочів та фруктів» та ін.); локальне використання вправ для розвитку демократії на певних етапах уроків («Букет», «Інсценізації», «Передбачення» та ін.).

Окремої дослідницької уваги потребує підготовка майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у

малокомплектних школах / класах у сільській місцевості. На тлі адміністративної реформи в Україні, активної децентралізації реформа НУШ стала ключовою в наданні якісних освітніх послуг здобувачам освіти, незалежно від їхнього місця проживання. Досліджуючи проблеми організації освітнього процесу в малокомплектній школі, Л. Прокопів зауважує, що проблема не в існуванні таких закладів, а в особливостях організації навчальної та виховної роботи, оскільки сучасна сільська малочисельна школа – це не лише географічне, а й соціальне утворення. У такій школі, на відміну від традиційної класно-урочної системи, доцільно застосовувати різноманітні інноваційні технології інтерактивного, індивідуального навчання, диференційованого підходу тощо. На думку дослідниці, удосконалення потребує організація роботи сільських малочисельних шкіл через інформатизацію шкільного соціуму та дистанційне навчання (Прокопів, 2017, с. 164). Проблема посилюється і через регіональний компонент, оскільки педагогічну практику проводять у містах, де зосереджені ЗВО, які навчають студентів спеціальності «Початкова освіта», а не у малокомплектних школах. Виняток становить педпрактика окремих студентів за місцем роботи та проживання.

У контексті наукового пошуку удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів до досліджуваної діяльності передбачає розгляд теми «Шкільне краєзнавство» у дисципліні «Основи природознавства та громадянської освіти», де основний зміст присвячено організації краєзнавчої роботи (природничого і суспільствознавчого спрямування) з молодшими школярами у сільській школі. Відеолекція заняття представлена за покликанням <https://youtu.be/ai9pIoMvpWM>

Зміст «Методика викладання природничої освітньої галузі» доповнений темою «Методика проведення уроків із природничим змістом в курсі «Я досліджую світ» у малокомплектній школі». Опосередкована підготовка майбутніх вчителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у малокомплектній школі здійснюється у темах «Позаурочна та позакласна робота

природничого спрямування в курсі «ЯДС», «Особливості вивчення природничого складника курсу «ЯДС» у малокомплектній школі», де студенти озброюються знаннями про організацію освітнього процесу та проведення самостійної роботи в класах-комплектах, про особливості організації спостережень, ведення щоденників, календарів природи, про орієнтовне планування уроків, організацію та проведення екскурсій у природу, роботу в краєзнавчому куточку тощо.

У «Методиці навчання ОГ «Громадянська та історична» студенти дізнаються про методику проведення екскурсій на підприємство, до музею з учнями загальноосвітніх і малокомплектних шкіл. Важливе місце в підготовці майбутніх учителів посідає методика організації шкільного краєзнавства та обладнання куточка, де домінуюча частина діяльності й експозицій присвячена суспільствознавчому напрямку (історія краю, видатні постаті, традиції, побут, діяльність населення тощо).

У руслі дослідження варто укладати підготовку студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти через застосування картографічних посібників, які мають важливе дидактичне значення як для формування відповідних компетентностей молодших школярів, так і для формування готовності студентів до означеної діяльності. У цьому зв'язку, удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти передбачає включення відповідних тем у дисципліни: «План і карта» («Основи природознавства та громадянської освіти»), «Види картографічної продукції у початковій школі та методика роботи з нею» («Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика навчання ОГ «Громадянська та історична»). Відео відповідних занять розміщено за покликаннями: <https://youtu.be/MCtW4YRETeI> ; <https://youtu.be/28tZcULyb9E>. Детальніше про картографічні посібники та роботу з ними під час підготовки студентів до досліджуваної діяльності висвітлено у підрозділі 3.3.

Таким чином, удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти зумовлене потребою у забезпеченні конкурентоздатності випускника, який, навчаючись за навчальними планами 2017 року, закінчить ЗВО, коли вже вся початкова школа перейде на Державний стандарт початкової освіти та ідеї НУШ. Провідними напрямами для удосконалення змісту стали: врахування інтеграції освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична» в практиці роботи школи в курсі «Я досліджую світ»; особливості реалізації природничої та громадянської освіти в малокомплектних сільських школах; врахування дидактичного потенціалу картографічних посібників природничого і громадянського спрямування; наскрізне використання методів розвитку культури демократії в системі підготовки майбутніх учителів початкової школи освіти з опорою на міжнародний досвід.

3.2.3. Активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки

Одне із завдань сучасної вищої педагогічної освіти – підготовка висококваліфікованого, конкурентоспроможного фахівця з високим рівнем сформованості професійних компетенцій, здатного до ефективної роботи за спеціальністю на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного зростання, соціальної та фахової мобільності. Цьому сприяє його практична підготовка, яка відбувається впродовж декількох років у різних форматах.

У контексті дослідження практичну майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти доцільно здійснювати у такі етапи: пропедевтичний, основний, кваліфікаційно-результативний (рис. 3.2).

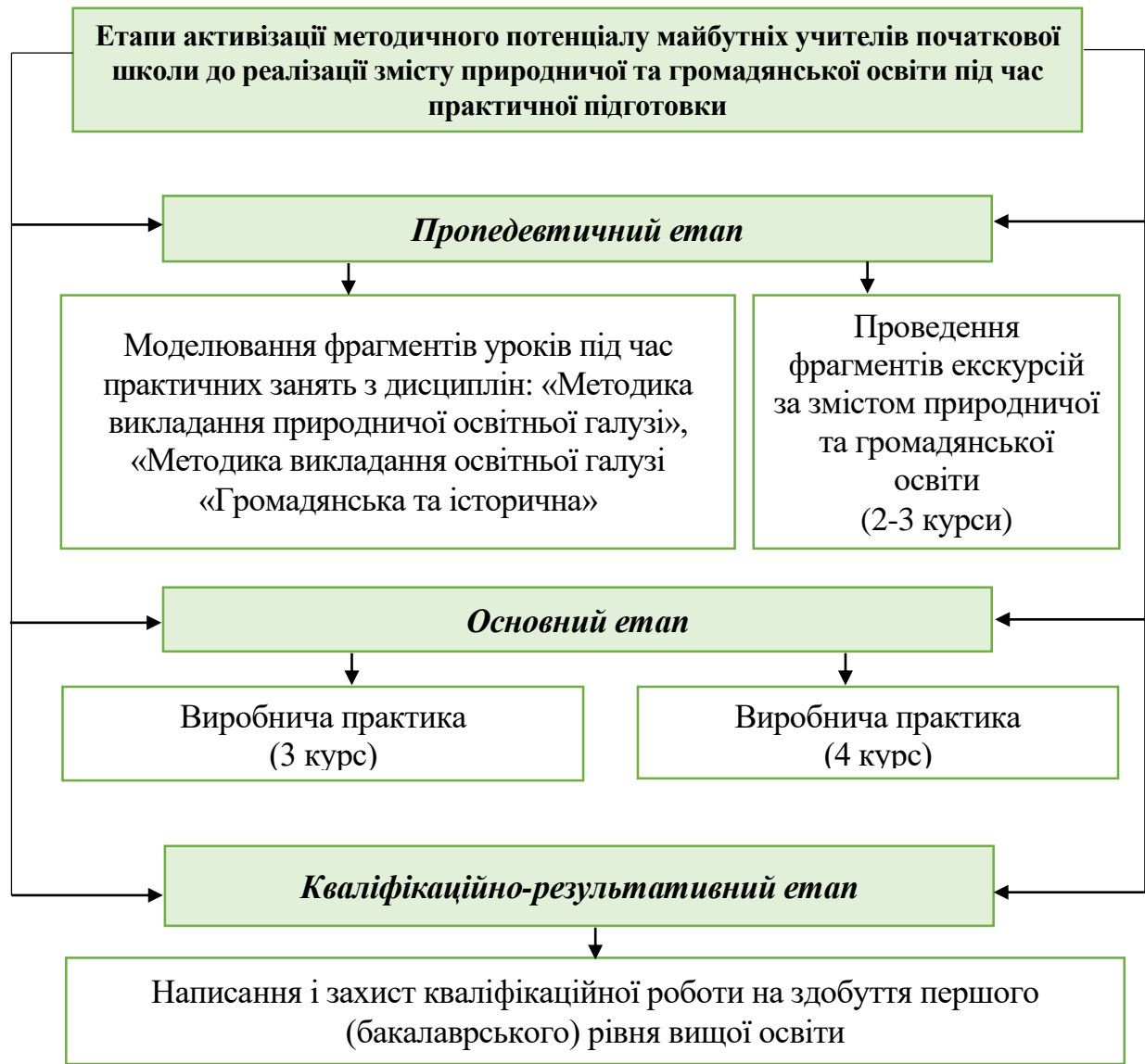

Рис. 3.2. Етапи активізації методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки

На пропедевтичному етапі здобувачі вищої освіти (після опрацювання «Основ природознавства з громадянською освітою» та польової практики) вивчають фахові методики «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання освітньої галузі «Громадянська та історична». У процесі їх опанування відбувається активізація методичного потенціалу майбутніх учителів під час лекцій з елементами тренінгів, інтерактивних та квест-екскурсій в музеях офлайн, віртуальних екскурсій, занять за технологіями

контекстного навчання, інтерактивними, проєктними, розвитку критичного мислення, про які укладено в підрозділі 3.2.4.

На основному етапі відбувається формування готовності майбутніх учителів до означеної діяльності через проведення уроків «Я досліджую світ» за змістом природничої і громадянської освіти під час виробничої педагогічної практики на 3 і 4 курсах.

Кваліфікаційно-результативний етап передбачає написання і захист кваліфікаційної роботи на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за тематикою, пов'язаною з природничою і громадянською освітою (додаток Г.3.2)

Зупинимось детальніше на пропедевтичному етапі методичної підготовки, який ми, в першу чергу, пов'язуємо з практичними заняттями з фахових методик. При вирішенні проблеми практичної підготовки шляхом моделювання фрагментів уроків, цінним для дослідження є доробок В. Желанової щодо навчання студентів в діяльності, а саме в контексті пропонованої педагогічної ситуації, яку дослідниця позиціонує як контекстне навчання, яке має всі ознаки технологічності. У ньому «на мові певних наук й за допомогою всієї системи форм, методів та засобів навчання, як традиційних так і нових, моделюється предметний зміст майбутньої професійної діяльності й відбувається трансформація навчальної діяльності студента в професійну» (Желанова, 2018, с. 100). На нашу думку, моделювання фрагментів уроків студентами демонструє реалізацію середовищного методологічного підходу, зокрема соціального і дидактичного його складників, який буде забезпечувати якісну практичну підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Так, в межах освітніх компонентів «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання освітньої галузі «Громадянська та

історична» здобувачам вищої освіти пропонуються теми занять, на яких вони можуть моделювати фрагменти уроків за змістом природничої та громадянської освіти (додаток Е). Вважаємо це найбільш ефективним способом реалізації і здійснення даної діяльності в сфері вищої освіти, оскільки студент не просто повинен вивчити весь зміст необхідних теоретичних знань, але й повинен бути готовим вирішувати реальні задачі в процесі реалізації природничої і громадянської освіти, а головне вміти застосовувати їх в конкретних практичних ситуаціях під час виробничої практики. Темі занять, де студенти моделюють фрагменти такі: «Організація та методика проведення уроків з природничим змістом різних типів», «Організація та методика проведення інтегрованого уроку з курсу «Я досліджую світ», «Організація та методика проведення екскурсії в природу», «Методика організації і проведення позаурочної роботи природничого спрямування», «Методика організації і проведення позакласної роботи з природничим змістом» (додаток Е.1); «Методика формування уявлень та понять з теми «Я – Людина», «Методика формування уявлень та понять з теми «Я та інші», «Методика формування уявлень та понять з теми «Я – українець», «Методика формування уявлень та понять з теми «Я – європеєць» та ін. (додаток Е.2). Завдання, пов'язані з моделюванням уроків та видів робіт, передбачених позакласною роботою (фрагментів підготовлених свят за вибраною темою “День урожаю”, „Бал осіннього листя”, „Шануймо первоцвіти”, „Ми - люди” тощо), у робочих зошитах пропонуються в аудиторній частині як «Рольова гра “студент-учитель”, де відбувається відпрацювання етапів уроку різних типів з подальшим само- та взаємоаналізом їх проведення. Важливим під час аналізу є дотримання чіткої схеми, вміщеної у додатках до зошита, і встановлення зв'язку змісту уроку з його можливостями для формування в учнів складиків природничої та громадянської компетентності.

Варті дослідницької уваги певні напрацювання автора щодо проведення фрагментів екскурсій за змістом природничої та громадянської освіти на базі музеїв населеного пункту, як складника пропедевтичного етапу практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Аналіз праць дослідників з проблем музейної педагогіки доводить, що формування історичної пам'яті народу, набуття національної самосвідомості засобом співпраці з музеями стає все більш актуальним. Адже кожен музей – найважливіший елемент регіональної культури, а музейна педагогіка – складник регіонального компонента культурологічної освіти, де провідну роль відіграє вивчення місцевих традицій і цінностей. Будь-який великий музей, як відомо, містить чимало експонатів, що мають не тільки регіональну, але й загальнонаціональну значущість, які є пам'ятками національної культури. Завдяки використанню музейної педагогіки, цілком можливо органічно поєднувати в освіті студентів регіональний компонент із загальнонаціональним.

Зупинимось детальніше на важливості такої форми роботи (моделювання екскурсій на базі музеїв) для активізації методичного потенціалу студентів.

Унаслідок спостережень за перебігом педагогічної практики, зафіксовано, що студентам важко готуватися до окремих уроків із природничої та громадянської освіти (наприклад, «Різноманітність тварин», «Природні скарби України», «Україна – незалежна держава», «Календарно-обрядові свята», «Народний одяг», «Традиційна сімейна мораль українців», «Житло українців», «Столиця України в минулому та сучасному», «Людські чесноти» тощо). Для розв'язання цієї проблеми запропоновано активно практикувати в системі підготовки фахівців початкової освіти засоби музейної педагогіки, які би створили як теоретичне, так і практичне підґрунтя для формування готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

У середовищі педагогів і фахівців музейної сфери оперують однією з дефініцій поняття «музей»: «інституція, яка прозора працює в активному партнерстві з різними громадами та збирає, зберігає, досліджує, інтерпретує, виставляє, покращує розуміння світу для сприяння людській гідності й соціальній справедливості, глобальній рівності та планетарному добробуту» (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 170). Специфіку використання засобів музейної педагогіки в освітньому просторі навчальних закладів досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Зокрема, становленню й розвитку музейної педагогіки як науки присвятили праці Р. Маньковська (Маньковська, 2019), Л. Шавалда (Шавалда, 2014), Д. Щербак (Щербак, 2009). Методику ознайомлення здобувачів освіти з музеями та розширення освітнього простору навчальних предметів музейними засобами студіювали В. Бітаєв, С. Довгий, О. Топузов (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020), О. Караманов (Караманов, 2019), О. Согоконь (Согоконь, 2020) й інші вчені.

О. Квас та І. Земан вивчали проблеми використання музейної педагогіки як інструменту для розширення освітнього простору здобувачів освіти (Квас, Земан, 2019). Н. Пусепліна, Н. Філіпчук досліджували важливість музейно-педагогічної діяльності в системі освіти дорослих, пріоритети розвитку сучасної музейної педагогіки в Україні в контексті освіти впродовж життя (Пусепліна, 2011; Філіпчук, 2019). У руслі оптимізації культурно-освітнього процесу через вплив сучасної музейної педагогіки з чіткими методологічними орієнтирами й технологіями описували музейне середовище Н. Філіпчук (Філіпчук, 2017; Філіпчук, 2018), Л. Шавалда (Шавалда, 2014) та інші дослідники. Особливості формування соціальної та громадянської компетентностей учнів засобами музейної педагогіки висвітлює Ю. Беззуб (Беззуб, 2017).

У працях О. Караманова з музейної педагогіки особливу увагу зосереджено на специфічних особливостях музейної освіти, музейній аудиторії,

інтеграції музею до системи освітніх заходів (Караманов, 2012). Зокрема, автор пропонує інтерпретувати музейну педагогіку через призму аналізу сучасних освітніх парадигм у сукупності п'яти різних підходів, ключовими з яких є такі: «розуміння музейної педагогіки як практичного складника музейної комунікації, який дає змогу організувати та вибудовувати нові взаємини в системі взаємодії відвідувачів із матеріалами експозиції в просторі музею та навколomuзейному просторі; ототожнення музейної педагогіки із сучасними освітніми та педагогічними технологіями, що забезпечують стратегію й тактику ефективної комунікації з відвідувачами різного віку, визначають найоптимальніші та прийнятні інноваційні стратегії навчання» (Караманов, 2019, с. 49). Учений наголошує на «значенні музейної педагогіки як важливого компонента нового освітнього простору – комбінації доступного освітнього середовища та сучасних інформаційно-комунікаційних засобів; баченні музейної педагогіки як чинника відступу від шаблонних і запрограмованих знань, які блокують творче мислення, гальмують пізнавальні процеси розвитку особистості; використанні музейної педагогіки як потужного засобу формування власної системи цінностей, переконань та установок людини, що сприяє осмисленню її власної діяльності» (Караманов, 2019, с. 50).

О. Довгий зауважує, що, крім традиційних екскурсій музеями, до основних напрямів роботи можна зарахувати «науково-дослідницьку діяльність, участь в організації й проведенні масових наукових заходів, оприлюднення та впровадження одержаних наукових результатів, музейно-педагогічну й просвітницьку діяльність, організацію освітньої та наукової співпраці (зокрема міжнародної), участь у підготовці (підвищенні кваліфікації) музейних і педагогічних (науково-педагогічних) кадрів» (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 102).

Можливості музейної педагогіки в аспекті підготовки майбутніх учителів та в післядипломній освіті досліджені О. Согоконь (Согоконь, 2020). На важливості екскурсійної діяльності в професійній діяльності вчителя акцентували О. Сурмач (Сурмач, 2020) та інші автори. Підготовку майбутніх учителів саме початкових класів до застосування засобів музейної педагогіки, шляхи вдосконалення цієї підготовки, розроблення моделі підготовки фахівця студіювали В. Молодиченко, Н. Молодиченко (Молодиченко, Молодиченко, & Олексенко, 2017), І. Червінська (Червінська, 2019) та інші дослідники.

Аналіз фахових джерел із проблем використання засобів музейної педагогіки в освітньому процесі загальноосвітньої та вищої школи дає змогу стверджувати, що новації в музейній практиці слугують цінним доповненням до процесу формування особистості здобувачів освіти. Продуктивний досвід такого підходу впливає з дослідження О. Караманова, який інтерпретує музейну педагогіку за п'ятьма різними контекстами:

- практичний складник музейної комунікації, що допомагає організувати й вибудувати нові взаємини в системі взаємодії відвідувачів із матеріалами експозиції в просторі музею та навколomuзейному просторі;
- ототожнення музейної педагогіки із сучасними освітніми та педагогічними технологіями, що забезпечують стратегію й тактику ефективної комунікації з відвідувачами різного віку, окреслюють найоптимальніші та прийнятні інноваційні стратегії навчання;
- важливий компонент нового освітнього простору, що об'єднує доступне освітнє середовище та сучасні інформаційно-комунікаційні засоби з креативним дизайном, безбар'єрністю, багатофункційністю;
- розуміння її як чинника відмови від шаблонних і запрограмованих знань;

– засіб формування особистісної системи цінностей, переконань та установок здобувача освіти (Караманов, 2019, с. 48–50).

Освітній продукт, представлений у сучасних музеях, на виставках, у центрах науки, створює потужні дидактичні умови для «формування принципово нової парадигми музейної науки та музейно-педагогічної діяльності. Це передбачає активне зростання ролі різноманітних культурних практик, що мають вагомі інформаційні, пізнавальні та комунікативні можливості; соціальної місії та спрямованості музею, яка є потужним інструментом реалізації його культурно-освітнього потенціалу; стимулювання спільної діяльності відвідувачів у просторі музею, переживання емоцій, що сприяє формуванню предметно-просторового середовища з активним використанням різних контекстів музейних предметів; упровадження мультимедіа як елементів нової естетики музейного простору; розуміння музею як своєрідного експерта, який просуває нову методологію знань і приваблює здобувачів освіти цікавими інтерпретаціями відомих та невідомих знань» (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 45).

Для налагодження контактів з аудиторією, співробітники музеїв звертають пильну увагу на потреби й мотиви відвідування музею, що дає змогу вибудувати конструктивний діалог. Зокрема, Р. Маньковська виокремлює «три категорії відвідувачів: дослідники, які у своїй роботі використовують музейні фонди та бібліотеку; навчально-освітня аудиторія, зацікавлена специфічною інформацією для пізнавально-освітніх цілей; відвідувачі, для яких музей є формою відпочинку» (Маньковська, 2019, с. 240).

У дослідженні основну аудиторію становлять студенти. Їх підготовка до реалізації природничої та громадянської освіти доповнена тими методами й засобами впливу музеїв на відвідувачів, які допомагають застосовувати інноваційні педагогічні технології для інтеграції музейництва в процес

підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності та творчого розвитку особистості. Варто зосередити увагу на досягненнях того сектору музейної педагогіки, який спрямований на молодь, передбачає налагодження тісних контактів, залучення до вивчення та поповнення музейних збірок.

Украї важливо дотримуватися принципів музейної педагогіки, що сприяють підвищенню рівня готовності студентів до реалізації природничої та громадянської освіти: інтерактивність у музейному середовищі, налагодження міжособистісної комунікації з партнерами в групі через роботу з музейним / виставковим експонатом за темою; увідповіднення педагогіки з музейною діяльністю (освоєння способів пізнання світу, культурних і мультикультурних практик, адекватних до тематики музею / виставки); практичне застосування (здатність екстраполювати набутий досвід на всі сфери своєї діяльності); упровадження медіації та віртуалізації (організація музейної освіти для широкої публіки; створення віртуального музейного простору, що здатен охопити всі можливості повноцінної віртуальної комунікації в музеї (VR, AR тощо)).

За такого бачення проблема використання засобів музейної педагогіки в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації природничої та громадянської освіти є перспективним, але доволі складним процесом, передовсім у фінансовому плані, що вимагає вмілого застосування психолого-педагогічних та організаційно-методичних засад для підвищення його ефективності.

Студіюючи педагогічні можливості музею як складника практичної підготовки майбутніх учителів, учені формували підґрунтя для уявлень про розвивальний характер музейного середовища. На основі аналізу наукових праць у галузі розроблення музейних педагогічних технологій за принципом класно-навчального заняття виокремлено компоненти структури музейного середовища (особистісний, матеріальний, організаційний), закладено основи

рефлексії в музейному середовищі. З огляду на напрацювання своїх попередників, вітчизняні дослідники розробили модель музейно-педагогічного процесу, поклавши в її основу такі елементи: 1) складники музейно-педагогічного процесу (музейна будівля, музейне середовище, музейний педагог навколо музейний простір, експозиція, експонат, глядач,); 2) форми музейно-педагогічного процесу (екскурсія, заняття в музейній аудиторії або в студії, лекція тощо); 3) методологічна основа музейно-педагогічного; 4) принципи спілкування (інтерактивний; партнерське спілкування відвідувача та музейного педагога; комплексний; вільний вибір змісту й форм освоєння та залучення).

На підставі цих компонентів структури музейного середовища та моделі музейно-педагогічного процесу організовано вивчення освітніх компонентів, які готують студентів до реалізації природничої та громадянської освіти в майбутній професійній діяльності. У робочих програмах дисциплін насамперед передбачено місце й час для проведення екскурсій / занять у музеї (на підприємства міста). Традиційно таку діяльність провадили під час лабораторних та семінарських занять.

Для ефективного розв'язання поставленого завдання залучено переваги столичного ЗВО, а саме наявність численної кількості музеїв у місті. У цьому контексті варто удокладнити можливості музеїв у формуванні готовності майбутніх учителів початкової школи до втілення ідей природничої і громадянської та історичної освітньої галузі (додаток Ж.1).

Один із напрямів роботи в підготовці майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти засобами музейної педагогіки – проведення рольових ігор. За допомогою цієї вправи з групи інтерактивних технологій ситуативного моделювання організовано заняття з фахових методик.

У контексті кредитно-модульного навчання такі види робіт виявилися корисними для талановитих студентів. У шкалі оцінювання з основ природознавства та громадянської освіти, у методиці вивчення природничої освітньої галузі задекларовано творчу роботу, яка передбачає самостійну (під керівництвом і контролем викладача) організацію та проведення екскурсії в музеях міста, ботсадах Києва. Студент може одержати певну кількість балів до власного рейтингу з дисципліни. Таку екскурсію студент 2-го курсу проводить двічі: перший раз – для однокласників (відпрацьовуючи вміння проводити екскурсію в межах «Методики вивчення природничої освітньої галузі»), другий – для однієї з груп студентів 1-го курсу (для закріплення знань з «Основ природознавства»). Завдяки подвійному повторенню змісту екскурсії, майбутній учитель краще оволодіває інформацією природничого характеру, відпрацьовує методику проведення екскурсії в музеї та суттєво полегшує виховну роботу академічних кураторів (додаток Ж.2). Практика доводить, що найбільшу ефективність у проведенні таких занять має реалізація специфічного принципу фрактальності (підрозділ 2.1). Інформативне наповнення експонатів музею необхідно пов'язувати з конкретними уроками за змістом природничої та громадянської освіти інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Серед основних результатів екскурсії прогнозування методичних можливостей їх застосування під час реального освітнього процесу в школі. Приклади проведення таких занять студентами спеціальності 013 «Початкова освіта» у музейному середовищі розміщено за покликаннями: <https://youtu.be/Pq8lPng4Esg>; <https://youtu.be/Z6GyaDKdkP8>; <https://youtu.be/fuGXXYpwxQI>.

Чільне місце в музейній педагогіці посідають віртуальні екскурсії, які стали частиною підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації природничої та громадянської освіти. Дослідники музейної педагогіки стверджують, що осучаснення музейних просторів відбувається через

використання високотехнологічних пристроїв, упровадження цифрових рішень, які «здатні збільшувати рівень інтерактивності та взаємодії (штучний інтелект, віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), а також допомагають досліджувати поведінку гостей музею тощо. Музеї та центри науки посилили свою віртуальну присутність у мережі Інтернет, формуючи новий простір комунікації з відвідувачами.

Безпрецедентного імпульсу цій тенденції надав глобальний карантин 2020 р., зумовлений поширенням COVID-19, коли музеї зачинили для відвідувачів. Попри виклики, сучасні музеї, виставкові центри та центри науки пришвидшеними темпами оновили наявний контент, наповнили вебсайти віртуальними подорожами, запропонували користувачам онлайн-лекції, майстер-класи, експерименти, шоу тощо, аби зберегти зв'язок із відвідувачами» (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 67).

Підготовка студентів до проведення екскурсій у різних форматах передбачена в освітньому компоненті «Методика вивчення природничої освітньої галузі», у розділі «Форми організації освітнього процесу та діяльності учнів під час реалізації природничого матеріалу інтегрованого курсу «Я досліджую світ», за темою заняття «Організація й методика проведення реальних і віртуальних навчальних екскурсій». Для розвитку фахових умінь запропоновано завдання: «Послугуючись ресурсом «Google Arts&Culture», наданими методичними матеріалами (http://www.aphn-journal.in.ua/archive/29_2020/part_1/35.pdf; <http://conf.fizmat.tnpu.edu.ua/article/425/>), розробіть віртуальну екскурсію до довільно вибраного музею світу за планом, що описаний нижче»: 1. Місце проведення, назва. 2. Мета екскурсії. 3. Зміст заходу з описом видів роботи з учнями на віртуальній екскурсії (бесіди, пояснення, практична робота учнів групами чи парами тощо). 4. Підсумок екскурсії. 5. Завдання для

післяекскурсійної роботи, з огляду на вікові особливості здобувачів освіти молодшого шкільного віку (створення лепбука; написання есе; формування фотоальбому з короткими коментарями до фото; розроблення плакатів; запис відеоролика до теми екскурсії, виготовлення поробок із різноманітних матеріалів та ін.).

Перед початком розроблення власної віртуальної екскурсії студенти мають ознайомитися зі змістом зразка екскурсії, яким керуються під час навчання здобувачів освіти молодшого шкільного віку (додаток Ж.3.1). Зразок описує екскурсію до Музею взуття (Bata Shoe Museum, Toronto, Canada) через онлайн-платформу «Google Arts&Culture», що спрямована на реалізацію змісту громадянської освіти (Васютіна & Золотаренко, 2021а, с. 3–4). У ході екскурсії студенти цілеспрямовано формують в учнів низку складників громадянської компетентності: цінності (поцінювання культурної багатоманітності), ставлення (відкритість до культурної інакшості, переконань, світогляду та практик інших людей) (Barrett, 2016). Також цінним доповненням до методичної підготовки майбутніх учителів є з'ясування дидактичних можливостей віртуальних екскурсій музеями світу в роботі майбутнього вчителя початкових класів (додаток Ж.3.2).

У процесі підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до реалізації змісту природничої та громадянської освіти засобами віртуальних екскурсій особливого значення набуває опанування студентами методики їх організації й проведення. Підготовка та проведення як реальних, так і навчальних віртуальних екскурсій передбачають три етапи: підготовчий, етап безпосереднього проведення, завершальний етап підбиття підсумків екскурсії. Для підготовчого етапу характерні пошук об'єкта екскурсії та власне підготовка до неї (продумування й добір необхідних матеріалів). На етапі безпосереднього проведення здобувачі освіти ознайомлюються з експонатами, отримують

теоретичну інформацію та виконують завдання. Після цього настає завершальний етап, для якого характерне узагальнення побаченого, само- та взаємооцінювання (Васютіна, & Золотаренко, 2021а).

Важливе місце в музейній педагогіці посідає післяекскурсійна робота зі здобувачами початкової освіти, яку вчитель має організувати, відповідно до трудових функцій, окреслених у професійному стандарті (Професійний, 2020). Незалежно від тематики реальної чи віртуальної екскурсії, існують загальні методи та форми роботи зі школярами. З огляду на вікові особливості учнів початкової школи, практикують такі методи й форми роботи: створення тематичних фотоальбомів і коментування елементів за темами уроків; навчальні проєкти за результатами побаченого в музеї; виготовлення змінних стендів у кабінетах; створення усних монологічних висловлювань (розповідь, опис, міркування, есе) самостійно та з опорою на музейні матеріали, озвучення їх на уроках; рольові ігри, перетворення й інсценізація побаченого та прочитаного на текстових носіях; створення власних текстів за змістом експонатів; виготовлення виробів за ідеями та схемами експонатів, презентація їх на заняттях; розроблення тематичних плакатів, словників-довідників тощо; проведення практичних робіт з ілюстрування побаченого; створення медіапродуктів до важливих дат і подій (у країні, у родині, класі) на основі музейних експонатів (наприклад, соціальна реклама до річниці Другої світової війни, Дня волонтера чи до Дня писемності тощо). Необхідно наголосити на значущості медіапродукції, що слугує основою музейного середовища, а також звернути увагу на важливості формування студентами в учнів практичних умінь на їх основі. Розрізняють кілька типів медіапродукції: візуальна (текст, малюнок, фотографія на стендах музеїв); аудіальна (музичні експонати, радіо, аудіогіди); аудіовізуальна (ТБ, кіно, анімація, Інтернет (як об'єкти вивчення в тематичних

музеях та засоби передавання інформації в музеї, музичні екскурсії)) (Васютіна, 2020а, с. 239).

За таким прикладом доцільно готувати студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на практиці, використовуючи ресурси методики проведення реальних та віртуальних екскурсій музеями України та світу в очному й дистанційному навчанні.

Отже, за умови вмілого методичного керівництва й післяекскурсійної роботи з експонатами музейна педагогіка помітно збагачує форми освітнього процесу з підготовки майбутніх учителів-початківців до реалізації змісту природничої та громадянської освіти та активізує їхній методичний потенціал. Відвідування інтерактивних виставок і віртуальних екскурсій розвиває в студентів здатність критично сприймати, аналізувати, інтерпретувати та рефлексувати почуте й побачене в музеях; спонукає до творчого втілення сприйнятого матеріалу в змісті пробних і залікових уроків; надає приклад упровадження музейної педагогіки в майбутню педагогічну роботу, що оптимізує повноцінну реалізацію завдань освітніх галузей початкової школи та формування в учнів ключових компетентностей.

Основний етап активізації методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки передбачає виконання завдань виробничої практики, яка організовується відповідно до вимог нормативних документів (навчальних планів, програм різних видів практики та ін.) з урахуванням принципу систематичності і безперервності у взаємозв'язку з теоретичним навчанням. Організація та проведення педагогічної практики у ЗВО відбувається цілеспрямовано, з поступовим ускладненням її змісту, відповідно до вивчених освітніх компонентів. Впродовж практики студент спеціальності 013 «Початкова освіта» реалізує функції вчителя, описані у Професійному стандарті.

Суттєве підґрунтя для виробничої практики становить навчальна (польова) практика, що становить основу для організації студентом проєктної роботи учнів із курсу «Я досліджую світ», екскурсій, збирання та післяекскурсійного оброблення матеріалів, проведення практичних робіт з об'єктами живої і неживої природи тощо (додаток Ж.4). Виконання завдань польової практики сприяє формуванню в студентів таких навичок, які є складниками діяльнісного компоненту готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: виявлення пилу в повітрі та з'ясування джерел його забруднення; визначення сторін горизонту за компасом і місцевими ознаками; збирання, визначення й колекціонування (гербаризації) гірських порід, рослин різних фітоценозів, представників безхребетних тощо. Така робота закладає основи для здійснення у майбутньому серйозної позакласної та позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку з молодшими школярами (Васютіна, Драган, & Трегубова, 2015; 2016а; 2016б; 2020).

Доцільно використовувати ресурси населеного пункту й проводити практику на базі краєзнавчих музеїв, метеорологічних станцій, еколого-натуралістичних центрів позашкільної освіти тощо. Наприклад, у м. Києві базами проведення польової практики є Центральна геофізичної обсерваторія та гідрометеорологічна станція «Київ», Національний ботанічний сад імені М. Гришка, Національний ботанічний сад імені М. Фоміна, Національного науково-природничого музей Національної академії наук України, планетарій, Музей води.

Для поглиблення практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час виробничої практики, автором розроблено відповідні методичні рекомендації і

оприлюднено на сторінках відповідних освітніх компонентів в системі дистанційного навчання MOODLE (додаток Д).

Формулюючи загальні методичні рекомендації студенту для підготовки до уроку з ЯДС за змістом природничої та громадянської освіти варто зауважити, що, насамперед, практиканту слід з'ясувати, за якою типовою освітньою програмою відбувається вивчення курсу ЯДС у класі, де він проходить практику, і опрацювати календарно-тематичний план вчителя. Наступним кроком має бути вибір теми та типу уроку, який студент проводитимете, формулювання загальноосвітніх цілей і завдань уроку, відповідно до його структури. Для підвищення ефективності проведення уроку на педпрактиці, слід проаналізувати зміст навчально-методичної літератури, що стосується теми уроку, відеоконтенту, який можна використати для реалізації його змісту. Особливу увагу доцільно приділити ресурсу, який здійснює навчально-методичний супровід авторської лінійки підручників, за яким працює ваш клас. Наприклад, http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuyu_svit/ для курсу «Я досліджую світ» (Т. Воронцова та ін.).

Наступним етапом у підготовці до уроку має бути визначення методів і прийомів, які доцільно на ньому використати, виходячи із завдань уроку та його навчального змісту. Наголошуємо, що перевагу слід надавати методам, які забезпечують діяльнісний підхід у навчанні (практичним, інтерактивним «Мікрофон», «Займи позицію» тощо). Приклади підбору методів та прийомів до тем уроків з природничим змістом рекомендуємо нагадати студентам-практикантам за покликанням <https://youtu.be/Izin03vJC8o>. Щодо форм організації діяльності учнів (індивідуальної, фронтальної, парної та групової), то під час проведенню уроків з ЯДС їх слід чергувати, надаючи перевагу парній та груповій роботі; спільному створенню колажів, лепбуків, дерева мрій/думок/добрих справ тощо.

Провідне значення у процесі підготовки і проведення уроків за змістом природничої та громадянської освіти мають матеріали та обладнання до нього. Тут рекомендуємо надавати перевагу статичній (а не динамічній) наочності в достатній кількості для якісної організації парної та групової роботи учнів з нею. Приклади підбору наочних посібників до уроків з природничим змістом рекомендуємо нагадати за покликанням <https://youtu.be/TUw4kEvsWUE> та <https://youtu.be/V9TGaDXmSFU>

Вагоме значення у освітньому процесі початкової школи займає використання відеоконтенту за змістом уроку. У цьому випадку рекомендуємо студентам, використовуючи відеоматеріали за змістом природничої та громадянської освіти, дотримуватись методики роботи з ним: перед переглядом повідомити учням питання/завдання, на які вони повинні будуть відповісти після його завершення, використовувати прийом коментованого перегляду з елементами фронтальної бесіди тощо. Цінним доповненням стане програмний засіб Mozabook, інструментарій якого можна використовувати на будь-якому етапі уроку.

Варто звернути увагу практикантів на різноманітні вправи для формування складників природничої та громадянської компетентності учнів та навичок їх партнерської взаємодії. Зокрема, дієвими є такі: “Піраміда зі стаканчиків” (<https://bit.ly/3vZ8WLv>), “Тримай рівновагу” (<https://bit.ly/3PkZKIL>), з кульками (<https://bit.ly/3PkZKIL>).

Стосовно інтегрованих уроків, де провідним є *зміст природничої освіти*, то рекомендації студентам на виробничій практиці доцільно висловити такі:

1. Після організаційного моменту проводьте підбиття підсумків фенологічних спостережень (зміни у неживій природі, зміни у живій природі (у життєдіяльності рослин та тварин), зміни у праці людей (в містах і селах)).
2. Уважно здійснюйте підбір обладнання та наочних посібників до уроку (натуральних та зображувальних); перевагу надавайте натуральним

посібникам (об'єктам живої та неживої природи, фіксованим (рослинам і тваринам куточка досліджень НУШ, колекціям плодів і насіння, гірських порід, корисних копалин, гербарним зразкам (систематичному та морфологічному) тощо) та статичній наочності (малюнкам, схемам, таблицям тощо), до якої можна швидко повернутися за потреби. Також забезпечте достатню кількість роздаткових матеріалів для організації парної та групової роботи учнів, проведення дидактичних ігор.

3. Під час проведення дослідів та практичних робіт, дотримуйтесь структури дослідів, готуйте учням чіткі зрозумілі інструктивні картки для їх проведення.
4. Використовуйте куточок досліджень НУШ та його обладнання як майданчик для спостережень та дослідів. Наприклад, при вивченні будови рослин, їх різноманітності та способів розмноження; при виявленні властивостей речовин тощо.
5. При підготовці до уроків використовуйте контент YouTube-каналу: https://youtube.com/channel/UCF_7TdSXsFbSbw-qkXFydBg

Особливої уваги студентам на виробничій практиці слід приділити інтегрованим урокам ЯДС, де провідним є *зміст громадянської освіти*. Тут доцільно рекомендувати систематичне використання вправ з розвитку культури демократії з інструментарію міжнародного проєкту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні – DOCCU» <https://doccu.in.ua/dlya-uchyteliv/>. Наприклад, вправи «Серветка», «Світове кафе», «Павутина», «Китайські палички», «Водій і машина», «Букет», «Чотири кути» та інші. Приклади проведення таких вправ можна переглянути за покликанням https://youtu.be/_0oORq_GR2Q. Методично значущими стануть поради щодо добору форм та методів до таких уроків, де провідне значення слід надавати: рольовим іграм, інсценізаціям; розв'язанню прогностичних задач («Що буде, якщо...?»); парній/груповій роботі з малими фольклорними формами за темою

уроку («Яка сім'я, такий і я», «Мій дім – моя фортеця» та ін.); роботі над художніми і музичними творами, що стосуються теми уроку; індивідуальній та парній роботі з атласом «Я досліджую світ. Історія. Суспільство. Культура».

Окремим методичним аспектом є підготовка майбутніх учителів до написання планів-конспектів звичайних та залікових уроків. Вимоги до їх написання, представлено у додатку Ж.5. Зразки оформлення планів-конспектів уроків за змістом природничої та громадянської освіти завантажено у системі дистанційного навчання Moodle за покликанням <https://moodle.npu.edu.ua/mod/folder/view.php?id=77001>.

Ключовим у дослідженні та формуванні готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки, є використання методів взаємонавчання, взаємоконтролю та взаємооцінювання. Їхній потенціал важко переоцінити у програмі виробничої практики, яка передбачає відвідування уроків вчителя та однокласників. Аналіз документації з педпрактики та керівництво практикою у школах дозволяє констатувати, що завдяки використанню вказаних вище методів, між студентами-практикантами відбувається конструктивна взаємодія щодо змісту уроку за змістом природничої та громадянської освіти, раціонального дозування інформації, оптимального добору методів навчання та формування складників відповідних компетентностей учнів. Також використання цих методів дозволяє встановити труднощі, які виникали під час проведення уроків, та окреслити шляхи їх подолання. Алгоритм проведення аналізу уроку, проведеного чи спостережуваного на педпрактиці, вміщено у додатку Ж.6.

Окреме зацікавлення для активізації методичного потенціалу на педагогічній практиці становлять рекомендації щодо особливостей проведення уроків під час дистанційного навчання. Тому, майбутнім учителям рекомендовано при проведенні уроків за змістом природничої та громадянської освіти в умовах дистанційного навчання, слід зробити таке: перш за все,

з'ясувати, на якій платформі відбувається організація освітнього процесу (Human, Microsoft Teams, Google Classroom тощо) і опрацювати її інтерфейс, особливості комунікації з учнями та їхніми батьками. Це важливо для завантаження матеріалів до уроків, оцінювання робіт учнів, забезпечення зворотного зв'язку з батьками. Наступним кроком варто переглянути платформи, які здійснюють навчально-методичний супровід авторської лінійки підручників ЯДС в умовах дистанційного навчання, та опрацювати зміст і методику проведення уроків за вашою темою. Наприклад, http://autta.org.ua/ua/resources/ya_doslidzhuyu_svit/. Допомогу у цьому нададуть також матеріали Всеукраїнської школи онлайн, які можна підібрати за темою вашого уроку за покликанням <https://bit.ly/3w1t6oq>.

Наступним кроком доцільно розробити план-конспект уроку за звичайним зразком, підготувати презентацію до нього з урахуванням санітарно-гігієнічних вимог для організації синхронної та асинхронної роботи учнів конкретного віку, помістити туди відеоматеріали до уроку для трансляції або QR-коди сторінок, де вони розміщені. Важливим є підбір ресурсу, за допомогою якого відбуватиметься он-лайн навчання (Google Meet, Zoom, Cisco Webex Meetings тощо), з'ясування особливостей трансляції вашої презентації та відеоматеріалів до уроку, можливістю організації групової та парної роботи учнів онлайн.

Вартим уваги студентів під час дистанційного перебігу практики є використання онлайн-дошок, які мають першочергове значення для групової та парної роботи є. Наприклад, Jamboard у Google Meet. Для цього потрібно заздалегідь помістити у фрейми матеріали, з якими учні працюватимуть: карти, світлини гербарних зразків, колекцій тощо. Контроль знань учнів можна здійснювати за допомогою тестування у додатках Google Forms, Kahoot! та інших.

Заключним етапом активізації методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки є кваліфікаційно-результативний, де перебачено написання і захист кваліфікаційної роботи на здобуття першого (бакалаврського)

рівня вищої освіти. Важливим є те, що виробнича практика у 7 семестрі співпадає за часом з початком роботи над бакалаврським дослідженням, що дає суттєві переваги для проведення експериментальної його частини. Виконуючи наукові роботи за тематикою, представленою у додатку Г.3.2, студенти демонструють високий рівень методичної підготовки, беруть участь у науково-практичних конференціях різного статусу за результатами дослідження. Відео виступів можна переглянути за покликаннями <https://youtu.be/jJY61TfPt78>; <https://youtu.be/FxKFo-MpzoQ>. Написання таких робіт є прикладом науково-дослідницького напрямку реалізації індивідуальної наукової траєкторії здобувача вищої освіти і є складником стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Таким чином, активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки відбувається впродовж трьох етапів: пропедевтичного, основного і кваліфікаційно-результативного. На першому етапі така підготовка здійснюється під час фахових методик, де майбутні вчителі, навчаються проводити фрагменти уроків на основі технологій інтерактивного та контекстного навчання, використовуючи методи моделювання професійних ситуацій, з опорою на діяльнісний та середовищний методологічні підходи. Провідна роль у практичній підготовці на цьому етапі відводиться моделювання уроків / екскурсій у музейному середовищі вживу та онлайн. Упровадження авторської концепції дало змогу зафіксувати як прикладний, технологічний, так і творчий, ціннісний (аксіологічний) вплив музейно-педагогічної діяльності на практичну підготовку майбутніх учителів до реалізації природничої та громадянської освіти. Досвід переконує, що співпраця з музеями ефективно впливає на формування компонентів готовності майбутніх учителів початкової школи до означеної діяльності, сприяє більш глибокому засвоєнню знань із фундаментальних наук та методичних знань, забезпечує високий ступінь їх

інтеграції під час педагогічної практики, зумовлює активне залучення студентів до використання засобів музейної педагогіки в освіті молодших школярів у майбутній професійній діяльності.

Основний етап практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти передбачає виробничу практику у двох семестрах. Для ефективного конструювання та проведення уроків студентами за змістом природничої та громадянської освіти розроблено відповідні методичні рекомендації з урахуванням особливості організації очного та дистанційного навчання у початковій школі.

Особливістю кваліфікаційно-результативного етапу є написання і захист кваліфікаційної роботи на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, яка демонструє рівень як теоретичної, так і практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності загалом, та досліджуваної зокрема і є складником стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до ефективної реалізації змісту природничої та громадянської освіти у майбутній виробничій діяльності.

3.2.4. Використання інноваційних форм, інтерактивних методів та технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи

Реалізація мети і завдань дослідження стимулює до пошуку ефективних форм, методів та технологій ефективної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. У підрозділі 3.1 здійснено обґрунтування системи відповідної підготовки студентів до досліджуваної діяльності та укладено в характеристиці змістово-технологічної підсистеми моделі форми, методи та технології, які використано у дослідженні.

Взявши до уваги підходи до класифікації форм організації освітнього процесу та форм навчання здобувачів освіти (Н. Волкова (Волкова, 2012),

І. Дичківська (Дичківська, 2013), А. Кузьмінський (Кузьмінський, 2011), С. Максимюк (Максимюк, 2009), І. Малафіїк (Малафіїк, 2005), М. Фіцула (Фіцула, 2013), В. Ягупов, (Ягупов, 2002) та ін., під *формою організації підготовки* майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти розуміємо зовнішнє вираження спільної узгодженої діяльності студентів та викладачів, що відбувається згідно розкладу та у встановленому порядку і спрямоване на формування компонентів готовності здобувачів вищої освіти до означеної діяльності. Основними у системі підготовки означених фахівців, на нашу думку, є активні форми організації освітнього процесу: лекції з елементами тренінгів, бінарні лекції, семінари, практичні заняття (в аудиторіях ЗВО); сквінджер-хант, інтерактивні екскурсії, квест-екскурсії (в музейному та природному середовищах); самостійна робота з виконання завдань освітніх компонентів; наукова робота навчально-наукового та науково-дослідницького спрямування. Провідними формами організації діяльності студентів стала парна, групова та індивідуальна.

Найбільш поширеною формою організації освітнього процесу у практиці роботи ЗВО є лекція, в процесі якої відбувається співпраця студентів та викладача, втілюються різний зміст, форми та методи навчальної взаємодії. У контексті дослідження дієвими вважаємо лекції з елементами тренінгів та бінарні лекції.

Особливе зацікавлення викликають *лекції з елементами тренінгів*, які передбачають виклад теоретичних положень із залученням студентів до співпраці в межах груп та їхню активність між собою. Під час проведення таких занять основна увага зосереджується на організації спільної діяльності здобувачів вищої освіти, формуванні в них мотиваційно-ціннісних орієнтацій під час розв'язання проблем, пов'язаних з природничою та громадянською освітою та методикою формування відповідних компетентностей учнів.

Прикладами таких лекцій у дослідженні є: «Чи можна використати анабіоз для міжпланетних польотів?» (додаток А.2.2), «Я та інші», «План і карта» (додаток І.1), «Роль медіа у формуванні основ громадянської та соціальної компетентностей в учнів початкової школи».

Наукову значущість у дослідженні становлять *бінарні лекції* з інтегрованим змістом, проведені двома / трьома викладачами, де висвітлюються тема в контексті різних навчальних дисциплін. Важливим при підготовці таких лекцій є вибір теми, де основними є природнича та громадянська освіта і яка характеризується дискусійністю, можливістю висвітлити проблему з точки зору різних наук. Наприклад, теми бінарних занять: «Мінерали. Корисні копалини. Minerals. Rocks» («Основи природознавства та громадянської освіти», «Іноземна мова»), «Я – Людина», «Я та інші» («Основи природознавства та громадянської освіти», «Математика», «Мистецтво») тощо. Слід зауважити, що у процесі перебігу таких занять реалізуються інтегративний та діяльнісний методологічний підходи, принципи науковості, соціалізації та міждисциплінарності. Приклад бінарного заняття з громадянської освіти, математики, мистецтва із використанням методів розвитку культури демократії, за інструментарієм Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», представлено за покликанням <https://www.youtube.com/watch?v=PID1swVUK8o> (додаток А.1.4)

Під час підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти доцільно застосовувати системи *практичних та семінарських* занять з «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методики викладання природничої освітньої галузі», «Методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі». Їх використання на засадах компетентнісного, інтегративного та середовищного підходів передбачає створення гетерогенних динамічних груп, які

об'єднуються різними способами для виконання завдань заняття. Провідним методами на таких заняттях є інтерактивні з різних груп інтерактивних технологій (кооперативного й колективно-групового навчання (додаток И.2), ситуативного моделювання, опрацювання дискусійних питань) (Застосування, 2011) та методи розвитку культури демократії ((Barret, 2016) та ін.). Ефективність практичних та семінарських занять посилюється використанням освітніх платформ, програм та інтерактивних цифрових застосунків («Moodle», «MozaBook», «Jamboard», «Kahoot!» тощо).

В контексті дослідження наукову цінність становлять форми організації освітнього процесу, який ми проводили на базі музеїв за спрямуванням природничої та громадянської освіти, до яких відносимо: сквінджер-хант, інтерактивні екскурсії, квест-екскурсії та віртуальні екскурсії.

Намагаючись залучати якомога більше відвідувачів із різновікової цільової аудиторії, провадити ефективну просвітницьку діяльність, сучасні музеї застосовують нові форми й методи роботи, зважаючи на швидкі темпи розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зміни в системі освіти, які ми взяли за основу у дослідженні.

Для «популяризації наукових знань на рівні з класичними музейними продуктами – екскурсіями, аудіогідами й путівниками, – необхідним є створення принципово нових інтерактивних навчальних програм. Вони дають змогу в умовах відсутності необхідного достатнього фінансування на масштабну зміну системи експозиціювання натуралій та тотальну інтеграцію високотехнологічних динамічних пристроїв для відображення інформації, створюючи конкурентний сучасний продукт, який був би цікавий різновіковій аудиторії» (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 251). Музейні працівники розробляють низку форм освітньої діяльності: програмні лекції, уроки, квести, ігри для осіб різного віку та різного рівня підготовки відвідувачів. Розробники

ідей музейної педагогіки зазначають, «що для таких заходів часто використовують певні експонати з фондів музею, наприклад, гнізда, яйця та опудала птахів, колекції комах, опудала ссавців, гербарні зразки, іноді спеціально виготовляють макети й муляжі. Тобто процес дослідження музейного матеріалу є не тільки засобом ілюстрації та конкретизації подій, а й джерелом отримання нових знань, розширення наукового світогляду дітей і дорослих» (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 208).

О. Червоненко пропонує класифікацію інтерактивних освітніх форм та методів Національного науково-природничого музею НАН України, що використано для підготовки студентів до реалізації природничої та громадянської освіти в початковій школі (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Класифікація інтерактивних форм роботи в музейному середовищі,
доцільних для підготовки майбутніх учителів початкових класів
до реалізації природничої та громадянської освіти
(за О. Червоненко (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 254–257))**

<i>Форми та методи роботи в музейному середовищі</i>	<i>Значення в процесі роботи</i>
Демонстрація	<p>Лекція, яка не потребує використання експозицій музею, обмежена лише реквізитом для сенсорного дослідження.</p> <p>Дає змогу задовольнити запит на сенсорне дослідження природних та рукотворних об'єктів здобувачами освіти (особливо початкової), виконати дослідницькі завдання, які неможливі в просторі музейної експозиції.</p>
Демонстрація + квест	<p>«Демонстраційна частина, яку проводить керівник, доповнена тематичними квестовими завданнями, що потрібно виконати на території музейних експозицій.</p> <p>Через різні види діяльності зменшує втому учасників – здобувачів освіти. Такий вид програм ідеальний для докладного різнобічного розкриття теми інтерактивної програми. Варіюючи складність подання матеріалу та квестового завдання, програму адаптують для різновікових груп» (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 254).</p>

Продовження табл. 3.1

<i>Форми та методи роботи в музейному середовищі</i>	<i>Значення в процесі роботи</i>
Демонстрація + екскурсія + квест	Демонстраційна частина в роботі поєднана з короткою екскурсією, яка супроводжувана виконанням тематичних квестових завдань на території музейних експозицій.
Квест	Окрема інтерактивна програма, що передбачає вивчення музейного простору лише у форматі виконання логічних і пошукових завдань. Її активний формат є найкращим для здобувачів освіти, яким не подобаються демонстрації (об'єктів, дослідів тощо) та тривалі екскурсії.
Квест-екскурсія	«Програма поєднує квестову частину й сюжетно чи змістово пов'язану з ним екскурсію. Такий формат дає змогу нівелювати основний недолік квесту – труднощі з розкриттям теми інтерактивної події» (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 256).
Квест – рольова гра	Найбільш оптимальна для учнів 3 – 4 класів початкової школи, поєднує квест та елементи рольової гри. Гравці, використовуючи задалегідь підготовлені картки, виконують поставлені завдання. Такий формат більш гнучкий у поданні матеріалу та розкритті теми, ніж класичний квест.
Скавінджер-хант	Найбільш доречний для організації самостійної роботи здобувачів освіти середнього й старшого віку. «Неперсональна інтерпретативна програма, що складається з квестових завдань, які учасники виконують самостійно, без залучення музейного працівника. Це ідеальний формат для відвідувачів, які прагнуть досліджувати території музею без екскурсовода та компанії відвідувачів. Залучення музейних експонатів і супровідного тексту дає змогу повно розкривати теми» (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 257).

Основні положення моделі музейного середовища та описані в таблиці 3.1 форми роботи залучено в процесі підготовки студентів до професійної діяльності загалом і до реалізації природничої та громадянської освіти зокрема, у межах освітніх компонентів і польової практики. Досвід проведення таких занять представлений за покликанням: <https://youtu.be/ТОр3bqIПрg>.

Методика використання засобів музейної педагогіки для формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти передбачає три етапи роботи в музейному середовищі: підготовчий, або загальноінформаційний (через анонси, підготовку

інформації про експонати, які передбачені для вивчення програмою з курсу «Я досліджую світ», зустрічі зі співробітниками); основний (залучення студентства до організації та проведення екскурсії в музей, формування мотивації для його відвідування, уміння розуміти й оцінювати науковий і виховний контекст музейних експонатів для формування природничо-наукової картини світу в молодших школярів); завершальний (проведення післяекскурсійної роботи, виготовлення методичних папок, презентацій про значення побачених музейних експонатів для реалізації завдань природничої й громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі) (Васютіна, 2015b).

З опорою на досвід фахівців музейної педагогіки з організації занять із дорослими відвідувачами, було обрано провідні форми роботи в музеях. Їх характеристика та тематика занять представлені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Форми підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти у музейному середовищі

<i>Освітній/і компонент/и, у межах якого/их формується готовність до означеної діяльності</i> <i>Тема заняття в музейному середовищі</i>	<i>Форми та методи проведення заняття в музеї</i> <i>(за класифікацією інтерактивних освітніх програм Національного науково-природничого музею НАН України)</i>
Основи природознавства та громадянської освіти + іноземна мова. Інтегроване заняття «Мінерали. Гірські породи / Minerals. Rocks».	Скавінджер-хант. Квест-екскурсія.
Основи природознавства та громадянської освіти. Теми занять: «Оболонки Землі», «Будова вегетативних та генеративних органів рослин», «Рослини природних зон України», «Різноманітність тварин», «Краєзнавча робота в початковій школі».	Скавінджер-хант. Інтерактивна екскурсія. Квест-екскурсія.
Основи природознавства та громадянської освіти. Теми занять: «Екологія і географія рослин», «Різноманітність тварин», «Краєзнавча робота в початковій школі». Методика вивчення природничої освітньої галузі. Методика вивчення громадянської та історичної освітньої галузі. Теми занять: «Організаційні форми навчання та форми організації навчальної діяльності учнів. Підготовка вчителя до уроків із природничим змістом», «Організація та методика проведення інтегрованого уроку з курсу «Я досліджую світ».	Демонстрація + екскурсія + квест. Скавінджер-хант. Інтерактивна екскурсія.

Продовження табл. 3.2

<p><i>Освітній/і компонент/и, у межах якого/их формується готовність до означеної діяльності</i></p> <p><i>Тема заняття в музейному середовищі</i></p>	<p><i>Форми та методи проведення заняття в музеї (за класифікацією інтерактивних освітніх програм Національного науково-природничого музею НАН України)</i></p>
<p>Методика вивчення природничої освітньої галузі. Методика вивчення громадянської та історичної освітньої галузі. Тема заняття «Методика організації та проведення екскурсій у початковій школі».</p>	<p>Скавінджер-хант. Квест – рольова гра.</p>
<p>Методика вивчення природничої освітньої галузі. Методика вивчення громадянської та історичної освітньої галузі. Теми занять: «Організація проєктної діяльності учнів початкових класів», «Методика організації та проведення екскурсій у початковій школі», «Обладнання та наочні посібники природничого спрямування», «Організація дослідницької діяльності учнів природничого спрямування», «Організація роботи учнів над навчальними проєктами з природничим змістом».</p>	<p>Скавінджер-хант. Інтерактивна екскурсія. Квест-екскурсія.</p>

Згідно з таблицею 3.2, серед основних форм роботи зі студентами в музейному середовищі вибрані такі: квест-екскурсія (поєднання лекції із завданнями для роботи в парах / групах) (додаток И.3), скавінджер-хант (організація самостійної роботи, без працівника музею) (додаток И.4), інтерактивна екскурсія (сенсорне дослідження музейних експонатів, фізичних демонстрацій чи хімічних дослідів, з індивідуальним пакетом завдань); методом – квест-рольова гра (самостійна підготовка студентами доповіді за змістом музейних експонатів, організація групової роботи з однокласниками).

У процесі підготовки заняття на базі музею важливо дотримуватись усіх етапів роботи в музейному середовищі. Наприклад, організовуючи заняття «Мінерали. Гірські породи / Minerals. Rocks», на підготовчому етапі студенти-викладачі самостійно опрацьовують інформацію зі стендів, експонатів відділу, аналізують зібраний матеріал через призму застосування в роботі вчителя початкових класів, створюють завдання для самостійної роботи студентів, які працюватимуть у форматі скавінджер-ханту, перекладають конспект свого

виступу англійською мовою. На основному етапі потік поділяють на 2 групи, де з однією проводять квест-екскурсію українською й англійською мовами, а інша – виконує отримані на картці завдання. Завершальний етап традиційно проводять двічі: підбиття підсумків на власне екскурсії в музеї та після виконання самостійних завдань у межах постекскурсійної роботи. Тематика завдань для скавінджер-ханту зумовлена експозиційними експонатами. Наприклад, «Гірські породи – сировина для будівельної / металургійної / хімічної промисловості». Результати самостійно виконаних завдань представляють у вигляді презентацій (чи іншим способом на вибір студентів), про них інформують на наступних аудиторних заняттях. Авторський досвід організації таких занять у музейному середовищі викладений за покликаннями: https://youtu.be/L0_H6YP9X8k; https://youtu.be/Bed-ACf9Z_w; <https://youtu.be/1k33SR-6Xp4>.

Окреме місце посідають форми підготовки студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у виставкових центрах, що міксують класичний музей і сучасний інтерактивний простір. Прикладом такої діяльності слугує проведення занять у межах дисципліни «Основи природознавства та суспільствознавства» на виставці «Україна WOW?», що розпочала свою роботу на базі Музею залізничного транспорту. Мета виставки – «переконати громадськість у тому, наскільки приваблива Україна («вау»), ознайомити з її географією, промисловістю, історією, культурою за допомогою безлічі інсталяцій, VR та інтерактивів. Під час виставки можна було побачити унікальні експонати, зібрані з усієї України – від останнього автопортрета Казимира Малевича до скульптур Олександра Архипенка; озвучити мультфільми про видатних українців і подивитися, як наживо виготовляють унікальні українські гобелени. Принцип подання матеріалу доволі цікавий: «Знайомтеся з Україною

так, ніби подорожуєте разом із нею потягом» (Бітаєв, Довгий, & Топузов, 2020, с. 182).

Описаний приклад влучно демонструє вияв музейної педагогіки як елемента «відкритої освіти». Р. Патер (R. Pater) стверджує, що «музей – це не лише місце збирання предметів, дослідження, створення колекцій та забезпечення їх функційності, а насамперед – місце зустрічей, циклічних подій, діалогу, розваги, критичних роздумів, формування нових поглядів на реальність» (Pater, 2017). На нашу думку, роботу зі студентами у виставково-музейному середовищі доцільно проводити через скавінджер-хант, який передбачає організацію самостійної діяльності індивідуально чи в групах (додаток И.5).

Такий вид роботи являє собою інтерпретативну програму, що складається з квестових завдань (за тематикою експозицій), які учасники виконують самостійно, без допомоги співробітників виставки. Цей формат особливо цінний, оскільки дає змогу дослідити різні напрями, які популяризують державу через використання музейних експонатів та супровідного тексту, а також допомагає відмовитися від стереотипних аудиторних занять з усними виступами.

Тематика завдань для груп студентів синхронізована з матеріалом, представленим на експозиціях: історія української державності, природні скарби й чудеса України, релігія, мистецтво (музичне, театральне, літературне, кіно), архітектурні скарби України та інші. Особливості проведення занять на інтерактивній виставці «Україна WOW» унаочнено за покликаннями: <https://youtu.be/QBPj4XUea5w>; <https://youtu.be/3Scr18HWMSg>. Організована робота являла собою короткотривале проектне завдання, яке студенти виконували в зручний для них спосіб та з довільною формою презентації результатів.

Крім інтерактивних виставок, чільне місце в підготовці майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти займає така форма як *віртуальна екскурсія*. Дослідники музейної педагогіки стверджують, що осучаснення музейних просторів відбувається через використання високотехнологічних пристроїв, упровадження цифрових рішень, які «здатні збільшувати рівень інтерактивності та взаємодії (штучний інтелект, віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), а також допомагають досліджувати поведінку гостей музею тощо. Музеї та центри науки посилили свою віртуальну присутність у мережі Інтернет, формуючи новий простір комунікації з відвідувачами.

Віртуальні екскурсії – одна з провідних форм музейної педагогіки. Такі екскурсії не менш дієві, ніж реальні. Збагачення процесу викладання освітніх компонентів, що готують студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, формами й методами музейної педагогіки сприяє закріпленню інтеграційних зв'язків, розширенню світогляду здобувачів вищої освіти, формуванню тезаурусу майбутніх учителів початкової школи, підвищенню їхньої пізнавальної активності та інтересу до навчання, заохочує до самоосвіти. За таких умов студенти працюють на заняттях не з примусу, а з власного інтересу й бажання, що є важливим стимулом формування їхніх мотиваційно-ціннісних орієнтацій.

У контексті аналізу можливостей використання майбутніми вчителями початкової школи віртуальних екскурсій музеями світу в професійній діяльності, зокрема для ефективної реалізації змісту природничої та громадянської освіти, досліджено функціонал додатка «Google Arts and Culture (Google)» для навчання молодших школярів, що створений компанією «Google» у 2011 році. Додаток пропонує ознайомлення із зображеннями експонатів та інтер'єром музеїв чи галерей, що розташовані в різних країнах світу. Сервіс постійно вдосконалюють,

розширюють списки музеїв-партнерів, пропонуючи більш детальні зображення експонатів. Платформа «Google Arts&Culture» дає змогу відвідувати найвідоміші музеї світу та створює вагому методичну підготовку майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (додаток Ж.3.2) (Васютіна, 2020а).

Як засвідчує досвід автора, упровадження в освітньому процесі закладу вищої освіти систематичних занять різних форм (інтерактивних, квест-екскурсій, віртуальних екскурсій, скавінджер-хантів тощо) на базі музеїв та виставок різної спрямованості певного регіону унаочнює, демонструє різнобарв'я природного світу, розвиток і становлення країни, утілення певних досягнень суспільства в технічному розвитку, мистецтві тощо. Описана форма освітнього процесу робить знання більш доступними для сприймання, а отже, такими, що краще засвоювані студентами. В контексті дослідження такі форми роботи на базі музеїв найбільше реалізують системний, аксіологічний, діяльнісний, середовищний (соціальний, дидактичний, просторово-предметний) та компетентнісний методологічний підходи авторської концепції і сприяють стимулюванню мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи.

Провідними методами, з-поміж інших підходів до їх класифікації, було обрано групи методів на основі самостійної пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти: пояснювально-ілюстративні (розповідь, бесіда, пояснення, демонстрація, ілюстрація тощо), репродуктивні, частково-пошукові (ділові та рольові ігри), проблемні (розв'язання конкретних ситуацій, дискусії), дослідницькі (виконання творчих завдань, розробка і моделювання уроків, виконання проектних робіт). Вказані методи тісно переплітались з групою методів, описаних на основі джерела передачі й характеру сприйняття інформації: словесними (розповідь з елементами бесіди, інструктаж, пояснення,

бесіда (підготовча, пояснювальна, контрольна-оцінна), дискусія, робота з книгою), наочними (ілюстрування, демонстрування), практичними (досліди, різні види вправ, практичні роботи).

Ефективність авторської концепції посилювалась поєднанням вказаних груп методів з інтерактивними, які забезпечували активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу під час вивчення освітніх компонентів, пов'язаних зі змістом природничої та громадянської освіти. Такі методи активізують сприйняття інформації на заняттях, орієнтують викладача на виявлення унікальних особистісних якостей студентів, особливо на перших курсах. У ході дослідження перевагу надано таким інтерактивним методам:

– із різних груп інтерактивних технологій (за класифікацією О. Пометун та О. Пироженко): навчання в парах, ротаційні (змінювані) трійки, «Карусель»; «Незакінчені речення», «Мозковий штурм», розігрування ситуацій за ролями («рольова гра», «програвання сценки»); метод «Прес», «вибери позицію», «Інсценізація», «4 кути», «Інтерактивна дискусія»;

– методам розвитку культури демократії з доробку міжнародних партнерів ((Barret, 2016) та ін.) у межах міжнародних проєктів – Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії» (2018 – 2021 рр.): «Світове кафе», «Індивідуальний герб», «Водій і машина», «Китайські палички», «Клубок», «Що буде, якщо..?», «Перегони на повітряних кулях», «Візуалізація прав людини», «Букет», «Парні картки», «Серветка» та ін.

На заняттях доцільно систематично застосовувати методи розвитку критичного мислення: «Передбачення», «З – Х – Д» («Знаємо – Хочемо дізнатися – Дізналися»), «Кубик Блума», робота в парах і малих групах, робота з

аркушами самооцінювання та взаємооцінювання (після сюжетно-рольової гри «Студент – учитель»).

Для полегшення роботи майбутніх учителів на заняттях, де передбачено моделювання фрагментів уроків, студентам рекомендовано застосовувати вправу «Усе про мене» з елементами драматизації для формування в дітей упевненості в собі, ораторських здібностей, навичок самопрезентації. Суть вправи полягає в тому, щоб створити Я-образ (захоплення, хобі, спорт, досягнення, перемоги, подорожі) на паперовому шаблоні футболки, формату А4 і спробувати себе в ролі дизайнера. Упродовж 30 хвилин школярі можуть заповнювати шаблон футболки малюнками й написами, а потім створити сценарій «показу мод», де кожен із дизайнерів має вийти та показати те, що він створив, і розповісти про себе. Роль учнів традиційно виконували студенти, оскільки моделювання уроків проходить із використанням вправи з групи інтерактивних технологій ситуативного моделювання «Студент – учитель» (Васютіна & Чижевська, 2021, с.450; Петріан, 2018; Розумний, 2019).

Крім того, студентам на вибір запропоновано вправи для формування складників громадянської компетентності у здобувачів освіти 6-7 років. Зокрема, «театралізована вправа «Хвилина слави» буде ефективною для формування в дитини уявлення про свою унікальність і неповторність. Сюжет вправи: «Уявіть, що десь у світі проходить конкурс на найцікавішу дитину планети Земля, ви всі є його учасниками. Кожен із вас має розповісти, у чому ваша унікальність, що ви вмієте такого, чого не вміють інші. Потім необхідно продемонструвати свої унікальні здібності» (Васютіна & Чижевська, 2021, с. 450; Петріан, 2018). Для формування комунікативних навичок, уміння працювати в команді доцільно виконати вправи «Метелики», «Рукавички», «Новорічні чобітки святого Миколая» із подальшою театралізацією. Наприклад, кожна пара учасників отримує два однакові шаблони, формату А4. Потрібно

домовитися, придумати разом і створити візерунки метеликам або дизайн рукавичкам та чобіткам Святому Миколаю. Основна умова: кожен учасник працює над своєю частиною, але наприкінці пара має бути абсолютно однаковою. Після завершення роботи над дизайном речей створюють сюжет до свята, де використовують ці вироби, театралізуючи дійство (Васютіна&Чижевська, 2021, с. 450; Петріан, 2018).

У процесі підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту громадянської освіти вагоме місце посідає підготовка до формування емоційної компетентності здобувачів освіти. У цьому випадку рекомендовано використовувати вправу «Малюнок страху» за мотивами казки з елементами інсценізації. «За сюжетом вправи дітям розповідають казку: «У печері жив був страх. Усі його боялися, і ніхто не хотів із ним грати. Сумно й нудно стало страху самому, вирішив він піти по світу, пошукати собі друзів. Але нікого не знайшов, тому що всі ховалися від нього. Заплюште очі та спробуйте уявити, який страх жив у тій печері?». Завдання: 1. Намалюйте страх, який ви уявили. Назвіть його. Хто / що це? Чому він страшний? А ти його боїшся? Чому? Його можна перемогти? Як? 2. Що ви хочете зробити зі страхом? (порвати, викинути, перетворити на щось смішне, домалювати, прикрасити малюнок, щоб він став добрим і милішим, свій варіант) (Петріан, 2018). Завершує вправу інсценізація «Як я поборов / поборолася страху» із використанням своїх малюнків та обговоренням логіки вчинків дійових осіб» (Васютіна & Чижевська, 2021, с. 450).

Слід зазначити, що доцільність кожної з класифікацій методів, яка є у сучасному просторі, визначається з точки зору її практичного використання під час підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Таким чином, у контексті дослідження *методи* підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти тлумачимо як упорядковані способи діяльності здобувачів вищої освіти та викладача, що характеризується інтерактивністю та сприяють формуванню їх готовності до означеної діяльності.

Для реалізації мети і завдань наукового пошуку у дослідженні використано інтерактивні, проєктні технології, технології контекстного навчання, інформаційно-комунікативні технології. Зупинимось на них детальніше.

Обґрунтування ефективності використання *інтерактивних* технологій знаходимо у працях Р. Гуревича, М. Кадемії та Л. Шевченко (Гуревич, 2013), І. Дичківської (Дичківська, 2004), О. Комар (Комар, 2002; 2011), О. Пометун і Л. Пироженко (Пометун, & Пироженко, 2002), І. Прокопенка (Педагогічні, 2018), М. Фіцули (Фіцула, 2006) та інших дослідників.

У дослідженні основоположним став підхід до класифікації інтерактивних технологій О. Пометун і Л. Пироженко на технології кооперативного навчання; колективно-групового навчання; ситуативного моделювання; опрацювання дискусійних питань, які ми використали в підготовці майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Із групи інтерактивних технологій кооперативного навчання вибрано роботу в малих групах. У ході заняття студенти об'єднувалися в малі групи (від 3 (оптимально) до 5 осіб), самостійно розподіляли між собою ролі й отримували завдання та інструкцію щодо його виконання. Після заслуховування теоретичної інформації кожна група одержувала завдання: навести приклад вияву складника компетентності в програмі з курсу «Я досліджую світ», назвати орієнтовні теми уроків, які забезпечують її формування в учнів, використовувані методи та прийоми.

Серед технологій колективно-групового навчання (передбачають одночасну спільну роботу всієї академічної групи) вибрано кілька, наприклад, обговорення проблеми в загальному колі. Зокрема, для дискусії в академічній групі запропоновано таке питання: реальний стан формування природничої компетентності в практиці сучасної початкової школи; стан використання інтерактивних технологій як засобу її формування в учнів. Вправу «Незакінчені речення» варто поєднувати з «Мікрофоном». Студенти мали закінчувати свій виступ реченням: «Причинами недостатнього формування в учнів усіх складників природничої компетентності є...».

Студентський колектив виявив зацікавлення вправою «Мозковий штурм». Наприклад, викладач повідомляв проблемне запитання: «Які інтерактивні технології ви вважаєте найбільш ефективними для підвищення рівня сформованості в учнів природознавчої та громадянської компетентностей?». У ході цієї роботи майбутні вчителі висловлювали ідеї, які записували на великому аркуші паперу в порядку їх виголошення без зауважень, не оминаючи жодної. Наприкінці заняття учасники обговорювали, оцінювали, прогнозували реальні можливості втілення ідей у практику роботи школи I ступеня.

Беззаперечну цінність засвідчили методи з групи технологій ситуативного моделювання (побудова навчального процесу через включення студента до гри (передусім ігрове моделювання педагогічних явищ)), зокрема розігрування ситуацій за ролями («рольова гра «Студент-учитель»). У контексті аналізованої теми передбачено такі етапи її проведення: формулювання проблеми, яку буде ілюструвати рольова гра (які складники природничої та громадянської компетентностей формує в учнів студент-учитель під час моделювання уроку, які методи та прийоми він застосовує); спільний розподіл ролей учнів із різними рівнями пізнавальних можливостей і навчальних досягнень; хронологічний

контроль за діями учасників. Роль викладача полягала у виконанні функцій координатора та тренера.

Із групи технологій опрацювання дискусійних питань (широке публічне обговорення спірного питання) застосовано «Неперервну шкалу думок». У контексті використання цього інтерактивного методу вибрано дискусійну проблему, що формулювали після кожного змодельованого уроку: «Ефективність використання вибраного інтерактивного методу для розвитку сформованості складників природничої та громадянської компетентностей учнів у змісті уроку». Студенти, послуговуючись схемою аналізу уроку, висловлювали свої міркування; кожен позицію обговорювали ґрунтовно, детально, аргументовано. Особливу увагу звертали на протилежні позиції й рекомендації щодо змісту уроку та методики його проведення.

Приклади використання інтерактивних методів до формування складників природничої та громадянської компетентностей в учнів засвідчено в додатку К.1.

У зв'язку з упровадженням дистанційного навчання особливу увагу нині звертають на інноваційні форми й засоби організації освітнього процесу в закладі вищої освіти. Найбільш ефективними для підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти засобом інтерактивних технологій стали додатки «Google Meet» і «Jamboard». Наприклад, у межах теми «Методи і прийоми навчання учнів» студенти мали дібрати вправи з різних груп інтерактивних технологій до конкретної проблеми, щоб формувати складники природничої та громадянської компетентності учнів. Незважаючи на дистанційну форму проведення, організована динамічна робота в «Jamboard» через вправу «Світове кафе». Кожне кафе мало назву за групою інтерактивних технологій: кооперативного навчання, колективно-групового навчання, ситуативного моделювання, опрацювання дискусійних питань додаток І.7). Для досягнення

більшої ефективності студентів докладно ознайомлено з методами, що належить до різних груп інтерактивних технологій

Власникам потрібно було вибрати тему уроку, дібрати методи із заданої групи інтерактивних технологій, коротко схарактеризувати їх, підготувати орієнтовний опис їх застосування на різних етапах уроку, доповнити фотоілюстраціями, QR-кодами відеоматеріалів тощо. Відео заняття з теми представлено за покликанням <https://youtu.be/Izin03vJC8o>.

Теоретичні засади *проектної технології* широко обґрунтовані та висвітлені у працях таких дослідників як: І. Дичківської (Дичківська, 2004), С. Дубяги (Дубяга, 2015) О. Пехоти, А. Кіктенко, О. Любарської (Пехота, Кіктенко, & Любарська, 2001), І. Прокопенка (Педагогічні, 2018), М. Фіцули (Фіцула, 2006) та інших вчених.

Студіюючи доробок вказаних дослідників, встановлено, що проектна технологія на сучасному етапі розвитку вищої освіти втілювалась у проектну систему організації навчання, за якої майбутні вчителі початкової школи оволодівають важливими знаннями та відповідними вміннями під час реалізації завдань-проектів, які мають характер навчальних або навчально-методичних. Така діяльність студентів має певні етапи (підготовчий, дослідницький та підсумковий), які реалізуються в процесі вивчення освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання освітньої галузі «Громадянська та історична»».

На підготовчому етапі, здобувачі вищої освіти обирають тему, об'єднуються в групи (пари), якщо він не індивідуальний, визначають кінцевий результат. На дослідницькому етапі учасники збирають потрібну інформацію, втілюють її у прогнозований результат. Заключний етап передбачає виступ-презентацію за результатами проекту, самоаналіз, відповіді на запитання слухачів. Ефективність використання проектної технології залежить від дотримання принципу свідомості,

за якого студент буде чітко усвідомлювати можливості застосування проєкту у майбутній професійній діяльності. Темами навчальних проєктів обрано такі: «Місцевий, поясний і літній час. Лінія зміни дат. Календар», «Форми рельєфу Землі», «Ендогенні процеси рельєфоутворення», «Екзогенні процеси рельєфоутворення», «Розподіл світла й тепла на Землі. Світлові та теплові пояси», «Значення повітря, води, ґрунту в природі та господарській діяльності людини. Заходи з їх охорони», «Мистецтво України», «Архітектурні скарби України», «Економіка України», «Спортивні досягнення українців» та інші («Основи природознавства та громадянської освіти»).

Тематика навчально-методичних проєктів визначається потребою у їх професійній спрямованості, забезпеченні зв'язку з майбутньою професійною діяльністю, що дозволить відчувати реальні умови роботи вчителя початкових класів. У контексті дослідження, такі проєкти виконувались на «Методиці викладання природничої освітньої галузі» та «Методиці викладання освітньої галузі «Громадянська та історична» і мали відповідну тематику: «Моделювання як один із провідних методів навчання учнів у курсі «ЯДС», «Особливості використання інтерактивних зошитів та інших додатків у курсі «ЯДС», «Проєктні роботи учнів за змістом природничої та громадянської освіти в курсі «ЯДС», «Методика вивчення теми «Атмосфера та метеорологічні явища, властивості повітря», «Групова й парна робота як провідні форми навчання учнів природничої та громадянської освіти», «Особливості використання інтерактивних технологій на уроках «ЯДС», «Методика вивчення розділу «Материка і океани Землі», «Зміст і методика вивчення теми «Тіло людини та її здоров'я», «Особливості вивчення теми «Всесвіт. Земля – планета Сонячної системи», «Методика вивчення теми «Гірські породи. Корисні копалини», «Лепбук як засіб організації вивчення матеріалу за змістом природничої та громадянської освіти в курсі «Я досліджую світ» та інші.

Як засвідчили одержані результати, використання проєктної технології навчання сприяло формуванню у майбутніх учителів початкової школи дослідницьких умінь (операційно-діяльнісні, діагностично-прогностичні, організаційно-управлінські) щодо реалізації змісту природничої і громадянської освіти у межах освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання освітньої галузі «Громадянська та історична».

Важливу роль у підготовці майбутніх учителів відіграє *технологія контекстного навчання*, в якому за допомогою традиційних та нових форм, методів та засобів моделюється предметний зміст майбутньої професійної діяльності і відбувається перехід навчальної діяльності в професійну. Головним складником контекстного навчання є предметні завдання (Г. Костюк, Г. Балл (Костюк, & Балл, 1977), Т. Бондаренко (Бондаренко, 2021), В. Желанова (Желанова, 2018) та ін. Ці завдання є доступними, інтерактивними, інформативними, передбачають особисту, процесуальну й ситуаційну зіставленість, мають характер проблемної ситуації, яка вирізняється суперечностями й невизначеностями, що містить орієнтації на мету, терміни виконання, очікуваний результат.

У процесі дослідження використано організаційні форми контекстного навчання, охарактеризовані В. Желановою: неімітаційні (лекційні / практичні заняття контекстного типу) та імітаційні (ділова / рольова гра) (Желанова, 2018). До прикладу, лекція контекстного типу з «Основ природознавства та громадянської освіти» була «Всесвіт і Сонячна система. Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів?», яка передбачала постановку відповідного проблемного запитання «Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів з точки зору біології та медицини / релігії / демократії і прав людини / фізики та астрономії?». Оскільки при контекстному

навчанні перевага надається колективним формам роботи, то для виконання було обрано метод «Світове кафе», після «відвідування» якого власники виступали із результатами колективних обговорень. Детальне висвітлення заняття у додатках А.2.2, Г.1.

Щодо імітаційних форм організації контекстного навчання, то ця технологія ґрунтується на методах, які забезпечують моделювання середовища, певної ситуації з професійної діяльності майбутнього вчителя початкових класів, де студент має можливість опанувати знання у процесі їх імітації (ігрової і неігрової). У контексті дослідження це низка рольових ігор «Студент-вчитель», які використовувались на «Методиці викладання природничої освітньої галузі» та «Методиці викладання освітньої галузі «Громадянська та історична». Темі занять, де студенти моделюють фрагменти уроків такі: «Організація та методика проведення уроків з природничим змістом різних типів», «Організація та методика проведення інтегрованого уроку з курсу «Я досліджую світ», «Організація та методика проведення екскурсії в природу», «Методика формування уявлень та понять з теми «Я – українець», «Методика формування уявлень та понять з теми «Я – європеєць»» та інші. Використання театралізованих вправ (за мотивами казок) у фахових методиках («Усе про мене», «Хвилина слави», «Метелики», «Імо лимон», «Сердитий», «Щасливий» та ін.) з елементами інсценізації сприяло розвитку творчих здібностей студентів, образного мислення, креативності, лідерських якостей тощо.

Крім фрагментів уроків, відбуваються моделювання екскурсій, позакласних заходів з молодшими школярами. Особливості організації таких імітаційних ігрових форм контекстного навчання укладено в підрозділі 3.2.3.

Таким чином, використання технології контекстного навчання у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти забезпечує: зміщення акцентів із викладацької діяльності

педагога вищої школи на пізнавальну діяльність студента, стимулювання його активності, діалогової взаємодії; створення відповідного дидактико-просторового середовища, яке моделює цілісний теоретичний і методичний зміст фахової підготовки студентів, забезпечує трансформацію теоретичних знань у професійно-практичну площину.

Наукову цінність у дослідженні довели *інформаційно-комунікаційні технології*, які витлумачуються дослідниками як сукупність різних методів, способів та алгоритмів збирання, зберігання, оброблення, представлення, передавання, керівництва інформацією та процес комунікації загалом (Гуревич, 2012); «процеси отримання, обробки, збереження інформації, використання, створення навчальних матеріалів за допомогою комп'ютерних засобів і способів їх функціонування, що використовується для реалізації навчальної діяльності» (Прокопенко, 2018, с). У процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти ці технології використовувались з метою підвищення ефективності формування компонентів готовності у комп'ютерному навчальному середовищі.

Провідним інструментом інформаційно-комунікаційних технологій дослідження стала система дистанційного навчання Moodle (модульне об'єктивно-орієнтоване динамічне навчальне середовище), де завантажено повний пакет навчальних до курсів, що забезпечують підготовку майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: робочі програми освітніх компонентів, лекції, навчально-методичні матеріали (Типові освітні програми початкової школи, зразки планів-конспектів уроків, рекомендації з підготовки уроків під час педпрактики тощо), розробки практичних занять (окремо і у вигляді робочих зошитів на друкованій основі), корисні покликання на ресурси до занять, завдання для модульного і підсумкового контролю. Перелік цих курсів та покликання на них представлено у додатку Д.

Суттєве значення у дослідженні має використання програмного комплексу MozaBook, що являє собою інтерактивну презентаційну програму, за допомогою якої можна легко створювати та проводити ефективні уроки. Комплекс спрямований на урізноманітнення занять численними ілюстраціями, анімаційними та творчими проєктами, іншими презентаційними можливостями.

Оперування новітніми цифровими й технічними засобами в підготовці майбутніх учителів до реалізації природничої та громадянської освіти сприятиме формуванню здатності застосовувати опановані компетентності в шкільній практиці. Цифрові ресурси «Mozaik» і «MozaBook» мають потужні дидактичні можливості для формування в учнів складників природничої та громадянської компетентностей (знань та їх критичного розуміння, умінь і навичок, ставлень, цінностей).

Як зазначено на інформаційних ресурсах виробників, «Mozaik Education» – компанія, що розробляє програмне забезпечення для проведення уроків. У її арсеналі, крім програмного забезпечення, що постійно оновлюють, наявні інтерактивні 3D, відео, аудіо, освітні програми для задоволення потреб Міністерства освіти і науки, викладачів, студентів і видавців у всьому світі. Платформа охоплює широкий спектр матеріалів – від інтерактивних цифрових підручників до повного презентаційного програмного забезпечення для інтерактивних дошок, комп'ютерів і планшетів (UA Електронне, 2019).

У підготовці майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти застосовано низку структурних елементів. «MozaWeb» – частина освітньої системи «MozaLearn», призначена для навчання та підготовки вдома. Здобувач освіти зможе відкривати й переглядати цифрові підручники, відтворювати пов'язаний із темою інтерактивний вміст (3D-сцени, освітні відео, аудіофайли, завдання). За цим ресурсом студенти навчалися основ природознавства. Для користування викладено більше ніж 1200 3D-сцен, кілька

сотень освітніх відео, програми й ігри, призначені для розвитку навичок, проведення дослідів та ілюстрування, що доступні в «mozaWeb» і на «mozaBook».

Функційно зручним у процесі вивчення студентами природознавства є додаток «Lab Camera» – веб-камера, що візуалізує досягнення в природничих науках, реєструє дані, допомагаючи студентам і викладачам проводити наукові спостереження й вимірювання за допомогою комп'ютера.

Побудова навчання студентів спеціальності «Початкова освіта» у закладах вищої освіти за допомогою описаних ресурсів дає змогу поглибити й розширити зміст освітніх компонентів нормативного та варіативного складників навчальних планів, що посилює практичну підготовку студентів. Наприклад, у межах дисципліни «Основи природознавства та громадянської освіти» заняття доповнені демонстрацією відео, аудіо, 3D-моделями (розвиток квіткової рослини, поведінка вимерлих істот, виверження вулкану тощо), що сховане від очей або відтерміноване в часі. Викладаючи «Історію української державності», за допомогою 3D-моделей ознайомлюють із давніми й сучасними знаряддями праці та механізмами, проводять екскурсії в минулі століття, розповідають про таємниці людського тіла, демонструючи основи анатомії, фізіології дітей, генетики й валеології. Усі 3D-моделі мають зрозумілий користувацький інтерфейс, вони динамічні, їх можна обертати та збільшувати, вони насичені анімацією й голосовим супроводом (Васютіна, 2020є).

Для кращого розуміння змісту основ природознавства студентами в освітньому процесі використано версію «mozaBook STUDENT Pack». Створено навчально-методичний посібник «Основи землезнавства з програмним засобом MozaBook» (Васютіна & Косик, 2021), запропонований у вільному доступі для здобувачів освіти в дистанційному курсі в системі «Moodle» (<https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4520>). У додатку И.8

продемонстровано приклади елементів із програмного засобу, що описаний у посібнику (додаток И.8).

Особливу увагу звернено на вивчення студентами тих тем, які найбільше подобаються учням початкової школи, зокрема про Всесвіт і Землю як планету. Для посилення підготовки до реалізації природничого змісту в професійній діяльності, зміст посібника доповнений матеріалом із досліджуваного програмного засобу (додаток И.8).

Більш широко дидактичні можливості «MozaBook» використано на семінарських заняттях. Зокрема, за допомогою цих інструментів студенти виконують проєктні роботи, проходять тестування (табл. 3.3) тощо.

Таблиця 3.3

Приклади застосування програмного засобу «MozaBook» в освітньому компоненті «Основи природознавства та громадянської освіти» (із 2021 / 2022 н. р. «Основи природознавства та екології»)

<i>Тема заняття</i>	<i>Завдання з програмним засобом «MozaBook»</i>
Всесвіт і Сонячна система	<p>Завдання 2 (практична частина). Дати відповіді на тестові запитання до теми заняття через електронний застосунок «MozaBook».</p> <p>Завдання 4. Квест «Сонячна система» на порталі «Всеосвіта»</p>
Земля як планета	<p>Завдання 2 (теоретико-практична частина). Підготувати проєктні роботи з програмним засобом «MozaBook» у вигляді короткого відеоролика за однією з тем.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Місцевий, поясний і літній час. Лінія зміни дат. Календар. 2. Мінерали, гірські породи. Корисні копалини. 3. Форми рельєфу Землі. 4. Ендогенні процеси рельєфоутворення. 5. Екзогенні процеси рельєфоутворення. 6. Розподіл світла і тепла на Землі. Світлові й теплові пояси. 7. Повітряні маси і фронти. Циклони й антициклони. 8. Утворення опадів, їхні види. Поняття про погоду. Типи погоди. 9. Значення повітря, води, ґрунту в природі та господарській діяльності людини. Заходи з їх охорони. <p>Завдання 2 (практична частина). Тестування за темою заняття з використанням «Mozabook».</p>

Продовження табл. 3.3.

Тема заняття	Завдання з програмним засобом «MozaBook»
Материки та океани Землі	Завдання 2. Створити проєкт-опис материка або океану, використовуючи програмний засіб «Mozabook» (за планом характеристики С. Коберника).
Наша Батьківщина – Україна	Завдання 2 (підготовча частина). Використовуючи програмний засіб «MozaBook», підготувати фото та відеоматеріали до поданих тем. 1. Україна на карті світу. 2. Карти України (адміністративна, кліматична, природних зон). 3. Рельєф України. 4. Гірські породи та корисні копалини на території України. 5. Водні ресурси України. 6. Ґрунти України. 7. Природні зони України. 8. Природно-заповідний фонд України. Завантажити їх на Google-диск і надати доступ для групи. У разі неможливості завантаження, створити QR-код на сторінку в інтернеті.

У процесі підготовки студентів до реалізації природничої та громадянської освіти варто апелювати до фахових методик за двома типовими освітніми програмами, до яких розроблено численну кількість підручників і супровідне методичне забезпечення. У цьому зв'язку постає питання про авторське бачення щодо розміщення того чи того природничого матеріалу в рукописі, стосовно його обсягу, часу вивчення та ін. Готуючи студентів до професійної діяльності, викладач має наголосити, що вчитель за потреби може доповнити свій урок у межах академічної свободи, зокрема, і цим цифровим ресурсом. Це стає можливим через доповнення вмісту підручника необхідними медіа та завданнями одразу в «MozaBook» (після додавання в pdf-форматі до цифрового уроку).

Необхідно на конкретних прикладах ознайомлювати студентів із практичними можливостями цього програмного засобу. Нижче подано приклад опрацювання природничого складника шкільного курсу «Я досліджую світ»

через ідею з модернізації змісту за допомогою програмного комплексу «MozaBook» (Васютіна & Поліщук, 2021) (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Дидактичні можливості програмного комплексу «MozaBook»
для модернізації природничого складника інтегрованого курсу
«Я досліджую світ» у початковій школі (для опрацювання студентами
на фахових методиках)**

<i>Орієнтовні природничі поняття курсу «Я досліджую світ», у ході формування яких варто використовувати комплекс</i>	<i>Назва інструменту в «MozaBook»</i>
Рельєф, план і карта, ліси, рослинний і тваринний світ, свійські тварини, утворення хмар та опадів, пори року, погода, корисні копалини, парки, заповідники, вода, атмосфера та ін.	Відео й зображення.
Всесвіт, висотна поясисть, цікаві географічні факти, річки, формування рельєфу, океанічні шари, вулканізм, забруднення, місцеві вітри, смерч, айсберги, типи ґрунтів, ландшафт, кругообіг води в природі, зміна пір року, утворення опадів, підземні води, вітри, парниковий ефект та ін. Комплекс допомагає всебічно вивчити матеріал, зокрема в тривимірному форматі. Можливо автоматично створити тести майже до кожної 3D-сцени.	3D-сцени та 3D-фото, NASA-фото, Сонячна система, Земна куля.
Різноманітність живих організмів. Розробники подають зображення, яке можна переглянути (наче під мікроскопом) у реальному вигляді.	Мікроскоп.
Різні види карт за призначенням.	Інтерактивні карти.
У межах усіх тем уроків із курсу «Я досліджую світ» можна використовувати цей інструмент.	Тести.

Крім інтегрованого курсу «Я досліджую світ», ресурс варто застосовувати й на інших уроках у початковій школі. У підготовці студентів продемонстровано можливості програмного засобу вже через призму його використання на певних етапах уроків

Розпочинаючи вивчення фахових методик, студенти 2-го курсу отримують завдання пройти безкоштовний вебінар від «EdPro» з особливостей створення власного (учительського) контенту для навчання учнів природничого матеріалу та громадянської освіти. За одержаний сертифікат вони отримують 10 б. за шкалою оцінювання й мають змогу оперувати ресурсом упродовж певного календарного періоду.

На лекційних заняттях із фахових методик здобувачів вищої освіти ознайомлюють із контентом, який пропонує «MozaBook» і який можуть використовувати вчителі у своїй професійній діяльності. Крім останніх підручників із предметів та інтегрованих курсів, програма вміщує також різнотематичні відео: фізика, хімія, біологічні експерименти, природа, документальні й навчальні відеоролики, казки, літературні твори, кінематографічні уривки та інші відеоролики. Публікації можуть також містити вбудовані аудіофайли, малюнки, зображення, пояснювальні ілюстрації та інтерактивні вправи. Учитель, уміло застосовуючи ці інструменти на практиці, здатен ефективно формувати в учнів ключові та предметні компетентності, а також наскрізні вміння (Васютіна, 2020; Mozaik, 2017).

Цінним для педагогів усіх ланок освіти є те, що, окрім убудованих додаткових можливостей, медіабібліотека також дає змогу вставляти в публікації власні матеріали. Наприклад, вивчаючи методику використання сучасних навчальних посібників із курсу «Я досліджую світ» початкової школи, працюють із редактором тестів або інструментами для підготовки власних робочих аркушів, потім вставляють їх у вже завантажені електронні підручники різних авторів та видавництв (як-от на фахових методиках із навчання освітніх галузей «Державного стандарту початкової освіти»). У такий спосіб студентів навчають доповнювати контент уроку відповідно до рівня пізнавальних можливостей учнів класу, а також академічної незалежності.

Учитель має змогу вставляти вибрані інтерактивні елементи 3D анімацій на сторінки навчальних посібників і підручників із різних предметів. Водночас після вставлення ці елементи будуть працювати, як незалежні компоненти без фону чи без обведення (Mozaik, 2017). Описаний вид роботи допомагає майбутнім учителям підготуватися як до роботи з електронними підручниками, так і до дистанційного та змішаного навчання з учнями. Студентам варто

пояснити, як можна використовувати контент «MozaBook» у разі дистанційного засвоєння тем, пов'язаних із громадянською освітою, наприклад: «Видатні постаті» у курсі «Я досліджую світ» (Золотаренко, Клямар & Васютіна, 2021).

Після прослуховування вебінару й отримання сертифіката студенти ознайомлюються з можливостями застосування «MozaBook» на занятті з теми «Обладнання та наочні посібники природничого спрямування» у курсі «Я досліджую світ». Зокрема, працюючи в парах у «Google Meet» у додатку «Jamboard», майбутні вчителі отримують завдання дібрати все можливе наочне обладнання до заданих на фреймах тем («Гірські породи та корисні копалини», «Тіло людини та охорона здоров'я», «Водойми», «Земля – планета Сонячної системи», «Рослини. Різноманітність рослин», «Весняні зміни в житті рослин», «Гори України» тощо). Відео до занять розміщені за покликаннями: <https://youtu.be/TUw4kEvsWUE> та <https://youtu.be/V9TGaDXmSFU>. На занятті доцільно організувати парну роботу, працювати з інтерактивною дошкою, дотримуватися принципів академічної доброчесності (зазначення URL-адрес використаних ресурсів), створювати QR-коди до знайдених відеоматеріалів із теми уроку (додаток И.9).

У контексті методики викладання природничої та громадянської освіти варта уваги опція «Подорож у часі». Інструмент «Машина часу» демонструє відомих людей та історичні фігури в різних виглядах: хронологічному (видатні постаті різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту тощо відображені на часовій шкалі, згруповані за видами діяльності); у вигляді взаємозв'язків (більше ніж 30-40 особистостей представлені на основі критеріїв фільтрації стосовно даних про людину, наприклад, педагоги, чия діяльність пов'язана зі спадщиною Софії Русової). Це унікальний інструментарій для вивчення історичного аспекту розвитку будь-якої дисципліни. На заняттях доречно проводити паралелі з використанням цього методу в «MozaBook» та «Стрічки

часу» у друкованих підручниках із курсу «Я досліджую світ» авторства Т. Воронцової й ін. (Воронцова, 2020).

Програма «MozaBook» пропонує шаблони завдань із різноманітними макетами та структурами. Викладач може створювати текстові завдання або ж використовувати мультимедійний вміст із бібліотеки медіафайлів. За допомогою вибраного шаблону для завдань різних типів (з'єднати стрілками, вибрати правильну відповідь серед запропонованих, знайти відповідь у матеріалах із медіабібліотеки тощо) викладач перевіряє знання студентів, готує до формувального оцінювання в початковій школі. Здатність застосовувати ці можливості «MozaBook» формують у студентів під час сюжетно-рольових ігор «Студент – учитель», де учасники моделюють уроки з курсу «Я досліджую світ» зі змістом природничої та громадянської освіти з одного боку, а з іншого реалізують імітаційні ігрові форми технології контекстного навчання.

Використання в підготовці майбутніх учителів програмного забезпечення «MozaBook» виконує кілька основних дидактичних функцій. Насамперед ідеться про поглиблення рівня оволодіння матеріалом із гуманітарних, природничих і фахових методик («Історії української державності», «Історії педагогіки», «Основ природознавства та громадянської освіти», «Методики навчання освітніх галузей «Природничка», «Громадянська та історична», «Мистецька» тощо) завдяки додатковим відомостям: 3D-сценам, освітнім відео, аудіофайлам до різних завдань; електронним підручникам для початкової школи. «MozaBook» допомагає реалізувати міжпредметні зв'язки з усіх дисциплін, що забезпечують підготовку студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Початкова освіта». Ресурс сприяє вдосконаленню навичок пізнавальної, практичної, дослідницької діяльності, зокрема тих, які є базовими для подальших наукових пошуків під час написання курсових і магістерських робіт. «MozaBook» розширює інструментарій для

викладача в контролі та оцінюванні досягнень студентів, оптимізує його впровадження в методичний арсенал підготовки майбутніх учителів до діяльності в педагогічній практиці.

Слід відзначити ефективність застосування Moodle і «MozaBook» у організації самостійної роботи студентів, її активізації. Розміщені матеріали на дистанційних курсах (наприклад, фахові статті автора з проблем методики викладання ОГ «Природнича» та ОГ «Громадянська та історична»), презентації до лекцій, покликання на електронні ресурси тощо, сприяють належній організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти через поглиблення та розширення їхніх знань.

Результати дослідження засвідчили, що інтерактивний програмний комплекс «MozaBook» – один із провідних засобів навчання в закладах освіти, спосіб максимальної індивідуалізації інтересів, нахилів, можливостей і здібностей кожного студента. Цифровий ресурс має більшу варіативність змісту, порівняно з аналогічними сервісами, посилює практичний, проєктивний, дослідницько-експериментальний, регіональний складники професійної підготовки студентів. У такий спосіб може бути нейтралізована суперечність між освітніми інтересами молоді та браком уваги до них у навчальних планах зі спеціальності. Використання цього програмного засобу як частини інформаційно-комунікаційних технологій у процесі підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти – дієва частина авторської концепції.

Таким чином, четверта педагогічна умова передбачала *використання інноваційних форм, інтерактивних методів та технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої і громадянської освіти*. Реалізація цієї умови здійснювалася за декількома напрямками: використання інноваційних форм (бінарні лекції, лекції

з елементами тренінгу, інтерактивна екскурсія, методів контекстного навчання, кооперованого навчання, дискусії (неперервна шкала думок), проблемного навчання, мозкового штурму, незакінчені речення, ситуативне моделювання, рольові ігри, скавінджер-хант, квести); активізація використання проєктних технологій навчання в реалізації змісту природничої та громадянської освіти у початковій школі; використання інтерактивних вправ та інтерактивного програмного комплексу «MozaBook» на практичних заняттях (у тому числі в онлайн форматі). Дієвим визнано поєднання додатка «Google Jamboard» із вправою «Світове кафе» для реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а також навчання в парах у «Google Meet» та додатку «Jamboard». Відео таких інтерактивних занять розміщені за покликаннями: <https://youtu.be/TUw4kEvsWUE> та <https://youtu.be/V9TGaDXmSFU>. Під час дистанційного навчання проведено інтерактивні вправи для підготовки студентів до досліджуваної діяльності, що доповнені роботою з цифровими застосунками («Jamboard», «Moodle», «MozaBook», «Kahoot!» тощо). Ефективною була групова й індивідуальна робота з картографічними посібниками в додатку «Google Jamboard». Зокрема, розроблено заняття за темами «Моя Батьківщина – Україна» (<https://youtu.be/MCtW4YRETeI>) та «Організація проєктної діяльності учнів суспільствознавчого спрямування» (<https://youtu.be/28tZcULyb9E>).

Використання проєктної технології навчання сприяло формуванню дослідницьких умінь (операційно-діяльнісні, діагностично-прогностичні, організаційно-управлінські) щодо реалізації змісту природничої і громадянської освіти у межах освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання освітньої галузі «Громадянська та історична».

Використання театралізованих вправ за мотивами казок «Усе про мене», «Хвилина слави», «Метелики», «Їмо лимон», «Сердитий», «Щасливий» та ін. у фахових методиках («Методика формування уявлень і понять змістової лінії «Людина», «Методика формування уявлень та понять змістової лінії «Людина серед людей») з елементами інсценізації сприяло розвитку творчих здібностей студентів, образного мислення, креативності, лідерських якостей тощо.

3.3. Навчально-методичне забезпечення системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

У фаховій підготовці здобувачів вищої педагогічної освіти важливе значення надається навчально-методичному забезпеченню, яке має відповідати логіці формування готовності майбутніх учителів до професійної діяльності, її змістовому наповненню і спільно з іншими компонентами освітнього процесу забезпечувати науково-теоретичну та прикладну підготовку здобувачів вищої освіти до виконання виробничих функцій.

Загальновідомими є такі складники навчально-методичного забезпечення: навчально-планова документація, фахові джерела, сукупність дидактичних та технічних засобів, діагностувальних ресурсів тощо. В контексті дослідження навчально-методичне забезпечення системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти характеризуємо як сукупність нормативних документів, що регулюють підготовку студентів спеціальності 013 «Початкова освіта», фахових джерел (наукових, методичних, навчальних), що визначають зміст, структуру і результат підготовки та зумовлюють особливості організації освітнього процесу у ЗВО.

Згідно з нормативними документами, слід розрізняти навчально-методичний комплекс спеціальності та дисципліни. Перший утворений стандартом спеціальності, ОПП відповідного рівня (із зазначеними структурно-логічною схемою формування фахової компетентності студента, навчальним планом), робочим планом, програмою практики та підсумкової атестації, тематикою кваліфікаційних робіт та методичними рекомендаціями до їх виконання. Щодо навчально-методичного комплексу дисципліни, то він представлений іншими компонентами: навчальною та робочою програмами, навчально-методичними джерелами (лекціями, розробками практичних занять з відповідними рекомендаціями, підручниками та посібниками), тематикою курсових та бакалаврських робіт з методичними рекомендаціями, засобами поточного та підсумкового контролю, зміст індивідуальних та самостійних завдань тощо), на розробку яких були спрямовані зусилля в контексті дослідження.

У попередніх підрозділах, аналізуючи законодавче забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти й особливості такої підготовки, було встановлено таке:

1. На період формувального експерименту дослідження (2016-2022 рр.) ще не був затверджений Стандарт вищої освіти спеціальності 013 «Початкова освіта» (Стандарт, 2021), але готувався проєкт і поетапно обговорювався у педагогічній спільноті. Тому в контексті дослідження ми орієнтувались на нормативні документи, які були чинні на той час, і водночас тримали в полі зору ті ініціативи, які планувались до запровадження.

2. Автономність закладів вищої освіти призвела до розробки навчальних планів спеціальності, де освітні компоненти, пов'язані з природничою освітою всі були у обов'язковій частині, тоді коли компоненти, що готують майбутніх

учителів до реалізації змісту громадянської освіти, були пов'язані лише з фаховою методикою, а в окремих випадках доповнювалась дисципліною з вибіркового циклу.

3. Також аналіз практики показав недостатнє методичне та технологічне забезпечення процесу підготовки майбутніх учителів початкових класів з урахуванням вимог НУШ (оскільки Державний стандарт початкової освіти був затверджений у 2018 р.) і була потреба у модернізації з урахуванням дуальної дії Держстандартів 2011 р. і 2018 р., оскільки студенти проходили педпрактику не завжди в пілотних класах.

4. До того ж, не у всіх засобах навчання були представлені ідеї, пов'язані з впровадженням демократії в систему освіти, особливості підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в шкільному інтегрованому курсі «Я досліджую світ», можливості здійснення цієї підготовки в дистанційних умовах.

З урахуванням вищезазначеного, нами було розроблено навчальні програми освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Основи природознавства з екологією», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Основи і методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Основи організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкової школи» та навчально-методичних комплексів до них. Електронний навчально-методичний комплекс вказаних дисциплін розміщений у модульному об'єктивно-орієнтованому динамічному навчальному середовищі (MOODLE) (додаток Д).

Навчально-методичний комплекс передбачав: робочу програму освітнього компоненту, конспекти лекцій та презентації до них, розробки практичних занять, втілених у робочих зошитах для студентів на друкованій основі, засоби

поточного та підсумкового контролю, добірку інформаційних ресурсів для посилення практичної підготовки.

З метою формування гносеологічного та діяльнісного компонентів готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти створено навчальні посібники: «Основи природознавства: землезнавство», «Основи землезнавства з програмним засобом MozaBook» (<https://bit.ly/3rKxM03>), «Основи організації змішаного та дистанційного навчання у вищій та початковій школі» (<http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/36798>); навчально-методичні посібники (робочі зошити на друкованій основі) різних років видань: «Зошит з методики навчання освітньої галузі «Природознавство» у початковій школі», «Зошит з методики навчання освітньої галузі «Громадянська та історична» у початковій школі», «Зошит з основ і методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі» (<http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37151>), «Зошит з основ організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи»; навчальні посібники для вчителів та учнів «Етноекологічний календар природи», «Атлас «Я досліджую світ» з контурними картами. Суспільство. Історія. Культура» (гриф МОН), «Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання»» (<https://issuu.com/nenc/docs/2-1-2016>) (гриф МОН).

Провідне місце у навчально-методичному комплексі дисциплін, пов'язаних з природничою та громадянською освітою, займають робочі зошити на друкованій основі для здобувачів вищої освіти. Позитивний досвід їх використання під час уроків у середній школі аргументував доцільність їх упровадження у ЗВО для організації як самостійної діяльності студентів в умовах модульно-рейтингового навчання, так і аудиторної роботи.

У сучасній педагогічній практиці робочі зошити позиціонують як засіб навчання, що активізує пізнавальну діяльність студентів та організовує їхню самостійну роботу. Нині такі зошити посіли свою нішу в освітньому процесі, оскільки допомагають учителям і викладачам організовувати та проводити лабораторні й практичні заняття, більш об'єктивно оцінювати знання здобувачів освіти різних рівнів, упорядковувати процес повторення й закріплення знань, виконувати позааудиторні (самостійні) завдання тощо.

Вітчизняні вчені впродовж тривалого періоду досліджують особливості розроблення, структурування змісту, методики використання робочих зошитів на друкованій основі. Зокрема, А. Лікарчук описав технологію створення й використання зошитів із друкованою основою (Лікарчук, 2003), І. Майорова запропонувала алгоритм визначення та класифікації робочих зошитів (Майорова, 2011); Н. Матяш (Навчання, 2019) Є. Неведомська (Неведомська, 2003), В. Соболю (Соболю, 2007) довели присутню роль робочих зошитів як практичного складника вивчення предметів, схарактеризували типи завдань, що варто розробляти для використання в освітньому процесі.

Наукову цінність становлять дослідження, присвячені особливостям використання робочих зошитів на друкованій основі в закладах вищої та передвищої освіти. І. Майорова вважає робочий зошит ефективним засобом підвищення ефективності професійної підготовки здобувачів освіти, доводячи його дієвість на прикладі предмета «Матеріалознавство» (Майорова, 2012). С. Павх і І. Павх вивчають дидактичні можливості робочого зошита як засобу активізації самостійної роботи студентів (Павх С. & Павх І., 2016). Н. Бембель характеризує методичні аспекти застосування робочих зошитів на різних етапах лекційних і лабораторних занять із фізики в закладах передвищої освіти (Бембель, 2019). О. Твердохліб разом із групою авторів сформулювали методичні рекомендації щодо особливостей використання робочих зошитів із

друкованою основою на заняттях із дисциплін природничого циклу у вищій школі, апробували їх у власній практиці та довели їхню дидактичну цінність (Твердохліб, Пальчик, Бембель, Косаріна & Ковалжи, 2019). Науковці І. Цепова та О. Харченко аргументували доцільність підготовки й упровадження робочих зошитів із друкованою основою в навчально-дидактичний комплекс із методики викладання української (рідної) мови в початкових класах у процесі підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності (Цепова& Харченко, 2007).

У науковій літературі запропоновано різні підходи до класифікації робочих зошитів для ЗВО та описано погляди стосовно їх структурування. І. Майорова вважає, що у ЗВО доцільно використовувати окремі «робочі зошити для лекційних занять, практичних (графічних) робіт, лабораторних робіт, самостійної роботи, контрольних і творчих робіт, а також поліфункційні зошити (робочі зошити для всіх видів робіт). Зокрема, у професійно-теоретичній підготовці учнів ПТНЗ для вивчення більшості предметів професійного циклу авторка рекомендує конструювання єдиного (поліфункційного) робочого зошита, за яким здобувачі освіти працюватимуть в аудиторії та вдома. Для деяких предметів, на вивчення яких заплановано великий обсяг навчального часу, варто розробляти окремо зошити для аудиторних (лекційних) занять, самостійної роботи, контрольних і творчих робіт» (Майорова, 2012, с. 9).

Принагідно зауважимо, що поліфункційний робочий зошит, за висловом авторки, «має переваги перед іншими завдяки комплексності та комплектності. Єдина логіка подання навчальної інформації, формування операційної діяльності учнів за оптимальними алгоритмами в процесі вивчення усієї дисципліни формують специфічні методи навчальної роботи, які базовані на використанні робочого зошита. Поліфункціональний робочий зошит може бути сконструйований за логікою вивчення теми (первинне усвідомлення навчальної

інформації, засвоєння знань та вмінь послідовно на репродуктивному й евристичному рівнях)» (Майорова, 2012, с. 11).

О. Твердохліб та інші автори зауважують, що в ході створення зошитів для закладів вищої освіти авторам необхідно орієнтуватися на таку структуру: «анотація; передмова, що пояснює звернення до студентів / учнів; інформаційно-теоретичний блок; система запитань і завдань, побудованих відповідно до структури, мети й логіки матеріалу; система ілюстрацій, яка є робочою, тобто навчальною; контрольні запитання наприкінці кожної теми, що дають змогу контролювати, систематизувати знання студентів / учнів, система контрольних запитань або завдання для тематичного оцінювання» (Твердохліб, 2019, с. 147).

На підставі огляду наукових праць автором створено й упроваджено низку робочих зошитів у процес підготовки майбутніх учителів початкових класів для низки дисциплін. Найбільш виправданим було створення робочого зошита поліфункціонального типу, зміст якого повністю увідповіднений із робочою програмою дисциплін та покликаний виконувати роль дидактичного супроводу здобувача вищої освіти на різних заняттях (практичних, семінарських, лабораторних), сприяти організації самостійної роботи.

З огляду на структуру робочого зошита, схарактеризовану І. Майоровою, змістове наповнення створених посібників цього типу охоплює такі компоненти: організаційно-мотиваційний, засвоєння теоретичних положень, засвоєння вмінь і навичок, контроль та корекція знань і вмінь, додаткові матеріали (Майорова, 2012, с. 12). Організаційно-мотиваційний блок у робочих зошитах представлений темою, метою, завданнями заняття, переліком необхідного обладнання. Теоретичні основи матеріалу, що вивчають на занятті, поданий у вигляді завдань для роботи з реченнями, текстами, структурно-логічними схемами, систематизованими або порівняльними таблицями тощо. Блок

опанування вмінь і навичок передбачав виконання завдань різних когнітивних рівнів для успішного поопераційного формування розумових дій під час виконання практичної діяльності. Завдання з блоку контролю й корекції знань і вмінь мали на меті формування в студентів умінь і навичок само- та взаємоконтролю через бліц-опитування, взаємооцінювання проєктних робіт тощо. У блоці додаткових матеріалів запропоновано список джерел, додатки, шкалу оцінювання навчальних досягнень студентів із дисципліни тощо.

Дотримано уніфікованої структури робочого зошита: зміст, передмова, зміст практичних / семінарських / лабораторних занять, додатки. Список рекомендованих джерел представлений у невеликих за обсягом зошитах або запропонований для роботи окремим документом (для здешевлення друкованого видання). Основна ідея робочого зошита – позиціонувати кожне заняття як поєднання двох ключових елементів: підготовча частина (виконувана заздалегідь) та аудиторна частина (проведена згідно з розкладом). Такий підхід дає змогу чітко описати та прозвітувати в кафедральній документації, як організовано самостійну роботу студентів та контроль за її виконанням. Здобувачі освіти могли заздалегідь підготуватися до аудиторної роботи, не гаяти час на записи другорядних елементів (наприклад, шапки таблиць до завдань), чітко й швидко виконувати поставлені завдання.

Із дотриманням описаної структури створено робочі зошити до таких освітніх компонентів: «Основи природознавства і суспільствознавства / громадянської освіти» (до модулів «Землезнавство» та «Жива природа»), «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання освітньої галузі «Суспільствознавство» / «Громадянська та історична», спецкурс «Основи організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкової школи» (додаток К.1).

Аналіз відгуків студентів, узагальнення результатів вибіркового опитування, а також багаторічний досвід створення авторських робочих зошитів із дисциплін природничого циклу для основної школи послугували підставою для опису позитивних аспектів використання робочих зошитів на заняттях із освітніх компонентів, що готують студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. До них відносимо такі:

- дають змогу студентам ознайомитися з обсягом і видами завдань у процесі вивчення дисципліни та підготуватися до них заздалегідь;
- заощаджують час для ефективної роботи, звільняючи здобувачів вищої освіти від механічної діяльності, оскільки містять основні записи, таблиці, схеми тощо;
- об'єднують різних студентів в опрацюванні однакового матеріалу (попри внутрішню диференціацію вартій уваги ефект згуртування колективу під час використання певного засобу навчання);
- допомагають урізноманітнити види організації пізнавальної діяльності студентів (наприклад, робота з підручником, таблицями, основними поняттями, схемами, цифровими додатками тощо);
- містять певні узагальнені та структуровані елементи освітнього матеріалу, що полегшує його сприймання студентами;
- залучають до роботи різні види пам'яті студентів (моторну, емоційну, образну тощо);
- істотно полегшують професійну та творчу діяльність викладача як на занятті, так і під час підготовки до нього.

Унаслідок дослідження можливостей використання робочих зошитів на друкованій основі в процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи з природничої та громадянської освіти, сформульовано низку висновків.

1. У ході розроблення зошитів для закладу вищої освіти авторам потрібно:

– виробити загальнокафедральні підходи до структурування зошитів, зокрема, передбачити уніфіковані структурні елементи, завдання на засвоєння ключових понять курсу, на самоперевірку та взаємоперевірку, місце для нотаток; розробити критерії оцінювання завдань для підготовчої й аудиторної частин заняття; створити супровідні матеріали (методичні рекомендації до вивчення курсу, посібник із теоретичними аспектами) тощо;

– зосередити увагу на реалізації принципів спеціалізації (зошити для загальнопедагогічних чи методичних дисциплін) та диференціації навчання (із рівневою диференціацією матеріалу).

2. Завдання в зошитах мають бути різнорівневі та спрямовані на формування в студентів складників компетентностей, передбачених «Стандартом вищої освіти» та освітньою програмою підготовки бакалаврів початкової освіти.

3. Такі посібники обов'язково мають містити завдання для самостійної роботи студентів, спрямовані на розвиток творчої активності, мислення, здібностей до адекватної діяльності в нових умовах, для застосування евристичних методів роботи. Також варто передбачити форми контролю за виконанням таких завдань.

4. У процесі створення зошитів для ЗВО треба брати до уваги суб'єктивний чинник – роль викладача (наприклад, у разі різнобічного висвітлення питань залишати вільне місце для доповнення) та студента. З огляду на це необхідно пропонувати матеріал для створення власної навчальної продукції, рефлексивного усвідомлення освітньої діяльності та її результатів.

Реформування змісту початкової освіти, зумовлене впровадженням «Концепції «Нова українська школа», «Державного стандарту початкової освіти» та «Типових освітніх програм», спонукає до пошуку нових засобів навчання школярів, що здатні створити для учнів цікавий і водночас

продуктивний освітній простір. Модернізуючи процес підготовки майбутніх учителів початкових класів, заклади вищої педагогічної освіти мають готувати студентів до ефективного використання цих засобів для досягнення освітніх цілей. Одним із таких засобів, що за вмілого педагогічного використання допомагає досягнути потрібного результату в школі I ступеня, є картографічна продукція, яка дає змогу більшою чи меншою мірою візуалізувати освітній контент початкової школи, урізноманітнити види роботи з учнями, забезпечити реалізацію інтеграції змісту освіти на конкретних прикладах.

Для реалізації ідей авторської концепції важливо використовувати картографічні посібники (за змістом природничої та громадянської освіти) в процесі підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до професійної діяльності. У цьому зв'язку дослідницької уваги потребують підходи до класифікації картографічних видань, досвід їх застосування в практиці початкової школи в ретроспективній проєкції, організаційно-методичні особливості підготовки майбутніх учителів до роботи з ними.

На підставі вивчення довідкових джерел констатовано, що «до навчальних картографічних посібників належать атласи, електронні посібники, контурні карти, стінні й настільні карти, інтерактивні карти, глобуси, рельєфні карти та моделі. Вони призначені для навчальних цілей, а їхній зміст повинен відповідати програмам предметів. Шкільний атлас, як і будь-який інший, – це складна картографічна модель із системною організацією. Він є не простим набором карт, а цілісною системою карт, які органічно пов'язані між собою й доповнюють одна одну. Серед перелічених видів посібників саме навчальні атласи становлять левову частку з усіх картографічних видань, які використовували молодшими школярами» (Васютіна & Саєнко, 2021, с. 240). Крім дотримання стандартних поліграфічних вимог до всіх навчальних посібників, для картографічних ресурсів характерними є ще загальна

відповідність змісту карт освітнім програмам, наповнення за віковими особливостями, дотримання принципу наочності, науковості, доступності для розуміння, відповідність естетичним та етичним критеріям, функційна придатність для застосування, практичність (Даценко, 2011; Васютіна & Саєнко, 2021).

У процесі дослідження виконано ретроспективний аналіз використання вчителем картографічних матеріалів упродовж розвитку шкільного природознавства. З'ясовано, що «проблемі використання атласів та карт під час навчання учнів завжди приділяли увагу (тією чи тією мірою) багато вчених упродовж близько 100 років... У ті роки, коли зміст природознавства був об'єднаний з іншими предметами (проектні та проєтно-комплексні програми, «Ознайомлення з навколишнім світом», «Я і Україна»), педагоги акцентували на розробленні різноманітних засобів навчання, використовуючи їхні компенсаторні можливості для більш ефективного формування в учнів природничих понять та вмінь» (Васютіна, Іщук & Остроух, 2019, с. 38). Основоположниками використання картографічних посібників в освітньому процесі початкової школи вважають О. Половинкіна та К. Сонгайло, які студіювали методику викладання географії (Нарочна, 1990). У 40 роках збіглого століття природознавство в початковій школі вивчали паралельно з географією як окремі предмети. О. Половинкін, автор методики викладання географії для вчителів 3 – 4 класів, чітко сформулював методи активізації мислення учнів у ході засвоєння географічного матеріалу, розробив ідеї застосування педагогічного малюнка як прототипу сучасних опорно-логічних схем, описав методику вивчення плану й карти, проведення екскурсій на природу тощо. Підтримуючи ідеї О. Половинкіна, К. Сонгайло в методичних працях сфокусував увагу на роботі з планом, картою, глобусом, на розвитку просторових уявлень молодших школярів (Байбара, 1998; Нарочна, 1990).

Із розвитком природничої освіти й подальшим об'єднанням природознавства з іншими предметами зацікавлення картографічними посібниками для початкової школи послабилося й обмежилось включенням контурних карт до робочих зошитів для учнів. У навчально-методичних виданнях різних років авторства Т. Байбари (Байбара, 1998), О. Біди (Біда, 2000), Л. Нарочної (Нарочна, 1990) викладено методику роботи з планом та стінною картою, частково – із контурними картами, оскільки індивідуальних учнівських атласів для початкової школи тоді ще не було в масовому виробництві.

У 2011 році після набуття чинності «Державного стандарту початкової загальної освіти» природознавство знову стало окремим предметом, для вивчення якого запланували велику кількість годин. «Тоді ж розпочинається створення настінних карт різної тематики для школи I ступеня, а згодом і випуск індивідуальних атласів із природознавства для учнів усіх початкових класів. Це дало змогу суттєво підвищити ефективність вивчення природознавства в початковій школі та урізноманітнити методику його навчання. Водночас помічено, що вчителі початкової школи зосереджували свої зусилля переважно на формуванні в молодших школярів теоретичних знань про географічну карту. Бракувало уваги систематичному формуванню вмінь працювати з різними видами карт (адміністративною, природних зон), отримувати з них відомості про географічні об'єкти. Це призводило до того, що одержані знання учні не завжди були здатні застосувати на практиці» (Васютіна, Іщук & Остроух, 2019, с. 39).

У 2018 році природнича освітня галузь у «Держстандарті початкової освіти» залишилася, але її зміст був об'єднаний з іншими в інтегрованому курсі «Я досліджую світ». Самостійний предмет «Природознавство», на жаль, знову зник (Державний, 2018). «Аналіз сучасних навчальних видань, які реалізують зміст курсу за обома «Типовими освітніми програмами», засвідчив, що підходи в авторів до змісту й обсягу матеріалу природничого спрямування в інтегрованому предметі

різні. Тому наявність допоміжних засобів, зокрема картографічних, допоможе зрівноважити обсяг дисциплін, які об'єднані в курсі «Я досліджую світ», та посилити роль природознавства. Від того, що змінилися підходи до навчання молодших школярів, будова компаса та Сонячної системи не змінилися, сезонні та добові явища на Землі теж залишилися» (Васютіна, Іщук & Остроух, 2019, с. 40).

Практика переконує, що «сформувати в молодшого школяра абстрактні уявлення та вміння переводити тривимірне зображення на площину й навпаки вдається через один із найскладніших видів практичної діяльності – роботу з картографічними посібниками. У цьому зв'язку, навчальний атлас із контурними картами є одним із важливих засобів навчання під час вивчення природознавства та громадянської освіти в змісті курсу «Я досліджую світ». Це зумовлене тим, що, вивчаючи, наприклад, природознавство, учні повинні отримати уявлення про розташування на земній поверхні географічних об'єктів (материків, гір, річок, міст), а зробити це можливо тільки за допомогою карт» (Васютіна & Саєнко, 2021, с. 240–241). Також у нагоді стають карти й під час вивчення громадянської освіти, наприклад, тем «Права та обов'язки», «Державні й народні символи», «Видатні постаті», «Винаходи людства», «Господарська діяльність людей в Україні» тощо.

Л. Даценко зауважує, що в ході окреслення « змісту карт необхідно уникати перевантаження інформацією, аби переваги карт не ставали їхніми недоліками» (Даценко, 2011). Опрацювання змісту атласів для початкової школи за наповненням природничої та громадянської освіти (Атлас, 2015; Атлас, 2020; Атлас, 2021) дає підстави стверджувати, що вони спрямовані на формування в учнів діяльнісного й когнітивного складників природознавчої та громадянської компетентності учнів. На нашу думку, атласи максимально посилять освітній результат від вивчення курсу «Я досліджую світ». Ці картографічні посібники адресовані учням покоління α , тому текстове наповнення, формулювання речень, фотоілюстрації, шрифти, яскравість і якість оформлення цілком увідповіднені з

психолого-фізіологічними запитами першокласників (Васютіна, Іщук & Остроух, 2019, с. 40).

Атласи «Природознавство. Я досліджую світ» та «Я досліджую світ. Суспільство. Історія. Культура» містять чимало позитивних моментів, які за вмілого методичного застосування забезпечать реалізацію завдань «Концепції НУШ», зокрема сприятимуть всебічному розвитку, вихованню й соціалізації особистості, яка здатна до повноцінного життя в суспільстві та до цивілізованої взаємодії з природою. Серед позитивів атласу, які, на нашу думку, допоможуть вчителю забезпечити реалізацію ідей інтеграції в курсі «Я досліджую світ», варто назвати такі:

1) «розміщення в узагальненому вигляді нового цікавого для сучасних першокласників матеріалу, який сприятиме розвиткові пізнавального інтересу до природознавства (пташиний і квітковий годинник, «правило кісточок», лікарські рослини, їстівні гриби, таблиці зі свійськими тваринами, культурними рослинами тощо); матеріал створює широкі можливості для організації групової й парної роботи, що забезпечує формування такого наскрізного вміння, як співпраця»;

2) «додавання текстової інформації до тем і наведення чітких визначень природничих та суспільствознавчих термінів (інколи відсутніх у підручниках): карта, водойми, прилади природодослідника, явища природи; види ремесл, господарська діяльність, права та обов'язки дітей тощо; це дає вчителю змогу працювати з текстами, реалізуючи дидактичну мету письма, читання, розвитку зв'язного мовлення, утілюючи завдання внутрішньо- й міжпредметної інтеграції»;

3) «наявність цікавих і якісних фотоілюстрацій, зрозумілих для учнів, із різним змістовим наповненням та дидактичною метою: загального значення (адміністративні одиниці на карті України, винаходи людства, зразки продуктів господарської діяльності тощо; зображення рослин і тварин у різні сезони, походження тварин, рослин) та з безпосереднього довкілля школяра (об'єкти

живої природи, приклади сезонних явищ тощо); матеріали мають потужний патріотичний вплив (доводять велич України серед країн світу (видатні та відомі постаті; наша держава на карті світу тощо))» (Васютіна & Саєнко, 2021, с. 241).

У процесі дослідження авторка брала безпосередню участь у рецензуванні й розробленні змісту атласів, створенні методики їх застосування в практиці початкової школи. Зокрема, наголос зроблений на завданнях, спрямованих на «формування дослідницьких умінь (робота з контурною картою), вимірювання температури повітря за допомогою термометра, визначення часу за пташиним і квітковим годинниками); роботу з контурною картою («Перевір свої знання») для застосування учнями знань («Людина», «Світ живої та неживої природи», «Свійські та дикі тварини», «Прилади для вимірювання», «Материки», «Україна», «Водойми України», «Височини й низовини України»; виховання активної позиції щодо громадянської та соціально-культурної належності себе й своєї родини до України, інтересу до пізнання природи власної країни («Що виробляють в Україні», «Моя країна – Україна» та ін.); створення умов для самовираження учнів у різних видах діяльності, становлення екологічно грамотної та соціально адаптованої особистості (видатні постаті й відомі юні українці тощо))» (Васютіна & Саєнко, 2021, с. 242).

Отже, створення підґрунтя для посилення діяльнісного складника курсу «Я досліджую світ» через роботу учнів із картографічними посібниками оптимізує підготовку майбутніх учителів у цьому напрямі. Орієнтиром послугував «Стандарт вищої освіти України» спеціальності 013 «Початкова освіта» та передбачені в ньому спеціальні (фахові) компетентності, які формують у здобувачів вищої освіти під час вивчення певних освітніх компонентів, де рекомендовано використовувати картографічну продукцію: «СК-2. Здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, використовувати відкриті ресурси, інформаційно-комунікаційні та цифрові технології, оперувати ними в професійній

діяльності. СК-3. Здатність до інтеграції та реалізації предметних знань як основи змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти. СК-7. Здатність до моделювання змісту відповідно до очікуваних результатів навчання, добору оптимальних форм, методів, технологій та засобів формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у процесі вивчення освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти» (Затверджені, 2021, с. 8).

У цьому зв'язку, формування готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої освіти відбувалось через включення видів робіт із картографічною продукцією (атласами, різними картами, електронними посібниками тощо) в заняття з дисциплін, які готують майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (додаток Л).

Питання, навколо яких вибудовано роботу з картографічними посібниками, подані нижче.

1. Сучасні проблеми реалізації структури та змісту освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична» у курсі «Я досліджую світ».

2. Види й тематика картографічних посібників для початкової школи, їхній дидактичний потенціал для формування основ природничої та громадянської компетентності учнів.

3. Зміст і структура електронного посібника «Природознавство 1 – 2». Методичні орієнтири його використання в курсі «Я досліджую світ».

4. Особливості використання картографічних посібників у майбутній професійній діяльності й формування основ природничої та громадянської компетентності учнів за їх допомогою.

Долучаючись до різних форм роботи (фронтальної, парної, групової), студенти опрацьовували зміст настінних і настільних карт (адміністративної, фізичної, природних зон, зоряного неба тощо), атласів («Моя Україна», «Природознавство. Я досліджую світ», «Винаходи людства», «Я досліджую світ.

Суспільство. Історія. Культура»), навчальних плакатів («Жива природа. Рослини», «Жива природа. Тварини», «Водойми України. Абетка назв річок та риб»), електронного посібника «Природознавство 1 – 2».

У процесі роботи майбутні вчителі аналізували можливості застосування названих ресурсів для вивчення курсу «Я досліджую світ» та розробляли відповідні практико-орієнтовані завдання.

Посутнє значення для ефективної підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти має включення видів робіт із картографічними посібниками в заняття з освітніх компонентів, які готують майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (табл. 3.5, додаток Л.1).

Таблиця 3.5

Тематика і зміст занять із підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти засобами картографічних посібників

<i>Освітній компонент</i>	<i>Тема заняття</i>
«Основи природознавства та громадянської освіти / Основи природознавства з екологією».	1. План місцевості. Географічна карта. 2. Всесвіт і Сонячна система. 3. Земля як планета. 4. Материка й океани Землі. 5. Наша Батьківщина – Україна.
«Методика вивчення природничої освітньої галузі».	1. Аналіз структури та змісту сучасних підручників із природознавства, «Я досліджую світ», робочих зошитів та методичної літератури. 2. Обладнання та наочні посібники природничого спрямування.
«Методика вивчення громадянської та історичної освітньої галузі».	1. Організація проєктної діяльності учнів зі змістом громадянської освіти в курсі «Я досліджую світ». 2. Зміст і методика організації роботи учнів із картографічною продукцією в курсі «Я досліджую світ» та інструментарієм DOCCU.

Особливо цінний досвід у межах дослідження набутий у ході підготовки майбутніх учителів до роботи з картографічними посібниками в дистанційних умовах, де організовано групову й індивідуальну роботу, застосовано додаток

«Google Jamboard» (додаток Л.2). Відео із занять «Моя Батьківщина – Україна», «Організація проєктної діяльності учнів суспільствознавчого спрямування» викладені на YouTube-каналі автора за покликаннями: <https://youtu.be/MCtW4YRETeI> та <https://youtu.be/28tZcULyb9E>.

Встановлено засобом фокус-групового опитування, що під час педагогічної практики студенти систематично використовували картографічні посібники в процесі викладання курсу «Я досліджую світ» за змістом природничої та громадянської освіти. Завдяки цьому респонденти мали змогу переконатися в науково-педагогічній і методичній цінності картографічних ресурсів для формування складників природничої та громадянської компетентностей учнів.

Як засвідчили результати дослідження, картографічні посібники – ефективний інструмент для використання в процесі підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти». Фахову підготовку здійснено через розроблення занять з освітніх компонентів на основі картографічних посібників. Такий підхід допоміг майбутнім учителям початкової школи поглибити свої знання про види карт, їхні характеристики; дізнатися про можливості їх застосування на уроках із молодшими школярами під час реалізації змісту природничої та громадянської освіти; оволодіти вміннями методично правильно організувати індивідуальну, парну, групову роботу під час уроків і навчальних проєктів.

Таким чином, розроблений в межах авторської концепції комплекс навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти поєднує системний, діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний, інтегративний підходи та технології контекстного навчання, інтерактивні, проєктні, що сприяє підвищенню його ефективності та формуванню творчої, гуманістично спрямованої особистості.

Висновки до третього розділу

У розділі розроблено й теоретично обґрунтовано систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, створено модель. Система являє собою цілісну архітектуру, структурні елементи (підсистеми) якої мають власне функційне призначення, взаємовплив, перебувають у тісній взаємодії та спрямовані на досягнення поставленої мети й завдань. Система містить такі підсистеми: *цільову, теоретико-методологічну, змістово-технологічну, контрольню-результативну*. Реалізація системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до впровадження змісту природничої та громадянської освіти передбачає три етапи: *мотиваційно-орієнтувальний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивно-реалізаційний*. Для розробленої системи характерна внутрішня цілісність: підсистеми взаємопов'язані, виконують функції, забезпечують кінцевий результат – позитивну динаміку готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Система підготовки майбутніх учителів початкової школи інтегрує цілі й особливості реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; вирізняється прогностичною спрямованістю, гнучко й динамічно реагує на різноманітні зміни педагогічних умов, що впливають на процес підготовки.

Для ефективної реалізації системи виявлено й теоретично обґрунтовано оптимальні педагогічні умови, що впливають на результативність підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої і громадянської освіти: стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під

час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів та технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Реалізація першої педагогічної умови – *стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти* – передбачала впровадження систематичних педагогічних інновацій у процесі організації аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності здобувачів. Зокрема, формування й розвиток загальнолюдських цінностей і морально-етичних якостей (толерантність, повага до людської гідності та прав людини, відкритість до інших культур, я-ідентичність, активна громадянська позиція, культивування цінностей демократії, потреба в професійному саморозвитку, бажання впроваджувати суспільні й освітні ініціативи, педагогічні установки на суб'єкт-суб'єктну взаємодію, прагнення до досконалої професійної діяльності та творчості; зовнішні мотиви реалізації змісту громадянської освіти в початковій школі; моральна відповідальність за результати власного навчання; бажання та прагнення зберігати, примножувати моральні, культурні, демократичні й професійні цінності; патріотизм, почуття професійного обов'язку тощо) відбувалися за допомогою органічного поєднання індивідуальної та групової роботи, використання інтерактивних форм, методів і технологій навчання (ділові й рольові ігри, круглі столи, дискусії, технології контекстного навчання), заохочення до наукової діяльності (наукові проекти студентів «Докази кулястості Землі», «Цікавинки про Всесвіт та Сонячну систему», «Ukraine WOW», «Лепбук як засіб організації вивчення матеріалу за змістом природничої та громадянської освіти в курсі «ЯДС», «Групова й парна робота як провідні форми навчання учнів природничої та громадянської освіти»), соціального життя кафедри / факультету тощо). Вагоме значення для стимулювання

мотиваційно-ціннісних орієнтацій здобувачів (а також викладачів) мала імплементація в професійну підготовку результатів міжнародних проєктів: Швейцарсько-Українського DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії». Серед найпоширеніших технологій упроваджено тренінгові методики з розвитку демократії в освіті; кооперативне навчання в ротаційних парах; колективно-групове навчання; «наскрізне навчання», «навчання через участь», «занурення, проживання зсередини», мозковий штурм; ситуативне моделювання, неперервна шкала думок тощо.

У формуванні професійно-ціннісних орієнтацій вагомим чинником стало залучення досвідчених викладачів і вчителів-практиків до проведення бінарних занять, а також до безпосередньої практичної діяльності (виробнича практика). Ефективність засвідчили позааудиторні заняття в музеях, ботанічному саді, виставкових центрах, віртуальні екскурсії, квест-екскурсії тощо, де студенти моделювали професійні ситуації, імітували професійну діяльність, розв'язували практичні завдання з розвитку природничої компетентності учнів початкової школи. Засобами музейної педагогіки (екскурсії до регіональних музеїв, квест-екскурсії, віртуальні екскурсії та ін.) організоване формування пізнавального інтересу до природничих наук, стимулювання внутрішніх мотивів, спонукань до реалізації змісту природничої освіти в початковій школі, усвідомлення потреби в розвитку фахових (предметно-методичних) умінь із викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; розвиток самомотивації, потреби в професійному становленні, інтересу до процесу пізнання, потреби в нових знаннях щодо моделювання екскурсій і післяекскурсійної роботи з учнями на фахових методиках. Застосовано такі основні форми організації освітнього процесу в

музейному й виставковому середовищі: скавінджер-хант (організація самостійної роботи здобувачів освіти без викладача та працівника музею), квест-рольова гра (студенти самостійно готували доповідь за змістом музейних експонатів, організовували групову роботу зі своїми одногрупниками), інтерактивна екскурсія (сенсорне дослідження музейних експонатів, фізичних демонстрацій чи хімічних дослідів, з індивідуальним пакетом завдань), квест-екскурсія (поєднання лекції викладача із завданнями для роботи в групах / парах).

Пріоритет самостійного навчання, спільної діяльності, використання наявного позитивного соціального й професійного досвіду, індивідуального підходу до навчання, інтерактивних методів навчання сприяли розвиткові професійно значущих потреб, інтересів і мотивів професійної діяльності, позитивному ставленню до професії, формуванню фахово-особистісного іміджу вчителя початкової школи (організованість, наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність, рішучість). Використання освітньої платформи «MOODLE», авторських курсів на ютуб-каналі (<https://bit.ly/3dE4mfD>; <https://bit.ly/3QVqiRZ>), цифрових додатків «Google Jamboard», «Google Meet», «Art and Culture», «Google Forms», «Kahoot!», «QR-коди», програмного засобу «MozaBook», медіаресурсів мотивувало студентів до пошуку необхідної інформації, орієнтування, критичного осмислення, продукування творчих ідей у відкритому освітньому просторі та сприяло їхньому професійному саморозвитку й самореалізації. Для посилення мотивації, формування здібностей критично оцінювати та творчо опрацьовувати отриману інформацію застосовано такі засоби, як мотиваційні есе, мотиваційне портфоліо, презентації, вербальне переконання, мотиваційна промова, похвала, мотиваційні практики, мотиваційне моделювання тощо.

У процесі реалізації педагогічної умови використано різні види медіа, які є одним із засобів стимулювання майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: анімаційні фільми про дітей з особливими освітніми потребами, реклама (про взаємодопомогу, соціальну підтримку), пісні вітчизняних авторів і виконавців («Україна – це ти», «Усі ми потрібні»), сюжети новин («Як поліцейський «обдури» сліпу дівчину»), фотоілюстрації (щасливого материнства), науково-пізнавальні короткометражні сюжети («Чи можна використати анабіоз для міжпланетних подорожей?», боротьба 15-річної школярки Грети Тюнберг за екологію тощо). Доведено дієвість вправ «Прес», «Чотири кути», «Світове кафе», що проводять під час перегляду відеосюжетів як природничого, так і громадянського спрямування.

Друга педагогічна умова – *удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи* – передбачала модернізацію змісту окремих освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної», виробничої практики на основі розроблення й доповнення темами для покращення підготовки з базової природничої та громадянської освіти, фахової підготовки. Наприклад, студентам запропоновано вивчення таких тем: «Всесвіт і Сонячна система. Чи можна використати анабіоз для міжпланетних подорожей?», «Оболонки Землі», «Мінерали. Корисні копалини», «Будова вегетативних і генеративних органів рослин», «Рослини природних зон України», «Різноманітність тварин», «Я – Людина» («Основи природознавства та громадянської освіти»), «Структура та зміст програми, підручників і методичної літератури з курсу «Я досліджую світ», «Краєзнавча робота в початковій школі», «Розвиток дослідницької поведінки учнів у процесі вивчення курсу «Я досліджую світ», «Організаційні форми навчання та форми організації навчальної діяльності учнів. Підготовка вчителя до уроків із природничим змістом», «Організація та методика проведення інтегрованого уроку

з курсу «Я досліджую світ», «Організація проєктної діяльності учнів початкових класів», «Методика організації та проведення екскурсій у початковій школі», «Обладнання та наочні посібники природничого спрямування», «Організація дослідницької діяльності учнів природничого спрямування», «Організація роботи учнів над навчальними проєктами з природничим змістом», «Зміст і методика організації роботи учнів із картографічною продукцією з курсу «Я досліджую світ» («Методика навчання природничої освітньої галузі»); «Методика вивчення змістової лінії «Людина», «Методика вивчення змістової лінії «Людина серед людей», «Методика вивчення змістової лінії «Людина в суспільстві», «Методика вивчення змістової лінії «Людина і світ», «Роль медіа у формуванні основ громадянської компетентності учнів», «Організація проєктної діяльності учнів за змістом громадянської освіти», «Методика використання інструментарію Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU в процесі формування основ громадянської компетентності молодших школярів» («Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної») та ін. Традиційні лекції переорієнтовано на заняття з елементами тренінгів із використанням досвіду роботи у Швейцарсько-Українському проєкті DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні». Зміст запропонованих тем і модулів узгоджено зі змістом освітніх галузей «Природнича» і «Громадянська та історична» «Державного стандарту початкової освіти». Оновлений зміст освітніх компонентів сприяв підготовці майбутніх учителів початкової школи до формування наукового світогляду й критичного мислення учнів; розвитку громадянської та інших компетентностей, власної ідентичності й готовності до змін через осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточення, набуття досвіду життя в соціумі за демократичними принципами тощо. Навчальним результатом опанування запропонованих тем є здатність студентів раціонально добирати зміст, форми, методи й методичні прийоми для формування

в молодших школярів основ природничої та громадянської компетентності в інтегрованому курсі «Я досліджую світ», утілювати набутий досвід у процесі педагогічної практики в ЗЗСО, що засвідчує сформованість компонентів готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Основний акцент у викладанні дисциплін зроблений на переорієнтацію форм організації освітнього процесу – із класичних на лекції та практичні заняття з елементами тренінгів.

Третя педагогічна умова – *активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки* – спрямована на вдосконалення підходів до фахової підготовки майбутніх учителів, з огляду на інноваційні ідеї міжнародного досвіду, положення «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні», нормативні документи ЗЗСО та ЗВО. Практична підготовка проходила в три етапи: *пропедевтичний* (моделювання фрагментів уроків під час практичних занять із дисциплін «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної»; проведення фрагментів екскурсій за змістом природничої та громадянської освіти (2 – 3 курси)), *основний* (виробнича практика 3 – 4 курси); *кваліфікаційно-результативний* (написання й захист кваліфікаційної роботи на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти).

На *пропедевтичному етапі* студенти моделювали фрагменти уроків («Методика формування уявлень і понять змістової лінії «Людина», «Методика формування уявлень та понять змістової лінії «Людина в суспільстві», «Методика формування уявлень і понять змістової лінії «Людина та природа» й ін.), фрагменти заходів позакласної діяльності («День урожаю», «Бал осіннього листя», «Шануймо первоцвіти», «Ми – люди» та ін.) із подальшим само- та взаємоаналізом (розроблення планів-конспектів). Фрагменти тематичних екскурсій, зокрема віртуальних, організовані за допомогою засобів музейної педагогіки. Зміст

занять у музейно-виставковому середовищі ґрунтований на принципах музейної педагогіки. Найбільш ефективними формами проведення практичних занять у музеї є скавінджер-хант, інтерактивна екскурсія, квест-екскурсія, квест-рольова гра.

У процесі *виробничої практики* студенти проводили уроки за змістом природничої та громадянської освіти, дотримуючись розроблених методичних рекомендацій, використовуючи цифрові ресурси «Mozaik», «MozaBook», «Jamboard», «Kahoot!», а також картографічну продукцію (атлас «Я досліджую світ. Історія. Суспільство. Культура»). Особливу увагу зосереджено на формуванні методичних умінь студентів щодо організації проєктної діяльності молодших школярів (збирання та післяекскурсійне оброблення матеріалів, робота з об'єктами живої і неживої природи, створення проєктів «Славетні українці», «Пізнаємо рідний край», «У чому моя неповторність», «Традиції і звичаї європейських країн» тощо); на ефективному використанні індивідуальної, фронтальної, парної та групової роботи учнів за інструментарієм Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU (спільне створення колажів, лепбуків, дерева мрій / думок / добрих справ тощо), рольових ігор («Що буде, якщо...?»), інсценізацій («Яка сім'я, такий і я»), технології «занурення, проживання зсередини»; роботи над тематичними художніми й музичними творами для задоволення інтересів, нахилів, можливостей і здібностей учнів; на застосуванні інтерактивних вправ («Серветка», «Світове кафе», «Павутина», «Китайські палички», «Водій і машина», «Букет», «Чотири кути»), відеоконтенту для формування в учнів природничої та громадянської компетентностей тощо.

Створення фасилітованого дидактично-розвивального середовища (кабінет основ і методики природничої освіти, лабораторія НУШ, музеї й виставкові центри, лісопаркові зони, ботанічні сади, еколого-натуралістичні центри) під час практичної підготовки сприяло формуванню творчого мислення, природничо-наукового світогляду, поглибленню методичних знань і розвитку презентаційних

умінь, здатності працювати в команді, використовувати відкриті ресурси та цифрові технології, оперувати ними в професійній діяльності; шукати й пропонувати нові ідеї, пізнавати себе та навколишній світ через спостереження й дослідження; здатність організовувати групову роботу учнів.

На завершальному етапі (*кваліфікаційно-результативний*) практичної підготовки перебачено проведення експериментальної частини кваліфікаційної роботи. Виконуючи наукові роботи за пропонованою тематикою, студенти демонстрували високий рівень фахової підготовки, сформованість мотиваційно-ціннісних орієнтацій до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Четверта педагогічна умова передбачала *використання інноваційних форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти*. Ця умова реалізована за кількома напрямками: використання інноваційних форм та методів (бінарні лекції, лекції з елементами тренінгу, інтерактивна екскурсія, методи контекстного навчання, кооперованого навчання, дискусії (неперервна шкала думок), проблемне навчання, мозковий штурм, незакінчені речення, ситуативне моделювання, рольові ігри, скавінджер-хант, квести); активізація використання проєктних технологій навчання в реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; використання інтерактивних вправ спільно з інтерактивним програмним комплексом «MozaBook» на практичних заняттях, зокрема в онлайн-форматі). Дієвим визнане поєднання додатка «Google Jamboard» із вправою «Світове кафе» для реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а також навчання в парах у «Google Meet» і в додатку «Jamboard». Відео до інтерактивних занять розміщені за покликаннями: <https://bit.ly/3dME8b1> та <https://bit.ly/3dLXsFa>. Під час дистанційного навчання проведено інтерактивні вправи для підготовки студентів до досліджуваної діяльності, що доповнені роботою з цифровими застосунками («Jamboard», «MOODLE», «MozaBook», «Kahoot!» тощо). Ефективною була групова й

індивідуальна робота з картографічними посібниками в додатку «Google Jamboard». Зокрема, розроблено заняття за темами «Моя Батьківщина – Україна» (<https://bit.ly/3PSXetz>) та «Організація проєктної діяльності учнів суспільствознавчого спрямування» (<https://bit.ly/3pyD6C1>).

Використання проєктної технології навчання сприяло формуванню дослідницьких умінь (операційно-діяльнісні, діагностично-прогностичні, організаційно-управлінські) щодо реалізації змісту природничої та громадянської освіти в межах освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної».

Використання у фахових методиках театралізованих вправ «Усе про мене», «Хвилина слави», «Метелики», «Їмо лимон», «Сердитий», «Щасливий» за мотивами казок з елементами інсценізації («Методика формування уявлень і понять змістової лінії «Людина», «Методика формування уявлень та понять змістової лінії «Людина серед людей» та ін.) сприяло розвитку творчих здібностей студентів, образного мислення, креативності, лідерських якостей тощо.

Ефективне впровадження обґрунтованих педагогічних умов і розробленої системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти передбачало оновлення навчально-методичного забезпечення, зокрема навчально-методичних комплексів освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою (навчальні й робочі програми, лекційні матеріали, розробки практичних і семінарських занять, завдання для модульного та підсумкового контролів), зокрема в «MOODLE». Особливу увагу звернено на розроблення й застосування авторських зошитів на друкованій основі, на використання сучасних картографічних посібників за змістом природничої та громадянської освіти (атласів, електронних посібників, контурних, інтерактивних, стінних і настільних карт, глобусів, рельєфних карт та моделей) у процесі фахової підготовки у ЗВО. Для досягнення поставлених цілей

створено робочі зошити на друкованій основі поліфункційного типу: «Зошит із методики навчання освітньої галузі «Природознавство» у початковій школі», «Зошит із методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі», «Зошит із методики навчання природничої освітньої галузі в початковій школі», «Зошит з основ і методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Зошит з основ організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкової школи». Зміст робочих зошитів повністю увідповіднений із робочими програмами освітніх компонентів. Завдяки таким матеріалам став можливим дидактичний супровід майбутніх учителів на різних заняттях (практичних, семінарських, лабораторних), а також організація самостійної роботи. Робочі зошити уніфіковано за структурою: 1) організаційно-мотиваційний компонент (тема, мета, завдання заняття, обладнання); 2) блок засвоєння теоретичних положень (диференційовані завдання різних типів, представлені роботою з реченнями, текстами, структурно-логічними схемами, систематизованими або порівняльними таблицями); 3) компонент опанування вмінь і навичок (завдання різних когнітивних рівнів (розрізнення, запам'ятовування / репродукція, розуміння, трансформації) для успішного поопераційного формування розумових дій під час виконання практичних завдань); 4) блок контролю та корекції знань і вмінь (завдання для формування вмінь і навичок само- та взаємоконтролю через бліц-опитування, взаємооцінювання проєктних робіт тощо); 5) додаткові матеріали (список джерел, додатки, шкала оцінювання навчальних досягнень студентів з освітнього компонента тощо). На підставі результатів тривалої роботи із зошитами сформульовано методичні рекомендації для викладачів ЗВО з їх створення й використання: затвердження загальнокафедральних підходів до структурування, реалізація принципів спеціалізації, з огляду на освітні компоненти, диференціація (із різнорівневими завданнями, спрямованими на формування складників компетентностей, що

передбачені нормативними документами з підготовки майбутніх учителів початкової школи).

Органічним доповненням послугувало використання сучасних картографічних посібників у підготовці студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до професійної діяльності. Таку роботу організовано через розроблення завдань на основі використання картографічних посібників (атласів, електронних посібників, контурних, інтерактивних, стінних і настільних карт, глобусів, рельєфних карт та моделей), їх запровадження в процес підготовки майбутніх учителів в освітні компоненти нормативної частини навчальних планів, за якими готували студентів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти з таких дисциплін: «Основи природознавства та суспільствознавства» / «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство» / «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» / «Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної».

Виконання завдань із різними видами картографічних посібників сприяло тому, що студенти поглибили знання про різноманітність таких ресурсів, характеристики, дидактичні можливості під час використання на уроках із молодшими школярами; оволоділи вміннями методично правильно організувати індивідуальну, парну, групову роботу учнів у ході уроків, позаурочної діяльності та навчальних проєктів.

РОЗДІЛ 4

ДОСЛІДНИЦЬКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

4.1. Мета, завдання і методика організації експериментального дослідження

Метою експериментального дослідження є наукове підтвердження ефективності системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Для реалізації мети дослідження розроблено методику, яка є комплексом методів, процедур, послідовністю педагогічних дій, операцій та впливів, використання необхідних засобів для вирішення завдань дослідження.

Відповідно завданнями експериментального дослідження передбачено:

- розроблення програми та методики проведення педагогічного експерименту;
- визначення учасників експерименту;
- з'ясування стану готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за визначеними критеріями і показниками;
- обґрунтування системи педагогічних заходів (технологій, форм і методів, умов), необхідних для ефективної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;
- експериментальна перевірка та оброблення результатів щодо ефективності розробленої концепції та системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;

- розроблення та реалізація навчально-методичного забезпечення;
- узагальнення результатів та формулювання висновків.

Розроблена програма та методика проведення педагогічного експерименту передбачала використання таких методів: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, зіставлення, абстрагування, конкретизація, моделювання, вивчення передового педагогічного досвіду, рефлексія власної педагогічної діяльності; *емпіричні* – опитування (анкетування, бесіда); спостереження; тестування; експертне оцінювання; педагогічний експеримент; *математичного та статистичного оброблення даних* для кількісного й якісного аналізу результатів педагогічного експерименту, перевірки їх достовірності.

Методика організації експериментального дослідження ґрунтується на визначених, уточнених ключових поняттях дослідження, обраних суб'єктах експериментального дослідження, виборі основних діагностичних процедур збору даних та їх інтерпретації (Лузан П. Г., Виговська С. В., Попівник І. В. (Лузан, Виговська, & Попівник, 2014).

Експериментальне дослідження ефективності впровадження системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти проведено за допомогою спеціально організованого педагогічного експерименту.

Система професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти характеризується визначеною структурою, компоненти якої виокремлені у блоки (цільовий, методологічний, змістово-технологічний, контрольний-результативний).

Відповідно до цього визначено такі етапи проведення експериментального дослідження:

- мотиваційно-орієнтувальний;
- когнітивно-діяльнісний;

– рефлексивно-реалізаційний.

Метою *мотиваційно-орієнтувального етапу*, який відповідає цільовому блоку моделі, є розширення уявлень майбутніх учителів про природничу та громадянську освіту, педагогічну професію й суспільні вимоги до неї в умовах реалізації концепції Нової української школи (формування й розвитку відповідних загальних та фахових компетентностей); усвідомлення суспільної значущості та необхідності формування природничої та громадянської компетентності молодших школярів у структурі педагогічної діяльності вчителя; врахування особливостей і цінностей вітчизняної та зарубіжної педагогічної теорії та практики з питань утвердження демократії у сфері освіти, розвитку активного громадянського суспільства; використання інноваційних технологій щодо формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Когнітивно-діяльнісний етап (відповідає теоретико-методологічному та змістово-технологічному блоку моделі) спрямований на реалізацію педагогічних умов через активну освітню, пізнавальну і практичну діяльність, що ґрунтується на використанні інтерактивних методів та технологій навчання, інтегративному підході до удосконалення змісту підготовки, використанні дидактичного потенціалу навчальних екскурсій, включенні майбутніх учителів початкової школи в активну навчальну діяльність для здійснення якісної і результативної педагогічної діяльності, знаходженні ефективних способів вирішення педагогічних проблем. На цьому етапі важливе значення має також фундаментальна підготовка майбутніх учителів початкових класів, що передбачає опанування природничо-наукових і професійно орієнтованих дисциплін, які забезпечують формування науково-професійного світогляду здобувачів.

Рефлексивно-реалізаційний етап (відповідає контрольно-результативному блоку моделі) спрямований на осмислення майбутніми учителями досвіду професійної діяльності; потребу в особистісно-професійному розвитку і самовдосконаленні; важливість формування сучасного світорозуміння, світоглядної та екологічної культури, адекватної до викликів сьогодення, виховання активного й відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою активною громадянською позицією, готовністю виконувати громадянські та професійні обов'язки; формування готовності майбутніх учителів до впровадження інновацій, здатності до саморефлексії та професійної мобільності.

В основу педагогічного експерименту покладено *гіпотезу*, що ефективність підготовки майбутніх учителів початкової школи до досліджуваної діяльності суттєво підвищиться за умови впровадження теоретично обґрунтованої й експериментально перевіреної системи, розробленої з урахуванням вітчизняних і закордонних напрацювань та сучасних тенденцій розвитку педагогіки та фахових методик, що впливає на поетапне підвищення рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, а також запровадження в процес його підготовки таких *педагогічних умов*:

- стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;
- удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи.
- активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки.
- використання інноваційних форм, інтерактивних методів та технологій навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Експериментальне дослідження проведено на базі ЗВО, що готують фахівців зі спеціальності 013 Початкова освіта, галузі знань 01 Освіта / Педагогіка: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А. Ю. Кримського Волинської обласної ради, Мукачівський державний університет, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Рівненський державний гуманітарний університет.

Експериментальне дослідження здійснювали впродовж 2016 – 2022 років та охоплювало три взаємопов'язані етапи педагогічного експерименту: констатувальний, формувальний, узагальнювальний.

Константувальний (2016 – 2018 рр.) передбачав теоретичний аналіз проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. На цьому етапі з'ясовано стан дослідженості проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; визначено напрями дослідження; розроблено науковий апарат; здійснено аналіз філософської, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з проблеми дослідження; вивчено зарубіжний і вітчизняний досвід підготовки майбутніх учителів початкової школи; виокремлено сучасні методологічні підходи до підготовки майбутніх учителів початкової школи; розроблено та теоретично аргументовано авторську концепцію підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; обґрунтовано структуру та зміст готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; розроблено систему й теоретично обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів

початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; розроблено програму дослідницько-експериментальної роботи; сформовано методику діагностики готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; обґрунтовано критерії, показники та рівні готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; обрано експериментальну базу та проведено констатувальний етап експерименту.

– На *формульовальному етапі* (2018 – 2020 рр.) в освітній процес упроваджено систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; реалізовано виокремлені педагогічні умови; проведено формульальний етап експерименту; здійснено поточний моніторинг рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; узагальнено результати, внесено корективи; упроваджено основні результати дослідження в педагогічну практику ЗВО.

На *узагальнювальному етапі* (2020-2022 рр.) проаналізовано ефективність упровадження в освітній процес системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Здійснено узагальнення, систематизацію та статистичну обробку результатів педагогічного експерименту, їх кількісний та якісний аналіз, сформульовано основні висновки й рекомендації щодо впровадження результатів педагогічного експерименту в процес підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, окреслено перспективи подальшого вивчення проблеми, опубліковано монографію.

4.2. Стан готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (констатувальний етап експерименту)

Метою констатувального етапу педагогічного експерименту було виявлення особливостей підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що забезпечуються в умовах традиційної системи педагогічної освіти, а також факторів, актуалізація яких могла б підвищити рівень їхньої готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Відповідно до мети сформульовано завдання експериментальної роботи:

- визначення ставлення (опитування, анкетування, бесіда) майбутніх учителів початкової школи до необхідності та важливості реалізації змісту природничої та громадянської освіти;

- добір комплексу діагностичних процедур для визначення рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за мотиваційно-ціннісним, когнітивно-пізнавальним, операційно-технологічним та особистісно-рефлексивним критеріями; визначення реального стану готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;

- здійснення аналізу навчально-методичного забезпечення в аспекті підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;

- визначення напрямів та шляхів системного удосконалення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (створення достатніх та оптимальних педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти);

– розроблення системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти та моделі її реалізації.

Констатувальний етап педагогічного експерименту проведено у 2016 - 2018 рр. Учасниками цього етапу були 456 здобувачів різних ЗВО спеціальності 013 Початкова освіта, першого бакалаврського рівня вищої освіти. У дослідженні також взяли участь також науково-педагогічні працівники ЗВО та вчителі початкових класів ЗЗСО (46 респондентів)

На констатувальному етапі педагогічного експерименту визначено структурні компоненти готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: *мотиваційний, гносеологічний, діяльнісний та особистісний*. *Мотиваційний* компонент характеризується професійними настановами, позитивним ставленням та інтересом до професії, стійкими намірами присвятити себе педагогічній діяльності, зокрема реалізації змісту природничої та громадянської освіти для формування ключових компетентностей молодших школярів; стійкими пізнавальними інтересами у сфері громадянської освіти; позитивною внутрішньою мотивацією до розвитку громадянської компетентності у молодших школярів тощо. *Гносеологічний* компонент віддзеркалює рівень володіння здобувачами певною науково обґрунтованою та професійно доцільною системою знань, яка слугує міцним фундаментом для розвитку практичних умінь і навичок реалізації природничої та громадянської освіти молодших школярів, а також формування критичного мислення здобувачів. *Діяльнісний* компонент репрезентований педагогічними діями й операціями (системою педагогічних умінь та навичок), необхідними для успішної реалізації змісту природничої та громадянської освіти молодших школярів. *Особистісний* компонент пов'язаний із наявністю професійно важливих особистісних властивостей (морально-етичні, емоційно-вольові, організаційно-управлінські, громадянська активність, комунікативність,

толерантність та ін.), а також спрямований на самооцінювання, самоаналіз, самокорекцію, професійне самовдосконалення щодо реалізації природничої та громадянської освіти.

Для визначення рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, відповідно до компонентів, обґрунтовано такі *критерії: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, операційно-технологічний та особистісно-рефлексивний*. Виокремлення критеріїв та їх показників дало змогу визначити рівні готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: *високий (творчий), середній (продуктивний), низький (репродуктивний)*.

Основними методами дослідження на цьому етапі педагогічного експерименту обрано такі: анкетування майбутніх учителів початкової школи - (Додатки М.1, М.2); діагностичні методики – «Мотиви вибору професії» (Додаток М.3); діагностика особистості на мотивацію до успіху (Т. Елерсон) (Додаток М.5), діагностика особистості на мотивацію до уникнення невдач (Т. Елерсон) (Додаток М.6), методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича (Додаток М.7); тестування - тест «Спрямованість особистості» (Додаток М.4); завдання для практичних занять та самостійної роботи; інтерактивні вправи з контролем роботи над фреймами; кількісне та якісне оброблення отриманих даних.

Для діагностики реального стану готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на констатувальному етапі експерименту проведено пілотні дослідження якісного складу майбутніх учителів. Вони виконували ряд завдань, у межах яких проаналізовано: наявність первинних узагальнених уявлень із проблеми реалізації змісту природничої та громадянської освіти, характер ставлення студентів до вказаної проблеми. Це дозволило здійснити поділ майбутніх

учителів на експериментальну (ЕГ: $n = 226$) та контрольну (КГ: $n = 230$) групи. Після того, як було визначено склад експериментальної та контрольної груп, ми підійшли до діагностики рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Діагностичні зрізи здійснено за визначеними критеріями (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, особистісно-рефлексивний та операційно-технологічний).

Для реалізації означеної мети на усіх рівнях вибірки методом анкетування, насамперед, виявлявся характер ставлення респондентів до необхідності формування готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, оцінка її значущості у професійній діяльності, поінформованість щодо змісту досліджуваної готовності, оцінка рівня її динаміки.

Анкетуванням було охоплено 456 студентів семи закладів вищої освіти різних регіонів України (спеціальність 013 Початкова освіта, освітній рівень «бакалавр») (Додаток М.1). Результат опитування дали можливість зробити деякі попередні узагальнення.

Так, відповіді студентів на перше запитання анкети «Що Ви розумієте під поняттям «готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти?»» загалом засвідчили змістовність та оригінальність їхніх висловлювань щодо сутнісної характеристики досліджуваного феномена, однак серед найхарактерніших ознак називалися такі, що представляють суть досліджуваного поняття, як-от: «певні переконання чи ставлення до природничої і громадянської освіти» (13,6%), «принципи, ідеали і переконання педагога, якими він керується у своїй професійній діяльності» (11,8%), «особистісна якість, що дозволяє вчителю легко налагодити взаємодію з школярами для ефективного формування ціннісних орієнтацій» (3,1%), «прояв життєвої й соціальної активності особистості» (7,9%), «відображає ціннісні

ставлення вчителя до професійної діяльності» (10,0%), «показує прояв професійної спрямованості» (6,8%), «ставлення чи переконання, що виявляються і реалізуються у діях учителя у професійній діяльності» (3,9%). Однак таке бачення визначення феномена «готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти» продемонструвало лише 42,9% респондентів, а 19,5% загалом не мають уявлення про готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, 36,8% – поверхове розуміння суті досліджуваного поняття .

Констатуємо, що майже всі опитані студенти (415 респондентів, 91,0%) вважають, що сучасний учитель має бути активним суб'єктом життєдіяльності, за винятком 5,0%, які не дали відповіді на це запитання або зазначили, що не завжди.

Стосовно ранжування значущості готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в майбутній педагогічній діяльності нами виявлено, що 192 опитаних студентів (42,1%) визначили її як «дуже важлива», 198 (43,4 %) – «важлива», 53 (11,6%) – «важлива, але не завжди» і 13 (2,8 %) як «неважлива», проте без обґрунтування. Результати опитування відображені на діаграмі (рис. 4.1).

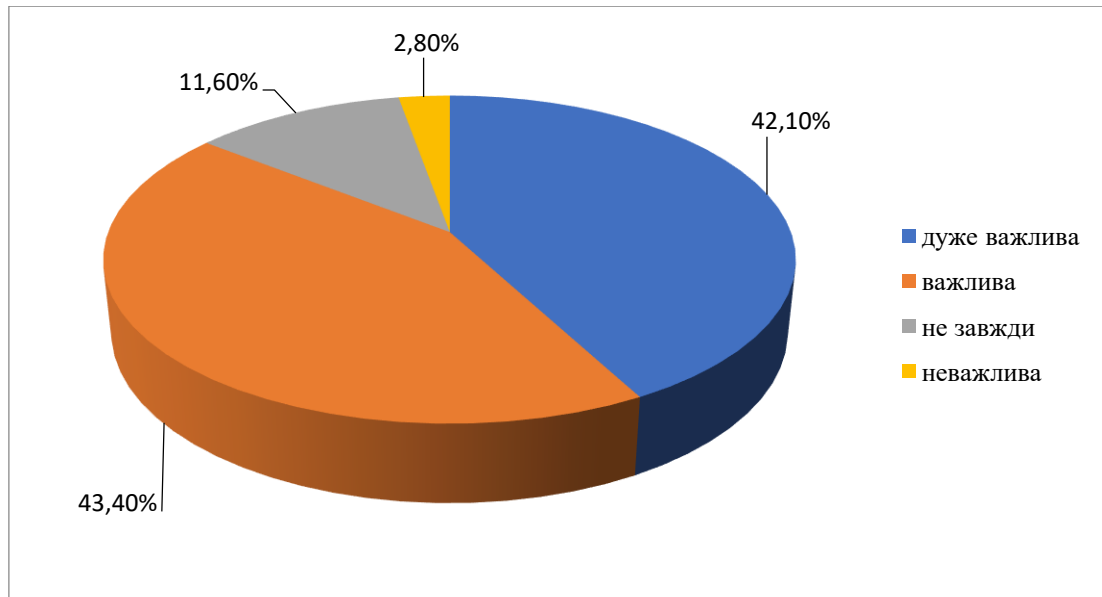

Рис.4.1 Важливість готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у майбутній педагогічній діяльності вчителя початкової школи

Така діагностувальна картина дозволяє припустити, що майбутні вчителі початкової школи недостатньо поінформовані щодо суті та функційної ролі готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в майбутній педагогічній діяльності, а це, своєю чергою, зумовлює необхідність її формування на основному етапі професійної підготовки майбутнього учителя початкової школи.

На четверте запитання анкети «Спираючись на власний досвід, зазначте, чи спостерігали Ви діяльність учителя початкової школи з готовністю до реалізації змісту природничої та громадянської освіти?» студенти обрали такі варіанти: «так» – 7,0%; «ні» – 39,0%; «не пам’ятаю» – 55,7% і, відповідно, не могли пригадати чим саме їм запам’ятався такий учитель (п’яте запитання). Звертаємо увагу, що попри ствердну відповідь 27,6% респондентів на четверте запитання, лише 4,2% пригадали чим саме такий педагог їм запам’ятався, виокремлюючи такі характеристики, як: «такий учитель є креативною людиною», «своєю щирістю, професійними якостями, любов’ю до дітей», «як

учитель-професіонал, ініціативний, креативний», «він був дуже обізнаний у своїй професії, дотримувався слова», «своєю винахідливістю, творчим підходом до справи». Це, на нашу думку, засвідчує недостатню поінформованість студентів щодо діяльності вчителя початкової школи та його готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

У контексті дослідження цікаво було дізнатися, чи згодні студенти з думкою, що готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти вчителя є ознакою його професіоналізму (6 запитання анкети). Відтак, виявлено, що 44,1% студентів ствердно відповіли, 13,8% обрали варіант «ні», а 42,1% – не змогли відповісти на поставлене запитання.

Наступне запитання анкети за змістом логічно пов'язане з попереднім, оскільки потребувало з'ясування, як, на думку студентів, готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти впливає на професійний розвиток майбутнього вчителя початкової школи. Нами встановлено, що для переважної більшості опитаних студентів воно виявилось складним, позаяк 55,4% респондентів зазначили або лише «дуже впливає», не пояснюючи як саме, або зовсім не відповіли на поставлене запитання (44,6%).

Щодо восьмого запитання анкети (Який вид діяльності студента найбільше сприяє готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти вчителя?), серед запропонованих варіантів відповіді (освітня, науково-дослідницька (проектна) діяльність, педагогічна практика, самостійна робота, не можу відповісти, свій варіант відповіді) респонденти обирали ті, що, на їхню думку, є найбільш ефективними. За результатами вибору рангові рівні відповідно розподілені таким чином: педагогічна практика – 34,6 %; освітня діяльність – 27,9%; навчальні екскурсії – 18,6%; науково-дослідницька (проектна) діяльність – 11,0%; самостійна робота – 7,9%. Результати опитування представлені на діаграмі (рис. 4.2).

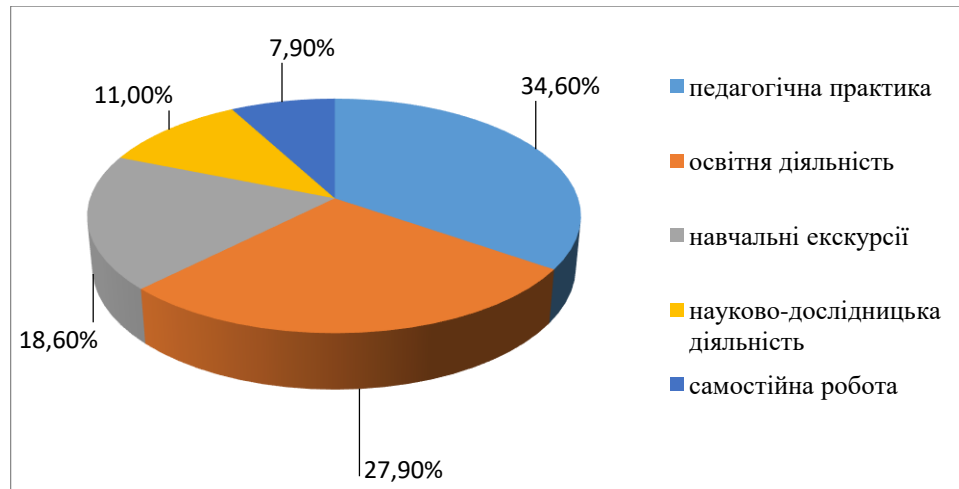

Рис.4.2. Розподіл видів діяльності студентів за ступенем впливу на процес готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

Відповіді на наступне запитання засвідчили позитивну тенденцію відносно прагнень респондентів сформувати власну готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, зокрема в освітньому просторі ЗВО, оскільки 54,4% опитаних студентів обрали варіант «так»; відповідно 19,3% – «ні», зазначаючи, що будуть це робити в процесі професійно-педагогічної діяльності», 4,8% респондентів заперечували цю потребу, а 21,5% – не визначилися з відповіддю.

Стосовно оцінки за 10 – бальною шкалою рівня сформованості власної професійної позиції як особистісної якості примітно, що і максимальною (10 балів), і мінімальною (1 бал) виявилася оцінка майже однакової кількості респондентів – 1,9 % і 1,8% відповідно. Інші самооцінні судження щодо сформованості професійної позиції майбутніх учителів початкової школи у студентів бакалаврату було ранжовано так: 2,4% – 9 балів; 2,3% – 8 балів, 6,8% – 7 балів; 24,6 % – 6 балів; 15,7% – 5 балів; 23,2 % –4 бали; 17,8% –3 бали; 3,8 % –2 бали.

Останнім запитанням, яке мало б засвідчити глибину зацікавленості окресленою проблемою, усвідомлення її значущості студентами мали показати їхні пропозиції щодо нововведень в ЗВО задля більш результативного

формування у майбутнього вчителя початкової школи готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Однак виявилось, що 26,5 % опитаних студентів не дали відповіді на поставлене запитання або їхні пропозиції не відповідали його суті («більше досліджень, що ґрунтуються на практиці»). Стосовно висловлених пропозицій, то нами виокремлено найбільш суттєві і, водночас, такі, що називалися багатьма респондентами в різних закладах вищої освіти: «більше активної практики (посилити практичну підготовку)» – 29,6%; «збільшити час для проходження педагогічної практики» – 32,5%; «запровадити спецкурс «Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти» або (ввести навчальну дисципліну «Інтеграція природничої і громадянської освіти у початковій школі», що стосується цієї проблеми)» – 20,2%; «семінари-тренінги з підготовки до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, починаючи з першого курсу» – 3,9%.

Отже, отримані у процесі анкетування та бесіди матеріали дозволили зробити деякі попередні узагальнення: по-перше, природний дослідницький інтерес становили судження респондентів щодо сутнісної характеристики готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти як інтегративної особистісної якості сучасного вчителя початкової школи та прагнення обґрунтування її значущості у майбутній педагогічній діяльності; по-друге, студентам властива переважно поверхова обізнаність із змістом досліджуваного поняття, що спричинило їх сумніви щодо доцільності і бажання сформулювати готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, навчаючись у ЗВО, неадекватну самооцінку ступеня власної готовності; по-третє, серед видів діяльності, на думку респондентів, найбільше сприяє готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти педагогічна практика, що підсилюється освітньою, екскурсійною, науково-дослідницькою та самостійною роботою; по-

четверте, цілком очевидно видається тенденція активізації пошуку студентами шляхів удосконалення освітнього середовища ЗВО задля більш результативної підготовки до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у майбутнього вчителя початкової школи.

Завершальним етапом констатувального експерименту було визначення вихідних рівнів готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Для цього було розроблено експериментальну методику її визначення на підставі оцінки сформованості компонентів досліджуваного явища (згідно зі структурно-компонентною та рівневою характеристиками, з використанням діагностувальних методик, описова характеристика якої подається в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Оцінка готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти майбутнього вчителя початкової школи

<i>Критерій</i>	<i>Показники вияву</i>	<i>Шкала вимірів рівнів</i>
<i>Мотиваційно-ціннісний</i>	Ціннісне ставлення до педагогічної діяльності; до дитини як найвищої цінності; до себе як до майбутнього педагога; наявність мотивації до професійної діяльності; задоволеність обраним фахом; усвідомлення необхідності реалізації змісту природничої та громадянської освіти для формування ключових компетентностей молодших школярів; стійкі пізнавальні інтереси у сфері громадянської освіти; позитивна внутрішня мотивація до розвитку громадянської компетентності молодших школярів; повага до людської гідності та прав людини тощо.	
<i>Когнітивно-пізнавальний</i>	Знання сутності ключових науково-педагогічних понять, принципів, функцій, громадянської та природничої освіти; обізнаність про обрану професію з урахуванням запитів громадянського суспільства; здатність самостійно здобувати і критично осмислювати необхідну інформацію щодо реалізації змісту природничої та громадянської освіти; володіння знаннями щодо інтеграції змісту	

	<p>природничої та громадянської освіти у початковій школі. Знання про методичний інструментарій для реалізації предметів «Природознавство», «Я у світі» та інтегрованого курсу «ЯДС»; обізнаність щодо реалізації змісту природничої та громадянської освіти в малокомплектній школі; здатність до інтеграції та реалізації предметних знань, моделювання змісту відповідно до очікуваних результатів навчання; знання про методику проведення екскурсій на підприємство, до музею з учнями загальноосвітніх і малокомплектних шкіл; володіння методикою організації шкільного красзнавства та обладнання куточка, де домінуюча частина діяльності й експозицій присвячена суспільствознавчому напрямку.</p>	<p>Високий (творчий) (15–20 балів) Середній (продуктивний) (9–14 балів) Низький (репродуктивний) (1–8 балів)</p>
<p><i>Операційно-технологічний</i></p>	<p>Здатність, використовувати педагогічні інновації та фахові методики під час реалізації змісту природничої та громадянської освіти; здатність використовувати цифровий контент за змістом природничої та громадянської освіти; здатність формувати в молодших школярів ключові компетентності і світогляд на основі загальнолюдських і національних цінностей; здатність розробляти інтегровані курси; навички відкриття нових знань та їх вивчення способом взаємодії; здатність до партнерської взаємодії та комунікації з учасниками освітнього процесу; здатність реалізовувати діяльнісний підхід під час формування в учнів основ природничої та громадянської компетентностей; здатність урізноманітнювати форми, методи, прийоми та засоби навчання для формування в учнів дослідницьких умінь, опанування способів навчально-пізнавальної і практичної природоохоронної діяльності та досвіду її провадження; здатність реалізувати об'єктивний контроль й оцінювання навчальних досягнень учнів із природознавства, «Я у світі», інтегрованого курсу «Я досліджую світ» з огляду специфіку їх викладання та вікові особливості учнів; уміння та навички, що становлять основу для організації проектно-роботи, екскурсій, збирання та післяекскурсійного оброблення матеріалів, проведення практичних робіт з об'єктами живої</p>	

	і неживої природи; здатність використовувати методики організації самостійної навчальної діяльності учнів тощо та їх упровадження в контексті реалізації змісту відповідних освітніх галузей; уміння розвивати логічне мислення в учнів, формувати загальнонавчальні дослідницькі вміння в зоні найближчого розвитку дитини (творчих здібностей, позитивної мотивації до пізнання природи й суспільства); здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів);	
Особистісно-рефлексивний	Професійна та громадянська активність, ініціативність, емпатійність, сформованість навичок рефлексії, здатність управляти власними емоційними станами; толерантність, навички самооцінювання.	

Для діагностики рівня готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за мотиваційно-ціннісним критерієм застосували метод опитування з використанням методик, розроблених М. Рокич, В. Блюмкіним та ін. (див. Додаток М), які спрямовані на виявлення ціннісних орієнтацій, професійної мотивації й системи цінностей особистості майбутнього вчителя.

Результати оцінювання презентовано у таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за мотиваційно-ціннісним критерієм

Рівні	Кількість студентів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	абс.	%	абс.	%
Низький (репродуктивний)	128	56,64	127	55,22
Середній (продуктивний)	75	33,19	79	34,35
Високий (творчий)	23	10,17	24	10,43
Всього	226	100	230	100

Проведена діагностика дозволила зробити узагальнення щодо наявності у майбутніх учителів мотивації до професійної діяльності, мотиваційно-ціннісного ставлення до обраної професії, розуміння цільових та ціннісних орієнтацій, прагнення до професійного зростання, потреби в ефективності дій. Однак маємо констатувати, що мотиваційно-ціннісні вияви готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти респондентів обох груп, отримані в результаті діагностики, засвідчили переважання низького (репродуктивного) рівня ознак мотиваційно-ціннісного критерію.

Дослідження рівня готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти майбутнього вчителя початкової школи за когнітивно-пізнавальним критерієм проводилося за спеціально розробленим діагностувальним опитуванням, що адекватне показникам означеного критерію (див. Додатки М.1, М.2).

Результати оцінювання презентовано у таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за когнітивно- пізнавальним критерієм

<i>Рівні</i>	<i>Кількість студентів</i>			
	<i>Контрольна група (КГ)</i>		<i>Експериментальна група (ЕГ)</i>	
	<i>абс.</i>	<i>%</i>	<i>абс.</i>	<i>%</i>
Низький (репродуктивний)	130	57,52	133	57,82
Середній (продуктивний)	75	33,19	75	32,61
Високий (творчий)	21	9,29	22	9,57
Всього	226	100	230	100

Результати опитування загалом засвідчили поверховість знань майбутніх учителів про свою майбутню професію й готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти вчителя, уявлень про цінності, мотиви й цілі педагогічної діяльності, про сутність, засоби розвитку змісту природничої та

громадянської освіти майбутнього вчителя початкової школи. Становлять певні труднощі трактування та тлумачення сутності ключових науково-педагогічних понять, принципів, функцій, громадянської та природничої освіти. Недостатньо розвинута здатність самостійно здобувати і критично осмислювати необхідну інформацію щодо реалізації змісту природничої та громадянської освіти, використання принципу інтеграції знань у початковій школі. Студентам бракує знань з фахових методик для реалізації змісту природничої та громадянської освіти в малокомплектній школі, а також організації шкільного краєзнавства; моделювання змісту відповідно до очікуваних результатів навчання..

Для аналізу готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти майбутнього вчителя початкової школи за операційно-технологічним критерієм також було використано: методи опитування, експертної оцінки, тест-питальник організаторських і комунікативних здібностей майбутнього вчителя початкової школи (за Б. Федоришиним); аналіз ситуацій (див. додаток М).

Результати оцінювання презентовано у таблиці 4.4.

Таблиця 4.4

Рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за операційно-технологічним критерієм

<i>Рівні</i>	<i>Кількість студентів</i>			
	<i>Контрольна група (КГ)</i>		<i>Експериментальна група (ЕГ)</i>	
	<i>абс.</i>	<i>%</i>	<i>абс.</i>	<i>%</i>
Низький (репродуктивний)	127	56,19	128	55,65
Середній (продуктивний)	77	34,07	79	34,35
Високий (творчий)	22	9,74	23	10,00
Всього	226	100	230	100

Проведена діагностика дозволила зробити узагальнення щодо невміння майбутніх учителів реалізовувати педагогічну діяльність через відсутність усвідомленості особистісних якостей (креативність, комунікабельність),

здібностей, професійно значущих умінь для здійснення якісної й результативної педагогічної діяльності, знаходження продуктивних способів вирішення педагогічних проблем, ситуацій, творчого осмислення інформації педагогічного характеру. Становлять певні труднощі використання цифрового контенту за змістом природничої та громадянської освіти молодших школярів. Здобувачі недостатньо готові розробляти інтегровані курси, реалізовувати діяльнісний підхід під час формування в учнів основ природничої та громадянської компетентностей; урізноманітнювати форми, методи, прийоми та засоби навчання для формування в учнів дослідницьких умінь та логічного мислення. Потребує корекції здатність реалізувати об'єктивний контроль й оцінювання навчальних досягнень учнів із предметів «Природознавство», «Я у світі» та інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (який запроваджувався у практику роботи шкіл) з огляду на їх специфіку та вікові особливості школярів.

У результаті комплексного дослідження рівня готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти майбутнього вчителя початкової школи за особистісно-рефлексивним критерієм із використанням питальника «Діагностика рівня розвитку рефлексивності»; «Рефлексія на саморозвиток», тесту на виявлення емпатії майбутнього вчителя початкової школи (за В. Бойком); самооцінки й експертної оцінки готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти майбутнього вчителя початкової школи (див. додаток М) виявлено, що низка професійно значущих якостей, умінь, навичок, здібностей (професійна та громадянська активність, ініціативність, емпатійність, здатність управляти власними емоційними станами; толерантність, навички самооцінювання, сформованість навичок рефлексії, прагнення до саморозвитку тощо) у респондентів експериментальної та контрольної груп недостатньо сформовані: переважає низький (репродуктивний) рівень – 54,78% в ЕГ і 55,31% в КГ (див. табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за *особистісно-рефлексивним* критерієм

<i>Рівні</i>	<i>Кількість студентів</i>			
	<i>Контрольна група (КГ)</i>		<i>Експериментальна група (ЕГ)</i>	
	<i>абс.</i>	<i>%</i>	<i>абс.</i>	<i>%</i>
Низький (репродуктивний)	125	55,31	126	54,78
Середній (продуктивний)	77	34,07	80	34,78
Високий (творчий)	24	10,63	24	10,44
Всього	226	100	230	100

Загальні результати констатувального зрізу щодо вихідних рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за кожним критерієм наводимо в табл. 4.6; 4.7.

Таблиця 4.6

Вихідні рівні готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

<i>Критерії</i>	<i>Групи</i>	<i>Рівні</i>					
		<i>Низький (репродуктивний)</i>		<i>Середній (продуктивний)</i>		<i>Високий (творчий)</i>	
		<i>Абс.</i>	<i>%</i>	<i>Абс.</i>	<i>%</i>	<i>Абс.</i>	<i>%</i>
<i>Мотиваційно-ціннісний</i>	КГ (226)	128	56,64	75	33,19	23	10,17
	ЕГ (230)	127	55,22	79	34,35	24	10,43
<i>Когнітивно-пізнавальний</i>	КГ (226)	130	57,52	75	33,19	21	9,29
	ЕГ (230)	133	57,82	75	32,61	22	9,57
<i>Операційно-технологічний</i>	КГ (216)	127	56,19	77	34,07	22	9,74
	ЕГ (210)	128	55,65	79	34,35	23	10,00
<i>Особистісно-рефлексивний</i>	КГ (226)	125	55,31	77	34,07	24	10,63
	ЕГ (230)	126	54,78	80	34,78	24	10,44

Отже, як видно з таблиці 4.6. щодо вихідних рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської

освіти за мотиваційно-ціннісним критерієм 10,43% студентів ЕГ і 10,17% КГ мають високий (творчий) рівень досліджуваного феномена; когнітивно-пізнавальний критерій – відповідно 9,57% ЕГ і 9,29% КГ; операційно-технологічний критерій– 10,00 % в ЕГ і 9,74% – КГ; особистісно-рефлексивний критерій – 10,44 % в ЕГ і 10,63%– КГ.

Результати констатувального етапу за іншими рівнями такі:

- мотиваційно-ціннісним критерій – низький (репродуктивний) рівень: ЕГ – 55,22 %, КГ – 56,64 %; середній (продуктивний) рівень: ЕГ – 34,35%, КГ – 33,19
- когнітивно- пізнавальний критерій – низький (репродуктивний) рівень: ЕГ – 57,82 %, КГ – 57,52 %; середній (продуктивний) рівень: ЕГ – 32,61%, КГ – 33,19
- операційно-технологічний критерій – низький (репродуктивний) рівень: ЕГ – 55,65 %, КГ – 56,19 %; середній (продуктивний) рівень: ЕГ – 34,35%, КГ – 34,07.
- особистісно-рефлексивний критерій – низький (репродуктивний) рівень: ЕГ – 54,78 %, КГ – 55,31 %; середній (продуктивний) рівень: ЕГ – 34,78%, КГ – 34,07.

Таблиця 4.7

Результати діагностики рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (констатувальний етап експерименту)

<i>Рівні</i>	<i>Кількість студентів</i>			
	<i>Контрольна група (КГ)</i>		<i>Експериментальна група (ЕГ)</i>	
	<i>абс.</i>	<i>%</i>	<i>абс.</i>	<i>%</i>
Низький (репродуктивний)	128	56,64	129	56,09
Середній (продуктивний)	76	33,63	78	33,91
Високий (творчий)	22	9,73	23	10,00
Всього	226	100	230	100

Як видно з таблиць 4.2-4.7, у майбутніх учителів на констатувальному етапі превалює низький (репродуктивний) рівень готовності до реалізації природничої та громадянської освіти.

Наочно представлені дані про рівень готовності до реалізації природничої та громадянської освіти майбутніх учителів початкової школи на констатувальному етапі експерименту представлено на рис. 4.3.

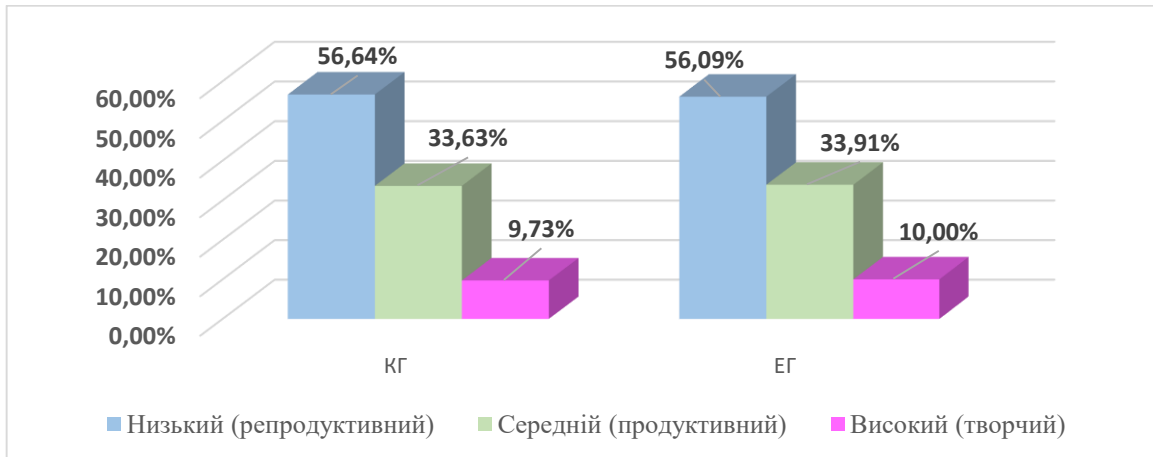

Рис. 4.3 Результати діагностики рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти и (констатувальний етап експерименту)

Вірогідність результатів проведеної експериментальної роботи на констатувальному етапі й достовірність експериментальних даних визначено з використанням непараметричного критерію Пірсона χ^2 , який дозволяє знайти відмінності між двома розподілами та оцінити її достовірність, а також отримати надійність результатів у 95 % вірогідності (Боснюк, 2020). Зокрема для перевірки гіпотези H_0 про відсутність відмінностей між двома емпіричними (експериментальними) розподілами.

Основна розрахункова формула критерію χ^2 -квадрат має такий вигляд

$$\chi_{\text{емп}}^2 = N \times M \times \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M} \right)^2}{n_i + m_i}, \quad (3.1)$$

N – загальна кількість учнів експериментальної групи (230 осіб);

M – загальна кількість учнів контрольної групи (226 осіб);

n_i – кількість студентів експериментальної групи (ЕГ), які мають середні бали за критеріями високого (творчого) (n_1), середнього (продуктивного) (n_2), та низького (репродуктивного) (n_3) рівнів;

m_i – кількість студентів контрольної групи (КГ), які мають середні бали за критеріями високого (творчого) (m_1), середнього (продуктивного) (m_2), низького (репродуктивного) (m_3) рівнів;

L – шкала оцінювання, $L = 3$.

Для χ^2 -квдрат критерію рівні значущості оцінені за кількістю ступенів вільності ν , що обчислене за формулою:

$$\nu = (k - 1) \cdot (c - 1), \quad (3.2)$$

де k – кількість вибірок, стовпчиків (груп) (2), s – кількість характеристик, за якими відрізняються вибірки, рядків (рівнів оцінювання) (3).

Визначаємо число ступенів вільності за формулою (3.2) $\nu = (k - 1) \cdot (c - 1) = (2 - 1)(3 - 1) = 2$. У додатку 2 (Боснюк, 2020) знаходимо величини $\chi_{кр}^2$ для рівнів значимості $P=0,05$ та $P=0,01$:

$$\chi_{кр}^2(0,05) = 5,991 \quad \chi_{кр}^2(0,01) = 9,21$$

Результати статистичної перевірки даних на констатувальному етапі педагогічного експерименту відображено у таблиці 4.8.

Таблиця 4.8

Статистична перевірка (констатувальний етап педагогічного експерименту)

Критерії	Значення $\chi^2_{емп}$	$\chi^2_{крит}$	
		$P=0,05$	$P=0,01$
Мотиваційно-ціннісний	0,94014	5,991	9,21
Когнітивно-пізнавальний	0,02239		
Операційно-технологічний	0,016698		
Особистісно-рефлексивний	0,026223		
Загальний рівень готовності	0,027629		
Висновок: $\chi^2_{емп} < \chi^2_{крит}$, H_0 підтверджено			

Порівняльний аналіз отриманих значень критерію Пірсона ($\chi^2_{\text{емп}}$) з таблиці 4.16 із критичним значенням критерію ($\chi^2_{\text{крит}}$) ($\chi^2_{\text{емп}} < \chi^2_{\text{кр}}(0,05)$) для всіх критеріїв), ми дійшли висновку, що початковий рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти респондентів контрольних та експериментальних груп істотно не відрізняються.

Як засвідчили результати на рівні значущості 0,01 та 0,05 між групами, що брали участь в експерименті, немає статистично істотних відмінностей у рівні готовності. Це слугує підставою для твердження, що контингент студентів контрольної й експериментальної груп є рівноцінним, а також унеможливорює вплив чинника успішності на надійність і достовірність результатів формульованого етапу експерименту. Переважаючим рівнем готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти є для низький (репродуктивний) рівень.

За результатами констатувального етапу експериментального дослідження робимо такі узагальнення:

- розроблені на основі теоретичного аналізу, компоненти, критерії та показники, використані методи дослідження є інформативними щодо готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;

- кількісні значення показників готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти засвідчили, що традиційні засади організації освітнього процесу, за якими здійснюється навчання майбутнього учителя початкової школи недостатньо формують їхню готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;

- результати дослідження дозволили створити підґрунтя для обґрунтування системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, розроблення концептуальної моделі та педагогічних умов реалізації обґрунтованої системи.

4.3 Формувальний етап педагогічного експерименту

Результати констатувального експерименту обумовили хід формувального (2018–2020 рр.). Кількісний склад студентів та викладачів залишився без змін. Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав перевірку ефективності системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

На етапі формувального експерименту перевірено гіпотезу, з'ясовано ефективність концепції, системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, структурної моделі формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, виокремлених педагогічних умов.

В ЕГ навчання організоване з забезпеченням реалізації педагогічних умов й активного застосування на заняттях інноваційних форм, методів і технологій навчання; у КГ – за традиційною методикою, що склалася у ЗВО. Готовність майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в ЕГ і КГ схарактеризована відповідно до визначених критеріїв та рівнів за допомогою методів спостереження, інтерв'ю, аналізу, методу експертного оцінювання, математичної статистики.

Методику організації формувального експерименту, який полягав у впровадженні педагогічної системи процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, здійснювали відповідно до визначених педагогічних умов:

- стимулювання мотивації майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти;
- удосконалення змісту підготовки майбутніх вчителів початкової школи на основі інтегративного підходу;

- використання дидактичного потенціалу навчальних екскурсій у практичній підготовці вчителів початкової школи;
- використання інноваційних форм, інтерактивних методів та технологій навчання у підготовці вчителів початкової школи;
- оновлення навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

У ході формувального етапу експерименту було перевірено ефективність виокремлених нами педагогічних умов, що сприяють формуванню готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Слід зауважити, що низка реалізованих та впроваджених заходів щодо підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти враховує зміст та забезпечує втілення в освітній процес розроблених та обґрунтованих педагогічних умов цього процесу.

Так, впровадженням запропонованих заходів в освітній процес була забезпечена реалізація кожної з п'яти педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Нижче запропоновано стислу характеристику їх реалізації.

У контексті реалізації першої умови – *«стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»* – узято до уваги той факт, що студенти мають різний рівень мотивації та практичний досвід. У цьому зв'язку, формування морально-етичних якостей та загальнолюдських цінностей (потреба в професійному саморозвитку, толерантність, бажання впроваджувати суспільні й освітні ініціативи, повага до людської гідності та прав людини, відкритість до інших

культур, я-ідентичність, активна громадянська позиція, культивування цінностей демократії, зовнішні мотиви реалізації змісту громадянської освіти в початковій школі; педагогічні установки на суб'єкт-суб'єктну взаємодію, прагнення до досконалої професійної діяльності та творчості; моральна відповідальність за результати власного навчання; бажання та прагнення зберігати, примножувати моральні, культурні, демократичні й професійні цінності тощо) здійснювалось через використання інтерактивних форм, методів і технологій навчання, індивідуальної та групової роботи, технологій контекстного навчання (ділові й рольові ігри, дискусії тощо), стимулювання до наукової діяльності (наукові проекти студентів «Докази кулястості Землі», «Цікавинки про Всесвіт та Сонячну систему», «Групова й парна робота як провідні форми навчання учнів природничої та громадянської освіти», «Групова й парна робота як провідні форми навчання учнів природничої та громадянської освіти», «Лепбук як засіб організації вивчення матеріалу за змістом природничої та громадянської освіти в курсі «ЯДС» тощо), соціального життя кафедри / факультету тощо). Важливим у цьому процесі став доробок автора за результатами роботи в межах міжнародних проєктів: Швейцарсько-Українського DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037) та «Впровадження демократичних цінностей в процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії». Зокрема, упроваджено в освітній процес технології «наскрізне навчання», «навчання через участь», «занурення, проживання зсередини», тренінгові методики з розвитку демократії в освіті; кооперативне навчання в ротаційних парах; колективно-групове навчання; інтерактивні методи (мозковий штурм, ситуативне моделювання, неперервна шкала думок) тощо.

У процесі реалізації цієї педумови вагомим чинником стало проведення бінарних занять спільно із досвідченими викладачами і вчителями-практиками та практична діяльність студентів під час позааудиторних занять в музеях, виставкових центрах, віртуальних та квест-екскурсій тощо, де здобувачі вищої освіти моделювали професійні ситуації, імітували професійну діяльність, розв'язували практичні завдання з розвитку природничої та громадянської компетентностей учнів початкової школи.

Чільне місце у процесі стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтирів майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти займають засоби музейної педагогіки (екскурсії до регіональних музеїв, квест-екскурсії, віртуальні екскурсії та ін.), завдяки яким відбувається цілеспрямоване формування пізнавального інтересу до природничих наук, стимулювання внутрішніх мотивів, спонукань до реалізації змісту природничої освіти в початковій школі, усвідомлення потреби в розвитку фахових (предметно-методичних) умінь із викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ», розвиток самомотивації тощо. Дієвими визнано такі основні форми організації освітнього процесу в музейному й виставковому середовищі: скавінджер-хант, квест-рольова гра, інтерактивна екскурсія, квест-екскурсія.

Розвиткові професійно значущих потреб, інтересів і мотивів професійної діяльності, позитивному ставленню до професії, формуванню фахово-особистісного іміджу вчителя початкової школи (організованість, наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність, рішучість) сприяли організація спільної діяльності, самостійного навчання, упровадження інтерактивних методів навчання, використання наявного позитивного соціального й професійного досвіду, індивідуального підходу до навчання. Практично значущим стало використання освітньої платформи «MOODLE», авторських курсів на ютуб-каналі (<https://bit.ly/3dE4mfD>; <https://bit.ly/3QVqiRZ>),

цифрових додатків («Google Jamboard», «Google Meet», «Art and Culture» та ін.), програмного засобу «MozaBook», медіаресурсів (анімаційні фільми про дітей з особливими освітніми потребами, реклама, пісні вітчизняних авторів і виконавців, сюжети новин, фотоілюстрації, науково-пізнавальні короткометражні сюжети тощо). Для посилення мотивації, формування здібностей критично оцінювати та творчо опрацьовувати отриману інформацію застосовано такі засоби, як мотиваційне моделювання, вербальне переконання, мотиваційні есе, мотиваційне портфоліо, презентації, мотиваційна промова, похвала, мотиваційні практики, тощо. Все це в сукупності мотивувало студентів до пошуку необхідної інформації, орієнтування, критичного осмислення, продукування творчих ідей у відкритому освітньому просторі та сприяло їхньому професійному саморозвитку й самореалізації.

Друга педагогічна умова – *«удосконалення змісту підготовки майбутніх вчителів початкової школи»* – передбачала удосконалення змісту окремих освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання освітньої галузі «Громадянська та історична» на основі розроблення та доповнення темами для удосконалення підготовки з базової природничої та громадянської освіти, дидактико-методичної підготовки з урахуванням принципу міждисциплінарної інтеграції знань. У ході планування та проектування інтегрованих занять зі студентами спеціальності 013 «Початкова освіта» студентам запропоновано вивчення таких тем: «Всесвіт і Сонячна система. Чи можна використати анабіоз для міжпланетних подорожей?», «Оболонки Землі», «Мінерали. Корисні копалини. Minerals. Rocks», «Я – Людина», «Будова вегетативних і генеративних органів рослин», «Рослини природних зон України», «Різноманітність тварин» («Основи природознавства та громадянської освіти»), «Структура та зміст програми, підручників і

методичної літератури з курсу «Я досліджую світ», «Організаційні форми навчання та форми організації навчальної діяльності учнів. Підготовка вчителя до уроків із природничим змістом», «Організація та методика проведення інтегрованого уроку з курсу «Я досліджую світ»», «Краєзнавча робота в початковій школі», «Розвиток дослідницької поведінки учнів у процесі вивчення курсу «Я досліджую світ», «Організація проєктної діяльності учнів початкових класів», «Методика організації та проведення екскурсій у початковій школі», «Обладнання та наочні посібники природничого спрямування», «Організація роботи учнів над навчальними проєктами з природничим змістом», «Зміст і методика організації роботи учнів із картографічною продукцією з курсу «Я досліджую світ» («Методика викладання природничої освітньої галузі»); «Роль медіа у формуванні основ громадянської компетентності учнів», «Методика використання інструментарію Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU в процесі формування основ громадянської компетентності молодших школярів» «Методика вивчення змістової лінії «Людина», «Методика вивчення змістової лінії «Людина серед людей», «Методика вивчення змістової лінії «Людина в суспільстві», «Методика вивчення змістової лінії «Людина і світ», «Організація проєктної діяльності учнів за змістом громадянської освіти» («Методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі») та ін. Основний акцент у викладанні освітніх компонентів дисциплін зроблений на переорієнтацію форм організації освітнього процесу – із класичних на лекції та практичні заняття з елементами тренінгів.

Удосконалений зміст освітніх компонентів забезпечив підготовку студентів до розвитку громадянської та інших компетентностей молодших школярів, власної ідентичності й готовності до змін через осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної громадянської позиції на засадах

демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточення, набуття досвіду життя в соціумі за демократичними принципами, формуванню їх наукового світогляду й критичного мислення тощо. Навчальним результатом опанування запропонованих тем є здатність студентів раціонально добирати зміст, форми, методи й методичні прийоми для формування в молодших школярів основ природничої та громадянської компетентності в інтегрованому курсі «Я досліджую світ», утілювати набутий досвід у процесі педагогічної практики в ЗЗСО, що засвідчує сформованість компонентів готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Зміст третьої педагогічної умови – *«активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки»* – передбачає вдосконалення підходів до фахової підготовки майбутніх учителів, з урахуванням нормативних документів ЗЗСО та ЗВО, положень «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні», інноваційних ідей міжнародного досвіду. Активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до означеної діяльності проходила в три етапи: пропедевтичний, основний, кваліфікаційно-результативний.

На пропедевтичному етапі здобувачі освіти моделювали фрагменти уроків під час практичних занять із освітніх компонентів «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання освітньої галузі «Громадянська та історична»; проводили фрагменти екскурсій за змістом природничої та громадянської освіти в регіональних музеях (2 – 3 курси). Теми занять з фахових методик, на яких відбувалось моделювання уроків та позурочних заходів, такі: «Методика формування уявлень і понять змістової лінії «Людина», «Методика формування уявлень і понять змістової лінії

«Людина та природа», «Методика формування уявлень та понять змістової лінії «Людина в суспільстві», й ін. фрагменти заходів позакласної діяльності («Ми – люди», «День урожаю», «Шануймо первоцвіти», «Бал осіннього листя» та ін.) із подальшим само- та взаємоаналізом (розроблення планів-конспектів). У процесі моделювання фрагментів екскурсій у музеях дієвість засвідчили такі методи та форми як квест-рольова гра, скавінджер-хант, інтерактивна екскурсія, квест-екскурсія.

Основний етап передбачав проведення уроків впродовж виробничої практики (3 – 4 курси) з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в пілотних класах НУШ, «Природознавства» та «Я у світі», які ще були чинними на період формувального експерименту (2018-2020 рр.). Для формування відповідних компонентів готовності студентів розроблено методичні рекомендації з опорою на картографічну продукцію (атлас «Я досліджую світ. Історія. Суспільство. Культура») та цифрові ресурси «MozaBook», «Mozaik», «Jamboard», «Kahoot!» та ін. Особливу увагу зосереджено на ефективному використанні студентами під час виробничої практики індивідуальної, фронтальної, парної та групової роботи учнів за інструментарієм Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU (рольових ігор («Що буде, якщо...?»), інсценізацій («Яка сім'я, такий і я»), спільне створення колажів, лепбуків, дерева мрій / думок / добрих справ тощо), технології «занурення, проживання зсередини»; на формуванні методичних умінь студентів щодо організації проєктної діяльності молодших школярів (створення проєктів «Славетні українці», «У чому моя неповторність», «Пізнаємо рідний край», «Традиції і звичаї європейських країн» тощо); роботи над тематичними художніми й музичними творами для задоволення інтересів, нахилів, можливостей і здібностей учнів; на застосуванні інтерактивних вправ («Серветка», «Світове кафе», «Павутина», «Китайські палички», «Водій і

машина», «Букет», «Чотири кути»), відеоконтенту для формування в учнів природничої та громадянської компетентностей тощо.

Чільне місце у реалізації цієї педагогічної умови займає створення і використання фасилітованого дидактично-розвивального середовища, складниками якого є: лабораторія НУШ, кабінет основ і методики природничої освіти, музеї й виставкові центри тощо. Під час практичної підготовки це стимулювало поглиблення методичних знань і розвитку презентаційних умінь, використовувати відкриті ресурси та цифрові технології, оперувати ними в професійній діяльності, здатності працювати в команді; формування творчого мислення, природничо-наукового світогляду; розвиток прагнення шукати й пропонувати нові ідеї, пізнавати себе та навколишній світ через спостереження й дослідження; вміння організовувати групову / парну роботу учнів з різним обладнанням.

Кваліфікаційно-результативний етап практичної підготовки передбачав написання й захист кваліфікаційної роботи на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, виконуючі які, майбутні вчителі демонстрували високий рівень фахової підготовки, сформованість мотиваційно-ціннісних орієнтацій до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Четверту педагогічну умову – *«використання інноваційних форм, інтерактивних методів та технологій навчання у підготовці вчителів початкової школи»* – втілено у кількох напрямках: використання інноваційних форм і методів (лекції з елементами тренінгу, бінарні лекції, інтерактивна екскурсія, методи контекстного навчання, кооперованого навчання, скавінджер-хант, дискусії (неперервна шкала думок), проблемне навчання, мозковий штурм, ситуативне моделювання, рольові ігри, квести незакінчені речення); активізація використання проєктних технологій навчання в реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; використання

інтерактивних методів спільно з інтерактивним програмним комплексом «MozaBook» на практичних заняттях (зокрема в онлайн-форматі). Під час дистанційного навчання активно впроваджувались інтерактивні вправи «Світове кафе», мозковий штурм для підготовки студентів до досліджуваної діяльності, що доповнені роботою з цифровими застосунками («Jamboard», «MOODLE», «MozaBook», «Kahoot!» тощо). Дієвою стала була групова й індивідуальна робота, в тому числі й з картографічними посібниками в додатку «Google Jamboard». Відео до інтерактивних занять розміщені за покликаннями: <https://bit.ly/3dME8b1>, <https://bit.ly/3dLXsFa>, <https://bit.ly/3PSXetz>, <https://bit.ly/3pyD6C1>.

Вагоме значення для реалізації цієї педагогічної умови є використання проєктної технології навчання. Це сприяло формуванню дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи (операційно-діяльнісні, діагностично-прогностичні, організаційно-управлінські) щодо реалізації змісту природничої та громадянської освіти в межах освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», «Методика викладання природничої освітньої галузі», «Методика викладання освітньої галузі «Громадянська та історична», формуванню у них здатності організовувати проєктну діяльність учнів.

Дієвим стало упровадження театралізованих вправ «Усе про мене», «Хвилина слави», «Метелики», «Їмо лимон», «Сердитий», «Щасливий» за мотивами казок з елементами інсценізації у фахових методиках («Методика формування уявлень та понять змістової лінії «Людина серед людей», «Методика формування уявлень і понять змістової лінії «Людина» та ін.). Це сприяло розвитку лідерських якостей та творчих здібностей студентів, їхнього образного мислення, креативності тощо.

Перейдемо до аналізу результатів формувального етапу експерименту – діагностики рівнів готовності майбутнього вчителя початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти згідно виокремлених критеріїв. Діагностичний інструментарій залишився без змін.

Результати оцінювання рівня готовності майбутнього вчителя початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти після формувального етапу педагогічного експерименту за *мотиваційно-ціннісним* критерієм представлено у таблиці 4.9:

Таблиця 4.9

Рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за *мотиваційно-ціннісним* критерієм (після експерименту)

Рівні	Кількість студентів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	абс.	%	абс.	%
Низький (репродуктивний)	102	45,13	47	20,43
Середній (продуктивний)	89	39,38	114	49,57
Високий (творчий)	35	15,49	69	30,00
Всього	226	100	230	100

Результати оцінювання рівня готовності майбутнього вчителя початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти після формувального етапу педагогічного експерименту за *когнітивно-пізнавальним* критерієм презентовано у таблиці 4.10.

Таблиця 4.10

Рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за *когнітивно-пізнавальним* критерієм (після експерименту)

Рівні	Кількість студентів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	абс.	%	абс.	%
Низький (репродуктивний)	104	46,02	50	21,74
Середній (продуктивний)	90	39,82	113	49,13
Високий (творчий)	32	14,16	67	29,13
Всього	226	100	216	100

Результати оцінювання рівня *готовності майбутнього вчителя початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти* після формувального етапу педагогічного експерименту за *операційно-технологічним* критерієм презентовано у таблиці 4.11:

Таблиця 4.11

Рівень готовності майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за *операційно-технологічним* критерієм (після експерименту)

Рівні	Кількість студентів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	абс.	%	абс.	%
Низький (репродуктивний)	102	45,13	48	20,87
Середній (продуктивний)	90	39,82	116	50,43
Високий (творчий)	34	15,05	66	28,70
Всього	226	100	230	100

Результати оцінювання рівня готовності майбутнього вчителя початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти після формувального етапу педагогічного експерименту за *особистісно-рефлексивним* критерієм презентовано у таблиці 4.12.

Таблиця 4.12

Рівень готовності майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за особистісно-рефлексивним критерієм (після експерименту)

Рівні	Кількість студентів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	абс.	%	абс.	%
Низький (репродуктивний)	101	44,69	49	21,30
Середній (продуктивний)	91	40,27	115	50,00
Високий (творчий)	34	15,04	66	28,70
Всього	226	100	230	100

Результати діагностики загального рівня готовності майбутнього вчителя початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти подано у таблиці 4.13.

Таблиця 4.13

Результати діагностики рівнів готовності майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти (після експерименту)

Рівні	Кількість студентів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	абс.	%	абс.	%
Низький (репродуктивний)	102	45,13	49	21,30
Середній (продуктивний)	90	39,82	115	50,00
Високий (творчий)	34	15,05	66	28,70
Всього	226	100	230	100

Узагальнені дані констатувального і формувального етапів експериментального дослідження щодо рівнів готовності майбутнього вчителя початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти в

експериментальній та контрольній групах на початку й після експерименту представлено в табл. 4.14 та 4.15.

Таблиця 4.14

Розподіл студентів за рівнями готовності майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за результатами дослідно-експериментальної роботи

Критерії	Рівні готовності майбутнього вчителя початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти											
	Низький (репродуктивний)				Середній (продуктивний)				Високий (творчий)			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	до експерименту	після експерименту	до експерименту	після експерименту	до експерименту	після експерименту	до експерименту	після експерименту	до експерименту	після експерименту	до експерименту	після експерименту
Мотиваційно-ціннісний	128	102	127	47	75	89	79	114	23	35	24	69
	56,64	45,13	55,22	20,43	33,19	39,38	34,35	49,57	10,17	15,49	10,43	30,00
Когнітивно-пізнавальний	130	104	133	50	75	90	75	113	21	32	22	67
	56,64	46,02	57,82	21,74	33,19	39,82	32,61	49,13	9,29	14,16	9,57	29,13
Операційно-технологічний	127	102	128	48	77	90	79	116	22	34	23	66
	56,19	45,13	56,65	20,87	34,07	39,82	34,35	50,43	9,74	15,05	10,00	28,70
Особистісно-рефлексивний	125	101	126	49	77	91	80	115	24	34	24	66
	55,31	44,69	54,78	21,30	34,07	40,27	34,78	50,00	10,63	15,04	10,44	28,70

Таблиця 4.15

Динаміка рівнів готовності майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за результатами дослідно-експериментальної роботи

Групи	Етапи експерименту	Рівні готовності майбутнього вчителя початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти та кількість студентів (КС)					
		Низький (репродуктивний)		Середній (продуктивний)		Високий (творчий)	
		КС абс.	%	КС абс.	%	абс.	%
КГ (226)	Констатувальний	128	56,64	76	33,63	22	9,73
	Формувальний	102	45,13	90	39,82	34	15,05
ЕГ (230)	Констатувальний	129	56,09	78	33,91	23	10,00
	Формувальний	49	21,30	115	50,00	66	28,70

Отримані результати свідчать, що за мотиваційно-ціннісним критерієм високий (творчий) рівень готовності у студентів КГ зріс на 5,32%, у той час як в ЕГ зріс на 19,57%; середній (продуктивний) рівень у студентів КГ зріс на 6,19%, у той час як в ЕГ зріс на 15,22%; низький (репродуктивний) рівень у студентів КГ знизився на 11,51%, у той час як в ЕГ знизився на 34,79%.

За когнітивно-пізнавальним критерієм високий (творчий) рівень готовності у студентів КГ зріс на 4,87%, у той час як в ЕГ зріс на 19,56%; середній (продуктивний) рівень у студентів КГ зріс на 6,63%, у той час як в ЕГ зріс на 16,52%; низький (репродуктивний) рівень у студентів КГ знизився на 10,62%, у той час як в ЕГ знизився на 36,08%.

За операційно-технологічним критерієм високий (творчий) рівень готовності у студентів КГ зріс на 5,71%, у той час як в ЕГ зріс на 18,70%; середній (продуктивний) рівень у студентів КГ зріс на 5,75%, у той час як в ЕГ

зріс на 16,08%; низький (репродуктивний) рівень у студентів КГ знизився на 11,06%, у той час як в ЕГ знизився на 35,78%.

За *особистісно-рефлексивним критерієм* високий (творчий) рівень готовності у студентів КГ зріс на 4,41%, у той час як в ЕГ зріс на 18,26%; середній (продуктивний) рівень у студентів КГ зріс на 6,20%, у той час як в ЕГ зріс на 15,22%; низький (репродуктивний) рівень у студентів КГ знизився на 10,62%, у той час як в ЕГ знизився на 33,48%.

Слід наголосити, що досить значні показники приросту середнього (продуктивного) рівня готовності (особливо за *операційно-технологічним критерієм*) у КГ свідчать, що опосередковане формування *готовності до реалізації* природничої та громадянської освіти при традиційній підготовці майбутніх вчителів початкової школи теж дає свої позитивні результати, адже складова природничої та громадянської освіти у професійній підготовці студентів має місце при вивченні низки дисциплін.

Результати дослідницько–експериментальної роботи засвідчили, що згідно з встановленими рівнями готовності кількість студентів ЕГ, які досягли високого (творчого) рівня, збільшилася на 18,70% (від 10,00% до 28,70%), а в КГ збільшилася лише на 5,32% (від 9,73 до 15,05%). Кількість студентів, які мають середній (продуктивний) рівень готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в ЕГ збільшилася на 16,09% (від 33,91% до 50,00%), в КГ – збільшилася на 6,19% (від 33,63 до 39,82%). Найбільш суттєво змінилися показники низького (репродуктивного) рівня: в ЕГ кількість студентів зменшилася на 34,79% (від 56,09% до 21,30%), в КГ – лише на 11,51% (від 56,64% до 45,13%).

Зведені дані динаміки розподілу студентів за рівнями готовності до і після експерименту в експериментальній і контрольній групах відображено на рис. 4.4.

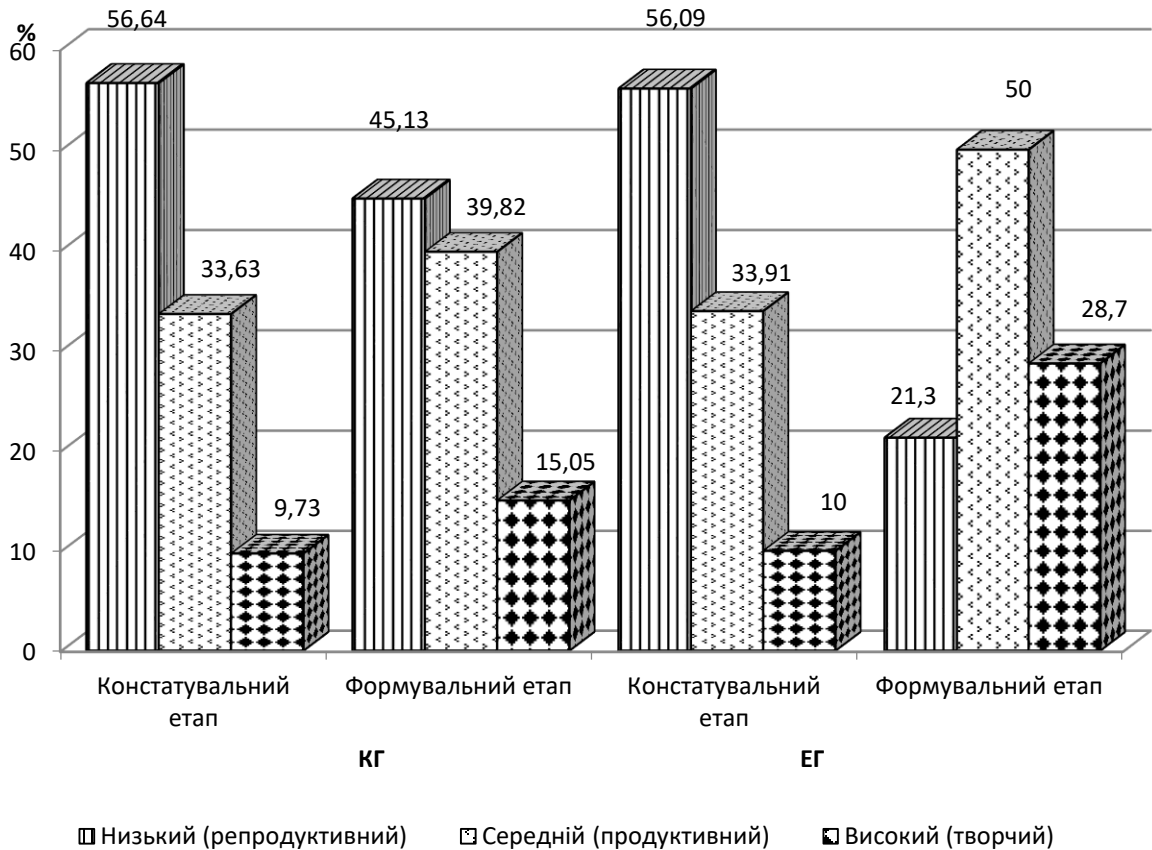

Рис. 4.4 Динаміка рівнів готовності майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за результатами дослідно-експериментальної роботи

Як свідчать діаграма на рисунку 4.4 після проведення формувального етапу педагогічного експерименту у студентів ЕГ значно підвищилися показники творчого рівня готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, відповідно, значно знизилися показники низького. Детальніше динаміку змін загального рівня готовності представлено у таблиці 4.16.

Таблиця 4.16

**Динаміка змін загального рівня готовності майбутніх вчителів
початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти
(після експерименту)**

Рівні	Групи	
	КГ	ЕГ
Високий (творчий)	+5,32%	+18,70%
Середній (продуктивний)	+6,19%	+16,09%
Низький (репродуктивний)	-11,51%	-34,79%

Для перевірки достовірності отриманих під час формувального етапу педагогічного експерименту висновків і гіпотези дослідження проведено статистичний аналіз методами статистичної обробки (непараметричний критерій Пірсона χ^2) експериментальних даних для з'ясування того факту, що різниця показників у ЕГ та КГ є суттєвою, тобто наслідком впровадження розробленої системи підготовки майбутніх вчителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти, концептуальної моделі та педагогічних умов, а не впливом випадкових факторів. Отже, нульова гіпотеза H_0 : експериментальна та контрольна вибірки за рівнем майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти за досліджуваним критерієм χ^2 однорідні; альтернативна гіпотеза H_1 : експериментальна та контрольна вибірки різні за рівнем готовності майбутнього вчителя початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти за досліджуваним критерієм χ^2 .

Результати статистичної перевірки формувального етапу педагогічного експерименту за непараметричним критерієм Пірсона χ^2 представлено в таблиці 4.17.

Таблиця 4.17

Статистична перевірка формувального етапу педагогічного експерименту

<i>Критерії</i>	<i>Значення $\chi^2_{емп}$</i>	<i>$\chi^2_{крит}$</i>
Мотиваційно-ціннісний	34,46378	$\chi_{кр}^2(0,05)=5,991$ $\chi_{кр}^2(0,01)=9,21$
Когнітивно-пізнавальний	33,88223	
Операційно-технологічний	32,92900	
Особистісно-рефлексивний	31,03008	
Загальний рівень готовності майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти	31,85879	
<i>Висновок: $\chi^2_{емп} > \chi^2_{крит}$, H_0 відхилено, H_1 підтверджено</i>		

Таким чином, отримані результати значимі на рівні 5% та 1% ($\chi^2_{емп} > \chi^2_{крит}$), тому нуль-гіпотеза відхиляється і на високому рівні значимості приймається альтернативна гіпотеза H_1 про те, що рівень готовності респондентів контрольних і експериментальних груп суттєво відрізняється, що свідчить про результативність запровадження системи та обґрунтованих педагогічних умов.

Підсумовуючи вище викладене, дійшли висновку, що запропонована система підготовки майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти є ефективною, що підтверджується представленою вище статистичною обробкою експериментальних даних. Таким чином, представлений якісний та кількісний аналіз отриманих результатів показав позитивну динаміку рівнів готовності майбутніх вчителів початкової

школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти стосовно визначеної системи критеріїв та їх показників.

Результати формувального етапу експерименту підтвердили правомірність та ефективність системи підготовки майбутніх вчителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти і дають підстави стверджувати, що мета дослідження досягнута, визначені завдання виконані.

Висновки до четвертого розділу

Дослідницько-експериментальну роботу проведено поетапно в умовах освітнього процесу з 2016 року до 2022 року. Для репрезентативності вибірки до педагогічного експерименту залучено студентів, науково-педагогічних працівників Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, Мукачівського державного університету, Володимир-Волинського педагогічного коледжу ім. А. Ю. Кримського Волинської обласної ради, Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, Рівненського державного гуманітарного університету.

Загалом у педагогічному експерименті взяло участь 456 студентів, яких поділено на контрольну й експериментальну групи, зокрема: КГ – 226 студентів, ЕГ – 230 студентів.

Експериментальну частину дослідження проведено в ході констатувального, формувального й узагальнювального етапів.

На констатувальному етапі (2016 – 2018 рр.) проаналізовано й систематизовано філософську, психолого-педагогічну, науково-методичну літературу; інтерпретовано ключові поняття дослідження; з'ясовано особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до

реалізації змісту природничої та громадянської освіти; вивчено зарубіжний і вітчизняний досвід підготовки майбутніх учителів початкової школи; виокремлено сучасні методологічні підходи до підготовки майбутніх учителів початкової школи; розроблено й теоретично аргументовано авторську концепцію підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; обґрунтовано структуру та зміст готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти; розроблено систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; виокремлено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; створено програму дослідницько-експериментальної роботи; сформовано цілісну методику діагностики готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; вибрано експериментальну базу та проведено констатувальний етап експерименту.

З'ясовано, що загальний рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на констатувальному етапі експерименту в КГ й ЕГ відрізняється несуттєво, а саме: високий (творчий) рівень – ЕГ 10,00 % та КГ 9,73 %; середній (продуктивний) рівень – ЕГ 33,91 % та КГ 33,63 %; низький (репродуктивний) рівень – ЕГ 56,09 % та КГ 56,64 %, що засвідчує недостатній рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

На формувальному етапі (2018 – 2020 рр.) упроваджено систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; утілено педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та

громадянської освіти та розроблене навчально-методичне забезпечення; проведено формувальний етап експерименту; виконано поточний моніторинг рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; узагальнено результати та скориговано їх; упроваджено основні результати дослідження в педагогічну практику ЗВО.

В ЕГ у процесі професійної підготовки застосовано методологічні підходи, загальнодидактичні й специфічні принципи, інноваційні методи, форми, засоби, технології, описані в роботі. У КГ навчання організоване за традиційними методиками. Усі інші умови, які могли впливати на професійну підготовку студентів, збалансовано. Викладачі, залучені до реалізації експериментальної програми, створювали умови для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. За результатами формувального етапу експерименту проведено підсумкову діагностику рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

На узагальнювальному етапі (2020 – 2022 рр.) систематизовано й статистично оброблено експериментальні дані; сформульовано основні висновки й рекомендації щодо впровадження результатів педагогічного експерименту в процес підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, окреслено перспективи подальшого вивчення проблеми, опубліковано монографію.

Результати діагностики загального рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти до й після проведення педагогічного експерименту доводять, що високий (творчий) рівень готовності в КГ зріс лише на 5,32 %, натомість в ЕГ він збільшився на 18,70 %; середній (продуктивний) рівень готовності в КГ зріс на 6,19 %, а в ЕГ –

на 16,09 %; низький (репродуктивний) рівень готовності в КГ знизився на 11,51 %, а в ЕГ – на 34,79 %.

Вірогідність результатів проведеної експериментальної роботи й достовірність експериментальних даних визначено з використанням непараметричного критерію *Пірсона* χ^2 . Результати формувального етапу експерименту підтвердили правомірність й ефективність системи та запропонованих педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, послугувавши підставою для висновку, що мети дослідження досягнуто, сформульовані завдання виконано, гіпотезу верифіковано.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного й експериментального дослідження підтвердило вірогідність провідних положень загальної та часткових гіпотез, засвідчило ефективність розв'язання поставлених завдань і вможливило формулювання висновків.

1. Задеклароване питання відрефлектовано у вітчизняних і зарубіжних наукових працях за кількома аспектами: методологічні, концептуальні, організаційно-методичні засади професійної підготовки здобувачів вищої освіти; особливості підготовки педагогічних кадрів до впровадження новацій; зміст професійної підготовки вчителя початкової школи відповідно до сучасної нормативно-правової бази й до реалізації ідей «Державних стандартів початкової освіти» різних років і НУШ; формування складників професійної компетентності. Водночас за результатами наукового пошуку зафіксовано низку проблем у підготовці майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Зокрема, така підготовка донині не мала системного обґрунтування; простежуване домінування уваги на природничій підготовці студентів, на відміну від громадянської; у різних циклах підготовки (обов'язковому чи вибіркового) передбачено вибірковий освітній компонент, який пов'язаний із громадянською освітою, що не гарантує його засвоєння всіма здобувачами освіти; недостатність оптимальних і достатніх педагогічних умов для забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеної діяльності відповідно до потреб суспільства країни та вимог НУШ; неналежний рівень використання зарубіжного досвіду підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти у вітчизняній

освітній практиці; недостатнє використання інноваційних методів і сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання в умовах реального й віддаленого навчання; потреба в оновленні змісту освіти на засадах міждисциплінарності; необхідність осучаснення навчально-методичного забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти тощо.

2. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти є неперервним системним процесом, який *відбувається* з огляду на особливості та цінності педагогічної діяльності, відповідно до законодавчо-нормативного забезпечення; *орієнтований* на вимоги стандартів вищої освіти, шкільної освіти, професії; *спрямований* на запровадження якісних змін у змістовому, організаційно-технологічному, професійно-особистісному контекстах; *зважає* на особливості кореляції змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі й вищій школі на засадах інтеграції знань; *зумовлений* потребою впровадження інноваційних ідей зарубіжного досвіду; *прогнозований* позитивною динамікою готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Реформування змісту природничої і громадянської освіти в початковій школі зумовило переорієнтацію та реструктуризацію змісту підготовки майбутніх учителів у галузі природничої і громадянської освіти та фахових методик. Майбутній учитель початкової школи має бути готовим до реалізації мети всіх освітніх галузей на засадах наскрізної підготовки й інтеграції їхнього змісту. Зміст навчальних програм фахових дисциплін переорієнтовано на засвоєння системи знань про природу й людину, екологічну культуру та поведінку; опанування способів навчально-пізнавальної і природознавчої діяльності; розвиток ціннісних орієнтацій учнів у ставленні до

природи (галузь «Природнича»); вивчення різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних, національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, усталеної в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок членів соціуму (галузь «Громадянська та історична»). Удосконалення змісту підготовки відбувається на засадах науково обґрунтованої методології, вивчення педагогічних закономірностей освітнього процесу в початковій школі, дотримання загальнодидактичних і специфічних принципів навчання; розроблення навчально-методичного забезпечення. Зміст підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти структурований на засадах цілісності, міждисциплінарної інтеграції знань, що сприяють формуванню системи фундаментальних знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій і досвіду пізнавальної й практичної роботи з природничої та громадянської освіти, які необхідні й достатні для ефективної професійної діяльності в галузі природничої і громадянської освіти.

3. Поняття *«готовність майбутнього вчителя початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»* потрактоване як динамічна інтегративна властивість особистості вчителя, що вирізняється наявністю міждисциплінарних знань, умінь і навичок, сформованого природничо-наукового світогляду, соціального досвіду, активної громадянської позиції, незалежного мислення, стійкої мотивації до професійної діяльності, дає змогу кваліфіковано розв'язувати складні професійні завдання в галузі природничої та громадянської освіти молодших школярів. До основних компонентів готовності належать: *мотиваційний, гносеологічний, особистісний, діяльнісний*. Відповідно до обґрунтованих компонентів визначено критерії готовності: *мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний, операційно-*

технологічний, особистісно-рефлексивний. На підставі виокремлених критеріїв і показників диференційовано три рівні готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: *низький (репродуктивний), середній (продуктивний), високий (творчий)*. Запропонована система компонентів, критеріїв і показників уможливила досягнення позитивної динаміки готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації природничої та громадянської освіти.

4. Концептуальні положення дослідження відображають напрями вдосконалення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти щодо формування їхньої готовності до зазначеної діяльності на основі узгодженості всіх компонентів. Концепція охоплює три взаємопов'язані концепти (методологічний, теоретичний, практичний), що сприяють реалізації провідної ідеї дослідження. Концепція має таку структуру: загальні положення; поняттєво-категорійний апарат; теоретико-методологічні основи; ядро; змістово-сміслове наповнення; педагогічні умови ефективного функціонування й розвитку досліджуваного феномену; верифікація. У концепції взято до уваги: законодавчо-нормативне забезпечення; вимоги НУШ до професійної діяльності вчителя початкової школи; специфіку природничої та громадянської освіти молодших школярів; методичні особливості формування основ природничої та громадянської компетентності в здобувачів початкової освіти; цілісність і системність процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи в педагогічних ЗВО. Концепція спрямована на виконання таких основних завдань: розробити систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, забезпечити її втілення; виявити педагогічні умови для ефективною підготовки майбутніх учителів початкової

школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; провести об'єктивну діагностику й оцінювання навчальних досягнень студентів, корекцію та вдосконалення рівня готовності майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на основі визначених критеріїв і показників; удосконалити навчально-методичне забезпечення для підготовки майбутніх учителів початкової школи до зазначеної діяльності. В основу концепції дослідження покладено фундаментальні філософські, соціологічні, педагогічні, методичні положення щодо закономірностей розвитку громадянського демократичного суспільства, системи природничої та громадянської освіти, педагогічної освіти, інтеграції міжпредметних зв'язків (природничо-наукових, педагогічних і методичних знань); внутрішньо-особистісної детермінації ціннісних установок особистості; професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі загальнолюдських, національних та європейських цінностей.

5. Ефективність підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти забезпечують науково обґрунтовані педагогічні умови: стимулювання мотиваційно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; удосконалення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи; активізація методичного потенціалу майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти під час практичної підготовки; використання інноваційних форм, інтерактивних методів і технологій навчання в підготовці майбутніх учителів початкової школи. Доведено, що зазначені педагогічні умови варто реалізувати комплексно, оскільки відсутність хоча б однієї з них може

негативно позначитися на рівні організації й результатах підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

6. Розроблено й експериментально перевірено ефективність системи підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, що представлена підсистемами, які мають власне функційне призначення, взаємовплив, перебувають у тісній взаємодії та спрямовані на досягнення поставленої мети й завдань. Система містить такі підсистеми: цільову, теоретико-методологічну, змістово-технологічну, діагностично-результативну. Реалізація системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до впровадження змісту природничої та громадянської освіти передбачає три етапи: мотиваційно-орієнтувальний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивно-реалізаційний. Для розробленої системи характерна внутрішня цілісність: підсистеми взаємопов'язані, виконують функції, забезпечують кінцевий результат – позитивну динаміку готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Система підготовки майбутніх учителів початкової школи інтегрує цілі й особливості реалізації змісту природничої та громадянської освіти в початковій школі; вирізняється прогностичною спрямованістю, гнучко й динамічно реагує на різноманітні зміни педагогічних умов, що впливають на процес підготовки.

Результати діагностики загального рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти засвідчують, що високий (творчий) рівень готовності в КГ зріс лише на 5,32 %, натомість в ЕГ він збільшився на 18,70 %; середній (продуктивний) рівень готовності в КГ зріс на 6,19 %, а в ЕГ – на 16,09 %; низький (репродуктивний) рівень готовності в КГ знизився на 11,51 %, а в ЕГ – на 34,79 %.

Вірогідність результатів проведеної експериментальної роботи й достовірність експериментальних даних визначено з використанням непараметричного критерію Пірсона χ^2 . Результати формувального етапу експерименту підтвердили правомірність й ефективність системи та обґрунтованих педагогічних умов підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, послугувавши підставою для висновку, що мети дослідження досягнуто, сформульовані завдання виконано, гіпотезу верифіковано.

7. Розроблено й упроваджено в освітній процес ЗВО оновлені навчально-методичні комплекси з освітніх компонентів, пов'язаних із природничою та громадянською освітою (навчальні й робочі програми, лекційні матеріали, розробки практичних і семінарських занять, завдання для модульного та підсумкового контролів), зокрема в модульному об'єктивно-орієнтованому динамічному навчальному середовищі («MOODLE»): «Основи природознавства та громадянської освіти», «Основи природознавства з екологією», «Методика навчання природничої освітньої галузі», «Методика навчання освітньої галузі «Громадянської та історичної», «Основи і методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі», «Основи організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкової школи»; розділ методичних рекомендацій з організації виробничої практики («Методика проведення уроків за змістом природничої та громадянської освіти»). Створено навчальні («Основи природознавства: землезнавство», «Основи землезнавства з програмним засобом «MozaBook», «Основи організації змішаного та дистанційного навчання у вищій та початковій школі») і навчально-методичні видання для студентів (робочі зошити на друкованій основі), учителів та учнів початкової школи («Етноекологічний календар природи», «Атлас «Я досліджую світ» із

контурними картами. Суспільство. Історія. Культура», «Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання»).

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Отримані теоретичні й практичні результати становлять основу для подальшого вивчення задекларованого питання в контексті посилення ефективної взаємодії із зарубіжними партнерами щодо дієвих механізмів упровадження демократії в освітній процес ЗВО для підготовки майбутніх учителів початкової школи, з огляду на тенденції вітчизняної і зарубіжної освітньої політики; розроблення та впровадження ефективного змісту, форм, методів, засобів для формування інтегральної, загальних і фахових компетентностей студентів в умовах змішаного навчання; створення умов для професійного самовдосконалення вчителів початкової школи в межах післядипломної педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашнік, В. О. (2019). Толерантність: філософсько-правові аспекти. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету* / Науковий збірник. Харків: ХЕПУ 1 (22). травень. 106 –114.
2. Александрова, Є. В. (2010). Віртуальна екскурсія як одна з ефективних форм організації навчального процесу. *Історія України*, 10, 22-24.
3. Алексюк, А. М. (1998). *Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія.* : підруч. для студ., аспірантів та молодих викл. вузів / А. М. Алексюк; Міжнар. фонд "Відродження". Київ: Либідь.
4. Андрук, Н. В., Василенко, К. С., Воронцова, Т. В., Лаврентьєва, І. В., Пономаренко, В. С. & Хомич, О. Л. (2021). *Я досліджую світ: підручник для закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах)*. Київ: «Алатон».
5. Андрощук, І.В. (2021). Обґрунтування цілей підготовки майбутніх педагогів до використання проектної технології у професійній діяльності. *Проектна технологія в інноваційному освітньому процесі: теорія і практика: колективна монографія / за заг. ред. О.М. Коберника*. МОН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань: Візаві, 148-166.
6. Андрощук, І. (2022). Формування громадянської відповідальності у майбутніх учителів як важлива складова професійної підготовки. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, № 1 (115), 3 – 12.
7. Андрущенко, В. П. (2004). *Роздуми про освіту*. Київ: Знання України.

8. Андрущенко, В. П. (2020). *Феномен освіти*. Суми : Університетська книга.
9. Андрущенко, В. П., Зязюн, І. А., Кремень, В. Г., Максименко, С. Д., & Ничкало, Н. Г. (2003). *Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз*. Київ: Наукова думка.
10. Араджионі, М. А., & Бібік, Н. М. (2018). *Розвиваємо громадянські компетентності з I класу*. Київ: ФОП «Парашин К. С.».
11. Арешонков, В. Ю. (2014а) *Зміст шкільної суспільствознавчої освіти в Україні у ХХ столітті: формування і трансформації*. Житомир: Полісся.
12. Арешонков, В. Ю. (2014б). Пошуки нового змісту шкільного суспільствознавства у факультативах та курсах народознавчого, громадянознавчого, етико-морального та економічного спрямування у 90-х рр. ХХ ст. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 4, 45-50.
13. *Атлас «Моя Україна»*. (2015). Київ: ДНВП «Картографія».
14. *Атлас. Природознавство з контурними картами до курсу «Я досліджую світ»*. (2020). Київ: ДНВП «Картографія».
15. Байбара, Т. М. (1998). *Методика навчання природознавства в початкових класах*. Київ: Веселка.
16. Бакка, Т. В., & Мелещенко, Т. В. (2019). *Громадянська освіта та методика її навчання*. Київ: УОВЦ «Оріон». Відновлено з <https://bit.ly/3EGxFaM>
17. Балл, Г. А. (2007). Актуальні методологічні питання дослідження моралі і моральної поведінки. *Соціальна психологія*, 1, 14-22.

18. Бахмат, Н. В. (2014). *Суспільствознавство як предмет початкового навчання в школі в різні історичні епохи*. Відновлено з <https://bit.ly/36J4Z4I>

19. Бахмат, Н. В., & Крива, О. Г. (2020). Сучасні технології виховання правових уявлень учнів в умовах освітнього середовища закладів загальної середньої освіти. *Актуальні проблеми сучасної педагогічної науки: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції, 2, 22-26*.

20. Бахмат, Н. (2016). Формування фахової компетентності вчителя початкової школи в умовах інноваційного освітнього середовища. *Педагогічна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. Вип.21 (2-2016). Ч.1. Кам'янець-Подільський. 19 - 25*.

21. Бахмат, Н. В. (2017). *Теоретичні і методичні засади педагогічної підготовки вчителів початкової школи в умовах інформаційно-освітнього середовища вищого навчального закладу*. (Дис. д-ра пед. наук). Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.

22. Бахрушин, В. О. (2016). *Стандарти вищої освіти. Освітня політика*. Портал громадських експертів. Відновлено з <https://bit.ly/3k4iVt1>

23. Бембель, Н. Л. (2019). *Методичні аспекти розробки та використання робочих зошитів на різних етапах лекційних та лабораторних занять з фізики в закладах, що здійснюють фахову передвищу освіту*, Матеріали XX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії». Переяслав-Хмельницький. Відновлено з <https://bit.ly/3rKj3SJ>

24. Березіна, О. М., Гніровська, О. З., & Линник, Т. А. (2014). *Грайлик. Програма з організації театралізованої діяльності в дошкільному навчальному закладі*. Тернопіль: Мандрівець.
25. Берека, В. Є., & Галас, А. В. (Ред.). (2018). *Професійна компетентність вчителя початкових класів*. Харків: «Ранок».
26. Бех, І. Д. (2008). *Виховання особистості*. Київ: Либідь.
27. Бех, І. Д. (2003). *Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади*. Київ: Либідь.
28. Бех І. Д. (2001). Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості. *Початкова школа*. 2001. 12. 32 – 35.
29. Бех, І. Д. (2009). Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці. *Педагогіка і психологія*, 2, 26–31.
30. Бистрицький, Є. (1997). *Конфлікт культур і філософія толерантності. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби*. Київ: Політична думка, 147 –168.
31. Бирко, Н. М. (2014). *Підготовка майбутніх учителів до формування толерантності учнів початкової школи* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир.
32. Бібік, Н. М. (2004). Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : К.І.С., 2004, 47–52
33. Бібік, Н. М. (2014). Предмет «Я у світі»: методичні орієнтири. *Початкова школа*, 8, 35-40.
34. Бібік, Н. М., & Ілляш, М. М. (2000). *Зростаємо громадянами: Розповідь про Конституцію України*. Київ: Веселка.

35. Бібік, Н. М., & Коваль, Н. С. (1986). *Ознайомлення з навколишнім світом у 1 класі чотирирічної початкової школи*. Київ: Рад. школи.
36. Бібік, Н. М., & Коваль, Н. С. (1987). *Ознайомлення з навколишнім світом у 2 класі чотирирічної початкової школи*. Київ: Рад. школа.
37. Бібік, Н. М., Бойченко, Т. В., Коваль, Н. В., & Манюк, О. Г. (2003). Інтегрований курс «Основи здоров'я». *Початкова школа*, 2, 43-49.
38. Бібік, Н. М., Вашуленко, М. С., & Кочина, Л. П. (1999). *Горішок: Інтегрований підручник з грамоти, математики, ознайомлення з довкіллям для 1 класів чотирирічної початкової школи*. Київ: А.С.К.
39. Бібік, Н. М., Вашуленко, М. С., & Кочина, Л. П. (2001). Програма інтегрованого курсу (навчання грамоти, математика, навколишній світ): 1 клас. *Початкова школа*, 8, 24-31.
40. Бібік, Н. М., Вашуленко, М. С., Мартиненко, В. О., Коваль, Н. С., Прищеп, О. Ю., Пономарьова, К. І., Онопрієнко, О. В. ... Андрусенко, І. В. (2014). *Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи*. Київ: Педагогічна думка.
41. Біда, О. А. (2002). *Підготовка майбутніх вчителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі: теоретико-методичні засади*. Київ: Науковий світ.
42. Біда, О. А. (1998). *Природничо-екологічний тлумачний словник*. Київ: Міжнародна фінансова агенція.
43. Біда, О. А. (2000). *Природознавство і сільськогосподарська праця: методика викладання*. Ірпінь: Перун.
44. Біда, О. А. (2001). *Програма з методики викладання природознавства і сільськогосподарської праці для спеціальності 7.01.01.02. «Початкове навчання»*. Київ: Науковий світ.

45. Біда, О. А. (2003). *Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини, Умань.

46. Біда, О. А. (2016). Толерантність – комплексна особистісна та професійна якість майбутнього вчителя початкових класів. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, 9, 145-148.

47. Біда, О. А. (2017). Підготовка майбутніх учителів до формування толерантності в учнів основної школи. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 156, 25-29.

48. Біда, О. А. (2018). Готовність майбутнього вчителя початкової школи до професійного самовизначення. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, 291, 20-25.

49. Біда, О. А., & Картель, М. В. (2003). Підготовка майбутніх учителів до організації самостійної роботи в сільській малокомплектній школі при викладанні дисциплін природничого спрямування. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 4, 59-65. Відновлено з <https://bit.ly/3K6Lxwj>

50. Біда, О. А., Кравчук, О. В., Коберник, Г. І., Комар, О. А., & Осадченко, І. І. (2007). *Інтерактивні технології навчання в початковій школі*. Умань: Софія.

51. Біда, О. А., Кузьмінський, А. І., Кучай, О. В., Кучай, Т. П., & Сулим, О. А. (2019). Професійна позиція фахівця щодо здійснення англійської освіти у сучасній українській початковій школі. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, 4, 21-25. Відновлено з <https://bit.ly/389tfx7>

52. Біда О. А., Кучай О. В., Кучай Т. П., & Бідюк, Н. М. (2021). *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти Японії та країн Європейського Союзу (на прикладі Польщі): монографія*. Хмельницький: Видавець ФОП Бідюк Є. І. 293 с.
53. Біда, О. А., Пироженко, Л. В., & Пометун, О. І. (2011). *Застосування інтерактивних технологій у навчанні молодших школярів*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
54. Бідюк, Н. М. (2015). Європейські орієнтири в обґрунтуванні концептуальних засад професійної іншомовної освіти. *Освіта для сучасності = Edukacja dla współczesności*, 2, 390–399.
55. Бідюк, Н. М. (2019). Кореляція внутрішньої мовної політики США в епоху глобальної комунікації. В. Г. Кремень, В. П. Коцур, Н. Г. Ничкало, & Ф. Шльосек, (Ред.), *Освіта для миру = Edukacja dla pokoju* (Т. 2, с. 575–589). Київ: ТОВ «Юрка Любченка».
56. Білецька, Г. А. (2013). Сучасний стан природничо-наукової підготовки майбутніх екологів у вищих навчальних закладах. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 36, 153-160.
57. Білецька, Г. А. (2021). Методика використання 3D атласів з анатомії людини у професійній підготовці вчителів у закладах вищої освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 31, 174-185. <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/251319>.
58. Білецька, Г. А. (2014). Природничо-наукова підготовка майбутніх екологів: сутність та стан проблеми у педагогічних дослідженнях. *Вища освіта України*, 1, 60-66.

59. Білоус, Т. М. (2004). *Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови.* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне.

60. Біницька, К. (2018). *Підготовка майбутніх учителів початкової освіти у країнах Східної Європи: теорія і практика: монографія* / (за наук. ред. Г. Терещука). Хмельницький, ФОП Цюпак А.А.

61. Біницька, К. М. (2019). *Тенденції розвитку професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти у країнах Східної Європи.* (Дис. д-р. пед. наук). Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Тернопіль, 2019. Відновлено з <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/12239>

62. Бітаєв, В. А., Довгий, С. О., & Топузов, О. М. (Ред.). (2020). *Музейна педагогіка в науковій освіті Київ: Національний центр «Мала академія наук України».* Відновлено з <https://bit.ly/3k4k4AP>

63. Бодько, Л. В. (2011). Метод проектів як засіб реалізації особистісно-орієнтованого навчання. *Початкова школа*, 1, 17-20.

64. Большакова, І. О. (2015). Комплексне навчання у 20-х роках ХХ століття як джерело розвитку міжпредметної інтеграції змісту навчання другої половини ХХ століття. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 18, 36-41. Відновлено з <https://bit.ly/3v5VLZu>

65. Бондар, В. І. (2015). Відображення структури педагогічної діяльності у змістово-процесуальному забезпеченні дидактичної підготовки вчителя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання*, 26, 3-10. Відновлено з <https://bit.ly/3K6aoAs>

66. Бондар, В. І. (2005). *Дидактика.* Київ: Либідь.

67. Бондар, В. І. & Шапошнікова, І. М. (2006). Управління формуванням конкурентноздатного фахівця. *Освіта і управління*, 2, 20-27.
68. Бондар, В. І. & Шапошнікова, І. М. (2015). *Управління підготовкою успішного вчителя: теорія і практика*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.
69. Боснюк, В. Д. (2020). *Математичні методи в психології: Курс лекцій*. Харків: НУЦЗУ
70. Боярчук, О. В., Герасим, Н. Г, & Рафальська, М. С. (2017). *Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів*. Київ.
71. Братко, М. В. (2015). Структура освітнього середовища вищого навчального закладу. *Наукові записки*, 135, 67–72.
72. Будник, О. Б. (2015). *Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності*. (Дис. д-р. пед. наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир.
73. Бульвінська, О. І., Дівінська, Н. О., Дяченко, Н. О., Жабенко, О. В., Линьова, І. О., Скиба, Ю. А., Чорнойван, Г. П., & Ярошенко, О. Г. (Ред.). (2016). *Концепція та методологія реалізації науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів*. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України.
74. Бусел, В. Т. (2001). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Ірпінь: Перун.
75. Бутківська, Т. В. (1997). Проблема цінностей у соціалізації особистості. *Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб.* / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської] ; АПН України. Київ, 27–31.

76. Вайдінгер, В., & Голлоб, Р. (2011). *Зростаємо в демократії. Плани уроків для початкових класів з освіти для демократичного громадянства та прав людини*. Київ: НАДУ.

77. Вайдінгер, В., & Голлоб, Р. (2016). *Зростаємо у демократії: Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини*. Київ: Основа.

78. Вайдінгер, В., Голлоб, Р., Крапф, П., & Олафсдоттір, О. (2016). *Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів*. Київ: Основа.

79. Вайнола, Р. Х. (2011) Реалізація особистісно орієнтованого підходу в процесі професійно-орієнтованої практики майбутніх соціальних педагогів. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки, 15, 28–32.

80. Варенко, Т. К. (2011). *Виховання педагогічної толерантності майбутніх учителів на основі аксіологічного підходу*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків.

81. Васютіна, Т. М. (2016). *Особливості формування здоров'я молодших школярів у процесі вивчення природознавства*, Матеріали Міжнародного симпозіуму «Освіта і здоров'я підростаючого покоління», 1, 108-111. Відновлено з <https://bit.ly/3LaZKcK>

82. Васютіна, Т. М. & Суюндукова, Ю. Т. (2019). Формування ціннісних орієнтацій в учнів 1-го класу у процесі ранкових зустрічей. *Початкова школа і сучасність*, 5, 3-8.

83. Васютіна, Т. М. & Тимошенко, А. В. (2019). Зміст, форми організації і методи формування наскрізних умінь в учнів 3-го класу засобом проектної діяльності. *Початкова школа і сучасність*, 2(54), 3-8.

84. Васютіна, Т. М. & Косик, В. М. (2021). *Основи землезнавства з програмним засобом MozaBook*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова. Відновлено з <https://bit.ly/3rKxM03>
85. Васютіна, Т. М. (2007). Наступність у змістово-технологічному забезпеченні процесу формування фахових умінь бакалаврів початкової освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання*, 6, 65-69.
86. Васютіна, Т. М. (2008-2009). Підготовка майбутнього вчителя до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі. *Гірська школа Українських Карпат*, 4-5, 126-132. Відновлено з <https://bit.ly/3LcfMDe>
87. Васютіна, Т. М. (2010). Формування спеціалізовано-професійних компетенцій у майбутніх вчителів початкових класів засобами музейної педагогіки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання*, 14, 140-146.
88. Васютіна, Т. М. (2014). Змістово-технологічне забезпечення процесу формування у майбутніх учителів початкової школи уміння організовувати проектну діяльність учнів природознавства. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання*, 25, 29-33.
89. Васютіна, Т. М. (2015а). Методичні орієнтири організації проектної діяльності учнів з природознавства. *Початкова школа*, 11, 50-54. Відновлено з <https://bit.ly/3k6gAxQ>
90. Васютіна, Т. М. (2015b). *Роль природничого музею у підготовці майбутніх учителів початкових класів*, Матеріали Міжнародної наукової конференції «Природничі музеї та їх роль в освіті на науці». Київ: КНУ імені Т.Г.Шевченка.

91. Васютіна, Т. М. (2017а). *Дидактичні можливості інтерактивних технологій у підготовці майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів природознавчої компетентності*, Збірник доповідей і тез Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького.

92. Васютіна, Т. М. (2017b). *Методичні особливості проведення екскурсій з природознавства у початковій школі*. *Початкова школа*, 6, 23-26.

93. Васютіна, Т. М. (2017c). *Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення навчальних екскурсій*. *Проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи в контексті становлення нової української школи: Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції*. Івано-Франківськ: НАІР.

94. Васютіна, Т. М. (2017d). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації проектної діяльності учнів в умовах змішаного навчання*. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи»*. Умань: УДПУ імені Павла Тичини.

95. Васютіна, Т. М. (2019а). *Особливості організації дистанційної підготовки майбутніх учителів початкових класів*. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції: Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи*. Відновлено <https://bit.ly/3k1A0DQ>

96. Васютіна, Т. М. (2019b). *Особливості підготовки майбутніх учителів до викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у професійній діяльності*. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи*. Тернопіль:

Вектор. Відновлено з <https://bit.ly/3Kd31qF>

97. Васютіна, Т. М. (2019с). *Підготовка студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів громадянської та соціальної компетентностей в контексті ідей І. Зязюна*. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції: Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А.

98. Васютіна, Т. М. (2019d). *Робоча програма вибіркової навчальної дисципліни «Основи організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи». Освітнього рівня «Бакалавр» спеціальності 013 Початкова освіта*. Відновлено з <https://bit.ly/3vwRjmI>

99. Васютіна, Т. М. (2020а). *Дидактичні можливості музейної педагогіки та віртуальних екскурсій у навчанні молодших школярів. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 29, 236-242*. Відновлено з <https://bit.ly/3LcAQcL>

100. Васютіна, Т. М. (2020b). *Робоча програма дисципліни «Основи організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи»*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова. Відновлено з <https://bit.ly/3xKtitV>

101. Васютіна, Т. М. (2020с). *Формування у студентів навичок ефективної співпраці у процесі роботи з різними видами медійних ресурсів соціального та природничого змісту*. Збірник матеріалів конференції: «Наукові записки вчених: психологічний і педагогічний дискурс. Відновлено з <https://bit.ly/3OzRp4s>

102. Васютіна, Т. М. (2021а). *Атлас «Я досліджую світ» з контурними картами. Суспільство. Історія. Культура. Для 1-4-х класів*. Київ: ДНВП «Картографія».

103. Васютіна, Т. М. (2021b). Підготовка майбутніх учителів до формування в учнів початкової школи основ громадянської компетентності засобом медіа. *«Освітньо-науковий простір»*, 1, 15-25. Відновлено з <https://bit.ly/3xMd97g>

104. Васютіна, Т. М. (2009). *Спецкурси як складова практичної підготовки майбутнього вчителя*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Слов'янськ: видавництво Слов'янського ДПУ.

105. Васютіна, Т. М. (2020e). *Дидактичні можливості інтерактивного програмного комплексу Mozabook у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності*, Матеріали V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції: Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи. Тернопіль: Вектор. Відновлено з http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15377/1/34_Vasiutina.pdf

106. Васютіна, Т. М. (2020f). *Дистанційний курс «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» («Громадянська та історична»)»*. Відновлено з <https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4522>

107. Васютіна, Т. М. (2020g). *Дистанційний курс «Методика навчання природничої освітньої галузі»*. Відновлено з <https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4521>

108. Васютіна, Т. М. (2017). Екскурсії з природознавства як засіб реалізації діяльнісного підходу у навчанні молодших школярів. *Початкова школа і сучасність*, 11(39), 9-13.

109. Васютіна, Т. М. (2019e). *Зошит для практичних занять з курсу «Основи організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи»*. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності

«Початкова освіта». Івано-Франківськ: НАІР.

110. Васютіна, Т. М. (2020h). *Напрями фахової підготовки майбутніх учителів школи і ступеня до реалізації принципу наступності між дошкільною та початковою освітою*. Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції: Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти. Київ: Міленіум.

111. Васютіна, Т. М., & Борисьонок, М. О. (2021). *Стан та особливості організації дистанційного навчання студентів педагогічного коледжу засобом цифрових технологій*. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Відновлено з <https://bit.ly/3Ov4pbD>

112. Васютіна, Т. М., & Золотар, О. М. (2009). *Етноекотичний календар природи: Пос. для вчителя та учня / За ред. І.В. Мороза*. Тернопіль. Навчальна книга – Богдан.

113. Васютіна, Т. М., & Золотаренко, Т. О. (2021a). *Особливості організації віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти в умовах дистанційного навчання*. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Відновлено з <https://bit.ly/3Le54fM>

114. Васютіна, Т. М., & Золотаренко, Т. О. (2021b). *Формування основ критичного мислення в учнів 1-го класу в контексті STEAM-освіти засобом цифрових ресурсів Mozaik та MozaBook*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Відновлено з <https://bit.ly/3vEa2f5>

115. Васютіна, Т. М., & Коваль, В. О. (2021). *Формування громадянської компетентності у майбутніх учителів початкової школи (на прикладі природничих дисциплін та методик їх викладання)*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Слов'янськ: ДДПУ. Відновлено

<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35734/Vasiutina.pdf?sequence=1>

116. Васютіна, Т. М., & Костюк, А. (2017). *Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів предметних компетенцій засобом екскурсій у контексті концепції «Нова українська школа»*,

Матеріали Других всеукраїнських педагогічних читань, присвячених 295-річчю з дня народження Григорія Сковороди «Діалогічний простір взаємодії суб'єктів освітнього процесу: філософський, соціокультурний і психодидактичний аспекти». Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького.

117. Васютіна, Т. М., & Лук'янченко, О. О. (2020). *Дидактичний потенціал музейної педагогіки у підготовці вчителя початкової школи*, International scientific and practical conference. Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: conference proceeding. Lublin: Izdevniceciba "Baltija Publishing", Відновлено з <https://bit.ly/3MrEАНС>

118. Васютіна, Т. М., & Поліщук, В. В. (2021). *Модернізація змісту природничої складової інтегрованого курсу «Я досліджую світ» засобом програмного комплексу MozaBook*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Умань: Візаві. Відновлено з <https://bit.ly/3xK2oTb>

119. Васютіна, Т. М., & Саєнко, Ю. О. (2021). *Методика організації роботи учнів 1-го класу з картографічними посібниками в процесі вивчення курсу «Я досліджую світ»* *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 36(1), 239-244. Відновлено з <https://bit.ly/3rLDoXN>

120. Васютіна, Т. М., & Суяндуківа, Ю. Т. (2020). *Особливості навчання майбутніх учителів початкової школи дотриманню норм академічної доброчесності*. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.В. Відновлено з <https://bit.ly/3rIHgsI>

121. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2015а). *Збірник програм навчальних дисциплін ОКР «Бакалавр» галузі знань 01 «Освіта» спеціальності 013 «Початкова освіта». Галузі «Природознавство» та «Суспільствознавство»*. Івано-Франківськ: НАІР.

122. Васютіна, Т. М. & Телецька, Л. І. (Ред.). (2016а). *Зошит з методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр»*. Івано-Франківськ: НАІР.

123. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2015b). *Зошит з методики навчання природознавству у початковій школі: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр» (4 роки навчання)*. Івано-Франківськ: Наір.

124. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2016b). Методико-технологічні особливості підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до навчання учнів природознавству. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*, 38, 29-38. Відновлено з <https://bit.ly/3K7jpJy>

125. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2015с). *Модернізація змістово-технологічного забезпечення процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту освітньої галузі «Природознавство»*, Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін». Суми:

СумДПУ імені М.С.Макаренка.

126. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2015d). *Основи природознавства. Практикум. Завдання для самостійної роботи*. Івано-Франківськ: НАІР.

127. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2016с). *Зошит з методики навчання освітньої галузі «Природознавство» у початковій школі: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр» (4 роки навчання)*. Івано-Франківськ: НАІР.

128. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2017а). *Зошит з методики навчання освітньої галузі «Природознавство» у початковій школі: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр» (4 роки навчання)*. Івано-Франківськ: НАІР.

129. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2017b). *Зошит з методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр»*. Івано-Франківськ: НАІР.

130. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2017с). *Основи природознавства. Практикум. Завдання для самостійної роботи*. Івано-Франківськ: НАІР.

131. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2018). *Зошит з методики навчання освітньої галузі «Природознавство» у початковій школі: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр» (4 роки навчання)*. Івано-Франківськ: НАІР.

132. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2019а). *Зошит з методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр»*. Івано-Франківськ: НАІР.

133. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2019b). *Зошит з методики навчання освітньої галузі «Природознавство» у початковій школі. Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр» (4 роки навчання)*. Івано-Франківськ, НАІР.

134. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2021). *Зошит з методики навчання природничої освітньої галузі у початковій школі. Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОС «Бакалавр» (3,10 роки навч.)*. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова. Відновлено з <https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4521>

135. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019c). Реалізація Концепції розвитку громадянської освіти в Україні у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності. *Освітній простір України*, 4, 25-32. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2019_15_13 .

136. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019d). *Робоча програма нормативної навчальної дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Природнича» і «Громадянська та історична»». Освітнього рівня «Бакалавр» спеціальності 013 Початкова освіта*. Відновлено з <https://bit.ly/3v7ucz4>

137. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019e). *Робоча програма нормативної навчальної дисципліни «Основи природознавства та громадянської освіти»». Освітнього рівня «Бакалавр» спеціальності 013 Початкова освіта*. Відновлено з <https://bit.ly/3K7IXHw>

138. Васютіна, Т. М., & Чижевська, Ю. В. (2021). *Формування «м'яких» навичок (soft skills) у дітей 6-7 років засобом театралізованих вправ*. Матеріали V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти». Вінниця: Тези. Відновлено з

<https://bit.ly/3MnTpLo>

139. Васютіна, Т. М., & Шолудько К. В. (2021). *Особливості формування soft skills у дітей 6-річного віку в умовах дистанційного навчання*. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Відновлено з <https://bit.ly/3vCtRDp>

140. Васютіна, Т. М., Губарева, Д. В., & Осіпова, І. І. (2018). Дидактичні можливості змішаного навчання у проектній діяльності учнів 4-го класу. *Початкова школа і сучасність*, 7, 3-7.

141. Васютіна, Т. М., Драган, О. А., & Трегубова, Л. А. (2016а). Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання». *Науковий вісник Національного еколого-натуралістичного центру*, 2(1), 248-266. Відновлено з <https://issuu.com/nenc/docs/2-1-2016>

142. Васютіна, Т. М., Драган, О. А., & Трегубова, Л. А. (2016б). Природа рідного краю. Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) 2 роки навчання. *Позашкілля*, 10 (118), 9 -17.

143. Васютіна, Т. М., Драган, О. А., & Трегубова, Л. А. (2015). *Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання»*. Київ: НЕНЦ.

144. Васютіна, Т. М., Драган, О. А., & Трегубова, Л. А. (2020). *Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання»*. Київ: НЕНЦ.

145. Васютіна, Т. М., Золотаренко, Т. О., & Клямар, А. О. (2021а). *Особливості розвитку критичного мислення програмним засобом MozaBook*

під час проведення віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти 1-го року навчання. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Суми: ТОВ НВП "Росток А.В.Т. Відновлено з https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_pd_2021/conf_pd_2021

146. Васютіна, Т. М., Золотаренко, Т. О., & Клямар, А. О. (2021b). Розвиток основ критичного мислення в учнів 1-го класу засобом цифрових ресурсів Mozaik та MozaBook. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 44(Т.1), 217-222. Відновлено з http://www.apfn-journal.in.ua/archive/44_2021/part_1/34.pdf

147. Васютіна, Т. М., Іщук, І. О., & Остроух, В. І. (2019). Дидактичні можливості атласу з природознавства до курсу «Я досліджую світ» (1-2 клас) для навчання молодших школярів. *Початкова школа*, 5, 38-42. Відновлено з http://catalog.library.tnpu.edu.ua:8080/library/DocDescription?doc_id=676136

148. Васютіна, Т. М., Коваль, Т. О., & Тарасенко, О. В. (2021). Особливості організації групової роботи учнів початкової школи засобом інструментарію швейцарсько-українського проєкту DOCCU – розвиток громадянських компетентностей в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 44(Т.1), 223-228. Відновлено з http://www.apfn-journal.in.ua/archive/44_2021/part_1/35.pdf

149. Васютіна, Т. М., Коханко, О. Г., & Золотаренко, Т. В. (2020). Методика організації занурень у початковій школі як приклад міждисциплінарної інтеграції в STREAM-освіті. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*,

34. Відновлено з http://www.apfn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_1/41.pdf
150. Васютіна, Т. М., Лук'янченко, О. М., & Кондратюк, О. М. (2021). *Психолого-педагогічні аспекти формування «soft-skills» у молодших школярів в процесі гри*. International scientific and practical conference Pedagogy and psychology in the modern world: interaction vectors. doi:10.30525/978-9934-26-078-0-5
151. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (2016а). *Зошит для семінарських занять із землезнавства: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.
152. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (2016b). *Основи природознавства: землезнавство. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.
153. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (2017а). *Зошит для семінарських занять із землезнавства. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.
154. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (2017b). *Основи природознавства: землезнавство. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.
155. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (Ред.). (2014). *Основи природознавства: землезнавство*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова.
156. Вербицька, П. В. (2010). *Теоретико-методичні основи громадянського виховання учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
157. Веремчук, А. П. (2013). Підготовка майбутнього учителя початкової школи до професійної творчості. *Науковий часопис НПУ імені М.*

П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики, 21, 108-112.

158. Височан, Л. М. (2017). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до викладання природознавства в малокомплектних класах*. Proceedings of the International Scientific-Practical Conference “Personaly, Family and Society: Issue of Pedagogy, Politology and Sociology”. Shumen: Konstantin Preslavsky University of Shumen.

159. Височан, Л. М. (2021). *Теоретичні і методичні засади природничо-наукової підготовки майбутніх учителів початкової школи*. (Дис. д-ра пед. наук). Хмельницький національний університет, Хмельницький.

160. Вишневська, Н. Ю. (2000). *Реформування шкільної освіти в Норвегії у 80–90-х роках ХХ століття* (автореф. дис. канд. пед.) наук. Київ.

161. Вишневський, О. (1997). Система цінностей і стратегія виховання. *Рідна школа*, 7-8, 3-5.

162. Вишневський, О. (2002). Ще раз про народження громадянина: національне і громадське у сучасному українському вихованні. *Освіта*, 6-13 лютого, 6-7.

163. Войтович, О. П. (2013). Формування професійної компетентності майбутніх учителів природничих предметів. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*, 6, 106-110.

164. Волинець, К. І. (2013). *Професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи в умовах неперервності педагогічної освіти в університеті*. Відновлено з <https://bit.ly/3xVkJFg6>

165. Волкова, Н. П. (2012). *Педагогіка : навч. посіб.* Київ : Академвидав.

166. Волкова, Н.П. (2018). *Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник*. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля.

167. Володько, В. (2000). *Педагогічна система навчання: теорія, практика, перспективи*. Київ: Педагогічна преса.

168. Волохата, К. М. (2018). *Формування природознавчої компетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця. Відновлено з <https://bit.ly/395taed>

169. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С., Хомич, О. Л., Гарбузюк, І. В. & Андрук, Н. В. (2019). *Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу»*. Київ: «Алатон».

170. *Всі ми потрібні*. Відновлено з https://www.youtube.com/watch?v=yt3D_4yda0M.

171. Габермас, Ю. (2000). *Структурні перетворення у сфері відкритості: Дослідження категорії громадянське суспільство*. Львів: Літопис.

172. Гавриш, Н. В., & Клокова, Г. А. (2013). Вплив мультфільмів на формування моральної свідомості у дітей. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 13 (272), 103-110.

173. *Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання»*. (2006а).

174. *Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Початкове навчання».* (2006b).

175. Гаркуша, С.В. (2019) *Методи математичної статистики в педагогічних дослідженнях. Навчально-методичний посібник для аспірантів.* Чернігів.

176. Гільберг, Т. Г., Тарнавська, С. С., & Павич, Н. П. (2019). *Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу».* Київ: Генеза.

177. Гільберг, Т. Г., Тарнавська, С. С., Хитра, З. М., & Павич, Н. М. (2020). *Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 3-4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу».* Київ: Генеза. Відновлено з <https://bit.ly/3vXvbkL>

178. Годлевська, К. В. (2012). Психолого-педагогічні аспекти застосування мультимедіа в системі початкової освіти. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету*, 1, 55-60.

179. Годлевська, К. В. (2013). Особливості використання мультимедіа презентацій у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського*, 40, 182-186.

180. Голлоб, Р., & Крапф, П. (2016). *Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини.* Київ: Основа.

181. Гомонюк, О. М. (2018а) Використання педагогічних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів у вищих закладах освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна, 30, 76-87.* Відновлено з <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/8345>

182. Гомонюк, О. М. (2018b) Формування професійних цінностей майбутніх педагогів у позааудиторній роботі закладів вищої освіти. *Освітній простір України : наук. журн. / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 13, 139-146.* Відновлено з <http://elar.khmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7531/3/3417-9955-1-SM.pdf>

183. Гончар, О. Д., Мороз, І. В., & Степанюк, А. В. (2006). *Загальна методика навчання біології.* Київ: Либідь.

184. Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник.* Київ: Либідь.

185. Гончаренко, С. У. (2008а). *Методологія. Енциклопедія освіти.* Київ : Юрінком Інтер.

186. Гончаренко, С. У. (2008b). *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям.* Київ ; Вінниця.

187. Гордієнко, Т. В. (2017). Суспільствознавство в початковій школі: історичний огляд. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя: Психолого-педагогічні науки, 2, 157-161.* Відновлено з <http://lkr.ndu.edu.ua/index.php/nz/article/view/314>

188. Гордієнко, Ю. А. (2017). *Формування педагогічної толерантності майбутніх учителів іноземних мов початкової школи.* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.

189. Горянська, А. М. (2013). *Психологічні особливості розвитку толерантності майбутніх вчителів*. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.

190. Граматик, Н. В. (2015). Особистісно-орієнтований підхід до формування природничо-наукової компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Серія: Педагогічні науки*, 141(1), 108-111. Відновлено з <https://bit.ly/36DTsDA>

191. Граматик, Н. В. (2017). Природнича підготовка майбутніх учителів початкових класів у параметрах сучасної психолого-педагогічної науки. *Educational and Philological Sciences*, 2, 224-227. Відновлено з <https://eprints.oa.edu.ua/6348/1/80.pdf>

192. Гребеник, Т. В. (2011). *Управління процесом громадянського виховання студентів вищого навчального закладу*. (Дис. канд. пед. наук). Сумський державний університет, Суми.

193. Грива, О. А. (2005). *Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища*. Київ: ПАРАПАН.

194. Грива, О. А. (2007). *Толерантність молоді в полікультурному середовищі*. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

195. Григоренко, Т. В. (2021). *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів-філологів в умовах освітньо-комунікативного середовища закладів вищої освіти*. (Дис. д-ра пед. наук). Хмельницький національний університет, Хмельницький.

196. Грицай, Н. (2016). *Система методичної підготовки майбутніх учителів біології в педагогічних університетах*. (Дис. д-ра пед. наук).

Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Полтава. Відновлено з https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/Dysertatsiia_Hrytsay_N.V.pdf

197. Грицай, Н. (2017). Методична підготовка майбутніх учителів біології до екологічної освіти школярів в Україні та за кордоном. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти : збірник наукових праць*, 5 (1), 141 – 150. Відновлено з http://grytsai.rv.ua/wp-content/uploads/2017/07/prptma_2017_51__15.pdf

198. Грицай, Н. (2021) *Методична підготовка майбутніх учителів біології в університетах Чехії та Словаччини*. Відновлено з <https://bit.ly/3OXE3Pv>

199. Грітченко Т. (2014) Сутність та структура професійно-педагогічного спілкування вчителя початкової школи. *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології*. Київ–Кіровоград, 187 – 189.

200. Грущинська, І. В. (2009). *Як спостерігати за природою. Читанка з природознавства*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

201. Гуревич, Р. С. (2013) *Інтерактивні технології навчання у вищому педагогічному навчальному закладі : навчальний посібник* / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко ; за ред. Гуревича Р. С. Вінниця : ТОВ фірма «Планер».

202. Гуревич, Р.С. (2012). *Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід : навчальний посібник* / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко ; за ред. Гуревича Р. С. Вінниця : ТОВ фірма «Планер». Відновлено з <http://kist.ntu.edu.ua/textPhD/itn.pdf>

203. Гуров, Т. Ю. (2011). Виховання толерантності молодших школярів як цілеспрямований педагогічний процес. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 13(66), 227-230.

Відновлено 3 http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2010/13/13_2010.pdf#page=227

204. Данильян, О. Г., & Тараненко, В. М. (2003). *Основи філософії*. Харків: Право. Відновлено 3 http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/1/16.htm

205. Даценко, Л. М. (2011). *Навчальна картографія в умовах інформатизації суспільства: теорія і практика*. Київ: ДНВП «Картографія».

206. *Декларація принципів толерантності 1996*. Париж: ООН. Відновлено 3 https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml (1995, листопад, 16).

207. Демченко, О. П. (2020). Підготовка майбутніх педагогів до використання театральної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами: європейський контекст. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*, 3, 268-274.

208. *Державний стандарт вищої освіти* (2019). Відновлено з <https://bit.ly/3EDI2fN>

209. Державний стандарт початкової загальної освіти. Освітня галузь «Природознавство». (2011). *Початкова школа*, 7, 4-5, 14-15.

210. Державний стандарт початкової загальної освіти. Освітня галузь «Суспільствознавство». (2011). *Початкова школа*, 7, 5-15.

211. *Державний стандарт початкової освіти. Освітні галузі «Природничка» і «Громадянська та історична»*. (2018). Відновлено з <https://mon.gov.ua>

212. Дичківська, І.М. (2013). *Інноваційні педагогічні технології* :

практикум : навчальний посібник для студ. Вузів. Київ : СЛОВО

213. Дмитренко, Г. А. (1999). *Стратегический менеджмент в системе образования*. Киев: МАУП.

214. Долголенко, І. А. (2007). *Освіта в контексті ціннісних орієнтацій (соціально-філософський аспект)*. (Автореф. дис. канд. філософ. наук). Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Одеса.

215. Дубяга, С.М. (2015) *Педагогічні технології в початковій школі. Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів напрямку підготовки «Початкова освіта»*. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького. Відновлено з <https://bit.ly/3BO6I5N>

216. Дудко, Н. В. (2018). Аналіз стану розвитку толерантності майбутніх педагогів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2(43), 115-119. Відновлено з <http://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/issue/view/8949>

217. *Дуже важливо навчити цьому наших дітей*. (2021). Відновлено з <https://www.facebook.com/promum.com.ua/videos/1872605186336833/>

218. *Європейська хартія про участь молоді у місцевому та регіональному житті*. (2021). Відновлено з <https://rm.coe.int/168071b58f>

219. Єжова, Т. Є. (2012). Організаційно-педагогічні умови створення толерантного освітнього середовища інклюзивної школи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, 9, 72-73.

220. Желанова, В. В. (2013). *Контекстне навчання майбутнього вчителя початкових класів: теорія та технологія : монографія*. Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид-во „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

221. Желанова, В. В. (2018). Контекстне навчання як умова формування соціокультурної компетентності студентів коледжу. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 8 (322), 100 – 107. Відновлено з <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5501/1/16.pdf>

222. Жерноклеєв, І.В. (2014) Основи сучасного розвитку вищої педагогічної освіти в Королівстві Норвегія. *Педагогічний альманах*, 23, 104–110. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2014_23_18.

223. *Живемо в демократії*. (2021). Відновлено з <https://docsu.in.ua/dlya-uchyteliv/>

224. Жигірь, В. І. (2016). Методологічні підходи як основа науково-педагогічних досліджень у професійній освіті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 48 (101), 107–115.

225. Залєсова, І. В. (2015). Створення безпечного освітнього середовища – продуктивний шлях формування міжнаціональної толерантності учнів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 41, 49-54.

226. *Зарубіжний досвід професійної підготовки педагогів : аналітичні матеріали* (2017) / [Авшенюк Н. М., Дяченко Л. М., Котун К. В., Марусинець М. М., Огієнко О. І., Сулима О. В., Постригач Н. О.]. Київ : ДКС «Центр».

227. *Затверджені стандарти вищої освіти. 013 Початкова освіта*. (2021). URL: <https://bit.ly/3v84Xwp>

228. Захарова, Н. М. (2015). *Методика навчання освітньої галузі «Природознавство»: робоча навчальна програма*. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка.

229. *Зміни до навчальних програм для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів.* (2014). Відновлено з [//www.mon.gov.ua/ua/often-requested/educational-programs/](http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/educational-programs/).

230. Золотаренко, Т. О. (2021). Реалізація принципу наочності за освіти в on-line форматі: віртуальна дошка JAMBOARD. *Роль інновацій як чинника розвитку освітнього простору: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, 18-21. Відновлено з <https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2021/04/re-26.03.21.pdf>?

231. Золотаренко, Т. О., & Васютіна, Т. М. (2020). Підходи до формування комунікативних навичок майбутніх учителів початкової школи в умовах дистанційного навчання. *Мова: психічні, соціальні та соціокультурні аспекти: збірник наукових праць учасників круглого столу*, 2, 13-15. Відновлено з <https://bit.ly/3MuwTAF>

232. Зош, Д. М. (2016). *Навчання через гру та діяльнісний підхід: огляд доказів.* DK: LEGO Foundation.

233. Зязюн, І. А. (2001). Освітні парадигми та педагогічні технології у вимірах філософії освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, 33, 22–27.

234. Зязюн, І. А. (2003). *Філософія неперервної професійної освіти і сучасні психолого-педагогічні парадигми.* Київ: Наукова думка.

235. Зязюн, І. А. (2004). Філософія педагогічного світогляду. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*, 6, 209–222.

236. Іванова, А. В. (2019). *Політична толерантність як імператив процесу забезпечення соціально-політичної стабільності: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / А. В. Іванова ; Нац. ун-т "Одеська юридична академія".* Одеса.

237. Іванова, Н. (2016). Мотивація фахівця до професійної діяльності: поняття, зміст та функції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Військово-спеціальні науки*, 1, 21–24.

238. Іванчук, М. Г. (2001). *Основи технології інтегрованого навчання в початковій школі*. Чернівці: Рута.

239. Іванчук, М. Г. (2004). *Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання*. Чернівці: Рута.

240. Ільницький, Д. О., Кулага, І. В., & Стрельник, С. О. (2013). *Світовий досвід організації та розвитку університетської системи дистанційного навчання*. Відновлено з [https://kneu.edu.ua/userfiles/education2_0/13-4713_verstka\(1\).pdf](https://kneu.edu.ua/userfiles/education2_0/13-4713_verstka(1).pdf).

241. Ільченко, В. Р. (2005). *Теоретичні основи формування природничо-наукової картини світу*. Відновлено з https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=ru&as_sdt=0,5&cluster=4755853228344224978

242. Ільченко, В. Р. (2010). *Реформування змісту освіти як національна проблема*. Полтава: Довкілля-К,

243. Імбер, В. І. (2008). *Педагогічні умови застосування мультимедійних засобів навчання у підготовці майбутнього вчителя початкових класів*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, Вінниця.

244. *Інтегрований курс «Я досліджую світ». Навчання на основі запитів*. (2018). Відновлено з <https://edera.gitbook.io/glossary/metodiki-vikladannya-u-1-klasi/world>

245. *Інтерактивна панель EdPro*. Відновлено з https://edpro.ua/?utm_source

246. Йолон, П. (2002). *Методологія. Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 374. Відновлено з https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf

247. Калмикова, Л. О., Харченко, Н. В. & Калмиков, Г. В. (2016). *Феномени «компетенція» і «компетентність» у психолого-педагогічній науці і вищій педагогічній освіті*. Відновлено з <https://bit.ly/3vwEveQ>

248. Калюжна, Т. Г. (2019). *Музейна педагогіка в контексті формування всебічно розвиненої особистості викладача післядипломної педагогічної освіти*. Відновлено з <https://bit.ly/3EGFM7B>

249. Канішевська, Л. В., Сухопара, І. Г. (2017). *Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика*. Київ: Компринт.

250. Каньоса, Н. Г. (2012). Особливості формування професійної мотивації студентів вищого педагогічного закладу. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 11, 50–56.

251. Караманов, О. В. (2019). *Музейна педагогіка у системі сучасної освітньої парадигми та поширення наукових знань*. Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Біла Церква: Авторитет. Відновлено з https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/zbirnyk_tez_myz_ped.pdf

252. Караманов, О. В. (2020). *Музейна педагогіка у взаємодії із закладами позашкільної освіти: потенціал і перспективи розвитку в сучасних умовах*. Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ:

Національний центр «Мала академія наук України». Відновлено з <https://bit.ly/3vCu6OP>

253. Караманов, О. В. (2012). Музейна педагогіка в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. *Освіта та педагогічна наука*, 3(152), 5-12. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/OsDon_2012_3_2

254. Квас, О. В., & Земан. І. В. (2019). Музейна педагогіка як інструмент розширення освітнього простору. *Молодь і ринок*, 5, 12-17.

255. Кендзьор, П. (2021). Сучасні діти не є легковажними, вони відповідально ставляться до свого майбутнього. *Українська правда*. Відновлено з <https://life.pravda.com.ua/projects/hromadianska-osvita/2021/03/29/244340/>

256. Кириченко, В.І. (2017). Основні методологічні підходи у формуванні просоціальної поведінки учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 1(21), 296-298. Відновлено з <https://lib.iitta.gov.ua/708578/1/kyrychenko.pdf>

257. Кыверялг, А.А. (1980) *Методы исследований в профессиональной педагогике*. Таллин: Валгус.

258. Кічук, Н. В. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія як пріоритет педагогіки толерантності та особистісно-професійної підготовки майбутнього фахівця. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки»*, 42, 99-104. Відновлено з <http://nv.idgu.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/05/%D0>

259. Клепко, С. Ф. (1998). *Інтегративна освіта і поліморфізм знання*. Київ – Полтава –Харків: ПОПОПП.

260. Клокар, Н. І. (1997). *Психолого-педагогічна підготовка вчителя до інноваційної діяльності*. (Дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.

261. Клямар, А. О., & Васютіна, Т. М. (2021). *Можливості програмного забезпечення Mozabook для організації освітнього процесу*. Нова українська школа: стратегія розвитку особистості: збірник тез доповідей II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. Мукачево: Вид-во МДУ. Відновлено з <https://bit.ly/3k2IDy0>

262. Клямар, А. О., & Золотаренко, Т. О. (2021). Роль розвитку критичного мислення молодших школярів засобом програмного комплексу MozaBook у формуванні комунікативної компетентності. *Мова: психологічні, соціальні та ентокультурні аспекти: збірник наукових праць учасників круглого столу*, 3, 24-26. Відновлено з <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/35539>

263. Коваленко, В. В. (2017). *Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій*. Київ.

264. Коваль, К. О. (2015). *Розвиток «Soft Skills» у студентів один з важливих чинників працевлаштування*. Відновлено з <https://visnyk.vntu.edu.ua/in-dex.php/vis-nyk/article/view/827>.

265. Коваль, Л. В. (2011). *Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку сучасної початкової освіти: технологічний підхід*. Донецьк: ЛАНДОН-XXI.

266. Коваль, Л. В. (2016). Ретроспективний аналіз підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 2, 79-85. Відновлено з <https://pedagogy.bdpu.org/wp-content/uploads/2017/04/17.pdf>

267. Ковальчук, М. Б. (2021). *Професійна спрямованість навчання математики як інтеграційна основа фахової підготовки студентів інженерних спеціальностей*. (Дис. д-ра пед. наук). Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ. Відновлено з https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.19/Kovalchuk_dis.pdf

268. Когут, Н. (2016) Проблема професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в німецькомовних країнах: теоретичний аспект *Гірська школа Українських Карпат*, 14, 161-164. Відновлено з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2016_14_40

269. Козленко, О. Г., Коршевніюк, Т. В., Матяш, Н. Ю. & Рибалко, Л. М. (2019). *Навчання біології учнів основної школи*. Київ: КОНВІ ПРІНТ.

270. Козлова, О. Г. (2012). *Формування толерантності у процесі громадянського виховання студентської молоді*. Відновлено з <https://bit.ly/37FpdwD>

271. Козлова, О. Г., & Гребеник Т. В. (2018). Деякі аспекти формування громадянської позиції майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки під час навчання. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-педагогічні засади формування громадянської відповідальності у студентів»*, 16-17.

272. Козлова, О. Г., & Гребеник, Т. В. (2010). *Формування толерантності у процесі громадянського виховання студентської молоді*. Відновлено з <https://bit.ly/3K7zTkL>

273. Комар, О. А. (1996). *Формування у студентів умінь здійснювати інтеграцію змісту навчальних предметів на уроках в початковій школі*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Український державний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Київ. Відновлено з <https://bit.ly/3vBVBYR>

274. Комар, О. А. (2002). Застосування інтерактивних технологій у сучасному навчальному процесі школи. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*, 14, 57-62.

275. Комар, О. А. (2011). *Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивної технології*. (Дис. д-ра пед. наук). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань.

276. Коновальчук, І. (2011). Психологічні аспекти готовності учителів до інноваційної діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 1 (1), 155–161.

277. Коновець, С. В. (2014). *Значення особистісного підходу до естетичного та етичного виховання студентів*. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2013 р. / Івано-Франківськ : НАІР, 356–359.

278. Кононенко, Н. Н. (2013). Формування природничо-наукової компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Біологія і хімія в сучасній школі*, 4, 42–45.

279. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. (2000). *Шлях освіти*, 3, 7–13.

280. Концепція громадянської освіти в Україні. (2002). *Інформаційний бюлетень Проекту Education for Democracy in Ukraine*, 2, 8-9.

281. *Концепція нової української школи (оновлено)*. (2016). Відновлено з <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>

282. *Концепція розвитку громадянської освіти в Україні*. (2018).
Відновлено з <https://mon.gov.ua/.../2018/.../1-kontseptsiya-rozvitku-gromosviti-v-ukraini-1701201/>

283. Костюк, Г. С., & Балл, Г. А. (1977). Категория задачи и ее значение для психолого-педагогических исследований. *Вопросы психологии*, 3, 34–41.

284. Костюшко, Ю. О. (2013). Педагогічна інтеграція та її розвиток Б. Суходольським *Українська полоністика. Випуск 10. Педагогічні дослідження*, 2, 195-202. Відновлено з http://library.zu.edu.ua/doc/polonistyka/10/Up_2013_10_25.pdf

285. Котун, К. (2015) *Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи в університетах Фінляндії*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Київ. Відновлено з <https://core.ac.uk/download/pdf/154283957.pdf>

286. Коханко, О. Г. (2019). Історичні аспекти розвитку інтегрованого підходу в освіті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання*, 94-104. Відновлено з <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/31882/1/Kohanko.pdf>

287. Кошель, А. П., & Кошель, В. М. (2021). Розвиток «м'яких навичок» у майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в процесі професійної підготовки. *NEW INCEPTION: науковий журнал*, 1-2(3-4), 53-56. Відновлено з <https://journal.chnpu.edu.ua/index.php/newinception/index>

288. Кошель, А. П., Кошель, В. М., & Міненко А. О. (2021). Розвиток «soft skills» у майбутніх вихователів ЗДО як необхідний компонент конкурентоспроможності на ринку праці. *Вісник Національного*

університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка», 12(168), 194-198.

289. Крамаренко, А. М. (2008). *Гуманістично зорієнтована підготовка майбутніх учителів початкової школи*. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД».

290. Красько, О. І. (2016). *Досвід використання програмного забезпечення «Хронозум» у виставковій діяльності Музею історії ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Матеріали науково-практичного семінару: VI Луцьковські читання. Сучасна музейна експозиція: вимоги часу та нові можливості. Харків. Відновлено 3

http://historiography.karazin.ua/resources/files/20170513200613_c1bce2e.pdf

291. Кремень, В. Г. (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер.

292. Кремень, В. Г. (2016). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*. Київ: Педагогічна думка.

293. Крижко, В. В. & Мамаєва, І. О. (2005). *Аксіологічний потенціал державного управління освітою*. Київ : Освіта України.

294. Кримський, С. (2002) Діяльність. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 163-164. Відновлено з https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf

295. Кристопчук, Т. Є. (2013). *Педагогічна освіта в країнах Європейського Союзу* : монографія / Т. Є. Кристопчук; ред.: С. О. Сисоєва; Рівн. держ. гуманіт. ун-т. Рівне : Волин. обереги.

296. Кубатко, О. В., Пімоненко, Т. В., Кубатко, О. В. (2015). Порівняльний аналіз тенденцій розвитку дистанційних технологій навчання в Україні та ЄС. *Механізм регулювання економіки*, 2, 93-102. Відновлено з

<https://bit.ly/37Cp0KA>

297. Кудикіна, Н. В. (2009). Методологічне забезпечення наукових досліджень у сфері професійної освіти. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання : збірник наукових праць*. Київ : КНЛУ, 2009. 38. 82–85.

298. Кузьмінський, А. (2012). Філософські засади педагогічної майстерності викладача вищої школи. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, 36, 17-21. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2012_1

299. Кузьмінський, А. І. (2016). Інтеграційні підходи вітчизняних та зарубіжних дослідників до педологічної науки у контексті поглядів третього тисячоліття. *Порівняльна професійна педагогіка*, 6(2), 102-108. Відновлено з [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppp_2016_6\(2\)__18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppp_2016_6(2)__18)

300. Кузьмінський, А. І. (2011). Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2011.

301. Кузьмінський, А. І. (2018). Генеза людиноцентричної педагогіки – від афінської виховної системи до китайської концепції менеджменту щастя. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, 3(1), 79-84. Відновлено з [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_3\(1\)__17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_3(1)__17)

302. Кузьмінський, А. І., Біда, О. А., Кучай, О. В., & Кучай, Т. П. (2019). Досвід Франції, Великобританії та США у підготовці фахівців. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*, 180, 28-32. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2019_180_7

303. Кулінка, Ю. С. (2015). Підготовка студентів до проведення віртуальних екскурсій на уроках трудового навчання (технології). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 52, 44-50. Відновлено з nbuv.gov.ua ›

j-pdf › Ppps_2015_52_9

304. Кушнір, В. А. (2001а). *Системний аналіз педагогічного процесу: методологічний аспект*. Кіровоград: КДПУ.
305. Кушнір, В. А. (2001b). *Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи*. (Дис. д-ра пед. наук). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ.
306. Лаврентьєва, О. О. (2014). *Розвиток методологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки: теоретико-методичний аспект*. Київ: КНТ. Відновлено з <https://bit.ly/3NZN2ya>
307. Лазаренко, Н. І. (Ред.). (2018). *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць*, 50, 136-140.
308. Левченко, Л. С. (2015). Розвиток професійно-творчої самореалізації особистості педагога та студента. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1 (45), 298–306.
309. Леонова, Н. С. (2013). Інтерактивні технології навчання як засіб реалізації творчих здібностей учнів. *Педагогічна майстерня*, 4 (28), 2–7.
310. Лікарчук, А. М. (2003). *Технологія створення та використання зошитів з друкованою основою (на матеріалі хімії)*. (Автореф. дис. канд. педаг. Наук). Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Київ.
311. Лінник, О. О. (2010). *Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ»*. Київ: Видавничий Дім «Слово».
312. Лісовий, В. (2002). Толерантність. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. ; Л. В. Озадовська,

Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ: Абрис. 742. 642.

313. Ліщинська, Л. Б. (2017). *Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія*. Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, Відновлено з http://www.vtei.com.ua/images/VN/31_03.pdf

314. Лодатко, Є. О. (2010). *Моделювання педагогічних систем і процесів*. Слов'янськ: СДПУ.

315. Лодатко, Є. О. (2011). Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання: that is that? *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології*. Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис, 3 (1), 339–344.

316. Локшина, О. (2019). *Педагогічна освіта в європейському союзі: орієнтири розвитку*. Відновлено з <http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14820/1/Lokshyna.pdf>

317. Лузан, П. Г., Виговська, С. В., & Попівник, І. В. (2014). *Основи науково-педагогічних досліджень*. Київ: НАКККіМ. Відновлено з https://bahmat.at.ua/MET_NAUK_DOSL/S.VYGOVSJKA_POSIBNYK.pdf

318. Лук'янченко, О. О. (2019). *Робоча програма вибіркової навчальної дисципліни «Виховання толерантності в учнів початкової школи» освітнього рівня «Бакалавр» спеціальності 013 Початкова освіта*. Відновлено з <https://bit.ly/3L40Wid>

319. Луцан, Н. І. (2012). *«Людина і світ» в інноваційних педагогічних технологіях*. Київ: Слово.

320. Ляпунова, В. А. (2016). Функції толерантності як соціально значущої цінності. *Педагогічні науки*, LXIX, 119-122.

321. Ляпунова, В. А. (2017). *Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх вихователів до формування*

толерантності дітей у дошкільних навчальних закладах. (Дис. д-ра пед. наук). Мелітопольський державний педагогічний університет, Мелітополь.

322. *М'які навички.* (2021). Відновлено з <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

323. Майорова, І. Г. (2011). Визначення та класифікація робочих зошитів. *Вісник післядипломної освіти*, 4(17), 78-85.

324. Майорова, І. Г. (2012). *Використання робочих зошитів як засобу підвищення ефективності професійної підготовки: Методичні рекомендації.* Донецьк: ІПО ІПП УМО. Відновлено з http://nmc-pto.dp.ua/doc/2014/mkab_21.pdf

325. Максимюк, С. П. (2009). *Педагогіка.* Київ: Кондор.

326. Малафійк І.В. (2005) *Дидактика: Навчальний посібник.* Київ: Кондор.

327. Малихін, О. В. & Арістова, Н. О. (2020). *Музей як засіб формування громадянської компетентності учнів закладів загальної середньої освіти.* Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Національний центр «Мала академія наук України». Відновлено з <https://bit.ly/3KaOpIm>

328. Малієнко, Ю. Б. (2020). *Листи як експонати музеїв і носії історичної пам'яті в контексті компетентісно орієнтованої педагогіки.* Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Національний центр «Мала академія наук України». Відновлено з <https://bit.ly/3EEXesO>

329. Маліновська, О. С. (2014). Проблема громадянськості в історії вітчизняної суспільствознавчої думки. *Культурологічний вісник*, 32, 135-139.

330. Маньковська, Р. В. (2019). Музейна педагогіка: інноваційна технологія інтелектуального розвитку. *Краєзнавство*, 3, 238-251. Відновлено з

331. Мартиненко, С. М. (2007). *Організація науково-дослідницької роботи студентів з педагогічних дисциплін*. Кам'янець-Подільський.

332. Мартиненко, С. М. (2009). *Система підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Інститут педагогіки АПН України, Київ.

333. Марусинець, М. М. (2012). Професійна діяльність педагога: рефлексивний аспект. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 43(1), 39-45. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ppps_2012_43%281%29__8.pdf

334. Марусинець, М. М. (2015). Педагогічні умови та засоби формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів. *Гірська школа Українських Карпат*, 12-13, 196-198. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gsuk_2015_12-13_68.pdf

335. Марусинець, М. М. (2015). Професійна спрямованість і її віддзеркалення в моделі підготовки фахівців гуманітарного профілю. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, 220, 268-275. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvnau_ped_2015_220_44.pdf

336. Матвієнко, О. В. (2009). *Підготовка майбутніх учителів до педагогічної взаємодії*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.

337. Матвієнко, О. В. (2017). Виховання толерантності починається з учителя. *Учитель початкової школи*, 6, 27-31.

338. Матвієнко, О. В., & Губарева, Д. В. (2021). *Особливості формування ціннісного ставлення до людини у дітей молодшого шкільного віку: виховні заходи і батьківські збори*. Київ: Ліра-К.

339. Матвієнко, О. В., & Дідур, Н. А. (2017). *Тенденції модернізації соціокультурної підготовки майбутніх учителів початкової школи*. АМЕЕТ Sp. z o.o., Lodz.

340. Матвієнко, О. В., & Калугіна, Т. В. (2018). Методологічні підходи до вивчення проблеми професійного саморозвитку викладачів іноземної мови в сучасній системі освіти. *Вісник Черкаського університету*, 6, 97–103.

341. Матяж, С. В. & Березянська, А. О. (2013) Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій. *Наукові праці. Соціологія*. Випуск 213. Том 225, 27-30
Відновлено з https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/08/Npchdusoc_2013_225_213_7.pdf

342. Матюшенко, О. І. (2008). Міжпредметні зв'язки у викладанні історії – дієві критерії формування громадянської компетенції підростаючого покоління. *Історія та правознавство*, 32, 6-7.

343. Мацейків, Т. І. (2020). *Формування громадянської компетентності та національної ідентичності учнів на уроках історії в музеї*. Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Національний центр «Мала академія наук України». Відновлено з <https://bit.ly/3LdqJEA>

344. Мацук, Л. О. (2002). *Підготовка майбутніх учителів початкових класів до правового виховання молодших школярів*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2002.

345. *Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»/«Громадянська та історична»*. (2021). Відновлено з <https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4522>

346. *Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» з навчальною практикою*. (2021). Відновлено з <https://bit.ly/3v8E7EE>

347. *Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ».* (2021). Відновлено з <https://pedcollege.lnu.edu.ua/course/metodyka-navchannia-intehrovanoho-kursu-ya-doslidzhuiu-svit>

348. *Методика навчання природничої освітньої галузі.* (2020). Відновлено з <https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4521>

349. *Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти.* (2021). Відновлено з <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-rada-ministerstva/metodichni-rekomendacziyi.html>.

350. Мерманн, Э. (2007). *Мотивация персонала. Инструменты мотивации для успеха организации.* Харьков: Гуманитарний центр

351. Мисюк, М. В. (2021). *Виконання проєктних робіт з основ природознавства у дистанційному форматі.* Науковий простір студента: пошуки і знахідки (ч. 1): матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова. Відновлено з <https://bit.ly/3Keeu9r>

352. Мірошніченко, О. В. (2021). Запровадження в навчально-виховний процес педагогічних технологій як параметру конкурентноздатності вчителя. *Наукові праці. Педагогіка*, 233, 245-248. Відновлено з <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2014/245-233-1.pdf>

353. *Модернізація педагогічної освіти в європейському та євроатлантичному освітньому просторі* : монографія / авт. кол. Н. М. Авшенюк, В. О. Кудін, О. І. Огієнко та ін. К. : Педагогічна думка, 2011.

354. Мозуль, І. В. (2016). Проблема готовності майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах модернізації змісту початкової освіти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 1, 238-242.

355. Мозуль, І. В. (2017а). Експериментальна методика підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету*, 2(34), 130-142.

356. Мозуль, І. В. (2017б). Організаційно-педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету*, 1(33), 190-199.

357. Мозуль, І. В. (2017с). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут вищої освіти НАПН України, Київ.

358. Моїсєєва, Ю. Ю. (2021). *Дистанційне навчання: інноваційна форма вищої освіти*. Відновлено з <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/7639/1/1.pdf>. 3

359. Моляко, В. О. (2011). Творча та інтелектуальна обдарованість у структурі особистості професіонала. *Рідна школа*, 12, 7-11.

360. Мороз, І. В., & Васютіна, Т. М. (2008). *Основи природознавства: ботаніка*. Відновлено з <http://celsi.npu.edu.ua>

361. *Мотузки*. Відновлено з https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg. 3

362. Набока, О. Г. (2010). Науково-дослідна діяльність студента як професійно орієнтована технологія. *Наука і освіта: науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України*, 7, 165-168.

363. *Навчальні плани підготовки бакалаврів спеціальності 013 Початкова освіта* (2017; 2019; 2021). Відновлено з 3

<https://pf.npu.edu.ua/osvitni-prohramy-1/bakalavra#navchalni-plany-za-rizni-roky-2>

364. *Навчальні програми для 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою.* (2016). Відновлено з http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/nnn1_4k1/

365. Нарочна, Л. К., Ковальчук, Г. В., & Гончарова, К. Д. (1990). *Методика викладання природознавства.* Київ: Вища школа.

366. *Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.* Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

367. *Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 - 2020 роки.* (2016). Відновлено з URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>

368. Неведомська, Є. В. (2003). Типологія навчальних завдань для формування біологічних понять. *Біологія і хімія в школі*, 2, 30-33.

369. Нестеренко, М. М. (2019). *Підготовка майбутніх учителів до моделювання уроку в умовах варіативності початкової освіти.* (Дис. канд. пед наук). Бердянський державний педагогічний університет, Бердянськ.

370. Нетребко, Н. В. (1998). *Формування у студентів наукової картини світу засобами інтегрування навчального матеріалу.* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ.

371. Нечволод, Л. І. (2002). *Педагогічні умови впровадження робочих зошитів з друкованою основою в процес індивідуалізації навчання школярів.* (Автореф. дис. канд. пед. Наук). Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, Харків.

372. Нічишина, В. В. (2014). Про науково-теоретичні засади підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх учителів на основі інтегративного підходу. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 134, 178-182. Відновлено http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2014_134_46

373. Нор, К. Ф. (2020). *Силабус навчальної дисципліни «Методика навчання природничої, громадянської, історичної освітньої галузі»*. Відновлено з <https://mku.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/24-Metodyka-navch.pryr.-grom.yst.-1.pdf>

374. **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

375. Овчарук, О. В. (Ред.). (2004). *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ: К.І.С.

376. Овчарук, О. В. (2016). Сучасний досвід впровадження освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини в країнах східного партнерства. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*, 2, 44-51.

377. Огієнко, О. І. (2009). *Тенденції розвитку освіти дорослих у скандинавських країнах (Друга половина ХХ століття)* (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Київ.

378. Олексенко, Т. Д. (2014). Важливість підготовки майбутнього вчителя до проведення спостережень з учнями. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 10 (ч.2), 31-37.

379. Олексенко, Т. Д., & Молодиченко, В. В. (2008). *Навчальна практика з методики викладання природознавства*. Мелітополь: Мелітополь.

380. Олексенко, Т. Д., & Молодиченко, В. В. (2012). Методичний підхід до підготовки майбутнього вчителя для викладання природознавства. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 5, 23–29.

381. Олєфіренко, Т. О. (2021). Актуальні проблеми підготовки

майбутнього вчителя до розвитку професійної кар'єри. *Гілея: науковий вісник*. К.: «Видавництво «Гілея». Спецвипуск. 71-73.

382. Олєфіренко, Т. О. (2021). Принципи підготовки майбутнього вчителя до розвитку професійної кар'єри в контексті євроінтеграції та глобалізації. *Materials of the XVII International Scientific and Practical Conference Modern European Science – 2021, June 30 – July 7: Sheffield. Science and education LTD, 3, 76-79.*

383. Онишків, З. М. (2016). Початкова школа сільської місцевості: сутність поняття. *Молодий вчений*, 12, 480-484. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_12_118

384. Оніпко, В. В. (2011). *Професійна підготовка вчителя природничих дисциплін до роботи у профільній школі : монографія*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка.

385. *Онлайн-курс «Теоретичні основи компетентнісного навчання за інтегрованим курсом «Я досліджую світ» (2019)*. Відновлено з http://jds.multycourse.com.ua/ua/print_page/module/19

386. *Онлайн-курс для вчителів початкової школи*. (2021). Відновлено з <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:MON-EDERA-OSVITORIA>

387. *Освітньо-професійна програма «Початкова освіта та практична психологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта*. (2018). Відновлено з <https://bit.ly/3v8E8Ze>

388. *Освітньо-професійна програма «Початкова освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта* (2021). Відновлено з <https://bit.ly/3OxV2bd>

389. Оржеховська, О. (2013). Механізми забезпечення якості шкільної освіти в Норвегії. *Порівняльно-педагогічні студії*, 4(18). Відновлено з

https://library.udpu.edu.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2013/chast-4/18.pdf

390. Павленко, А. Ф. (2020). *Освітній потенціал біографічного методу музейної педагогіки*. Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Національний центр «Мала академія наук України». Відновлено з <https://bit.ly/36G3Wm3>

391. Павх, С. П., & Павх, І. І. (2016). Робочий зошит як засіб активізації самостійної роботи студентів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*, 2, 290-295.

392. Пальчик, О. О., & Дехтярьова. О. О. (2014). *Робочий зошит для практичних та самостійних робіт з дисципліни «Основи екології» для студентів неекологічних спеціальностей*. Харків: ХГПА.

393. Пальшкова І.О. (2013). Неперервність підготовки педагогічних кадрів : практико-орієнтований аспект. *Гірська школа українських Карпат*. 8 – 9, 114 – 117.

394. Пальшкова І.О. (2011). *Педагогіка: професійно-педагогічна культура вчителя: навч. посіб.* Київ : Видавничий дім «Слово».

395. Пальшкова І.О. (2008). *Практико-орієнтований підхід у формуванні професійно-педагогічної культури майбутніх вчителів початкових класів: теоретико-методологічний аспект*. Одеса

396. Паращенко, Л. І. (2004). Технологія формування ключових компетентностей у старшокласників: практичні підходи. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : К.І.С., 73–84.

397. *Педагогічні технології в підготовці вчителів : навчальний посібник (2018)* / кол. авторів ; за ред. І. Ф. Прокопенка. 3-є вид., допов. і переробл. Харків : ХНПУ.

398. Петришин, Л. Й. (2016). Системний підхід як методологічна основа наукового дослідження та моделювання. С. Я. Харченко (Ред.), *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні* (с. 90). Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка.

399. Петріан, І.О. (2021). *Розвиток soft skills у молодших школярів*. Відновлено з <https://bit.ly/3ЕНЕНfN>

400. Пехота, О. М., Кіктенко, А. З., & Любарська, О. М. (2001). *Освітні технології*. Київ: А. С. К.

401. *План заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадянськості у зазначеній сфері.* (2021). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/179-2018-%D1%80#n12>

402. Подліняєва, О. О. (2017). *Віртуальна екскурсія у роботі вчителя*. Відновлено з http://spec.vntu.edu.ua/conf/pdf/conf_402-415.pdf

403. Поліщук, В. А, & Радченко, А. І. (2021). *Вивчення основ природознавства в дистанційних умовах*. Науковий простір студента: пошуки і знахідки (ч. 1): матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, Відновлено з <https://bit.ly/3vC6k5H>

404. Половіна, О. А., & Вертугіна, В. М. (2017). *Основи природознавства з методикою: робоча програма навчальної дисципліни*. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка.

405. Пометун, О. І. (2004). Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. В О. В. Овчарук (Ред.),

Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (с. 16–25). Київ: К.І.С.

406. Пометун, О.І. (2020). *Нова українська школа : розвиток критичного мислення учнів початкової школи : навч. - метод. посіб.* Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. Відновлено з <https://bit.ly/3oZ8JV1>

407. Пометун, О. І., Ремех, Т. О., Гейко, І. М. (2013). *Практичне право.* Київ.

408. Пометун, О. О., & Пироженко, Л. К. (2002). *Інтерактивні технології навчання: теорія і практика.* Київ.

409. Поніманська, Т. І. (2018). *Дошкільна педагогіка.* Київ: ВЦ «Академія».

410. Попадич, О.О. (2021) *Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до формування правової компетентності учнів початкової школи.* (Дис. д-ра пед. наук). Хмельницький національний університет, Хмельницький.

411. *Природничі науки* (2021). Відновлено з <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

412. Примакова, В. В. (2010). Особливості підготовки вчителів початкових класів до формування наукової картини світу в учнів. *Нові технології навчання : науково-методичний збірник*, 63(2), 124-130.

413. Приходько, С. В. (2010). *Формування природничо-наукової компетентності студентів педагогічного училища – майбутніх вчителів початкових класів.* Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.

414. Пріма, Р. М. (2008). Генеза вимог до підготовки вчителя. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 24, 12-18. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ppps_2008_24_4.pdf

415. Пріма, Р. М. (2009). Особистість учителя в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського: концептуальні засади. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 41, 59-63. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ppps_2012_41_10.pdf

416. Пріма, Р. М. (2016). Формування професійної мобільності майбутнього вчителя: вектори наукових досліджень. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*, 25, 40-45. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2016_25_9

417. Пріма, Р. М., Семенюк, М. С., Карапузова, Н. Д. (2007). Професійна спрямованість освітнього середовища підготовки вчителя початкових класів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 21, 75-83. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ppps_2007_21_14.pdf

418. *Про вищу освіту*. (2019). Відновлено з <https://zakon.help/law/1556-VII/edition01.01.2019/>. 77.

419. Про вищу освіту. № 1556-VII. (2014).

420. Про вищу освіту. № 2984-III. (2002).

421. Про загальну середню освіту. № 651-XIV. (1999).

422. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти. № 462. (2011).

423. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти. № 87. (2018).

424. Про затвердження державної програми «Вчитель». № 379. (2002).

425. Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів. № 665. (2013).

426. Про затвердження концепції розвитку педагогічної освіти. № 776. (2018).

427. Про затвердження Положення про сертифікацію педагогічних працівників. № 1190. (2018).

428. Про затвердження Положення про сертифікацію педагогічних працівників. (2019). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2018-%D0%BF#n16>

429. Про затвердження типових освітніх програм для 1-2 класів НУШ. № 1272. (2019).

430. Про затвердження типових освітніх програм для 3-4 класів НУШ. № 1273. (2019).

431. Про Національну доктрину розвитку освіти. № 347. (2002).

432. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. № 344. (2013).

433. *Про освіту.* (2019). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

434. Про освіту. № 2145-VIII. (2017).

435. Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання. №1717. (2000).

436. Про повну загальну середню освіту. № 463-IX. (2020).

437. Про програму Європейського Союзу – ERASMUS+. (2020). Відновлено з <https://erasmusplus.org.ua/erasmus/pro-programu.html>

438. Про проект «Живемо в демократії». (2018). Відновлено з <https://doccu.in.ua/dlya-uchyteliv/>

439. Про проект. (2021). Відновлено з <https://doccu.in.ua/pro-proekt/>

440. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». № 5. (2015).

441. Про Типові навчальні плани початкової школи. (2021).

Відновлено з http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/19403/

442. Прокопів, Л. М. (2016). Особливості підготовки сучасного вчителя для роботи в сільській малочисельній школі. *Педагогічний альманах*, 32, 133-138. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2016_32_23

443. Прокопів, Л. М. (2016). Цільовий компонент організації виховної роботи у малокомплектній школі України (друга половина ХХ ст.). *Людиознавчі студії. Педагогіка*, 2, 196-203. Відновлено з [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2016_2\(34\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2016_2(34)_22)

444. Прокопів, Л. М. (2017). Динаміка розвитку сільських малочисельних шкіл гірського регіону Івано-Франківщини (2000-2016 рр.). *Гірська школа Українських Карпат*, 16, 160-165. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2017_16_42

445. *Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»*. (2020). Відновлено з <https://bit.ly/3OxITDm> .

446. *Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти»*. (2018). Відновлено з URL:<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v114332-18/card3#Files>

447. Пусепліна, Н. М. (2011). Музейно-педагогічна діяльність у системі освіти дорослих. *Педагогічні науки*, 3, 30-34.

448. Пушкар, І. В. (2020). *Інтерактивна екскурсія як основа музейної комунікації в музеях закладів загальної середньої освіти*. Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Національний центр «Мала академія наук України». Відновлено з <https://bit.ly/3Ld8EGW>

449. П'ятакова, Т.С. (2009). Особливості підготовки вчителів швейцарської конфедерації до здійснення інклюзивного навчання *Імідж сучасного педагога. Підготовка вчителя в умовах глобалізації*, 10 (99), 37-39.

450. Редько, В. Г. (2004). *Проблеми формування готовності студентів вищих навчальних закладів до професійної діяльності вчителя початкової школи. Професіоналізм викладача вищої школи: освітні технології*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Миколаїв: «ЛПОН».

451. *Рекомендації Європейського Парламенту та Ради (ЄС)*. (2021). Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-06#Text

452. *Робота з інтерактивною дошкою Google Jamboard*. (2020). Відновлено з <https://www.youtube.com/watch?v=A3YsUdBzFJg>

453. Розум, К. В. (2013). Компонентна структура готовності майбутніх учителів гуманітарного профілю до запобігання і розв'язання конфліктів у навчально-виховній роботі з учнями. *Педагогічні науки теорія, історія, інноваційні технології*, 7 (33), 163–170.

454. *Розумний розвиток малюка до 3 років*. (2021). Відновлено з <http://firststep.com.ua/article/myaki-navichki-soft-skills-ditini-ta-ikh-rozvitok#---->

455. Рома, О. В. (2018). *Гра по-новому, навчання по-іншому*. Відновлено з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/LEGO/po-novomu-navchannya-po-inshomu.pdf>

456. Руденко, В. М., & Руденко, Н. М. (2017) *Математичні методи в психології : підручник*. Київ : Академвидав.

457. Руденко, Н. М. (2016). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи в умовах коледжу до застосування інтерактивних технологій на уроках математики*. (Дис. канд. пед. наук). Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ. Відновлено з <https://core.ac.uk/download/pdf/78039364.pdf>

458. Савченко, О. П. (2010). Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі. *Е-журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку»*, 3. Відновлено з http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-.

459. Савченко, О. Я. (1992). Дидактичні особливості інтегрованих уроків. *Початкова школа*, 1, 2–8.

460. Савченко, О. Я. (1997). *Дидактика початкової школи*. Київ: Абрис.

461. Савченко, О. Я. (2012). Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи. *Початкова школа*, 8, 1-6.

462. Савченко, О. Я. (2014). Толерантність як цінність шкільної освіти: методичний аспект. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, 1(46), 124-129.

463. Савченко, О. Я. (2001). Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Початкова школа*, 7, 1-4.

464. Савченко, О. Я. (2014). Упровадження компетентнісного підходу в початкову освіту: здобутки і нерозв'язані проблеми. *Рідна школа*, 4-5, 12-16.

465. Савченко, О. Я. (2019). *Типова освітня програма*. Відновлено з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Savchenko.pdf>

466. Сакалюк, О. П. (2016). *Формування професійної готовності майбутніх учителів початкової школи до роботи з дітьми, які зазнали сімейного насильства*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.

467. Сарафінюк, П. В. (2015). *Екологія: програма нормативної навчальної дисципліни для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня*

«бакалавр» галузі знань «Педагогічна освіта», напряму підготовки «Початкова освіта». Вінниця: Вінниця.

468. Саф'янц, О. С., Чернікова, Л. Ф. (2001). Психологія вищої школи: Посібник для студентів формування готовності педагогів до управління педагогічним процесом Миколаїв: ДИВО.

469. Семілетко, В. І. (1996). *Система підготовки педагогічних кадрів у Норвегії*. (Автореф. дис. канд. пед.) Луганськ.

470. Сисоєва, С. О. (2011). *Інтерактивні технології навчання дорослих*. Київ: ВД «ЕКМО».

471. Сисоєва, С. О., & Кристопчук, Т. Є. (2013). *Методологія науково-педагогічних досліджень*. Рівне: Волинські обереги.

472. Сисоєва С.О., & Кристопчук Т.Є. (2012). *Освітні системи країн Європейського Союзу: загальна характеристика* : навчальний посібник / С.О. Сисоєва, Т.Є. Кристопчук; Київський університет імені Бориса Грінченка. Рівне: Овід.

473. Сікорський, П. І. (2000). *Теорія і методика диференційованого навчання*. Львів: СПЛОМ.

474. Скворцова, С. О. (2010). Формування професійної компетентності в майбутнього вчителя математики. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку*, 4. Відновлено з

http://www.intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n4_2010_st_4/

475. Слюсаренко, Н. В. (2019). Малокомплектні та малочисельні школи в Україні: історичний аспект та сьогодення. *Педагогічний альманах*, 42, 237-244. Відновлено з <https://bit.ly/3v7KiZl>

476. Смагін, І. І. (2014). Суспільствознавча компетентність учнів: поняття, зміст, структура. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 4, 39-44.

477. Смагіна, Т. М. (2017). *Зміщення акцентів з hard skills на soft skills в підвищенні професійної компетентності педагогів у системі післядипломної освіти*. Розвиток професійної компетентності педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти регіону: збірник матеріалів конференції. Житомир, 21.

478. Соболев, В. О. (2007). Використання робочих зошитів під час навчання біології. *Біологія і хімія в школі*, 1, 20-22.

479. Согоконь, О. А. (2020). *Музейна педагогіка у підготовці вчителів фізичної культури*. Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Національний центр «Мала академія наук України. Відновлено з <https://bit.ly/3vD3aP2>

480. *Соціальні навички та робота в команді у дитини*. (2021). Відновлено з <https://kalamar.ua/social-skills-and-teamwork-in-a-child/>

481. *Стандарт вищої освіти України. Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти. Ступінь – бакалавр. Галузь знань – 01 Освіта/Педагогіка. Спеціальність – 013 Початкова освіта*. (2021). Відновлено з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/013-Pochatk.osvita-bakalavr.28.07.pdf>

482. *Стандарти вищої освіти закладів вищої освіти* (2020). Відновлено з <https://bit.ly/3rORBmV>

483. *Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти*. (2015). Відновлено з

https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf

484. Старєва, А. М. (2013). Теоретичний аналіз формування предметно-методичної компетентності майбутнього вчителя суспільствознавства при переході на ступеневу вищу педагогічну освіту. *Педагогічний альманах*, 19, 200-207.

485. Стахова, І. А. (2016). Формування природничої компетентності майбутніх учителів початкових класів у контексті естетико-екологічного підходу до освітнього процесу. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*, 47, 147–152.

486. Стахова, І. А. (2018). Творчий підхід до організації природничо-наукової підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Молодий учений*, 5 (2), 127-130.

487. Стеблюк, С. В., & Староста, В. І. (2017). *Інтерактивне навчання у процесі підготовки майбутніх фахівців економічних спеціальностей: навчальний посібник*. Ужгород: УжНУ «Говерла». Відновлено з <https://bit.ly/3vBnrEQ>

488. Степаненко, М. І. (2016). Укрупнення шкіл у XXI столітті: переваги і втрати. *Пост-методика*, 2(125), 35-40. Відновлено з http://poipro.pl.ua/pm/pdf-1-f-w/PM-125_2016.pdf

489. Степанюк, А. В. (1999). *Методологічні та теоретичні основи формування цілісності знань школярів про живу природу*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Інститут педагогіки АПН України, Київ.

490. Столярчук, О. А. (2016). *Теоретичні аспекти підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування природознавчих компетенцій учнів засобами групової роботи*. Науковий простір студента:

пошуки і знахідки: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної студентської конференції. Івано-Франківськ: НАІР.

491. *Стратегія сталого розвитку України до 2030 року*. (2021).
Відновлено з : <https://bit.ly/3vHTKli>

492. Стрілець, С.І. (2015) *Інновації у вищій педагогічній освіті: теорія і практика* : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. 2-ге вид. допов. і переробл. Чернігів: Видавець Лозовий В.М.

493. Сурмач, О. І. (2020). *Сучасні підходи та методи музейної педагогіки в підготовці бакалаврів педагогічного коледжу*. Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Національний центр «Мала академія наук України». Відновлено з <https://bit.ly/3xWbzeq>

494. Сухомлинська, О. В. (2003). *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ: А.П.Н.

495. Сухомлинський, В. О. (1976). *Вибрані твори*. Київ: Радянська школа.

496. Сухопара, І. Г. (2021). *Готовність майбутнього вчителя початкових класів до виховання толерантності в учнів початкових класів*.
Відновлено 3
[http :elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2705/1/I_Suhopara_AN_2011.pdf](http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2705/1/I_Suhopara_AN_2011.pdf).

497. Тараненко, І. Г. (2000). *Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських проблем. Кроки до компетентності та інтеграції у суспільство*. Київ.

498. Тарасенко, Г. (2006). *Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти*. Черкаси : Вертикаль.

499. Тархан, Л. (2010). Компетентнісний підхід як інновація в навчанні майбутніх інженерів-педагогів. *Вища школа*, 3, 82–89.

500. Твердохліб, О. В. (2018). *Робочий зошит для проведення лабораторних та практичних робіт з ботаніки*. Харків.

501. Твердохліб, О. В., Пальчик, О. В., Бембель, Н. Л., Косаріна, С. В., & Ковалжи, Н. І. (2019). Методичні особливості використання робочих зошитів із друкованою основою на заняттях із дисциплін природничого циклу у вищій школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 66(2), 145-150. Відновлено з http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/66/part_2/31.pdf

502. Тверезовська, Н. Т., & Сидоренко, В. К. (2013). *Метододогія педагогічного дослідження*. Київ: «Центр учбової літератури».

503. Телецька, Л. І. (2020). *Робоча програма нормативної дисципліни «Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ»*. Відновлено з <https://bit.ly/3rJKwns>

504. Терєпа, А. В. (2019). *Формування математичної компетентності майбутніх учителів початкової школи в педагогічних коледжах*. (Дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, Вінниця. Відновлено з <https://bit.ly/3EExBZo>

505. Терещенко, К. В. (2013). Толерантність як чинник розвитку організаційної культури закладів освіти. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 39, 16-18.

506. *Типові освітні програми для 1-2 класів НУШ*. (2019). Відновлено з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf>

507. Ткачова, Н. О. (2019). Реалізація освітнього процесу в сучасній вітчизняній малокомплектній школі: основні переваги та недоліки. *Теорія та*

методика навчання та виховання, 46, 143-154. Відновлено з <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/methodics/article/view/2536>

508. *Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект: кол. моногр.* (2012)/ [Ф. С. Бацевич С. Л. Грабовська, О. В. Дарморіз та ін.]; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.

509. Толочко, В. М. (2009). *Проблемні аспекти дистанційної форми освіти та можливості її використання в Україні*. Відновлено з http://www.provisor.com.ua/archive/2009/N11/padfo_119.php

510. Третько, В. (2013). Міждисциплінарний підхід у підготовці майбутніх магістрів міжнародних відносин. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 6 (13), 194–202.

511. Третько, В. В. (2014). *Теорія і практика професійної підготовки магістрів міжнародних відносин в системі університетської освіти Великої Британії*. (Дис. д-ра пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, Вінниця.

512. *Україна – це ти.* (2021). Відновлено з https://www.youtube.com/watch?v=HBLzV2P2y_s

513. *Уроки гарного поводження.* (2021). Відновлено з <https://www.youtube.com/watch?v=X-SBpymoRCg>

514. Ушинський, К. Д. (1983). *Вибрані педагогічні твори: в 2 томах*. Київ: Рад. школа.

515. Філіпчук, Н. О. (2019). Пріоритети розвитку сучасної музейної педагогіки в Україні у контексті освіти впродовж життя. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2, 49-56.

516. Філіпчук, Н. О. (2018). Розвиток сучасної музейної педагогіки: методологічні орієнтири. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 59, 155-163.

517. Філіпчук, Н. О. (2017). Музейна педагогіка в оптимізації культурно-освітнього процесу. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 2, 256-265.

518. *Філософський енциклопедичний словник*. (2002). В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис. Відновлено з <https://bit.ly/3AVc5Qm>

519. Фіцула, М. М. (2013). *Педагогіка*. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан.

520. *Хартія Ради Європи з освіти з демократичного громадянства й освіти з прав людини*. (2021). Відновлено з <https://bit.ly/3MscADW>

521. Харченко, С. Я. (2016). *Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні*. Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка.

522. Хомич, Л.О. (2014). Аксіологічні основи змісту навчання і виховання майбутніх вчителів. *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології*. Київ–Кіровоград, 89 – 93.

523. Хомич, Л.О. (1998). *Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів*. Київ: Магістр-S.

524. Цимбалару, А. Д. (2011). Педагогічний проект у структурі початкового навчання. *Початкова школа*, 4, 41-44.

525. Цюрюпа, С. В. (2014). *Формування природознавчої компетентності молодших школярів в умовах впровадження Державного стандарту початкової школи та формування загальнолюдських моральних цінностей на духовній спадщині В. О. Сухомлинського*. Відновлено з

<https://bit.ly/37AFaUW>

526. Чекіна, О. Ю. (2011). *Інтегровані уроки у початковій школі*. Харків: Основа.

527. Червінська, І. М. (2019). Музейна педагогіка як інструмент взаємодії закладів освіти і музеїв у сучасному соціокультурному просторі. *Освітні обрії*, 49(2), 48-54. Відновлено з <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/obrii/article/view/2327/2812>

528. Червінська, І. Б. (2013). Соціокультурна детермінація професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів. *Гірська школа Українських Карпат*, 10, 245–247.

529. Чередник, Л. М. (2016). Сутність і структура педагогічної толерантності вчителя початкової школи. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 3, 36-42.

530. Чередник, Л. М. (2018). Готовність вчителя початкової школи до толерантного виховання учнів як комплекс його особистісно-індивідуальних якостей та вияв професійної компетентності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 61, 318-323.

531. Чередник, Л. М. (2020). *Формування у майбутніх учителів готовності до толерантного виховання молодших школярів*. (Дис. канд. пед. наук). Бердянський державний педагогічний університет Міністерства освіти і науки України, Бердянськ. Відновлено з <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/Tekst-dysertatsii-1.pdf>

532. Черненко, Г. М. (2014). Підготовка майбутніх учителів початкової школи до проведення уроків природознавства. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки*, 121, 243–250.

533. Чернуха, Н. М. (2012). Гуманітарна освіта: умови для формування толерантності особистості. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 22(2), 80-84. Відновлено з [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_22\(2\)__13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_22(2)__13).

534. Черток, Л. П. (2013). *Досвід Швейцарії у галузі професійної підготовки вчителів*. Відновлено з <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4518/1/557-561.pdf>

535. Шабанова, Ю. О. (2014). *Системний підхід у вищій школі*. Дніпропетровськ: НГУ.

536. Шавалда, Л. В. (2014). Музейна педагогіка: від традицій співпраці до використання нових педагогічних технологій. *Рідна школа*, 12, 52-56.

537. Шапошнікова, І. М. (2010). Практична підготовка вчителя початкової школи: проблеми і перспективи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання*, 15, 175-181. Відновлено з <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2086/32.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

538. Шапран, О. І. (2008). *Система інноваційної підготовки майбутнього вчителя в умовах навчально-науково-педагогічних комплексів*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ. Відновлено з <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/35011>

539. Швачич, Г.Г., Толстой, В.В., Петречук, Л.М., Іващенко, Ю.С., Гуляєва, О.А. & Соболенко, О.В. (2017). *Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: Навчальний посібник*. Дніпро: НМетАУ. Відновлено з <https://bit.ly/3vMPim6>

540. Шиян, Р. Б. (2019). *Типова освітня програма, 3-4 клас*. Відновлено з

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Shiyana.pdf>

541. Шквир, О. Л. (2012). Підготовка майбутніх учителів початкових класів до проведення педагогічних досліджень: теоретичний аспект. *Наукові записки кафедри педагогіки*, 28(1), 236-244.

542. Шолудько, К. В. (2021b). *Розвиток soft skills через театралізовану діяльність у дітей дошкільного віку*. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Вінниця. Відновлено з

http://93.183.203.244/xmlui/bitstream/handle/123456789/6995/Collection%20of%20conference%20materials_inclusion.pdf?sequence=1&isAllowed=y

543. Шолудько, К. В. (2021a). *Розвиток емоційного інтелекту засобами театралізованої діяльності у дітей з особливими освітніми потребами у віці 5-6 років*. Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Вінниця.

544. Штефан, Л. В. (2011) *Концептуальні підходи до формування інноваційної культури майбутніх інженерів-педагогів*. Відновлено з <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/32-33/11slvfte.pdf>

545. Шубак, Г. В. (2015). Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до роботи в класах з малою наповнюваністю учнів. *Молодь і ринок*, 9, 170-174. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2015_9_38.

546. Щербак, Д. Д. (2009). Становлення і розвиток музейної педагогіки в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 1, 216-226.

547. *Щодо погодження проектів галузевих стандартів вищої освіти, освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних програм, засобів діагностики*. № 1/9-510. (2015). Відновлено з <http://consultant.parus.ua/?doc=09U5YD3440&abz=HNI2P>

548. Юрченко, О. Б. (2020). *Практична підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування основ громадянської компетентності учнів засобом інтерактивних вправ. Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції молодих науковців та студентів. Івано-Франківськ.*

549. Явір, В. (2011). Толерантність політична. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво.

550. **Ягупов, В.В. (2002).** *Педагогіка: Навч. посібник*. Київ, Либідь

551. *Я у світі. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 3 – 4 класи (оновлено). (2021). Відновлено з <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.htm/>.*

552. *Як поліцейський «обдури» сліпу дівчину. (2021). Відновлено з <https://www.youtube.com/watch?v=wnWakqsIGU0> .*

553. *Який друг справжній? (2021). Відновлено з <https://www.youtube.com/watch?v=TAAbmgJYI8pE>*

554. Яніцка-Панек, Т. (2017). *Теорія і практика підготовки вчителів до інтегрованого навчання I - III класах початкової школи в республіці Польща. (Автореф. д-ра пед. наук). АПН України, Київ. Відновлено з <https://bit.ly/3QuGgCD>*

555. Ярмаченко, М. (Ред.). (2001). *Педагогічний словник*. Київ: Педагогічна думка.

556. Ярош, Н. В. (2011). Використання краєзнавчого матеріалу на уроках суспільствознавства у загальноосвітніх школах України (60–70 рр. ХХ ст.). *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія», 42, 87-89.*

557. Ярошенко, О. Г. (1999). *Проблеми групової навчальної діяльності школярів: дидактико-методичний аспект*. Київ: Станиця. 245 с.

558. Ярошенко, О. Г. (2015). *Теоретичні засади науково-дослідницької діяльності суб'єктів освітнього процесу університетів*. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України.

559. Ярошенко, О. Г., & Мозуль, І. В. (2017). Феномен готовності майбутніх учителів початкових класів до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності: теоретичний аспект і практичний стан. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*, 2, 303-307.

560. Ярошинська, О. О. (2014). *Проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи*. Умань: Жовтий О. О. Відновлено з <https://bit.ly/3uRP90a>

561. Яцишин, А. В. (2014). Застосування віртуальних соціальних мереж для потреб загальної середньої освіти. *Інформаційні технології в освіті*, 19, 119-126.

562. «YES I CAN – Paralympics RIO 2016 – We`re The Superhumans!» (2016). Retrieved from <https://bit.ly/3QRnqj>

563. Adiger, F. (2000). *Basic concepts and core competences of education for democratic citizenship (A second consolidated report)*, Strasbourg.

564. Androshchuk, I.& Androshchuk, I. (2020). Modern trends in teacher education in Canada. *Comparative Professional Pedagogy : Scientific Journal*. Kyiv–Khmelnyskyi, 10, 1, 7–11.

565. Aud, S., Hussar, W., Kena, G., Bianco, K., Frohlich, L., Kemp, J., Tahan, K. (2011). *The Condition of Education 2011 (NCES 2011-033)*. Washington, DC: U.S. GovernmentPrintingOffice. Retrieved from http://nces.ed.gov/programs/coe/pdf/coe_dhe.pdf

566. Barrett, M. (2016). *Competences for democratic culture: Living together as equals in culturally diverse democratic societies*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

567. Bernstein, R. J. (1960). *John Dewey: On Experience, Nature and Freedom*. New York.

568. Birzea, C. (2016). L'education dans un monde en transition: entre postcommunisme et postmodernisme. *Perspectives*, 26(4), 721-730.

569. Blass, J. L. (1972). *Pädagogische Theoriebildung bei Johann Friedrich Herbart*. Verlag Anton Hain. Meisenheim am Glan.

570. Brander, P., De Witte, L., Ghanea, N., Gomes, R., Keen, E., Nikitina, A. & Pinkeviciute, J. (2012). *Compass: manual for human rights education with young people*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Retrieved from www.coe.int/t/dg4/eycb/Source/Compass_2012_FINAL.pdf.

571. Burgstahler, Sh. (2002). Distance learning: Universal design, universal access. *AACE Journal*, 10(1), 32-61.

572. Bidyuk, N. (2016). Higher education globalization in the context of American guidelines. *Comparative Professional Pedagogy*, 4, 7–14.

573. Biljakowska, O. «Soft skills» як необхідна складова якісної професійної підготовки майбутнього вчителя. *UNIWERSYTET HUMANISTYCZNO-PRZYRODNICZY IM. JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE. Rocznik Polsko-Ukraiński*, 20, 175185. Відновлено з http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/5918/14_Biljakowska_Rocznik_20.pdf

574. Biletska, H. Mironova, N., Kazanishena, N., & Skrypnyk, S. (2022). The use of distance learning technologies in preparing students (future biology teachers). *Revista Tempos e Espacos em Educacao*, 15(34), e16908. URL: <https://seer.ufs.br/index.php/revtee/article/view/16908/12500>.

575. Cherednyk, L. (2019). Psychological and pedagogical aspects of education of tolerance in elementary school. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 7(79), 15-19. Retrieved from <https://bit.ly/3k8HWTM>

576. *Competences for democratic culture: living together as equals in culturally diverse democratic societies/Council of Europe*. (2016). Retrieved from <https://rm.coe.int/version-ukrainienne-240418/16807c886e>

577. David, L. (2002). *Group training practice*. Petersburg, Russian Federation: Piter.

578. Demchenko, O., Koval, T., Vatso, M., Lymar, Y., & Turchyna, I. (2020). *Development of a Reflective Component of Future Teacher's Readiness to Work with Gifted Children During Training*. SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference. doi:10.17770/sie2020vol1.4987

579. Demchenko, O., Stakhova, I., Davydova, M., Larina, I., Lymar, Y. & Strilets, S. (2021). *Подготовка будущих педагогов к развитию одаренности детей дошкольного и младшего школьного возраста средствами театрализации*. Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference.

580. Demokrati og medborgerskap. Retrieved from <https://bit.ly/3aQhopx>

581. Duerr, K. (2010). Citizenship Education in the Context of the European Union: A New Challenge for School and Adult Learning. *Andragoške studije*, 2, 35-50.

582. *Elementary School Teacher* : U.S. News. : Retrieved from <http://money.usnews.com/careers/best-jobs/elementary-school-teacher>.

583. *Elementary School Teacher* : U.S. News & World Report LP. Terms and Conditions / Privacy Policy. Retrieved from <http://money.usnews.com/careers/best-jobs/elementary-school-teacher>.

584. Gollob, R., Krapf, P. & Weidinger, W. (Ed.) (2010). *Educating for democracy: background materials on democratic citizenship and human rights education for teachers*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. Retrieved from www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/Teachers_manuals/Educating_democracy_EN.pdf. Sources of the competences schemes 63.

585. *Google Arts and Culture*. (2021). Retrieved from <https://artsandculture.google.com/?hl=uk>

586. Herbart, J. F. (2019). *Herbarts Lehre von der Erziehung*. Stuttgart: F. Frommann.

587. Heydt, J. (2011). *Education for democratic citizenship: words and actions*. Strasbourg: CDCC.

588. Hirsh-Pasek, K., Zosh, J., Golinkoff, R., Gray, J., Robb, M., & Kaufman, J. (2015). Putting education in “educational” apps: Lessons from the Science of Learning. *Psychological Science in the Public Interest*, 2, 3-34.

589. Ichilov, O. (2014). *Political Learning and Citizenship Education under Conflict: The Political Socialization of Israeli and Palestinian Youngsters (Routledge Advances in International Relations and Global Politics)*. London.

590. Kodotchigova, M. (2002). Role Play in Teaching Culture: Six Quick Steps for Classroom Implementation. *The Internet TESL Journal*, 3, 142-146. Retrieved from <http://iteslj.org/Techniques/Kodotchigova-RolePlay.html>

591. Kucherenko, I., Mamchur, L., Bidyuk, N., & Mamchur, Ye. (2020). Technological Principles of the Formation of a Pupil’s Communicative Competence. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 12 (1), Sup1, 126-146. <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/227>

592. Mayer, J., & Salovey, P. (1997). The intelligence of emotional intelligence. *ScienceDirect. Intelligence*, 17(4), 433-442. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0160289693900103>

593. Mompoin-Gaillard, P. & Lázár, I. (Ed.) (2015). TASKs for democracy: 60 activities to learn and assess transversal attitudes, skills and knowledge., Strasbourg: Council of Europe Publishing. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/learning-resources/-/tasks-for-democracy-60-activities-to-learn-and-assess-transversal-attitudes-skills-and-knowledge>
594. Melnyk, N., Kalenskyi, A., Bidyuk, N., & Maksymchuk, B. (2019). Models and organisational characteristics of preschool teachers' professional training in some EU countries and Ukraine. *Збірник Інститута за педагогіка істраживања*, 51(1), 46-93.
595. *MozaBook. Перші кроки.* (2021). Відновлено з https://www.mozaweb.com/partner_images/Getting_Started_Ukrainian.pdf
596. Malinowska, N, Borova, V., Benera, V., Shemchuk, V. Iryna Gogol, & Androshchuk, I. (2020) Interactive Training Tools in the Modern Educational Process. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11, 9, Sep-Oct, 478-480.
597. Nicolescu, B. (1997). *The Transdisciplinary Evolution of Learning*. In Proceedings of the International Congress on What University for Tomorrow? Towards a Transdisciplinary Evolution of the University, Locarno. Retrieved from http://www.learndev.org/dl/nicolescu_f.pdf
598. Niemi, R. G., & Junn, J. (1998). *Civic education: What makes students learn?* New Haven: Yale University Press.
599. Nusche, D., Earl L, L., Maxwell, W., & Shewbridge C. (2011). *Reviews of Evaluation and Assessment in Education / Norway*. OECD. Publishing. Retrieved from <https://www.oecd.org/norway/48632032.pdf>
600. Nychkalo, N., Lukianova, L, Bidyuk, N., L., Tretko, V., & Skyba, K. (2020) Didactic Aspects of Teachers' Training for Differentiated Instruction in Modern School Practice in Ukraine. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 19 (9), 143–159, <https://doi.org/10.26803/ijlter.19.9.8>

601. Pater, R. (2017). Edukacja muzealna — wychowanie do aktywnego uczestnictwa w kulturze. *Parezja*, 7, 74-92.
602. Puršova, J. (1984). *Formy integrace vědy*. Brno.
603. *Records of the General Conference* (1995). Retrieved from <https://bit.ly/3vExUzb> (1995, 25 October to 16 November).
604. Rodoff, B. (2003). *The cultural nature of human development*. Oxford: Oxford University press.
605. *The Learning Guild's Handbook of e-Learning Strategy*. Retrieved from www.elearningguild.com/showFile.cfm?id=2509
606. Vasiutina, T. & Lukianchenko, O. (2021). *Directions of tolerance formation in future teachers of the new ukrainian primary school*. New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». Retrieved from <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/103/2615/5616-1>.
607. Vasiutina, T. M. (2021a). Methods of Training Future Primary School Teachers for the Implementation of the Content of Educational Branches "Natural" and "Civil and historical» in Terms of Distance Learning. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*, 4(6), 39-44. Retrieved from <https://bit.ly/38gFgkm>
608. Vasiutina, T. M. (2021b). Preparation of Future Primary School Teachers For Formation of Students' Natural Competence by Means of Interactive Technologies. *NEW INCEPTION: a scientific journal*, 3-4(5-6), 71-80.
609. Vasiutina, T. M., Cherednyk, L. V., Klymenko, O. M., Sokur, O. M., Shevchuk, A. A., & Zatserkivna, M. V. (2021). New Trends and Strategies For the Integration of Information and Communication Technologies in Educational Activities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 21(9), 169-172. doi:10.22937/IJCSNS.2021.21.9.23

610. Vasiutina, T. M., Kondratiuk, O. M., Lukianchenko, O. M., Romanchuk, A. A., & Teslenko, T. V. (2021). Implementação de uma abordagem baseada em competências na formação de futuros professores do ensino fundamental. *Laplage Em Revista*, 7(3C), 463-470. doi:10.24115/S2446-6220202173C1646p.463-470

611. Vasiutina, T. M., & Kondratiuk, O. M. (2021). *The role of integrated classes in the process of teaching future primary school teachers in the institution of higher education and features of their conduct*. Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». Retrieved from <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/140/4085/8597-1>

612. Visser, A. (2018). *Burgerschap in het basisonderwijs: Domeinbeschrijving ten behoeve van peilingsonderzoek*. Enschede: SLO (Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling). Retrieved from <https://www.slo.nl/publicaties/@4627/burgerschap/>

613. White, R. C. (2000). *The School of Tomorrow: values and vision*. Buckingham; Philadelphia: Open University Press. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A Digital Agenda for Europe/European Commission*. (2010).

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРОГРАМИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ УЧАСТІ АВТОРА У МІЖНАРОДНИХ ПРОЄКТАХ З РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

А.1 Швейцарсько-український проєкт DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»

А.1.1. Програма підготовки тренерів з розвитку освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ)

PÄDAGOGISCHE
HOCHSCHULE
ZÜRICH

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Швейцарська Конфедерація

ПРОГРАМА

семінару-тренінгу

для викладачів педагогічних вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку за галуззю знань «Освіта» спеціальністю «Початкова освіта»

«Формування громадянських компетентностей у майбутніх учителів початкової школи»

– Компонент IV / Модуль А –

26-28 лютого 2018 року

Учасники тренінгу: викладачі педагогічних вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку за галуззю знань «Освіта» спеціальністю «Початкова освіта».

Мета семінару-тренінгу:

- підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку за галуззю знань «Освіта» спеціальністю «Початкова освіта»;

- підготовка тренерів з ОДГ/ОПЛ для системи педагогічної освіти для розробки і запровадження навчальних програм із освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини;
- впровадження модулів з ОДГ/ОПЛ в освітні програми педагогічних вищих навчальних закладів, що здійснюють підготовку за галуззю знань «Освіта» спеціальністю «Початкова освіта», а також методик і технологій розвитку громадянських компетентностей у викладачів ВНЗ та у студентів - майбутніх учителів початкової школи.

Місце проведення: м. Ірпінь, Київська обл., вулиця Северинівська, 118-а, Конференц-Хол Ірпінь.

Тренери:

Молчанова Ю.О., к.н.держ.упр., доцент, головний експерт проекту DOCCU з компоненту IV «Викладачі педагогічних ВНЗ»

Парашенко Л.І., д.н.держ.упр., доцент, головний експерт проекту DOCCU з компоненту I «Державні службовці»

Жабенко Л.В., к.н.держ.упр., головний експерт проекту DOCCU з компоненту II «Учителі», компоненту III «Керівники шкіл»

Буйдіна О.О., завідувач кафедри методики змісту освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, кандидат педагогічних наук, майстрер-тренер з ОДГ/ОПЛ, компонент «Учителі»

Шкоденко Л.А., методист відділу природничо-математичних дисциплін та технологій Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, методист відділу гуманітарних та мистецьких дисциплін, майстер-тренер з ОДГ/ОПЛ, компонент «Учителі»

Гриньова М.В., методист кафедри суспільно-гуманітарної освіти Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, експерт проекту DOCCU

Модуль А.

Навчання «ПРО»: формуємо спільне розуміння демократії. Освіта для демократичного громадянства і освіта з прав людини як нова перспектива для нової української школи

26 лютого, День 1

08.00 - 10.00	Поселення Сніданок (для учасників, що проживають у Конференц-холі)
10.00 - 10.30	Відкриття семінару-тренінгу Швейцарсько-український проект «Розвиток громадянських компетентностей в Україні-DOCCU» Наталія Протасова, керівник швейцарсько-українського проекту DOCCU, доктор педагогічних наук, професор

10.30 – 10.45	Ознайомлення з цілями та завданнями тренінгу <i>Модератор: Людмила Паращенко</i>
10.45 - 11.15	<i>Перерва на каву</i>
11.15 – 12.00	Знайомство з учасниками тренінгу Формулювання очікувань від навчання Розробка правил спільної взаємодії <i>Модератори: Юлія Молчанова, Лариса Жабенко</i>
12.00 - 12.30	Сесія 1. Освіта для демократичного громадянства і освіта з прав людини Навчання “для”, “про” та “через” демократію <i>Модератор: Людмила Паращенко</i>
12.30 - 13.30	<i>Обід</i>
13.30 -15.00	Сесія 2. Політика, демократія і демократичне врядування в школах Чи можливо побудувати демократичну школу? <i>Робота з документами, що регламентують впровадження</i> <i>ОДГ/ОПЛ в систему освіти України, робота з електронною освітньою</i> <i>платформою «Живемо в демократії» - LivingDemocrasy -</i> <i>Модератори: Юлія Молчанова, Лариса Жабенко</i>
15.00 - 15.30	Сесія 3. Ключові сфери, поняття та принципи ОДГ/ОПЛ Підхід до навчання, заснований на правах людини <i>Модератори: Людмила Паращенко, Марія Гриньова</i>
15.30 - 16.00	Рефлексія першого дня <i>Модератори: Лариса Жабенко, Марія Гриньова</i>
16.30	<i>Від'їзд учасників, що не проживають у Конференц-холі</i>
18.00	<i>Вечеря (для учасників, що проживають у Конференц-холі)</i>

27 лютого, День 2

08.00 – 09.00	<i>Сніданок (для учасників, що проживають у Конференц-холі)</i>
09.00 – 09.30	Організація групи до роботи та огляд цілей другого дня семінару <i>Модератори: Лариса Жабенко, Марія Гриньова</i>
09.30 – 10.00	Сесія 1. Що таке громадянські компетентності, їх взаємозв'язок з ОДГ/ОПЛ? Практичні інструменти для конструювання моделі компетентності <i>Модератор: Юлія Молчанова</i>

10.00 – 11.00	Сесія 2. Конструювання моделі громадянської компетентності для викладачів вищої школи, студентів та учнів <i>Модератори: Людмила Паращенко, Юлія Молчанова, Лариса Жабенко</i>
11.00 – 11.30	<i>Перерва на каву</i>
11.30 – 12.30	Сесія 3. Конструювання моделі громадянської компетентності для викладачів вищої школи, студентів та учнів <i>Модератори: Людмила Паращенко, Юлія Молчанова, Лариса Жабенко</i>
12.30 – 13.30	<i>Обід</i>
13.30 – 15.30	Сесія 4. Проблемно-спрямоване навчання «Світове кафе» Чому традиційні форми навчання громадянської освіти не працюють? <i>Модератори: Людмила Паращенко, Юлія Молчанова, Лариса Жабенко</i>
15.30 – 16.00	Рефлексія другого дня <i>Модератори: Лариса Жабенко, Марія Гриньова</i>
16.30	<i>Від'їзд учасників, що не проживають у Конференц-холі</i>
18.00	<i>Вечеря (для учасників, що проживають у Конференц-холі)</i>

28 лютого, День 3

08.00 - 09.00	<i>Сніданок</i>
09.00 - 09.30	Організація групи до роботи та огляд цілей третього дня семінару <i>Модератори: Лариса Жабенко, Марія Гриньова</i>
09.30 – 11.00	Сесія 1. Портфоліо майстер-тренера з ОДГ/ОПЛ як індивідуальна освітня траєкторія розвитку викладача Що таке Портфоліо майстер-тренера з ОДГ/ОПЛ? Як працювати з Порфлліо? Початок роботи над портфоліо <i>Модератор: Ірина Болгарина</i>
11.00 – 11.30	<i>Перерва на каву</i>

11.30 – 13.00	<p>Сесія 2. Майстер-клас по роботі з Портфоліо майстер-тренера з ОДГ/ОПЛ Моделювання фрагментів навчальних занять з ОДГ/ОПЛ як частини портфоліо майстер-тренера <i>Модератори: Олена Буйдіна, Лариса Шкоденко</i></p>
13.00 – 14.00	<i>Обід</i>
14.00 – 14.30	<p>Опрацювання домашнього завдання на наступну сесію <i>Модератори: Людмила Паращенко, Юлія Молчанова, Лариса Жабенко</i></p>
14.30 – 15.00	<p>Рефлексія третього дня та семінару в цілому <i>Команда експертів та тренерів</i></p>
16.00	<i>Від'їзд всіх учасників семінару</i>

А.1.2 Свідоцтво майстер-тренера за результатами роботи в проєкті Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»

А.1.3 Приклад інтегрованого заняття, розробленого і впровадженого у межах проєкту Швейцарсько-Українського проєкту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1

ТЕМА. Я – Людина (основи громадянської освіти, математика, мистецтво)

Мета. Сформувати у студентів уявлення про ключові поняття теми засобом методик ОДГ/ОПЛ (освіти для демократичного громадянства/освіта з прав людини): індивід, індивідуальність, неповторність, особистість, структура особистості, сильна і слабка особистість, види діяльності людини, форми і засоби спілкування).

Обладнання: ТЗН, наочне обладнання до вправ.

Література.

1. Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адапт. Н. Г. Протасової. – К. : Основа, 2016. – Т. 6. – 100 с.
2. Черненко Г.М. „Людина і світ” з методикою викладання у початковій школі: [навчально-методичний посібник для студентів педагогічних факультетів] / Г.М.Черненко. – К.: „Міленіум”, 2009. – 205 с.
3. Юрій М. Ф. Людина і світ [Текст] / М. Ф. Юрій. - К. : Дакор, 2006. - 460 с.
4. Проект «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (DOCCU) www.doccu.in.ua

Завдання для самостійної роботи до заняття

Завдання 1. Опрацювати матеріали лекції з теми «Людина».

Завдання 2. Підібрати конкретні приклади з життя, які би ілюстрували неповторність кожної людини.

ХІД АУДИТОРНОГО ЗАНЯТТЯ

Вправа 1 «Я - неповторний» .

Освітня ціль: забезпечити усвідомлення студентами власної унікальності та неповторності, сприяти підвищенню їхньої самооцінки.

Із паперової серветки відривати шматки за інструкцією викладача.

Бесіда за змістом одержаних результатів.

Публічна дискусія за прикладами з життя, які би ілюстрували неповторність кожної людини (завд. 2 самостійної роботи).

Вправа 2 «Квітка».

Освітня ціль: продовжити формування у студентів почуття власної унікальності та неповторності, сприяти підвищенню їхньої самооцінки.

На аркуші форматом А 4 вирізати квітку, якою ви себе уявляєте.

На пелюстках написати **ОДНИМ СЛОВОМ** відповідь на такі запитання:

1. Що я можу сказати про себе?
2. Що про мене може сказати викладач?
3. Що про мене можуть сказати мої найближчі родичі?
4. Що про мене може сказати мій друг?
5. Що про мене можуть сказати одногрупники?

Підсумкова бесіда за результатами роботи.

Вправа 3. Підбір парних карток.

Освітня ціль: встановити контакт між собою у спокійній атмосфері.

1. Знайти свою половину за отриманою половиною.
2. Знайти партнера (пару) до своєю половини і запитати його про наступне:
- Ім'я?
- Які ти маєш характерні риси своєї неповторності?
3. Записати інформацію від партнера, додавши своє бачення його неповторності
4. Представити свого партнера за його та своєю характеристикою.

Підсумкова бесіда за результатами роботи.

Вправа «Індивідуальний герб «Структура особистості».

Освітня ціль: сприяти підвищенню самооцінки; визнанню та підтримці власних позитивних рис особистості; формувати здатність групи визначити свої спільні цілі.

Об'єднання студентів у групи за складовими структурами особистості «Фізична», «Соціальна», «Духовна».

Завдання для груп.

1. Як ви усвідомлюєте сформованість цього структурного компоненту своєї особистості?
2. Чого ви потребуєте для удосконалення її формування?
3. Що ви можете сама робити для удосконалення її розвитку?
4. Як ваша майбутня професія може сприяти формуванню цієї складової вашої особистості?

Презентація результатів роботи груп, пояснювальна бесіда за змістом карток у гербі.

Вправа «Всі ми рівні, але деякі більш рівні, ніж інші».

Освітня ціль: визначити та проаналізувати причини й мотиви становлення людей з сильним і слабким «Его». Ця вправа зосереджена навколо прояву поведінки та соціально-економічних факторів, які впливають на шанси соціального успіху.

1. Об'єднання студентів у групи, не більше шести осіб у кожній. Кожна група отримує аркуш паперу та маркер.

2. Викладач пропонує одній половині груп намалювати карикатуру на людину із сильним «Его», а іншій половині – карикатуру на людину із слабким «Его».

3. Виступ груп з характеристикою своєї моделі: соціально-економічний рівень, професія, стать, етнічна група, спосіб відпочинку, вибір одягу, зовнішній вигляд, спосіб життя, тип житла, звички споживання.

Підсумкова бесіда за запитаннями:

- ✓ Які основні характеристики успішної людини?
- ✓ Які основні характеристики людини, що не досягла (не досягає) успіху?
- ✓ Чи мають усі люди рівні шанси на успіх, незалежно від їхнього соціального походження, матеріального становища?
- ✓ Які причини дискримінації та ігнорування людей, які є різними за своєю культурою, національністю, майновим станом, місцем проживання, станом здоров'я, мовою тощо?
- ✓ Які причини нерівності серед людей? Чи можлива рівність, чи ні?

Вправа «Ментальна карта «Види діяльності людини».

Групова робота із силуетом людини. На смужках паперу слід написати характеристики діяльності, відповідно до її виду.

Група 1. Творча і нетворча діяльність.

Група 2. Індивідуальна і суспільна діяльність.

Група 3. Матеріальна, духовна, людинотворча.

Презентація результатів роботи груп. Пояснювальна бесіда за змістом роботи.

Вправа «Якби я був чарівником...»

На індивідуальних картках слід записати короткий текст, який би розпочинався реченням: «Якби я була феєю спілкування, я зробила би так, щоб ...».

У своєму реченні слід врахувати форми і засоби спілкування, традиційне і неформальне спілкування.

Виступи студентів зі своїми твердженнями. Аргументація думки.

Заключна частина

Підбиття підсумків заняття. Взаємо- та самооцінювання роботи студентами. Зовнішнє аргументоване оцінювання роботи студентів викладачем.

А.1.4 Приклади використання методів розвитку культури демократії на бінарному занятті «Я - людина» (<https://youtu.be/pld1swvuk8o>)

Вправа «Я – неповторний», «Індивідуальний герб «Структура особистості»: «Фізична», «Соціальна», «Духовна»», «Букет»

A.2 Міжнародні проєкти «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «впровадження демократичних цінностей у процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та норвегії»

A.2.1 Програма міжнародних проєктів «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей у процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії»

I Модуль – очний тренінг від професорсько-викладацького складу Університету

Південно-Східної Норвегії за напрямками:

- Впровадження демократії в процес викладання природничих дисциплін.
- Впровадження демократії в процес викладання математичних дисциплін.
- Впровадження демократії в процес викладання суспільних дисциплін.
- Впровадження демократії в комунікації в освітньому просторі.

Дати проведення: 20.11.2018 – 23.11.2018

Місце проведення: Ірпінь-холл, вул. Северинівська, 118а, Ірпінь, Київська обл.,

Організатори забезпечують проїзд, проживання, харчування учасників та послідовний переклад тренінгу.

II Модуль – дистанційне навчання та супровід за програмою стажування.

Дати проведення: грудень 2018 – січень 2019

На базі навчальної платформи Google Classroom

Під час дистанційного курсу учасник розробляють власну програму для навчання десяти осіб дотичних до освіти (студенти педагогічних факультетів, викладачі кафедр, вчителі/директори шкіл, працівники відділів освіти тощо) та відповідно її оформлюють.

III Модуль – практичний. Впровадження розробленої програми на практиці, звіт за результатами стажування.

Дати проведення: лютий – квітень 2019

Реалізація програми навчання десяти осіб дотичних до системи освіти, фото/відео звіт за програмою стажування.

По закінченню програми учасники отримують сертифікат від факультету гуманітарних дисциплін Університету Південно-Східної Норвегії та факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова про проходження міжнародного стажування на 150 годин.

Дата отримання сертифікату: 24-25 квітня 2019

Проект Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині (СРЕА-LT-2017/10037) реалізується Університетом Південно-Східної Норвегії за підтримки Норвезького агентства міжнародного співробітництва та підвищення якості вищої освіти в партнерстві з Національним педагогічним університетом імені М.П. Драгоманова, Донбаським державним педагогічним університетом громадськими організаціями « Інститут досліджень миру Близького Сходу» (Палестина), «Учбово-методичний науково-інформаційний центр» (Україна), «Європейський центр імені Вергеланда» (Норвегія).

A.2.2. Приклад заняття для здобувачів вищої освіти, розробленого в межах міжнародних проєктів «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037), «Впровадження демократичних цінностей у процес підготовки вчителя початкової школи в Україні та Норвегії»

Заняття 1.

Навчальне заняття з дисципліни "Основи природознавства та громадянської освіти", 013 «Початкова освіта», бакалавр.

Тема навчального модулю «Землезнавство».

Тема заняття: Всесвіт і Сонячна система (продовження). Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів?

Час проведення: 1 год.20 хв.

Завдання:

Забезпечити розуміння студентами світу довкілля та сталого розвитку Всесвіту і людства; факту наявності іншої думки, неоднозначності ситуації, багаторакурсності її вирішення.

Створити умови для формування у студентів умінь: аналізувати ситуацію з різних точок зору, співпрацювати у мобільних групах, вийти за межі власного світобачення і зрозуміти точку зору іншого, адаптувати свої шаблони мислення, почуття та поведінку у відповідь на нові можливості, що з'являються в різних ситуаціях; розрізняти, аналізувати та оцінювати короткострокові і довгострокові цілі у розв'язанні досліджуваної проблеми.

Формувати складники компонентів готовності до реалізації змісту громадянської освіти: прийняття невизначеності та неоднозначності; багаторакурсність; знання та розуміння світу довкілля та сталого розвитку; навички загального мислення та аналізу; навички розрізнення та оцінювання короткострокових і довгострокових переваг, цілей; лінгвістичні та комунікаційні навички; навички слухати та спостерігати; здатність співпрацювати.

Форми та методи проведення заняття: вправа на розвиток критичного мислення «Передбачення», вправа «4 кути», метод «Прес», робота в динамічних групах над вправою «Світове кафе», «Мікрофон».

Обладнання:

- ватмани для груп з надписами, маркери, скотч, аркуші з надписами «Безпечно», «Нейтрально», «Ризиковано», «Не знаю»; аркуші з планом відповіді для методу «Прес»; картки для об'єднання в групи із зображенням природних об'єктів;

- відеоресурс
(<https://www.youtube.com/watch?fbclid=IwAR0qVFSsVhU4leu-SteTLDg6wvxG6SaS253Jt3tKuFzDmPN64ucaRNtJetA&v=BCENwtJSKcQ>);
- індивідуальні аркуші з моделлю громадянської компетентності (метеликом).

План заняття:

Вступ	5 хв.
Основна частина:	75 хв.
Перегляд відеоролика «Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів?» Вправа «Передбачення» (паралельно з переглядом)	20 хв.
Вправа «4 кути», метод «Прес»	20 хв.
Вправа «Світове кафе»	35 хв.
Підведення підсумків, завершення заняття «Мікрофон»	10 хв.

Вступ

Основна частина

Перегляд відеоролика «Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів?»

Вправа «Передбачення» (паралельно з переглядом)

Мета вправи: формувати у студентів прогностичні навички та навички слухати і спостерігати.

Результат:

- розуміють можливість прогнозування багаторакурсного розвитку подій;
- здатні вільно висловлюватись, виявляти ініціативність.

Опис вправи:

Перед початком перегляду відео, викладач проводить пояснювальну бесіду про суть вправи на розвиток критичного мислення «Прогнозування».

Впродовж перегляду відеоролика «Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів?» через певні проміжки часу викладач зупиняє сюжет і звертається до студентів із запитаннями «Як ви думаєте, що буде далі?», «Як розгортатиметься ця теорія?», «Чим закінчиться сюжет?» тощо.

Хід проведення: вправа проводиться згідно опису.

Рефлексія

Підсумкова бесіда про:

- важливість висловлених ідей, з акцентуацією уваги студентів на тих, які підтвердились сюжетом фільму;

- опираючись на модель громадянської компетентності (метелик), про значення вправи «Прогнозування»: самоусвідомлення, які саме компетенції у них формувались через цю вправу?

Вправа «4 кути», метод «Прес».

Мета вправи: формувати у студентів уміння аргументувати свою позицію, розуміти неоднозначність ситуації, приймати точку зору співбесідника.

Результат:

- розуміють і приймають факт існування думки, відмінної від своєї та наявність одnodумців (у своєму кутку).
- здатні за вказаним планом аргументувати свою думку, щодо обраної позиції; вислухати і прийняти точку зору інших; слухати, спостерігати і співпрацювати; мислити та аналізувати

Опис вправи:

У кутах аудиторії розвішено аркуші з надписами «Безпечно», «Нейтрально», «Ризиковано», «Не знаю».

Студентам запропоновано обрати кут, де вони висловлюють своє ставлення до змісту відеоролика. Групам, які обрали той чи інший кут, необхідно за планом довести свій вибір і одному представнику його озвучити.

План виступу представника групи:

Ми вважаємо, що ...

Так є, тому що ...

Наприклад, ...

Отже (тому), ми вважаємо ...

Хід проведення: вправа проводиться згідно опису.

Рефлексія

Підсумкова бесіда про:

- факт існування різних точок зору на одну ситуацію, важливість толерантного ставлення до чужої думки, здатність спільно виробити єдину аргументацію до своєї позиції;

- опираючись на модель громадянської компетентності (метелик), про значення цих вправ особисто для кожного. Які саме компетенції у них формувались через цю вправу?

Вправа «Світове кафе»

Мета вправи: формувати у студентів уміння висловлювати свою точку зору з різних позицій; навички розрізнення та оцінювання короткострокових і довгострокових переваг, цілей; удосконалювати лінгвістичні та комунікаційні навички; навички співпраці у команді.

Результат:

- розуміють багаторакурсність досліджуваної проблеми, існування короткострокових і довгострокових її переваг, цілей.

- здатні співпрацювати у мобільних групах, делегувати повноваження, виступати з ініціативними пропозиціями, аналізувати ситуацію з різних точок зору.

Опис справи.

З числа студентів групи викладач обирає чотири особи, які будуть власниками кафе. Кожному з них видаються ватмани з надписами:

1) Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів з точки зору **біології та медицини**?

2) Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів з точки зору **релігії**?

3) Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів з точки зору **демократії і прав людини**?

4) Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів з точки зору **фізики та астрономії**?

Інші студенти (відвідувачі кафе) об'єднуються у групи за спеціальними картками, з яких має утворитись (при правильному об'єднанні) природний об'єкт.

Групи обирають собі по власнику і висловлюють свою точку зору за його питанням. Власник на ватмані у довільній формі фіксує ідеї відвідувачів. Через 3-4 хв. (за сигналом викладача) групи змінюють кафе і працюють за цим же алгоритмом. Коли приходить нова група, власник повинен швидко ввести нових гостей в суть вже висловлених ідей і вислухати та зафіксувати нові.

Робота завершується коли всі групи відвідають усі кафе.

Після цього власники озвучують усе, що зафіксовано (написано, намальовано, вклеєно) у них на ватманах.

Хід проведення. Вправа проводиться згідно опису.

Рефлексія

Підсумкова бесіда про:

- багаторакурсність проблеми, прийняття невизначеності та неоднозначності; знання та розуміння світу докільля та сталого розвитку;
- опираючись на модель громадянської компетентності (метелик), про значення цієї справи особисто для кожного. Які саме компетенції у них формувались через цю вправу?

Підведення підсумків.

Підсумкова бесіда за вправою «Мікрофон» про:

- загальне враження від роботи у таких формах;
- можливість існування єдиної і правильної відповіді на запитання «Чи можна використовувати анабіоз для міжпланетних польотів?»;
- громадянські компетенції, які ми формували у них впродовж заняття;

- перспективи застосування таких вправ для формування складових громадянської компетентності в учнів у майбутній професійній діяльності.

Заняття 2.

Навчальне заняття з дисципліни "Основи природознавства та громадянської освіти", 013 «Початкова освіта», бакалавр.

Тема навчального модулю «Громадянська освіта».

Тема заняття. Демократія в освіті.

План

- I. Вступ. Спільне створення правил роботи учасників тренінгу.
- II. Розділ «Розпізнаємо елементи/складові демократії».
- III. Розділ «Навчаємося основам демократії через практичні дії».
- IV. Розділ «Застосовуємо елементи демократії у професійній діяльності та розвитку».
- V. Підбиття підсумків тренінгу.

I. Вступ Спільне створення правил роботи учасників тренінгу.	10 хв.
Основна частина:	150 хв.
II. Розділ «Розпізнаємо елементи/складові демократії». Вправа «Пазл „Демократія”». Вправа «Візуалізація прав людини».	35 хв. 20 15
III. Розділ «Навчаємося основам демократії через практичні дії». Вправа «Букет». Вправа «Підбір парних карток». Вправа «Моделювання демократичного стилю поведінки вчителя/викладача у закладах освіти».	40 хв. 10 10 20
Перерва	10 хв.
IV. Розділ «Застосовуємо елементи демократії у професійній діяльності та розвитку». Вправа «Я бачу, я думаю, я відчуваю, я дію...» Вправа «Чотири кути». Метод «Прес». Вправа «Світове кафе».	70 хв. 20 20 30
V. Підбиття підсумків тренінгу.	15 хв.

Хід тренінгу

- I. Вступ. Спільне створення правил роботи учасників тренінгу.**
Створення правил роботи учасників у процесі тренінгу.

Написання своїх очікувань від тренінгу на аркуші і заклеювання. Після завершення роботи до аркушів повернуться і прокоментують, що збулося, що – ні, що відбулося як неочікуване.

II. Розділ «Розпізнаємо елементи/складові демократії».

Вправа «Пазл „Демократія”».

Освітня ціль: формувати в учасників тренінгу розуміння основних понять демократичного громадянства.

Обладнання: смужки паперу з написаними на них поняттями, фломастери, фліпчарт, 9 аркушів для фліпчарту у формі пазлів, які наприкінці об'єднуються у пазл; аркуш з переліком компетентностей, «метелик» зі структурою громадянської компетентності.

Хід вправи.

Учасники об'єднуються у пари. Кожна пара витягує один/два аркуші з надписами основних понять демократичного громадянства.

Завдання: зобразити на аркуші-пазлі суть і особливості прояву даного поняття у суспільстві: «Уряд та політика», «Ідентичність», «Правила і закони», «Медіа», «Права та свободи», «Співробітництво/Конфлікт», «Різноманітність та плюралізм», «Відповідальність», «Рівноправність».

Після виконання завдання пари виступають і на підлозі викладається спільний пазл «Демократія» з аркушів учасників.

Підсумкова бесіда за результатами роботи з використанням аркуша з переліком компетентностей та «метелика» зі структурою громадянської компетентності.

Запитання для бесіди:

1. Які компетентності формує ця вправа в учасників тренінгу?
2. Які з них вдалося сформувати у вас?
3. До якої із 4-х складових громадянської компетентності відноситься сформована у вас компетентність/компетентності?

Вправа «Візуалізація прав людини».

Освітня ціль: формувати в учасників тренінгу знання та розуміння прав людини, поцінування/повагу до прав людини, здатність їх узагальнити та систематизувати.

Обладнання: смужки паперу з написаними на них правами (всього 24), картки з назвами груп прав «Особисті», «Політичні», «Соціально-економічні», «Культурні», «Екологічні», чисті аркуші, фломастери, двобічний скотч; аркуш з

переліком компетентностей, «метелик» зі структурою громадянської компетентності.

Хід вправи.

Учасникам тренінгу роздаються аркуші та вони самостійно витягують смужку (чи декілька, залежно від кількості учасників) з якимось правом.

Завдання: зобразити схематично це право на чистому аркуші і показати його іншим учасникам щоб вони його відгадали і прокоментували.

Дати відповідь на запитання: до якої групи прав відносять дане?

Підсумкова бесіда за результатами роботи з використанням аркуша з переліком компетентностей та «метелика» зі структурою громадянської компетентності.

Запитання для бесіди:

1. Які компетентності формує ця вправа в учасників тренінгу?
2. Які з них вдалося сформуванати у вас?
3. До якої із 4-х складових громадянської компетентності відноситься сформована у вас компетентність/компетентності?

III. Розділ «Навчаємося основам демократії через практичні дії»

Вправа «Букет».

Освітня ціль: формувати в учасників тренінгу почуття власної громадянської унікальності та неповторності, сприяти їхньому усвідомленню себе як демократичних громадян.

Обладнання: папір, ножиці, фломастери, двобічний скотч; аркуш з переліком компетентностей, «метелик» зі структурою громадянської компетентності.

Хід вправи.

Учасникам роздаються папар з якого вони вирізають квітку, з якою себе асоціюють.

На усіх пелюстках квітки написати **ОДНИМ РЕЧЕННЯМ/СЛОВОМ** відповідь на такі запитання:

1. Що я можу сказати про себе як свідомого громадянина?
2. Що про мою громадянську активність можуть сказати мої ближні?
3. Що про мене як демократичного педагога можуть сказати мої колеги?

4. Що про мене можуть сказати мої учні/студенти з точки зору моєї демократичності та активної громадянської позиції?

5. Які компетентності з точки зору культури демократії у вас ще недостатньо сформовані?

6. Які очікування ви маєте щодо своєї громадянської позиції/активності та сформованості демократичних цінностей після завершення тренінгу?

Виступи учасників із своїми записами. Об'єднання усіх квіток бантом з підсумковим словом від тренера.

Підсумкова бесіда за результатами роботи з використанням аркуша з переліком компетентностей та «метелика» зі структурою громадянської компетентності.

Запитання для бесіди:

1. Які компетентності формує ця вправа в учасників тренінгу?
2. Які з них вдалося сформувані у вас?
3. До якої із 4-х складових громадянської компетентності відноситься сформована у вас компетентність/компетентності?
4. Як і де ви можете використати цю вправу у своїй професійній діяльності?

Вправа «Підбір парних карток».

Освітня ціль: встановити контакт між собою у спокійній атмосфері.

Обладнання: картки для об'єднання у пари.

Хід вправи:

1. Знайти свою половину за отриманою частиною і запитати партнера про наступне:

- ім'я;

- які ти маєш характерні риси своєї неповторності з точки зору демократії та громадянської компетентності?

2. Записати інформацію від партнера, додавши своє бачення його неповторності у цьому напрямі. При цьому слід врахувати досвід спілкування на попередньому модулі.

3. Представити свого партнера за його та своєю характеристикою.

Підсумкова бесіда за результатами роботи з використанням аркуша з переліком компетентностей та «метелика» зі структурою громадянської компетентності.

Запитання для бесіди:

1. Які компетентності формує ця вправа в учасників тренінгу?
2. Які з них вдалося сформулювати у вас?
3. До якої із 4-х складових громадянської компетенції відноситься сформована у вас компетентність/компетентності?
4. Як і де ви можете використати цю вправу у своїй професійній діяльності? (Наукова, навчальна, організаційна, виховна, методична робота.)

Вправа «Модельовання демократичного стилю поведінки вчителя/викладача у закладах освіти».

Освітня ціль: формувати в учасників тренінгу здатність співпрацювати, емпатію та децентрацію, здатність до етичного/морального розмірковування, судження.

Обладнання: фігурні картки для об'єднання в групи, аркуші з таблицями для заповнення кожною групою, відповідно до теми, двобічний скотч; аркуш з переліком компетентностей, «метелик» зі структурою громадянської компетентності.

Хід вправи.

Учасники об'єднуються в 3 групи за допомогою фігурних карток. Кожній групі видається аркуш з таблицею, відповідно до теми, над якою працюватиме група.

Група 1. Заклад загальної освіти.

Група 2. Заклад вищої освіти.

Група 3. Заклад післядипломної освіти.

Учасники виконують поставлені завдання і виступають з пропозиціями щодо заходів з формування демократичного стилю поведінки педагога відповідного закладу освіти.

Підсумкова бесіда за результатами роботи з використанням аркуша з переліком компетентностей та «метелика» зі структурою громадянської компетентності.

Запитання для бесіди:

1. Які компетентності формує ця вправа в учасників тренінгу?

2. Які з них вдалося сформувати у вас?
3. До якої із 4-х складових громадянської компетентності відноситься сформована у вас компетентність/компетентності?
4. Як і де ви можете використати цю вправу у своїй професійній діяльності?

IV. Розділ «Застосовуємо елементи демократії у професійній діяльності та розвитку».

Вправа «Я бачу, я думаю, я відчуваю, я дію...»

Освітня ціль: формувати в учасників тренінгу навички інтерпретування, загального мислення та аналізу, прийняття невизначеності та неоднозначності, багаторакурсності, вирішування проблем та прийняття рішень.

Обладнання: ТЗН, фото (зі сценою булінгу в закладі освіти або з травмованою собакою чи із забрудненням океану (на вибір)), аркуші, на яких багато раз написано у стовпчик «Я бачу..., я думаю..., я відчуваю..., я дію ...» відповідно кількості учасників; аркуш з переліком компетентностей, «метелик» зі структурою громадянської компетентності.

Хід вправи.

Учасники сідають колом. Кожному дається аркуш з надписами.

Завдання: розглянути уважно фотографію та написати одним словом (реченням) на своєму аркуші що учасник бачить, думає, відчуває, які дії зробив би у цей момент. Потім фрагмент написаного загортається і аркуш передається сусіду ліворуч. Водночас, від учасника, що сидить праворуч, отримується його аркуш із загорненим фрагментом. Не розгортаючи аркуші, учасники повинні знову написати те ж саме, загорнути і передати їх. Так триває доти, поки до кожного учасника не повернеться його аркуш.

Підсумкова бесіда за результатами роботи. Учасники мають дати відповідь на запитання, які співзвучні освітній цілі вправи.

Використовуючи аркуш з переліком компетентностей та «метелик» зі структурою громадянської компетентності

Запитання для бесіди:

1. Які компетентності формує ця вправа в учасників тренінгу?
2. Які з них вдалося сформувати у вас?
3. До якої із 4-х складових громадянської компетентності відноситься сформована у вас компетентність/компетентності?

4. Як і де ви можете використати цю вправу у своїй професійній діяльності?

Вправа «Чотири кути». Метод «Прес».

Освітня ціль. Формувати в учасників тренінгу: навички загального мислення та аналізу, розрізнення та оцінювання короткострокових і довгострокових переваг та цілей, критичного мислення; уміння аргументувати свою позицію, розуміти неоднозначність ситуації, розуміти і приймати точку зору співбесідника; здатність за вказаним планом аргументувати свою думку, щодо обраної позиції; вислухати і прийняти точку зору інших; слухати, спостерігати і співпрацювати.

Обладнання: ТЗН, відеоряд про 15-річну школярку Грету Тюнберг, яка бореться за збереження клімату (<https://www.youtube.com/watch?v=1SkiL1VWLzU>), аркуші з надписами «Таке можливо у нашій державі», «Таке неможливо у нашій державі», «Таке частково можливо у нашій державі», «Не можу нічого про це сказати»; аркуш з переліком компетентностей, «метелик» зі структурою громадянської компетентності.

Хід вправи.

Перегляд відеоряду про школярку.

У кутах аудиторії розвішено аркуші з надписами «Таке можливо у нашій державі», «Таке неможливо у нашій державі», «Таке частково можливо у нашій державі», «Не можу нічого про це сказати ».

Учасникам запропоновано обрати кут, де вони висловлюють своє ставлення до змісту відеоролика. Групам, які обрали той чи інший кут, необхідно за планом довести свій вибір і одному представнику його озвучити.

План виступу представника групи:

Ми вважаємо, що ...

Так є, тому що ...

Наприклад, ...

Отже (тому), ми вважаємо ...

Виступи учасників із своїми аргументами.

Підсумкова бесіда за результатами роботи з використанням аркуша з переліком компетентностей та «метелика» зі структурою громадянської компетентності.

Запитання для бесіди:

1. Які компетентності формує ця вправа в учасників тренінгу?

2. Які з них вдалося сформулювати у вас?
3. До якої із 4-х складових громадянської компетентності відноситься сформована у вас компетентність/компетентності?
4. Як і де ви можете використати цю вправу у своїй професійній діяльності?

Вправа «Світлове кафе».

Освітня ціль: формувати в учасників тренінгу вміння висловлювати свою точку зору з різних позицій; навички розрізнення та оцінювання короткострокових і довгострокових переваг, цілей; удосконалювати лінгвістичні та комунікаційні навички; навички співпраці у команді (здатність співпрацювати у мобільних групах, делегувати повноваження, виступати з ініціативними пропозиціями, аналізувати ситуацію з різних точок зору).

Обладнання: фігурні картки для об'єднання в групи, фліпчарти, аркуші для заповнення кожною групою, картки з надписами-назвами кафе, стікери, фломастери; аркуш з переліком компетентностей, «метелик» зі структурою громадянської компетентності.

Хід вправи.

З числа учасників тренер обирає чотири особи, які будуть власниками кафе. Кожному з них видаються аркуші з та картки надписами-назвами кафе:

Як можна навчити демократії **школяра**, використовуючи природничу інформацію?

Як можна навчити демократії **вчителя**, використовуючи природничу інформацію?

Як можна навчити демократії **майбутнього вчителя**, використовуючи природничу інформацію?

Інші учасники (відвідувачі кафе) об'єднуються у групи за спеціальними картками. Групи обирають собі по власнику і висловлюють свою точку зору за його проблемою. Власник на аркуші у довільній формі фіксує ідеї відвідувачів. Через 3-4 хв. (за сигналом викладача) групи змінюють кафе і працюють за цим же алгоритмом. Коли приходить нова група, власник повинен швидко ввести нових гостей в суть вже висловлених ідей і вислухати та зафіксувати нові.

Робота завершується коли всі групи відвідають усі кафе.

Після цього власники озвучують усе, що зафіксовано (написано, намальовано, вклеєно) у них на аркушах.

Підсумкова бесіда за результатами роботи з використанням аркуша з переліком компетентностей та «метелика» зі структурою громадянської компетентності.

Запитання для бесіди:

1. Які компетентності формує ця вправа в учасників тренінгу?
2. Які з них вдалося сформуванати у вас?
3. До якої із 4-х складових громадянської компетентності відноситься сформована у вас компетентність/компетентності?
4. Як і де ви можете використати цю вправу у своїй професійній діяльності?

V. Підбиття підсумків тренінгу.

Підсумкова бесіда за вправою «Мікрофон» про:

- загальне враження від роботи у таких формах;
- громадянські компетенції, які ми формували у них впродовж заняття;
- перспективи застосування таких вправ для формування складових громадянської компетентності в учасників освітнього процесу у професійній діяльності.

Робота з аркушами очікувань.

Відкриття аркушів, написаних і запечатаних на початку тренінгу. Коментована бесіда за змістом написаного.

Які очікування справдились, а які – ні?

Встановлення причин, чому не справдились очікування.

Чи набули учасники тренінгу нового досвіду, який не передбачали в очікуваннях? Що для цього стало підґрунтям?

Прогнозування заходів, які слід вжити, щоб очікування учасників справджувались. (Кожен говорить про себе).

Підсумкове слово від тренера щодо результатів тренінгу та побажань на майбутнє.

Додаток Б

**ЗМІСТОВІ ЛІНІЇ, ЩО РЕАЛІЗУЮТЬ ПРИРОДНИЧУ ТА
ГРОМАДЯНСЬКУ ОСВІТУ В ШКІЛЬНОМУ ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ
«Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»
У ТИПОВИХ ОСВІТНІХ ПРОГРАМАХ РІЗНИХ АВТОРСЬКИХ
КОЛЕКТИВІВ**

Таблиця Б. 1 – Змістові лінії

<i>За ред. О. Савченко (Типова, Савченко, 2019)</i>	<i>За ред. Р. Шияна (Типова, Шиян, 2019)</i>
ОГ «Природнича», «Громадянська та історична», «Соціальна та здоров'язбережувальна».	ОГ «Природнича», «Громадянська та історична».
<p>«Людина» (пізнання себе, своїх можливостей; здорова й безпечна поведінка; людина – частина природи та суспільства).</p> <p>«Людина серед людей» (стандарти поведінки в сім'ї, у суспільстві; моральні норми; навички співжиття та співпраці; соціальні ролі (школяр, член сім'ї і громади), стандарти поведінки в сім'ї, у школі, у громадських місцях; соціальні зв'язки між людьми в процесі виконання соціальних ролей).</p> <p>«Людина в суспільстві» (громадянські права та обов'язки як члена суспільства та громадянина України; пізнання свого краю, історії, символів держави; внесок українців у світові досягнення).</p> <p>«Людина і світ» (Земля – спільний дім для всіх людей; толерантне ставлення до різноманітності світу людей, культур, звичаїв; залежність стану довкілля від поведінки всіх людей).</p> <p>«Природа» (різноманітність природи; методи дослідження природи; нежива й жива природа; зв'язки в природі; природа Землі; природа України).</p>	<p>ОГ «Природнича»</p> <p>«Я пізнаю природу» (формування дослідницьких умінь школярів через підтримку допитливості та інтересу до спостережень, експериментів і моделювання для пошуку відповідей на запитання про навколишній світ).</p> <p>«Я у природі» (розвиток уявлень молодших школярів про об'єкти та явища природи, виявлення зв'язків між неживою й живою природою, формування бережливого ставлення до природи; вироблення навичок екологічно доцільної поведінки в доквіллі).</p> <p>«Я в рукотворному світі» (формування загальних уявлень про світ, створений людиною, понять про взаємозв'язки людини і природи, джерело натхнення для пошуку та втілення дитячих винахідницьких ідей і проєктів).</p> <p>ОГ «Громадянська та історична»</p> <p>«Я – Людина» (опрацювання й використання для самоідентифікації елементарної інформації про людину як унікальну у Всесвіті істоту, яка творить себе як особистість, формує свій характер і розвиває цінні якості в процесі пізнавальної та трудової діяльності).</p> <p>«Я серед людей» (ролі зв'язків, які існують між людьми, значення рідні, друзів, приятелів, спільнот, із якими дитина себе ідентифікує).</p>

Продовження табл.Б.1 – Змістові лінії

<p>За ред. О. Савченко (Типова, Савченко, 2019)</p>	<p>За ред. Р. Шияна (Типова, Шиян, 2019)</p>
<p>ОГ «Природнича», «Громадянська та історична», «Соціальна та здоров'язбережувальна».</p>	<p>ОГ «Природнича», «Громадянська та історична».</p>
<p>«Людина і природа» (пізнання природи; взаємозв'язок об'єктів і явищ природи; рукотворний світ людини; відповідальна діяльність людини в природі; роль природничих знань і технологій у житті людини; залежність між діяльністю людини і станом довкілля, взаємозв'язки людини та природи; використання людиною природничих знань, матеріалів, виробів і технологій; відповідальна діяльність людини в природі; правила поведінки в природі; участь дітей у природоохоронній діяльності).</p>	<p>«Моя культурна спадщина» (усвідомлення вкоріненості в національну, а також рідну за етнічним походженням культуру, власну належність до європейської цивілізації).</p> <p>«Моя шкільна та місцева громади» (базові норми шкільного й місцевого громадського життя, посилене долучення до їх відтворення та модернізації).</p> <p>«Ми – громадяни України. Ми – європейці» (елементарні уявлення про національну символіку та державні атрибути України, націю (народ), державу, політику, владу, ключові події в історії України, утвердження демократичних цінностей та ідей євроатлантичної інтеграції Батьківщини).</p>

Додаток В

**ТЕМАТИКА ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬ
РЕАЛІЗАЦІЮ ІДЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ НА АВТОРСЬКОМУ
YOUTUBE-КАНАЛІ**

<https://www.youtube.com/channel/UCZ-UMimqnsocJbJUON-YUGQ>

1. Васютіна Т., Коваль В. Формування громадянської компетентності у майбутніх учителів початкової школи.
<https://youtu.be/1DdjhcqCSIg>
2. Основи природознавства. Шкільне краєзнавство
<https://youtu.be/ai9pIoMvpWM>
3. Парна робота в Jamboard. Обладнання та наочні посібники до природничої складової " Я досліджую світ"
<https://youtu.be/TUw4kEvsWUE>
4. Проєктні роботи з методики вивчення природничої освітньої галузі
<https://youtu.be/161D12OMJ8Q>
5. Роль медіа у формуванні основ громадянської і соціальної компетентностей учнів початкової школи». Вправа «Світове кафе»
<https://youtu.be/D1Mv0Dn8A-w>
6. MozaBook в Jamboard. Обладнання та наочні посібники природничого спрямування в курсі "ЯДС"
<https://youtu.be/V9TGaDXmSFU>
7. Основи природознавства. Генеративні органи рослин.
<https://youtu.be/ghuH9QdkIVQ>
8. Інтерактивна екскурсія з інтегрованим змістом. Minerals. Rocks. Чабала У. Фрагмент
https://youtu.be/L0_H6YP9X8k
9. Музейна педагогіка. Студент-вчитель. Артеменко Р.
<https://youtu.be/Pq8lPng4Esg>
10. Музейна педагогіка. (Нужна-Столярчук А). Методика проведення екскурсій в музеї. Клас Риби
<https://youtu.be/Z6GyaDKdkP8>
11. Музейна педагогіка. Методика проведення екскурсій. Красуля (Костюк) А. Клас Птахи.
<https://youtu.be/fuGXXYpwxQI>
12. Microsoft Teams. Організація змішаного і дистанційного навчання молодших школярів. Толочик О.
<https://youtu.be/jbSbrt2E4Ls>
13. Наукова робота студентів. Суяндукова Ю.
<https://youtu.be/jJY61TfPt78>

- 14.Картографічна продукція у природничій освіті
<https://youtu.be/MCtW4YRETeI>
- 15.Картографічна продукція у громадянській освіті
<https://youtu.be/28tZcULyb9E>
- 16.Призер Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт, 2021.
Золотаренко Т. Виступ
<https://youtu.be/FxKFo-MpzoQ>
- 17.Інтерактивні вправи з DOCCU. "Розвиток громадянських компетентностей в Україні" у підготовці студентів
https://youtu.be/_0oORq_GR2Q
- 18.Бінарне заняття з громадянської освіти, математики, мистецтва за інструментарієм проєкту DOCCU
<https://youtu.be/PID1swVUK8o>
- 19.Готуємо майбутніх учителів разом з ДНВП "Картографія"
<https://youtu.be/eczXSgddqfc>
- 20.Підготовка студентів до реалізації змісту природничої освіти через польову практику, 2020 р.
<https://youtu.be/mi7uGJALWWA>
- 21.Польова практика з музейною педагогікою, 2021 р.
<https://youtu.be/ТОр3bqlПрг>
- 22.Ukraine WOW. Проєктна діяльність (Ядчишина Д., Параниця О., Чабала У., Павленко А.)
<https://youtu.be/QBPj4XUea5w>
- 23.Ukraine WOW. Проєктна діяльність (Щербатюк А., Лукашева В.)
<https://youtu.be/3Scr18HWMSg>
- 24.Скавінджер-хант "Minerals. Rocks" в природничому музеї
<https://youtu.be/lk33SR-6Xp4>
- 25.Двомовна квест-екскурсія "Minerals. Rocks"
https://youtu.be/Bed-ACf9Z_w
- 26.Групова робота в Jamboard. Методи і методичні прийоми навчання учнів природознавству в інтегрованому курсі ЯДС.
<https://youtu.be/lzin03vJC8o>
- 27.Реалізація змісту громадянської освіти засобом MozaBook
<https://youtu.be/IeTyQt4wt5o>
- 28.Міжвузівський семінар «Формування громадянської компетентності учнів засобом картографічних посібників» у ДНВП «Картографія»
<https://www.youtube.com/watch?v=xsn4-CUVnbw&list=PLTCLMVJqEicAx5tBloGGSwbaq1flzCy8q>

Додаток Г

**ПРИКЛАДИ ВТІЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ УМОВИ «СТИМУЛЮВАННЯ
МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ»**

Г.1 Методи «Світове кафе», «Передбачення» і «Кубик Блума»

Г.2 Методи «Клубок», «Водій і машина»

Г.3 Тематика наукових робіт студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» за період проведення дисертаційного дослідження

Г.3.1 Тематика курсових робіт за змістом природничої та громадянської освіти

2018/2019 н.р.

Освітня галузь «Природознавство»

1. Формування дослідницьких умінь в учнів 4-го класу у процесі реалізації міжнародних проєктів в умовах змішаного навчання
2. Формування предметних компетенцій з природознавства засобом інтегрованих уроків
3. Формування основ природознавчої компетентності учнів 3-го класу засобом інтерактивних технологій
4. Зміст та методика організації проєктної роботи учнів початкової школи з природознавства
5. Формування предметних умінь молодших школярів засобом спостережень за природою
6. Зміст та методика застосування інтерактивних технологій на уроках громадянської освіти у 3 класі
7. Формування предметних умінь з природознавства в учнів початкової школи засобом практичних завдань
8. Методика формування в учнів початкової школи предметних умінь з природознавства під час екскурсій
9. Зміст та методика формування предметних умінь в учнів 3-4 класів під час роботи в куточку живої природи
10. Формування ціннісних орієнтацій учнів 1 – 2 класів у ході вивчення природознавства
11. Формування предметних компетенцій учнів 3 класу засобом міжпредметних зв'язків курсів «Природознавство» та «Основи здоров'я».
12. Формування знань про материки і океани в учнів 4 класу засобом дидактичних ігор
13. Формування предметних компетенцій з природознавства в учнів початкової школи засобом групової роботи

Освітня галузь «Суспільствознавство»

1. Зміст та методика формування людських чеснот в учнів 3-го класу засобом групової роботи
2. Розвиток в учнів навичок взаємодії у суспільстві засобом екскурсій з курсу «Я у світі»

3. Формування соціальної компетентності учнів 3-го класу засобом моделювання культурних і статево-рольових стандартів поведінки в різних ситуаціях
4. Методика формування способів діяльності і моделей поведінки учнів 4-го класу засобом рольових ігор в курсі «Я у світі»

2019/2020 н.р.

Освітня галузь «Природознавство/Природнича»

1. Формування знань про неживу природу в учнів 1-го класу у процесі вивчення курсу «Я досліджую світ».
2. Зміст та методи формування наскрізних умінь в учнів початкової школи у процесі проектної діяльності.
3. Формування знань про материки і океани в учнів 4-го класу засобом групової роботи.
4. Зміст та методика організації проектної роботи учнів 1-2-х класів в курсі «Я досліджую світ».
5. Формування знань про живу природу в учнів 3-го класу засобом інтерактивних вправ.
6. Зміст та методика формування предметних умінь в учнів 3-4 класів під час роботи в куточку живої природи.
7. Формування предметних умінь молодших школярів засобом спостережень за природою.
8. Методика формування в учнів початкової школи предметних умінь з природознавства під час екскурсій.
9. Формування дослідницьких умінь в учнів у процесі реалізації проектів природничого змісту.
10. Зміст і методика формування знань учнів про властивості води і повітря засобом дослідної роботи.

Освітня галузь «Громадянська та історична» («Суспільствознавство»)

1. Формування ціннісних орієнтацій учнів 1-го класу у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».
2. Зміст та методика застосування інтерактивних вправ на уроках «Я у світі» у 3-му класі
3. Формування основ громадянської компетентності учнів засобом проектної роботи.
4. Формування світогляду третьокласників засобом інтерактивних вправ на уроках "ЯДС".
5. Методика формування способів діяльності і моделей поведінки учнів 4-го класу засобом рольових ігор в курсі «Я у світі».
6. Зміст і методика розвитку в учнів навичок взаємодії у суспільстві засобом екскурсій.

2020/2021 н.р.

Освітня галузь «Природнича»

1. Методика формування знань про живу природу у молодших школярів в курсі «Я досліджую світ» засобом групового навчання.
2. Формування навичок аналітичного та критичного мислення в учнів 3-го класу засобом природничого матеріалу в курсі ЯДС.
3. Зміст та методика застосування інтерактивних методів на уроках з природничим змістом в курсі «Я досліджую світ».
4. Зміст і методика формування в учнів 4-го класу дослідницьких умінь засобом проектів.
5. Методика формування вміння критично мислити в учнів 3-го класу під час вивчення теми «Україна на карті світу» в курсі ЯДС.

Освітня галузь «Громадянська та історична»

1. Формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи у процесі хвильового занурення в умовх STREAM-освіти
2. Формування вміння співпрацювати в учнів 3-4-х класів з курсу ЯДС засобом проектних технологій.
3. Формування ціннісних орієнтацій в учнів 1 класу у процесі вивчення природничого змісту курсу ЯДС
4. Зміст та методика застосування інтерактивних вправ уроках з курсу ЯДС у початковій школі.
5. Зміст і методика формування в учнів знань про права дітей засобом проектних технологій під час вивчення курсу «Я досліджую світ».
6. Підготовка вчителів до організації дистанційного та змішаного навчання молодших школярів в умовах сільського закладу загальної середньої освіти
7. Методика формування вміння критично мислити в учнів 3-го класу під час вивчення курсу ЯДС.
8. Формування вміння працювати в групах в учнів 3-го класу засобом проектних технологій.
9. Формування вміння співпрацювати в учнів 3-4-х класів з курсу ЯДС засобом проектних технологій.
10. Формування у молодших школярів поняття про людину як біосоціальну істоту в курсі «Я досліджую світ» засобом технологій інтеграції.
11. Формування основ громадянської компетентності молодших школярів за технологією «Росток».
12. Формування навички вирішувати конфлікти у молодших школярів на уроках ЯДС засобом інтерактивних технологій.

2021/2022 н.р.

Освітні галузі «Природничка» і «Громадянська та історична»

1. Розвиток критичного мислення учнів 1-го класу засобом програмного комплексу MozaBook. (На прикладі природничої складової курсу ЯДС)
2. Формування знань про неживу природу в учнів 1-го класу у процесі віртуальних екскурсій.
3. Реалізація природничої складової змісту курсу ЯДС в 1-му класі засобом технологій змішаного навчання.
4. Зміст та методика організації вивчення курсу ЯДС в умовах дистанційного навчання.
5. Методика формування в учнів початкової школи предметних умінь з природознавства під час екскурсій в природу.
6. Зміст та методи формування наскрізних умінь в учнів початкової школи у процесі проектної діяльності з курсу ЯДС.
7. Формування знань про материки і океани в учнів 4-го класу засобом групової роботи.
8. Формування знань про живу природу в учнів 3-го класу засобом інтерактивних вправ.
9. Зміст та методика формування предметних умінь в учнів 3-4 класів під час роботи в куточку живої природи.
10. Формування предметних умінь молодших школярів засобом спостережень за природою.
11. Формування дослідницьких умінь в учнів у процесі реалізації проектів природничого змісту.
12. Зміст і методика формування знань учнів про властивості води і повітря засобом дослідної роботи.
13. Формування основ громадянської компетентності молодших школярів засобом інтерактивних вправ.
14. Методика формування способів діяльності і моделей поведінки учнів 4-го класу засобом рольових ігор в курсі ЯДС.
15. Формування ціннісних орієнтацій учнів 1-го класу у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».
16. Зміст та методика застосування інтерактивних вправ на уроках ЯДС у 3-му класі
17. Формування основ громадянської компетентності учнів засобом проектної роботи.
18. Формування навички аналітичного та критичного мислення третьокласників засобом інтерактивних вправ на уроках ЯДС.
19. Зміст і методика розвитку в учнів навичок взаємодії у суспільстві засобом віртуальних екскурсій.

Г.3.2 Тематика бакалаврських робіт за змістом природничої та громадянської освіти

<i>Номер теми</i>	<i>Назва</i>
1	Формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи засобом інтерактивних вправ
2	Формування в учнів 3-4-х класів дослідницьких умінь при виконанні проєктів з природничим змістос
3	Формування навичок самостійної роботи учнів початкової школи у процесі спостережень за об'єктами природи.
4	Формування в учнів 1-2-х класів знань про живу природу засобом інтерактивних вправ
5	Формування предметних умінь учнів 1-2 класу під час вивчення предмету «Я досліджую світ»
6	Формування навичок роботи з приладами природодослідника в учнів початкової школи при проведенні екскурсій в природу
7	Формування предметних природничих умінь у молодших школярів засобом спостережень за природою
8	Розвиток ціннісних орієнтацій молодших школярів у сфері «людина-природа» у процесі ранкових зустрічей з курсу «Я досліджую світ»
9	Розвиток основ критичного мислення молодших школярів у процесі роботи з програмним засобом MozaBook
10	Формування навичок бережливого ставлення до довкілля в учнів початкової школи засобом дидактичних ігор
11	Формування знань про властивості речовин в учнів початкової школи засобом групових форм роботи
12	Формування навичок спостереження за об'єктами в природі в учнів 1-2-х класів під час вивчення курсу «Я досліджую світ»
13	Формування навичок природоохоронної діяльності в учнів 3-4- х класів у курсі «ЯДС»
14	Формування основ громадянської компетентності в учнів 2-го класу у процесі хвильових занурень в умовах STREAM-освіти
15	Формування основ громадянської компетентності в молодших школярів засобом групової роботи
16	Методика формування навичок співпраці в учнів початкової школи засобом проєктної роботи

Г.3.3 Тематика курсових досліджень студентів-переможців II туру Всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт за змістом природничої та громадянської освіти (навчально-науковий напрям)

<i>Pi</i> к	<i>Студент, назва конкурсу й тема курсового дослідження</i>
2016 р.	<p>Великоіваненко Я. М. – I місце. Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт із природничих, технічних та гуманітарних наук у галузі «Початкова освіта» (м. Дрогобич). Тема: «Формування ціннісних орієнтацій в учнів 1-го класу в процесі вивчення природознавства».</p>
2018 р.	<p>Осіпова І. В. – II місце. II етап Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності 013 «Початкова освіта» (м. Вінниця). Тема: «Формування дослідницьких умінь в учнів 4-го класу в процесі реалізації міжнародних проєктів в умовах змішаного навчання».</p>
2019 р.	<p>Тимошенко А. – II місце. II етап Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності 013 «Початкова освіта» (м. Вінниця). Тема: «Зміст, форми організації та методи формування наскрізних умінь в учнів початкової школи в процесі проєктної діяльності».</p>
2020 р.	<p>Золотаренко Т. О. – II місце. II етап Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності 013 «Початкова освіта» (м. Вінниця). Тема: «Формування основ громадянської компетентності в учнів початкової школи в процесі хвильового занурення в умовах STREAM-освіти».</p>
2021 р.	<p>Золотаренко Т. О. – II місце. II етап Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності 013 «Початкова освіта» (м. Вінниця). Тема: «Підготовка вчителів до організації дистанційного та змішаного навчання молодших школярів в умовах сільського закладу загальної середньої освіти».</p>

Г.3.4 Види медіаресурсів, що використані для підготовки студентів до реалізації змісту громадянської освіти та формування в учнів основ відповідної компетентності

Таблиця Г.3.4.1 – Види медіа

<i>Види медіа</i>	<i>Приклади</i>
Анімаційні фільми	«Стрічки», «Скарлетт», «Тамара» (про дітей з особливими освітніми потребами) (https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg), «Корисні підказки», «Який друг справжній?» (https://www.youtube.com/watch?v=TAbmgJYI8pE), «Уроки тітоньки Сови», «Уроки гарного поведження» (https://www.youtube.com/watch?v=X-SBpymoRCg).
Фотоілюстрації	Тематика щасливого материнства.
Сюжет новин	«Як поліцейський «обдурив» сліпу дівчину» (https://www.youtube.com/watch?v=wnWakqsIGU0).
Пісні	«Україна – це ти» (https://www.youtube.com/watch?v=HBLzV2P2y_s), «Усі ми потрібні» (https://www.youtube.com/watch?v=yt3D_4yda0M).
Реклама	Рекламні ролики на соціальну тематику: – про взаємодопомогу (https://www.facebook.com/promum.com.ua/videos/1872605186336833/ https://www.facebook.com/100004660323472/videos/1812779678887359/ https://amazing-ukraine.com/animatsiia-z-hlybokym-zmistom-iaka-navchyt-ditei-tolerantnosti/); – про людей з особливими потребами «YES I CAN – Paralympics RIO 2016 – We`re The Superhumans!» (https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg).
Науково-пізнавальні короткометражні сюжети	«Чи можна використати анабіоз для міжпланетних подорожей?» https://www.youtube.com/watch?v=BCENwtJSKcQ. Боротьба 15-річної школярки Грети Тюнберг за екологію https://www.youtube.com/watch?v=1SkiL1VWLzU.

Додаток Д

РОБОЧІ ПРОГРАМИ ОСВІТНІХ КОМПОНЕНТІВ, НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ КОМПЛЕКСИВ ДО НИХ ТА ПРАКТИК, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ, РОЗРОБЛЕНІ АВТОРОМ

1. «Основи природознавства та громадянської освіти»
<https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=3717>
2. «Основи природознавства з екологією»
<https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4520>
3. «Методика викладання природничої освітньої галузі»
<https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4521>
5. «Методика навчання ОГ «Суспільствознавство» («Громадянська та історична»)
<https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4522>
6. «Основи і методика викладання громадянської та історичної освітньої галузі»
<https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=6461>
7. «Основи організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкової школи»
<https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=5636>
8. Навчальна (польова) практика
https://docs.google.com/document/d/1yQIMzTjfe-BYZcz_Wn3VBEHObT_DQm5V/edit
9. Методичні рекомендації до проведення уроків за змістом природничої та громадянської освіти під час виробничої практики
<https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4521>
<https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=4522>
<https://moodle.npu.edu.ua/course/view.php?id=6461>

Додаток Е

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З ФАХОВИХ МЕТОДИК**Е. 1 Тематика занять з «методики викладання природничої освітньої галузі» в робочому зошиті студента (Васютіна, & Телецька, (Ред.), 2019b)***Передмова.*

Заняття № 1. Історія розвитку методики навчання освітньої галузі «Природника».

Заняття № 2. Структура та зміст Типових освітніх програм, що реалізують зміст ОГ «Природника» у початковій школі

Заняття № 3. Аналіз структури та змісту сучасних підручників з природознавства, «Я досліджую світ», робочих зошитів та методичної літератури

Заняття № 4. Інтеграція навчальних предметів у навчальних планах початкової школи. Зміст і структура інтегрованого курсу "Я досліджую світ". Авторські колективи, які його реалізують

Заняття № 5. Методика формування пропедевтичних природничих уявлень та понять

Заняття № 6. Методи і методичні прийоми навчання природознавству у початковій школі

Експедиція в Національний еколого-натуралістичний центр

Заняття № 7. Обладнання та наочні посібники природничого спрямування

Заняття № 8. Організаційні форми навчання та форми організації навчальної діяльності учнів. Підготовка вчителя до уроків з природничим змістом

Заняття № 9. Організація та методика проведення уроків з природничим змістом різних типів

Заняття № 10. Організація та методика проведення інтегрованого уроку з курсу «Я досліджую світ»

Заняття № 11. Організація та методика проведення екскурсії в природу

Заняття № 12. Методика організації і проведення позаурочної роботи природничого спрямування

Заняття № 13. Методика організації і проведення позакласної роботи з природничим змістом

Заняття № 14. Методика проведення уроків з природничим змістом у малокомплектній школі

Заняття № 15. Організація дослідницької діяльності учнів природничого спрямування

Заняття № 16. Організація роботи учнів над навчальними проєктами з природничим змістом

Заняття № 17. Методика проведення поточного, тематичного і підсумкового контролю з природознавства (4 кл.) та «Я досліджую світ»

Експедиція на метеомайданчик обласної гідрометеорологічної станції «Київ».

Міні-реферати

Тема. Внесок К.Ягодовського (В.Зуєва, М. Скаткіна та інших (на вибір)) у розвиток методики навчання освітньої галузі «Природника»

Тема. Рослини куточка живої природи та умови догляду за ними

Тема. Тварини куточка живої природи та умови догляду за ними

Аналіз уроків, які спостерігались у ході лабораторних занять

Е. 2 Тематика занять з «методики викладання освітньої галузі «Суспільствознавство» / «Громадянська та історична»» в робочому зошиті студента

2018/2019 н.р.

Передмова

Заняття № 1. Структура та зміст чинної програми, підручників та методичної літератури з курсу «Я у світі», «Я досліджую світ»

Заняття № 2. Методика формування явлень та понять з теми «Я – Людина»

Заняття № 3. Методика формування уявлень та понять з теми «Я та інші».

Заняття № 4. Методика формування уявлень та понять з теми «Я – українець»

Заняття № 5. Методика формування уявлень та понять з теми «Я – європеєць»

Заняття № 6. Організація проектної діяльності учнів з предмету "Я у світі", інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Рекомендовані інформаційні джерела

Додатки

Схема аналізу уроку «Я у світі»

Шкала оцінювання навчальних досягнень студентів з методики навчання освітньої галузі «Громадянська та історична»

Тематика проектних робіт з дисципліни «Методика навчання освітньої галузі „Громадянська та історична”» (за програмою курсу «Я у світі» (3 – 4 клас)

2019/2020 н.р.

Заняття № 1. Особливості реалізації змісту ОГ «Громадянська та історична» у Типових освітніх програмах та навчально-методичній літературі для початкової школи

Заняття № 2. Формування основ громадянської компетентності молодших школярів засобом інструментарію швейцарсько-українського проекту DOCCU «Розвиток громадянських компетентностей в Україні»

Заняття № 3. Людина як біосоціальна істота та методика її вивчення у підручниках ЯДС різних авторських колективів

Заняття № 4. Соціальне середовище людини та методика формування відповідних складників громадянської компетентності учнів

Заняття № 5. Місце людини в демократичному суспільстві України та методика вивчення відповідного матеріалу за різними Типовими освітніми програмами

Заняття № 6. Україна як демократична держава серед країн світу та методика формування відповідних складників громадянської компетентності учнів

Заняття № 7. Організація проєктної діяльності учнів із змістом громадянської освіти в курсі «Я досліджую світ»

Заняття № 8. Зміст і методика організації роботи учнів з картографічною продукцією в курсі «Я досліджую світ» та інструментарієм DOCCU

Заняття № 9. Роль медіа у формуванні основ громадянської компетентності учнів початкової школи

Заняття № 10. Розвиток soft skills у здобувачів початкової освіти у процесі реалізації змісту громадянської освіти в курсі «Я досліджую світ»

Список рекомендованих джерел

Додатки

Структура громадянської компетентності особистості

Загальна методика формування понять з громадянської освіти

Класифікація когнітивних рівнів (за Б. Блумом)

Схема аналізу уроку «Я досліджую світ» за змістом громадянської освіти

Шкала оцінювання навчальних досягнень студентів з освітнього компоненту

Додаток Ж

**АКТИВІЗАЦІЯ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБОМ МУЗЕЙНОГО
СЕРЕДОВИЩА**

Ж.1 Можливості музеїв у підготовці майбутніх учителів початкових класів до реалізації природничої та громадянської освіти

Таблиця Ж.1.1 – Напрями діяльності музеїв та можливості використання контенту в роботі вчителя

<i>Напрямок діяльності музеїв</i>	<i>Музеї</i>	<i>Орієнтовна тема уроку «Я досліджую світ» за змістом природничої та громадянської освіти</i>
Технічний	1. Державний політехнічний музей. 2. Національний музей авіації. 3. Музей науки.	Видатні українці. Історії досягнень людини в науці, спорті, мистецтві. Винаходи людства.
Художній	1. Музей мистецтв ім. Богдана і Варвари Ханенко. 2. Національний художній музей.	Видатні українці. Створення динамічної галереї живопису. Історії досягнень людини в науці, спорті, мистецтві,
Літературний	1. Музей ім. Т. Г. Шевченка. 2. Музей книги і книгодрукування. 3. Музей видатних діячів української культури – Лесі Українки, Михайла Старицького, Миколи Лисенка, Панаса Мирного. 4. Національний музей літератури України.	Видатні українці. Участь у проєктах «Родом з України» або «Славетні українці». Історії досягнень людини в науці, спорті, мистецтві.
Медичний	1. Центральний музей медицини України. 2. Аптека-музей.	Видатні українці. Людина-живий організм.
Спортивний	Музей спортивної слави України.	Видатні українці. Участь у проєктах «Родом з України» або «Славетні українці». Історії досягнень людини в науці, спорті, мистецтві.

Продовження табл. Ж.1.1 – Напрями діяльності музеїв та можливості використання контенту в роботі вчителя

<i>Напрямок діяльності музеїв</i>	<i>Музеї Києва</i>	<i>Орієнтовна тема уроку «Я досліджую світ»</i>
Історичний	1. Національний музей історії України. 2. Музей становлення української нації. 3. Музей народної архітектури і побуту в Пирогово. 4. Музей історичних коштовностей.	Україна – незалежна держава. Символи держави. Культурно-історичні пам'ятки України. Столиця України в минулому і сучасному. Український побут та звичаї в рідному краї.
Історичний	1. Музей історії м. Києва. 2. Музей іграшки. 3. Музей одягу. 4. Музей культурної спадщини.	Збереження національних особливостей у сучасному побуті, в одязі, їжі, у проведенні свят. Як виник одяг. Особливості народного костюма. Старовинні дитячі іграшки, ігри та забави. Ремесла, якими володіли українці. Створення карти основних історичних пам'яток України. Подорож картою України.
Природничий	1. Національний науково-природничий музей. 2. Музей води.	Ґрунт. Рослини. Тварини. Природні багатства України. Рослини – живі організми. Тварини – живі організми. Гриби. Бактерії. Вода. Ґрунт. Гірські породи. Природні зони України. Форми земної поверхні України.

Ж.2 Використання дидактичного потенціалу навчальних екскурсій у практичній підготовці майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

Ж.2.1 Квест-рольова гра з теми «Методика проведення екскурсій із молодшими школярами» у Національному природничому музеї НАН України м. Києва

Ж.3 Віртуальні екскурсії в роботі вчителя початкових класів

Ж.3.1. Приклад віртуальної екскурсії зі школярами в умовах дистанційного навчання для методичної підготовки студентів до проведення таких заходів

I. Проведення екскурсії в «Meet».

1. Підготовча бесіда.

Діти, скажіть, будь ласка, чи багато у світі музеїв? Як ви думаєте, навіщо їх створюють? Назвіть ті, які відвідували чи хотіли б відвідати.

2. Повідомлення теми та завдань екскурсії.

Сьогодні ми віртуально вирушимо до музею, де зберігається величезна колекція взуття з різних куточків нашої планети, а також побачимо взуття, яке використовували люди раніше. Усе це про Bata Shoe Museum, Toronto, Canada.

3. Створення хмари слів (за допомогою сервісу «Word it Out», <https://worditout.com/>) за проблемним запитанням: Для чого людям взуття?

4. Перегляд віртуальної екскурсії (<https://artsandculture.google.com/partner/bata-shoe-museum?hl=uk>).

5. Пояснювальна бесіда за змістом побаченого.

Чим можна пояснити таку різноманітність взуття в музеї? Як традиції народів впливали на створення взуття?

II. Узагальнення й систематизація інформації.

Групова робота в додатку «Jamboard» на тему «Взуття в різних частинах світу» або створення інтелект-карти (на базі веб-додатка «Coggle» (<https://coggle.it>)).

III. Підбиття підсумків екскурсії в «Meet».

Обговорення результатів екскурсії за допомогою «Random» (<https://www.random/>), з огляду на складники компетентності особистості: «Я дізнався / дізналась.., Я навчився / навчилась.., Яким способом я дізнався / дізналась та навчився / навчилась.., Цінним це було для мене тому, що...

Відзначення учителем найбільш активних та уважних учнів.

IV. Післяекскурсійна робота (удома).

1. Намалювати пару взуття, яка найбільше сподобалася (робота в «Paint» або фото реального малюнка).

2. Описати, чому саме сподобалася пара (формат рукописного есе), за можливості двома мовами.

3. На наступному уроці зробити виставку малюнків. Англійською мовою (за можливості) розповісти про описану пару взуття так, щоб інші учні зрозуміли, на якому саме малюнку вона зображена.

Ж.3.2 Дидактичні можливості віртуальних екскурсій музеями світу в роботі майбутнього вчителя початкових класів

Таблиця Ж.3.2.1 – Музеї світу та можливості використання контенту

Музей	Що зацікавить учнів	У межах яких предметів / інтегрованих курсів варто використовувати	Орієнтовні теми, у ході вивчення яких доцільно ознайомлюватися з музейними експонатами
German Museum of Technology, Berlin, German	Колекція винаходів, що демонструють історичні зв'язки з культурою і побутом.	Дизайн і технології.	Винаходи людства та їхній вплив на життєдіяльність людини. Машини і механізми. Транспорт, історія розвитку. Професії людей у давнину та нині. Діяльність населення в різних країнах світу. Світ професій.
Bata Shoe Museum, Toronto, Canada	Колекція взуття.	Літературне читання. Дизайн і технології. Мистецтво.	Групова робота (створення реклами виставки за алгоритмом, аналіз впливу реклами на вчинки людей). Дизайнерське проектування. Елементарна стилізація форм та оздоблювальних елементів різних видів декоративно-прикладного мистецтва.
MuMa,Le Havre, France	Колекція картин.	Літературне читання. Мистецтво.	Завдання на образне уявлення побаченого; розвиток фантазії через взаємодію мистецтв. Зображення графічними та живописними матеріалами.
Guggenheim Bilbao, Bilbao, Spain	Колекція сучасних творів мистецтва. Інсталяція «The matter of time», Richard Serra.	Літературне читання. Мистецтво.	Сприймання, аналіз, інтерпретація, рефлексія різних видів медіапродукції: візуальної (текст, малюнок, фотографія). Сприймання творів різних видів мистецтва. Виразні засоби (елементи мови) видів мистецтва.
American Museum of Natural History, New York, NY, USA	Колекції гірських порід, дорогоцінного каміння. Тварини (Whale model, hall of Ocean Life, Alex J. Rota).	Літературне читання. Я досліджую світ.	Рольові ігри: диктор, журналіст, поширювач візуальної інформації. Земля – спільний дім для всіх людей. Уявні подорожі до інших країн. Охорона природи.

Продовження табл.Ж.3.2 – Музеї світу та можливості використання контенту

<i>Музей</i>	<i>Що зацікавить учнів</i>	<i>У межах яких предметів / інтегрованих курсів варто використовувати</i>	<i>Орієнтовні теми, у ході вивчення яких доцільно ознайомлюватися з музейними експонатами</i>
Galeria de Arte Urbana, Lisbon, Portugal	Колекція графіті «The Modern Family». MR. DHEO. Barcelos Rooster, FLIX.	Математика. Мистецтво.	Кут. Види кутів: прямі, гострі, тупі. Створення різних конструкцій із геометричних фігур. Виховні ситуації на основі творів мистецтва.
Science Museum, London, UK	Галерея «Атмосфера»	Я досліджую світ. Мистецтво.	Співпраця людей у збереженні природи й життя. Охорона природи. Причиново-наслідкові зв'язки в природі. Проведення паралелей між явищами довкілля й художніми образами в різних видах мистецтва.
CAFA Art Museum, China	Колекція творів мистецтва різних жанрів (Stroking the Cat, Xu Beihong).	Українська мова. Мистецтво.	Створення усних монологічних висловлень (розповідь, опис, міркування, есе). Ознайомлення з різновидами й жанрами образотворчого мистецтва.
German Historical Museum, Berlin, German	Колекція історичних текстових та кіноматеріалів.	Літературне читання. Мистецтво.	Виконання творчих завдань на основі сприймання різних творів мистецтва. Екранні мистецтва.

Ж.4 Підготовка майбутніх учителів початкових класів до реалізації природничої та громадянської освіти в межах польової практики

Ж.5 Вимоги до оформлення плану-конспекту уроку за змістом природничої та громадянської освіти під час педагогічної практики

1. Складіть і запишіть загальний план уроку. Можете скористатися схемою: тема уроку → цілі і завдання → тип уроку → основні поняття і терміни → обладнання → методи, прийоми навчання → література для вчителя → література для учня → власне зміст уроку:
 - запитання й завдання для актуалізації чуттєвого досвіду і опорних знань учнів;
 - мотивація навчальної діяльності учнів;
 - викладення нового матеріалу (із зазначенням послідовності блоків навчального змісту і відповідних їм методів, прийомів, навчально-наочних посібників);
 - практична й інтелектуальна діяльність школярів під час узагальнення і систематизації знань учнів;
 - домашнє завдання (якщо воно задається відповідно до класу, з рекомендаціями до його виконання).
2. Розробляючи план-конспект уроку, врахуйте таке:
 - a. обов'язкове проведення термінологічної роботи з ключовими поняттями уроку;
 - b. виклад основного матеріалу (за можливості) у вигляді опорно-логічної схеми з прикріпленням об'єктів вивчення до елементів схеми;
 - c. працюючи з підручниками ЯДС, формулюйте завдання, пов'язані з текстом та методичним апаратом (придумай іншу кінцівку історії, візьміть інтерв'ю в учня, який..., знайдіть докази «за» і «проти»..., висуньте припущення про те, що могло би трапитися, якби..., зробіть діораму улюбленої сцени на столі..., перелічіть причини, чому так сталося..., організуйте аукціон добрих справ..., придумайте нове призначення для..., напишіть оголошення про..., вигадайте рекламу...тощо);
 - d. роботу з навчальними картографічними посібниками (глобусом, атласом та картами різної тематики). З прикладами організації роботи з картографічними посібниками можна ознайомитись за покликанням <https://youtu.be/28tZcULyb9E>
3. Підбиття підсумків уроку доцільно проводити через підсумкову бесіду за питаннями, що стосуються складників компетентності:
 - Я дізнався...; Я навчився ...; Яким способом я дізнався і навчився ...? ; Цінним цей урок є для мене тим, що ...

Ж.6 План аналізу уроку за змістом природничої та громадянської освіти, який проводився чи спостерігався під час виробничої практики

Таблиця Ж.6.1 –Пункти плану

<i>Пункти аналізу</i>
<p>I. Загальні відомості.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Підготовка приміщення до уроку, готовність учнів. 2. Тема і дидактична мета уроку. Повідомлення учням мети і завдань уроку.
<p>II. Досягнення мети уроку.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ранкове коло, методика організації, зв'язок з темою уроку. 2. Методи і прийоми перевірки домашнього завдання (для класів, де воно задається). 3. Аналіз запитань й завдань, які пропонуються для опитування учнів впродовж уроку, їх когнітивні рівні (1) на відтворення знань, 2) на розуміння, 3) на застосування в стандартних і змінених навчальних ситуаціях, 4) уміння висловлювати власні судження, ставлення, оцінки). 4. Дотримання критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з курсу «ЯДС». 5. Методи вивчення нового матеріалу; достовірність фактичного матеріалу. 6. Послідовність і системність викладу. 7. Зв'язок матеріалу з раніше вивченим, міжпредметні зв'язки. 8. Практичні роботи й досліди на уроці, їх унаочнення, ефективність, правильність проведення. 9. Способи активізації пізнавальної діяльності учнів, використання засобів наочності. 10. Зміст і методика закріплення матеріалу: інтерактивні вправи, самостійна робота учнів, дидактичні ігри, робота з картографічними посібниками тощо. 11. Форми організації діяльності учнів (індивідуальна, парна, групова, фронтальна). Способи об'єднання учнів в пари/групи. 12. Види завдань з LEGO для досягнення освітньої мети уроку. 13. Формування цифрової грамотності на уроці. Використання ТЗН та медіаресурсів (робота інтерактивною дошкою, різними видами медіа, з QR-кодами, програмним комплексом Mozabook, інтерактивними підручниками тощо).

Продовження табл. Ж.6.1

<i>Пункти аналізу</i>
<p>14. Організація підбиття підсумків уроку. Врахування структури компетентності (Я дізнався...Я навчився ...Яким способом я дізнався і навчився ...? Цінним цей урок є для мене тим, що ...)</p> <p>15. Домашнє завдання, його обсяг, складність і диференційованість (для класів, де воно задається).</p>
<p>III. Поведінка учнів на уроці.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Активна розумова діяльність, рівень зацікавленості, дисциплінованості. 2. Цілеспрямованість і зосередженість уваги.
<p>IV. Стиль роботи вчителя на уроці.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Засоби управління поведінкою учнів. 2. Контакт з учнями: вміння володіти класом, організувати працю учнів, підтримувати дисципліну і підвищувати активність учнів. 3. Доступність викладу навчального матеріалу, вміння підібрати матеріал до різних видів роботи. 4. Робоче місце вчителя.
<p>V. Оцінка професійних рис вчителя, який проводить урок:</p> <p>Рівень прояву його специфічних професійних якостей: здатність володіти собою, знання методики навчання освітньої галузі (галузей), вміння оцінювати як психологічні особливості учнів, так і їх навчальні досягнення, уважне, тактовне, доброзичливе, вимогливе ставлення до учнів.</p>
<p>VI. Результати уроку.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Досягнення мети. 2. Якість засвоєння нового матеріалу. 3. Позитивні і негативні сторони уроку та шляхи ліквідації недоліків.

Додаток И

**ПРИКЛАДИ ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ,
ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ ТА ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У
ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

И.1 Лекції з елементами тренінгу з «Основ природознавства та громадянської освіти»

И.2 Метод «Карусель» із групи інтерактивних технологій кооперативного навчання на семінарському занятті на тему «Аналіз структури та змісту підручників із курсу «Я досліджую світ»)

И.3 Квест-екскурсія у природничому музеї в межах інтегрованого заняття з «Основ природознавства та громадянської освіти» й «Іноземної мови» на тему «Мінерали. Гірські породи / Minerals. Rocks»

И.4 Скавінджер-хант за індивідуальними та груповими завданнями на інтегрованому занятті з іноземною мовою «Мінерали. Гірські породи / Minerals. Rocks» у відділі геології національного природничого музею на Україні (<https://youtu.be/lk33SR-6Xp4>)

И.5 Об'єднання студентів у гетерогенні групи рандомним способом

для

роботи з експозиціями інтерактивної виставки «Україна WOW»

Групова робота з інтерактивними експозиціями виставки «Україна WOW»

И.6 Використання інтерактивних методів для підготовки майбутніх учителів до формування складників природничої та громадянської компетентностей в учнів 1 – 2 класів (Vasiutina, 2021b)

Таблиця И.6.1 –Складники компетентності та інтерактивні вправи

Структурний елемент природничої компетентності	Приклад вияву складника компетентності в очікуваних результатах навчання здобувачів освіти 1 – 2 класів		Інтерактивні вправи, які використовують на занятті, та зміст завдання
	Типова за ред. О. Савченко (Типова, 2019, с. 4–5)	Типова за ред. Р. Шияна (Типова, 2019, с. 85–88)	
Різні рівні знання та їх критичне розуміння про природу й місце людини в ній (факти, уявлення, описи, поняття, явища, закономірності); способи пізнавальної та практичної діяльності.	– розпізнає тіла неживої та живої природи, рукотворні об'єкти; – має уявлення про повітря, воду, ґрунт, їхні властивості, про різноманітність живих організмів, розповідає про добові й сезонні зміни в природі, усвідомлює причини їхньої повторюваності; – має уявлення про форму Землі, вплив Сонця на сезонні явища в природі, причини змін пір року;	– розпізнає об'єкти довкілля (за кольором, смаком, формою, звуком тощо); – розрізняє живі й неживі природні об'єкти; – розпізнає за деякими ознаками комах, павуків, раків, риб, жаб, птахів і звірів; порівнює свійських та диких тварин; – описує, як вода перетворюється на пару або лід / сніг, як тане лід / сніг,	Навчаючись вчуся 1. Проаналізувати зміст програми «Я досліджую світ» та підручника з переліку запропонованих; з'ясувати відповідність між очікуваними результатами навчання учнів та завданнями, запропонованими в підручнику для їх реалізації. 2. Схарактеризувати свій складник компетентності учня для сусіда за столом Обговорення проблеми в загальному колі. Згідно із завданням викладача, потрібно дібрати методи та прийоми навчання учнів для формування природничих знань різних когнітивних рівнів.

Продовження табл. И.6.1

<i>Структурний елемент природничої компетентності</i>	<i>Приклад вияву складника компетентності в очікуваних результатах навчання здобувачів освіти 1 – 2 класів</i>		<i>Інтерактивні вправи, які використовують на занятті, та зміст завдання</i>
	<i>Типова за ред. О. Савченко (Типова, 2019, с. 4–5)</i>	<i>Типова за ред. Р. Шияна (Типова, 2019, с. 85–88)</i>	
	<ul style="list-style-type: none"> – називає пори року та місяці, явища в живій і неживій природі в різні пори року, умови вирощування рослин; – розрізняє форми земної поверхні; – класифікує за певними ознаками рослини і тварини своєї місцевості, тіла неживої природи; 	<ul style="list-style-type: none"> утворюється роса / іній / туман / дощ / паморозь; – розрізняє складники ґрунту (пісок, глина, каміння тощо); - пояснює, що люди сприймають звуки по-різному; – розрізняє об’єкти, які випромінюють світло, прозорі та непрозорі об’єкти; – вирішує, що він / вона хотів / – хотіла б дослідити; – визначає, які органи чуття знадобляться для вибраного дослідження; – розрізняє фантастичне уявлення про об’єкти природи й факти про них на основі доступних джерел. 	

Продовження табл. И.6.1

Структурний елемент природничої компетентності	Приклад вияву складника компетентності в очікуваних результатах навчання здобувачів освіти 1 – 2 класів		Інтерактивні вправи, які використовують на занятті, та зміст завдання
	Типова за ред. О. Савченко (Типова, 2019, с. 4–5)	Типова за ред. Р. Шияна (Типова, 2019, с. 85–88)	
Способи навчальної діяльності (уміння й навички)	<p>– групує об'єкти природи за однією ознакою;</p> <p>– виявляє найпростіші взаємозв'язки в живій і неживій природі, між живими організмами та навколишнім середовищем, між природними умовами й господарською діяльністю людей;</p> <p>– досліджує об'єкти природи,</p> <p>– групує об'єкти природи за однією ознакою;</p> <p>– виявляє найпростіші взаємозв'язки в живій і неживій природі, між живими організмами та навколишнім середовищем, між природними умовами й господарською діяльністю людей;</p> <p>– досліджує об'єкти природи, використовуючи доступне обладнання (лупу, термометр, компас, лінійку тощо);</p>	<p>– спостерігає за перелітними й осілими птахами у своїй місцевості, описує їхню поведінку;</p> <p>– досліджує свій організм, описує послідовність дій в експерименті / спостереженні;</p> <p>– добирає найпростіші матеріали та прилади, які можна застосувати, проводить (самостійно або в групі) прості спостереження / досліди;</p> <p>– спостерігає за перелітними й осілими птахами у своїй місцевості, описує їхню поведінку;</p> <p>– досліджує свій організм, описує послідовність дій в експерименті / спостереженні;</p> <p>– добирає найпростіші матеріали та прилади, які можна застосувати, проводить (самостійно або в групі) прості спостереження / досліди;</p> <p>– застосовує за потреби найпростіші матеріали та прилади, зокрема лінійку, лупу, терези, термометр;</p>	<p>Карусель (аналіз структури та змісту підручників із курсу «Я досліджую світ» щодо можливості формування в учнів складників природознавчої компетентності).</p> <p>Рольова гра «Студент-учитель» (моделювання уроків із курсу «Я досліджую світ» із роз'ясненням методики формування складників компетентності учнів).</p> <p>Мікрофон (детальний само- та взаємоаналіз уроку щодо ефективності використаних методів і прийомів для формування тих чи тих складників компетентності учнів).</p> <p>Метод-прес (робота за чотирма етапами: 1) висловіть свою думку щодо ефективності методів і прийомів формування в учнів</p>

Продовження табл. И.6.1

<i>Структурний елемент природничої компетентності</i>	<i>Приклад вияву складника компетентності в очікуваних результатах навчання здобувачів освіти 1 – 2 класів</i>		<i>Інтерактивні вправи, які використовують на занятті, та зміст завдання</i>
	<i>Типова за ред. О. Савченко (Типова, 2019, с. 4–5)</i>	<i>Типова за ред. Р. Шияна (Типова, 2019, с. 85–88)</i>	
	<p>– дотримується правил поведінки в природі, пояснює їх іншим;</p> <p>– виконує дослідницькі завдання: досліджує властивості повітря, води, ґрунту, гірські породи, рослини своєї місцевості; вимірює температуру повітря, води;</p> <p>– окреслює мету дослідження, вибирає послідовність дій та обладнання для його виконання;</p> <p>– фіксує результати досліджень доступними способами й робить висновки.</p>	<p>– пояснює різницю між спостереженням за природою і «спогляданням» природи;</p> <p>– пояснює, навіщо він / вона виконує певні дії, спостерігаючи за природними об'єктами / явищами або експериментуючи з ними;</p> <p>– передбачає, якого результату досліджень він / вона очікує;</p> <p>– висловлює здогад про ймовірний результат, розповідає про тривалість розпаду поліетилену, пластику, зменшує споживання цих матеріалів у своєму побуті;</p>	<p>(навичок дослідництва, використання приладів природодослідника тощо);</p> <p>2) поясніть, у чому полягає ваша думка;</p> <p>3) наведіть приклади на підтримку вашої позиції;</p> <p>4) узагальніть свою думку.</p>
Ставлення	<p>– дізнається про природу, використовуючи різні джерела інформації;</p> <p>– застосовує знання про природу в навчальних і життєвих ситуаціях;</p> <p>– бере посильну участь у природоохоронній діяльності.</p>	<p>– розповідає про власні емоції, які виникають під час спостереження та експериментування;</p> <p>– пропонує способи повторного використання рукотворних об'єктів;</p> <p>– не завдає шкоди тваринам і рослинам під час дослідів та експериментів;</p> <p>– не смітить, пояснює негативні наслідки</p>	Імітації (запропонувати та зімітувати ситуації (із погляду вчителя та учнів) з освітнього процесу початкової школи, які спрямовані на формування в учнів ставлення до довкілля).

Продовження табл. И.6.1

Структурний елемент природничої компетентності	Приклад вияву складника компетентності в очікуваних результатах навчання здобувачів освіти 1 – 2 класів		Інтерактивні вправи, які використовують на занятті, та зміст завдання
	Типова за ред. О. Савченко (Типова, 2019, с. 4–5)	Типова за ред. Р. Шияна (Типова, 2019, с. 85–88)	
Цінності	<p>– розуміє цінність природи для життя людей, залежність якості життя людей від стану навколишнього середовища;</p> <p>– робить висновок про те, що природа потребує охорони;</p>	<p>викидання сміття в лісах, парках, забруднення водойм;</p> <p>– сортує сміття (папір, пластик, скло, метал);</p> <p>– пояснює, що помилки можуть допомогти в дослідженні;</p> <p>– пояснює загрозу для довкілля дій людини (випалювання стерні, спалювання сміття, забруднення повітря та води).</p>	<p>Мозковий штурм (формулювання проблемного запитання «Через які види роботи вчитель може формувати в учнів складник «цінності»? Які пропозиції щодо цього викладені в підручниках «Я досліджую світ» різних авторських колективів?»).</p>

И.7 Приклад дистанційного заняття з фахових методик для підготовки студентів до формування складників природничої та громадянської компетентностей учнів засобами інтерактивних методів

И.7.1 Приклад використання студентами інтерактивних методів із групи технологій колективно-групового навчання

Тема: Власна природа. Пори року.
Інтерактивна форма «Незакінчені речення»
 Пригадайте, як влітку ви відпочивали, гуляли, загартовувалися...
 Підумайте та скажіть, кому в природі ви хотіли б подякувати. Починайте словами: «Я дякую... за...»
 (Варіанти: «Я дякую сонцю за те, що воно зігріває мене», «Я дякую Місяцю за сонячні сонячні промені»)

Інтерактивна форма «Мікрофон»
 Уявіть, що ви обираєте «журналіста», який бере інтерв'ю в реплі у учнів.

Запитання
 1. Що таке влітку природі?
 2. Яку пору року ви любите найбільше?

Приємного незакінченого речення дає можливість працювати над формою висловлення власних ідей, порівнювати їх з іншими.

Технологія «Мікрофон» дає кожній можливість сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

Назвіть методи, які відносяться до групи інтерактивних технологій колективно-групового навчання.
 На конкретній темі уроку з природознавства наведіть приклади застосування вказаних методів.

Незакінчені речення Мікрофон

"Власник кафе"
 Вероніка Наталі,
 Діана Катерина,
 Загорювала
 Марина, Радичко
 Аліна, Рудикова
 Кріс

2 Клас
<https://uduchnyk.com.ua/1308/ya-dostidzhuyu-evit-zharjova-2-klas.html>

1. ема, наша планета – земля. Чому на землі означає день і ніч.
Інтерактивна форма «Незакінчені речення»
 Закінчити речення.
 1. Земля має форму...
 2. Моделі Землі...
 3. Земля повертає, яку ми бачимо навкруги, називається...
 4. Уявіть межа, де небо з'являється і землі, називається...
 5. Основні сторони горизонту називаються...

Мікрофон
Інтерактивна форма «Мікрофон»
 1. Чи сподобався вам попередній?
 2. Що викликало у вас найбільший інтерес?

Відкрито на пристрої Jamboard

Тема: Знайомлюся з тваринами

Незакінчені речення

Мікрофон

1. Назви тварин, які мешкають у воді.
 2. Назви всіх домашніх тварин.
 3. Скажи мені імена всіх... назв тварин.
 4. Скажи мені на назву тварин? А який?
 5. Хто влітку... куди ви їдете?

Власник кафе
 Лідіч Альона

Мозковий шторм

У наступні дві хвилини запишіть на зручний папір усіх тварин, які можуть прожити у вас вдома. Запишіть якомога більше слів.

Навчаюся-вчусь ("Кожен навчає кожного")

Навчаючись-вчусь

И.8 Интерактивный контент «MozaBook» до тем «План місцевості та географічна карта» і «Земля і Всесвіт»

9

The screenshot shows a Jamboard presentation titled "22 ппр 'Матеріальна база'". The content is organized into several sections:

- Підручник Я досліджую світ (Воронцова) 4 клас**: A world map titled "Океани Світу" (World Oceans) with labels for the Atlantic, Indian, Pacific, and Arctic Oceans.
- МЕРСАНИВ ОКЕАНІВ**: A diagram showing ocean depths (200m, 1000m, 4000m, 6000m) and various marine organisms like fish, squid, and coral.
- Світовий океан (Відео) Підручник Я Досліджую Світ) Воронцова**: A QR code linking to a video resource.
- Робота Ткаченко Юлії та Швайдер Еми**: A QR code linking to a project or video.
- Тема "Океани"**: A QR code linking to a topic resource.
- Об'ємні - 3Д модель**: A 3D model of a shark.
- Допоміжні засоби навчання - акваріумні рибки живого куточка**: Photos of a home aquarium.
- Природа океанів. Тихий океан. Навчальне відео.**: A QR code linking to a video about the Pacific Ocean.
- Північний Льодовитий океан. Навчальне відео.**: A QR code linking to a video about the Arctic Ocean.

The Jamboard interface includes a toolbar on the left with drawing tools and a top navigation bar with "Вибрати тло" and "Очистити фрейм" options. The bottom of the screen shows the Windows taskbar with the time 10:40 on 07.12.2021.

The screenshot shows a Jamboard presentation titled "23 пі 'Матеріальна база'". The content is organized into several sections:

- Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ**: A colorful circular graphic with text and images related to the subject.
- ПІДРОСЛИНИ - 3Д моделі**: A 3D model of a plant growing in a pot.
- Натуральні, живі об'єкти природи Російської куточка живої природи**: Photos of various plants and a small ecosystem setup.
- Схеми до уроку**: A diagram showing the relationship between different types of plants (дерево, кущ, трава, мох, лишайники, гриби).
- Підприємство "Рослинний світ"**: A QR code linking to a website.
- Тема "Рослини. Розмаїтність рослин"**: A QR code linking to a topic resource.
- Робота Грудницької Анастасії та Ліаць Альони**: A QR code linking to a project or video.

The Jamboard interface includes a toolbar on the left with drawing tools and a top navigation bar with "Вибрати тло" and "Очистити фрейм" options. The bottom of the screen shows the Windows taskbar with the time 11:56 on 14.12.2021.

Приклади добору студентами інструментарію «MozaBook» до уроків за темами: «Океани», «Рослини. Різноманітність рослин»

Додаток К

**ПРИКЛАДИ ОНОВЛЕННЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ
ПРИРОДНИЧОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ**

К.1 Розробки практичних занять в зошитах з друкованою основою

К.1.1 Зошит для семінарських занять із землезнавства

Тема. Краєзнавча робота у початковій школі.

Обладнання: атласи з природознавства для 3-4 класів, фото- і відео зображення краєзнавчих куточків (музеїв) у школі та позашкільних установах.

Підготовча частина

(виконується позааудиторно)

Завдання 1. Опираючись на інформаційні ресурси, підібрати фотоілюстрації таких складових краєзнавчого шкільного куточка **вашої школи**:

- суспільний напрям (література, історія, етнографія, фольклор);
- природничий (географія краю, природа).

Завдання 2. Опираючись на інформаційні ресурси та усні перекази, підготувати на окремих аркушах матеріал про:

- природу, населення і господарство своєї області;
- походження географічних назв свого населеного пункту, водоймищ, форм рельєфу місцевості тощо.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Теоретико-практична частина

Завдання 1. Дати відповіді на питання.

1. Що таке краєзнавство і які існують його форми? Яка між ними різниця?
2. Які функції краєзнавчої роботи? Засоби її організації і проведення.
3. Яка суть і мета шкільного краєзнавства? Назвіть напрями краєзнавчої роботи у школі.
4. Охарактеризуйте принципи і методи організації краєзнавчої роботи в школі.

5. Назвіть напрями краєзнавчої роботи у початковій школі та дайте їм коротку характеристику.

Завдання 2. Опираючись на додаток Б «Орієнтовні напрями краєзнавчої роботи у початковій школі» та тему 3.3. «Шкільне краєзнавство» у посібнику, заповнити таблицю.

Характеристика краєзнавчої роботи у моєму населеному пункті

Тема краєзнавчого дослідження	
Напрямок краєзнавчої роботи (природничий чи суспільний)	
Методи організації краєзнавчої роботи	
Засоби організації краєзнавчої роботи	
Прогнозований результат	

Підведення підсумків заняття

Взаємо- та самооцінювання роботи студентами. Зовнішнє аргументоване оцінювання роботи студентів викладачем.

К.1.2 Зошит з «Методики викладання природничої освітньої галузі в початковій школі»

Тема. *Методи і методичні прийоми навчання природознавству у початковій школі.*

Завдання:

- з'ясувати рівень теоретичних знань щодо існуючих підходів до класифікації методів навчання;
- розвивати уміння поєднувати різні методи і методичні прийоми при моделюванні фрагментів уроків.

Обладнання: програми, підручники, робочі зошити та методична література з природознавства.

ПІДГОТОВЧІ ЗАВДАННЯ ДО ЗАНЯТТЯ

(виконуються позааудиторно)

Завдання 1. Зробіть нотатки за питаннями теоретичної частини:

Метод навчання – це ...

Існують такі групи методів навчання (за джерелом знань): ...

Методичний прийом відрізняється від методу тим, що ...

До інтерактивних методів навчання відносять: ...

Завдання 2. Доповніть схему “Методи і методичні прийоми навчання” (за джерелом знань).

Методи і методичні прийоми навчання			
	Словесні		Практичні
Організаційні			
Технічні			

Завдання 2. На прикладі розробленого фрагменту уроку покажіть взаємозв'язок усіх використаних вами методів і методичних прийомів (таблиця 1).

Таблиця 1.

Тема уроку	Методи навчання		Методичні прийоми навчання
	Групи методів	Використані методи	
	Словесні		
	Наочні		
	Практичні		

III. Підведення підсумків заняття.

IV. Домашнє завдання.

1. Опрацювати теоретичний матеріал з теми “Наочні засоби навчання, їх класифікація та характеристика”.
2. Підготуватись до екскурсії в Національний еколого-натуралістичний центр, детально ознайомившись з інформацією про куточок живої природи, географічний майданчик, навчально-дослідну ділянку.

К.1.3 Зошит з «Основ і методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі»

Тема. Роль медіа у формуванні основ громадянської компетентності учнів початкової школи.

Завдання: сформувати у студентів:

- уявлення про особливості сприйняття інформації дітьми покоління α;
- уміння розрізняти різні види медіаресурсів та «бачити» складові громадянської компетентності школярів, на формування яких вони впливають;
- здатність застосовувати ці ресурси в роботі з молодшими школярами на уроках ЯДС;

- уміння підбирати завдання для роботи з різними видами медіа у процесі вивчення змісту галузі «Громадянська та історична» в курсі ЯДС.

Обладнання: медіаресурси різного спрямування (реклама, пісні, анімаційні фільми тощо), підручники, робочі зошити та методична література з курсу ЯДС, статті з періодичних видань, ТЗН.

ПІДГОТОВЧІ ЗАВДАННЯ ДО ЗАНЯТТЯ (виконуються позааудиторно)

Теоретична частина

Завдання 1. Ознайомитись із видами та тематикою медійної продукції, яка є відкритому доступі та реалізує зміст ОГ «Громадянської та історичної».

Переглянути такі ресурси:

1. Всі ми потрібні. URL: https://www.youtube.com/watch?v=yt3D_4yda0M
2. Дуже важливо навчити цьому наших дітей. URL: <https://www.facebook.com/promum.com.ua/videos/1872605186336833/>
3. Мотузки. URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_Q0ByWT8lg
4. Україна – це ти. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HBLzV2P2y_s
5. Уроки гарного поведження. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=X-SBpymoRCg>
6. Який друг справжній? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TAbmGJI8pE>
7. «YES I CAN – Paralympics RIO 2016 – We`re The Superhumans!» URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vzjuQoNM534>
8. <https://www.facebook.com/100004660323472/videos/1812779678887359/>
9. Сюжет з новин. «Як поліцейський «обдури» сліпу дівчину» (початок з 7.22 хв.) <https://www.youtube.com/watch?v=wnWakqsIGU0>
10. Анімаційні фільми (Маленька каструлька Анатоля, Скарлетт, Тамара, Вальсовий дует, Струни, Секрет Маель). URL: <https://amazing-ukraine.com/animatsiia-z-hlybokym-zmistom-iaka-navchyt-ditei-tolerantnosti/>

ХІД АУДИТОРНОГО ЗАНЯТТЯ

Теоретична частина. Вправа «Кубик Блума»

За допомогою кубика «Блума» та додатка Wheel of Names (<https://wheelofnames.com/uk/>) дати відповіді на запитання, що стосуються змісту одного із переглянутих самостійно медіаресурсів.

Запитання починатимуться словами різних когнітивних рівнів (за Б.Блумом) (додаток В «Класифікація когнітивних рівнів»)

- на відтворення знань,
- на розуміння,
- на застосування в стандартних і змінених навчальних ситуаціях,
- уміння висловлювати власні судження, ставлення, оцінки.

Практична частина. Вправа «Світове кафе».

Обладнання для кожної групи: галузь «Громадянська та історична», Типова програма, підручники ЯДС, схема «Структура громадянської компетентності» (додаток А), критерії демократичного громадянства (Освіта для демократичного громадянства/Освіта з прав людини URL:<https://doccu.in.ua/dlya-uchyteliv/>).

Завдання 3. Об'єднатись в гетерогенні групи за допомогою пазлових карток.

Обрати власника кафе і тему, за якою ваше кафе буде працювати.

1. Група 1. Реклама гімну паралімпіади в Ріо.
2. Група 2. Пісня («Україна – це ти», «Всі ми важливі» на вибір).
3. Група 3. Сюжет з новин.
4. Група 4. Анімаційний фільм («Стрічки/Мотузки» або інший на вибір).
5. Група 5. Корисні підказки «Який друг справжній?»

Завдання для груп: дати відповіді на запитання.

1. У яких темах курсу ЯДС можна використати даний матеріал?
2. Які форми та методи роботи можна запропонувати з цим сюжетом?
3. Які складові основ громадянської компетентності можна формувати за допомогою цього ресурсу?

Виконується на аркуші А1 і після завершення власники кафе виступають з результатами роботи і головні ідеї слухачі заносять у таблицю.

Завдання 4. Заповніть таблицю.

<i>Вид медіаресурсу</i>	<i>У яких темах курсу ЯДС можна використати даний матеріал?</i>	<i>Які форми та методи роботи можна запропонувати з цим сюжетом?</i>	<i>Які складові громадянської компетентності можна формувати у молодших школярів за допомогою цього ресурсу?</i>
Реклама гімну паролімпіади в Ріо.			
Пісня (Україна – це ми, «Всі ми важливі» на вибір).			
Сюжет з новин.			
Анімаційний фільм («Стрічки» або інший на вибір)			
Корисні підказки «Який друг справжній?»			

III. Підведення підсумків заняття.

IV. Домашнє завдання.

Додаток Л

**ПРИКЛАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ЗАСОБОМ КАРТОГРАФІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ****Л.1 Робота з настінними і настільними картами, атласами,
навчальними плакатами, електронним посібником «Природознавство»**

Додаток М

**ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ
СФОРМОВАНOSTІ КОМПОНЕНТІВ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ПРИРОДНИЧОЇ ТА
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ**

**М.1 Анкета –питальник «Готовність майбутніх учителів
початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської
освіти»**

Шановний студенте!

Запрошуємо Вас взяти участь у науково-педагогічному дослідженні, яке має на меті виявлення у студентів характеру ставлення до необхідності формування готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, та особливостей формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

1. Що Ви розумієте під поняттям «готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»?
2. Чи вважаєте Ви, що сучасний учитель має бути активним суб'єктом життєдіяльності?
3. Оцініть значущість готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти в майбутній педагогічній діяльності за такими критеріями (оберіть свій варіант та обґрунтуйте його) :
 - дуже значуща;
 - значуща;
 - значуща, але не завжди;
 - незначуща
4. Спираючись на власний досвід, зазначте, чи спостерігали Ви діяльність учителя початкової школи зі сформованою готовністю до реалізації змісту природничої та громадянської освіти? так; ні; не пам'ятаю
5. Пригадайте ,чим сааме такий педагог Вам запам'ятався ?
6. Чи згодні Ви з думкою, що готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти вчителя є ознакою його професіоналізму?
 - так;ні;не можу відповісти.
7. Як, на Вашу думку, впливає готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти на професійний розвиток майбутнього вчителя початкової школи.

8. Який вид діяльності студента, на Вашу думку, найбільше сприяє формуванню готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти:
- освітня;
 - науково-дослідницька;
 - педагогічна практика;
 - самостійна робота;
 - не можу відповісти;
 - свій варіант відповіді.
9. Чи замислювалися Ви над тим, щоб сформувати власну готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти? так ; не можу відповісти ; ні.
10. Оцініть за 10-бальною шкалою рівень власної готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.
11. Що, на Вашу думку, варто було б запровадити в університеті задля більш результативного формування у майбутнього вчителя початкової школи готовності до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Дякуємо за щирі відповіді!

М.2 Питальник на виявлення уявлень студентів про сутність та засоби формування готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти

Шановний студенте, пропонуємо Вам завершити висловлювання:

1. Педагог, реалізуючи гуманітарну природу своєї професії, повинен
2. Думаю, що професія педагога реалізується через ...
3. Готовність майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти визначається як ставлення
4. Я завжди хотів сформувати у себе готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, характерними ознаками якої є: ...
5. Готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти є формованою особистісно-професійною якістю, яка
6. Моє професійне майбутнє вбачається мені у...
7. Я вважаю, що вчителю початкової школи мають бути притаманні такі цінності, як:..
8. Гадаю, що справжній учитель у професійній діяльності має керуватися такими мотивами...
9. Ідеалом учителя для мене є...
10. Еталоном я вважаю готовність до реалізації змісту природничої та громадянської освіти...

Дякуємо за щирі відповіді!

М.3 Тест «Мотиви вибору професії»

У бланку відповідей наведені твердження, що характеризують будь-яку професію. Прочитайте й оцініть, якою мірою кожне з них вплинуло на ваш вибір професії за такою шкалою оцінювання: 5 – дуже сильно вплинуло; 4 – сильно вплинуло; 3 – середньо вплинуло; 2 – слабо вплинуло; 1 – ніяк не вплинуло.

Мотиви вибору професії

п/п	Твердження	Оцінка	Тип мотивації
1	Вимагає спілкування з різними людьми		I
2	Подобається батькам		-
3	Передбачає сильне почуття відповідальності		C
4	Вимагає переїзду на нове місце проживання		+
5	Відповідає моїм здібностям		I
6	Дозволяє обмежитися наявним устаткуванням		-
7	Корисна людям		C
8	Сприяє розумовому й фізичному розвитку		I
9	Високооплачувана		+
10	Дозволяє працювати близько від дому		+
11	Престижна		-
12	Можливість для зростання професійної майстерності		C
13	Єдино можлива за таких обставин		-
14	Дозволяє реалізувати здібності до керівної роботи		C
15	Приваблива		I
16	Близька до будь-якого шкільного предмету		+
17	Дозволяє одразу одержати гарний результат праці для інших		C
18	Обрана моїми друзями		-
19	Дозволяє використовувати професійні вміння поза роботою		+
20	Дає більші можливості виявити творчість		C

3 = __; I= __; + = ____; - = ____;

Інтерпретація результатів проводиться у такий спосіб: підраховується арифметична сума за кожним із типів мотивації у бланку відповідей такими позначками – «I», «C», «+», «-».

Умовні позначки:

«I» – внутрішні індивідуально значимі мотиви; «C» – внутрішні соціально значимі мотиви; «+» – зовнішні позитивні мотиви; «-» – зовнішні негативні мотиви.

Максимальна сума вказує на переважний тип мотивації вибору професії.

М.4 Тест «Спрямованість особистості»

Діагностика спрямованості особистості необхідна для визначення того чим Ви будете займатися. Дуже часто людина стає невдахою, бо планує своє життя (або хтось за нього планує, наприклад батьки) у розрахунку на особисті якості, яких насправді немає. Даний тест допомагає визначити спрямованість особистості. Пройшовши тест спрямованості особистості, Ви намалюєте для себе картину Ваших особистих цінностей і, можливо, надалі переорієнтують свої життєві цілі.

Інструкція для проходження тесту спрямованості особистості.

Опитувальний лист теста спрямованості особистості складається з 27 пунктів. По кожному з них можливі три варіанти відповідей: А, Б, В.

1. З відповідей на кожен з пунктів виберіть той, який найкраще виражає Вашу точку зору з даного питання. Можливо, що якісь із варіантів здадуться Вам рівноцінними. Проте, просимо Вас відібрати тільки один з них, а саме той, який найбільшою мірою відповідає Вашу думку, і найбільше цінний для Вас. Букву, якою позначена відповідь (А, Б, В) напишіть на аркуші для запису відповідей поряд з номером відповідного пункту (1-27) під рубрикою „НАЙБІЛЬШЕ”.

2. Потім з відповідей на кожний з пунктів виберіть той, який надалі відстоїть від Вашої точки зору, найменш цінний для Вас. Букву, якою позначена відповідь, знову напишіть на аркуші запису відповідей поряд з номером відповідного пункту, у стовпці під рубрикою „МЕНШЕ ВСЬОГО”.

3. Таким чином, для відповіді на кожне з питань Ви використовуєте дві букви, які й запишіть у відповідні стовпці. Решта (невибрані) відповіді занесіть в стовпчик „невибрані”. Намагайтеся бути максимально правдивими! Серед варіантів відповіді немає „хороших” або „поганих”, тому не намагайтеся вгадати, який з відповідей є „правильним” або „кращим”.

Час від часу контролюйте себе, чи правильно Ви записуєте відповіді, поруч з тими чи пунктами. У разі, якщо Ви виявите помилку, виправте її, але так, щоб було чітко видно.

Питання тесту спрямованості особистості.

1. Найбільше задоволення я отримую від:

- А. Схвалення моєї роботи;
- Б. Усвідомлення того, що робота зроблена добре;
- В. Усвідомленості того, що мене оточують друзі.

2. Якби я грав у футбол (волейбол, баскетбол), то я хотів би бути:

- А. Тренером, який розробляє тактику гри;
- Б. Відомим гравцем;
- В. Обраним капітаном команди.

3. На мою думку, кращим педагогом є той, хто:

- А. Виявляє інтерес до учнів і до кожного має індивідуальний підхід;

Б. Викликає інтерес до предмета, так що учні із задоволенням поглиблюють свої знання в цьому предметі;

В. Створює в колективі таку атмосферу, при якій ніхто не боїться висловити свою думку.

4. Мені подобається, коли люди:

А. Радіють виконуючи роботу;

Б. Із задоволенням працюють у колективі;

В. Прагнуть виконати свою роботу краще за інших.

5. Я хотів, щоб мої друзі:

А. Були чуйні і допомагали людям, коли для цього представляються можливості;

Б. Були вірні й віддані мені;

В. Були розумними і цікавими людьми.

6. Кращими друзями я вважаю тих:

А. З ким складаються хороші взаємини;

Б. На кого завжди можна покластися;

В. Хто може багато досягти в житті.

7. Найбільше я не люблю:

А. Коли у мене щось не виходить;

Б. Коли псуються відносини з товаришами;

В. Коли мене критикують.

8. На мою думку, найгірше, коли педагог:

А. Не приховує, що деякі учні йому несимпатичні, насміхається і жартує над ними;

Б. Викликає дух суперництва в колективі;

В. Недостатньо добре знає предмет, який викладає.

9. У дитинстві мені найбільше подобалося:

А. Проводити час з друзями;

Б. Відчуття виконаних справ;

В. Коли мене за що-небудь хвалили.

10. Я хотів би бути схожим на тих, хто:

А. Домігся успіху в житті;

Б. По-справжньому захоплений справою;

В. Відрізняється дружелюбністю і доброзичливістю.

11. У першу чергу школа повинна:

А. Навчити вирішувати завдання, які ставить життя;

- Б. Розвивати індивідуальні здібності учня;
В. Виховувати якості, що допомагають взаємодіяти з людьми.
12. Якби у мене було більше вільного часу, найохочіше я використав би його:
А. Для спілкування з друзями;
Б. Для відпочинку і розваг;
В. Для своїх улюблених справ і самоосвіти.
13. Найбільших успіхів я добиваюся, коли:
А. Працюю з людьми, які мені симпатичні;
Б. У мене цікава робота;
В. Мої зусилля добре винагороджуються.
14. Я люблю, коли:
А. Інші люди мене цінують;
Б. Відчуваю задоволення від добре виконаної роботи;
В. Приємно проводжу час з друзями.
15. Якби про мене вирішили написати в газеті, мені хотілося, щоб:
А. Розповіли про цікаву справу, пов'язаному з навчанням, роботою, спортом і т.п., в якому мені довелося брати участь;
Б. Написали про мою діяльність;
В. Обов'язково розповіли про колектив, в якому я працюю.
16. Найкраще я вчуся, якщо викладач:
А. Застосує до мене індивідуальний підхід;
Б. Зуміє викликати у мене інтерес до предмету;
В. Влаштує колективні обговорення досліджуваних тем.
17. Для мене немає нічого гірше, ніж:
А. Образа особистої гідності;
Б. Невдача при виконанні важливої справи;
В. Втрата друзів.
18. Найбільше я ціную:
А. Успіх;
Б. Можливості доброї спільної роботи;
В. Здоровий практичний розум і кмітливість.
19. Я не люблю людей, які:
А. Вважають себе гірше за інших;
Б. Часто сваряться і конфліктують;

В. Заперечують проти всього нового.

20. Приємно, коли:

- А. Працюєш над важливою справою;
- Б. Маєш багато друзів;
- В. викликають захоплення і всім подобаєшся.

21. На мою думку, в першу чергу батько повинен бути:

- А. Доступним;
- Б. Авторитетним;
- В. Вимогливим.

22. У вільний час я охоче прочитав би книги:

- А. Про те, як заводити друзів і підтримувати хороші відносини з людьми;
- Б. Про життя знаменитих і цікавих людей;
- В. Про останні досягнення науки і техніки.

23. Якби у мене були здібності до музики, я волів би бути:

- А. Диригентом;
- Б. Композитором;
- В. Солістом.

24. Мені б хотілося:

- А. Придумати цікавий конкурс;
- Б. Перемогти в конкурсі;
- В. Організувати конкурс і керувати ним.

25. Для мене найважливіше знати:

- А. Що я хочу зробити;
- Б. Як досягти мети;
- В. Як організувати людей для досягнення мети.

26. Людина повинна прагнути до того, щоб:

- А. Інші були задоволені ним;
- Б. Насамперед виконати своє завдання;
- В. Його не потрібно було дорікати за виконану роботу.

27. Найкраще я відпочиваю у вільний час:

- А. У спілкуванні з друзями;
- Б. Переглядаючи розважальні фільми;
- В. Займаючись улюбленою справою.

Таблиця результатів тесту спрямованості особистості

№ п/п	«Більше всього» – 2 бали	«Менше всього» – 1 бал	Невибраний – 0 балів	Я	О	Д
	Б	А	В	1	0	2
7						
Всього балів						

Ключ для визначення результату тесту спрямованості особистості.

Після того, як Ви виберете варіанти і привласните їм спрямованість до своєї особистості, Вам потрібно буде присвоїти кожному значенню бали. Розглянемо на прикладі блоку перших питань. Значенням „Я” відповідає буква А. У нашому прикладі букву А ми поставили в другій колонці, тобто вона має вагу 1 бал. Значить ставимо 1 в комірку під буквою Я. Значенням „О” відповідає буква В. У нашому прикладі букву В ми поставили в третій колонці, тобто вона має вагу 0 балів. Значить ставимо 0 в осередок під буквою О. Значенням „Д” відповідає буква Б. У нашому прикладі букву Б ми поставили в першій колонці, тобто вона має вагу 2 бали. Значить ставимо 2 в комірку під буквою Д. І так далі ... Потім підсумовуємо бали по кожній букві окремо - Я, О, Д і аналізуємо. Відповідно, чим більше сума балів, тим спрямованість особистості сильніше.

№ п/п	Я	О	Д	№ п/п	Я	О	Д
1	А	В	Б	15	Б	В	А
2	Б	В	А	16	А	В	Б
3	А	В	Б	17	А	В	Б
4	В	Б	А	18	А	Б	В
5	Б	А	В	19	А	Б	В
6	В	А	Б	20	В	Б	А
7	В	Б	А	21	Б	А	В
8	А	Б	В	22	Б	А	В
9	В	А	Б	23	В	А	Б
10	А	В	Б	24	Б	В	А
11	Б	В	А	25	А	В	Б
12	Б	А	В	26	В	А	Б
13	В	А	Б	27	Б	А	В
14	А	В	Б				

Результат тесту спрямованості особистості.

1. Інтереси і спрямованість особистості на себе (Я) – орієнтація на пряму винагороду і задоволення безвідносно роботи і співробітників, агресивність у досягненні статусу, владність, схильність до суперництва, роздратованість, тривожність, інтровертність.

2. Інтереси і спрямованість особистості на спілкування (О) – прагнення за будь-яких умов підтримувати хороші відносини з людьми, орієнтація на спільну діяльність, але часто на шкоду виконанню конкретних завдань або наданню щирої допомоги людям; орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в прихильності і емоційних відносинах з людьми.

3. Інтереси і спрямованість особистості на справу (Д) – зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконання роботи якнайкраще; орієнтація на ділову співпрацю, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, яке корисне для досягнення спільної мети.

М.5 Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху (методика Т. Елерсона)

Інструкція: „Вам буде запропоновано 41 питання, на кожне з яких потрібно дати відповідь „так” чи „ні”.

Мотиваційний матеріал:

1. Коли є вибір між двома варіантами, його краще зробити швидше, ніж відкласти на певний час.
2. Я легко дратуюся, коли помічаю, що не можу на всі 100% виконати завдання.
3. Коли я працюю, це виглядає так, ніби я все ставлю на карту.
4. Коли виникає проблемна ситуація, я найчастіше приймаю рішення одним з останніх.
5. Коли у мене два дні підряд немає справи, я втрачаю спокій.
6. У деякі дні мої успіхи нижче середніх.
7. По відношенню до себе я більш строгий, ніж по відношенню до інших.
8. Я більш доброзичливий, ніж інші.
9. Коли я відмовляюся від важкого завдання, я потім суворо засуджую себе, бо знаю, що в ньому я домігся б успіху.
10. У процесі роботи я потребую невеликих пауз для відпочинку.
11. Старанність – це не основна моя риса.
12. Мої досягнення в праці не завжди однакові.
13. Мене більше приваблює інша робота, ніж та, якою я зайнятий.
14. Осуд стимулює мене сильніше, ніж похвала.
15. Я знаю, що мої колеги вважають мене діловою людиною.
16. Перешкоди роблять мої рішення більш твердими.
17. У мене легко викликати честолюбство.
18. Коли я працюю без натхнення, це зазвичай помітно.
19. При виконанні роботи я не розраховую на допомогу інших.
20. Іноді я відкладаю те, що повинен був зробити зараз.
21. Треба покладатися тільки на самого себе.
22. У житті мало речей, важливіших, ніж гроші.

23. Завжди, коли мені треба буде виконати важливе завдання, я ні про що інше не думаю.
24. Я менш честолюбний, ніж багато інших.
25. У кінці відпустки я зазвичай радію, що скоро вийду на роботу.
26. Коли я розташований до роботи, я роблю її краще і кваліфікованіший, ніж інші.
27. Мені простіше і легше спілкуватися з людьми, які можуть завзято працювати.
28. Коли у мене немає справ, я відчуваю, що мені не по собі.
29. Мені доводиться виконувати відповідальну роботу частіше, ніж іншим.
30. Коли мені доводиться приймати рішення, я намагаюся робити це якомога краще.
31. Мої друзі іноді вважають мене ледачим.
32. Мої успіхи в якійсь мірі залежать від моїх колег.
33. Безглуздо протидіяти волі керівника.
34. Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.
35. Коли щось не ладиться, я нетерплячий.
36. Я зазвичай звертаю мало уваги на свої досягнення.
37. Коли я працюю разом з іншими, моя робота дає великі результати, ніж роботи інших.
38. Багато чого, за що я беруся, я не доводжу до кінця.
39. Я заздрю людям, які не завантажені роботою.
40. Я не заздрю тим, хто прагне до влади і положенню.
41. Коли я впевнений, що стою на правильному шляху, для доведення своєї правоти я йду аж до крайніх заходів.

Ключ:

1 бал нараховується за відповіді «так» на наступні запитання: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 41.

Також нараховуються по 1 балу за відповіді «ні» на запитання: 6, 19, 18, 20, 24, 31, 36, 38,39.

Відповіді на питання 1,11, 12,19, 28, 33, 34, 35,40 не враховуються.

Далі підраховується сума набраних балів.

Аналіз результатів.

Від 1 до 10 балів: низька мотивація до успіху;

від 11 до 16 балів: середній рівень мотивації;

від 17 до 20 балів: помірно високий рівень мотивації;

понад 21 бали: дуже високий рівень мотивації до успіху.

М.6 Методика діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач (методика Т. Елерсона)

Стимульний матеріал являє собою список слів з 30 рядків, по 3 слова в кожному рядку. У кожному рядку випробуваному необхідно вибрати тільки одне з трьох слів, що найбільше точно його характеризує.

Тест відноситься до моношкальних методик. Ступінь вираженості мотивації до успіху оцінюється кількістю балів, що збігаються з ключем.

Результат тесту „Мотивація до уникнення невдач” слід аналізувати разом з результатами таких тестів як „Мотивація до успіху”, „Готовність до ризику”.

Інструкція:

„Вам пропонується список слів з 30 рядків, по 3 слова в кожному рядку. У кожному рядку виберіть тільки одне з трьох слів, що найбільш точно Вас характеризує, і підкресліть його”.

Бланк методики:

1	2	3
1. Сміливий	Пильний	Винахідливий
2. Лагідний	Боязкий	Впертий
3. Обережний	Рішучий	Песимістичний
4. Непостійний	Безцеремонний	Уважний
5. Нерозумний	Боягузливий	Не мислячий
6. Спритний	Жвавий	Обачливий
7. Холоднокровний	Коливний	Молодецький
8. Цілеспрямований	Легкомислячий	Боягузливий
9. Незадумливий	Манірний	Непередбачливий
10. Оптимістичний	Добросовісний	Чутливий
11. Меланхолійний	Той, що має сумніви	Нестійкий
12. Боягузливий	Недбалий	Схвильований
13. Необачний	Тихий	Боязкий
14. Уважний	Нерозсудливий	Сміливий
15. Розсудливий	Швидкий	Мужній
16. Винахідливий	Обережний	Завбачливий
17. Схвильований	Розсіяний	Боязкий
18. Малодушний	Необережний	Безцеремонний
19. Полохливий	Нерішучий	Нервовий
20. Виконавчий	Відданий	Авантюрний
21. Завбачливий	Жвавий	Відчайдушний
22. Приборканий	Байдужий	Необережний
23. Обережний	Безтурботний	Терплячий
24. Розумний	Турботливий	Хоробрий
25. Передбачливий	Безстрашний	Сумлінний

26. Поспішний	Полохливий	Безтурботний
27. Розсіяний	Необачний	Песимістичний
28. Обачний	Розсудливий	Винахідливий
29. Тихий	Неорганізований	Боязкий
30. Оптимістичний	Пильний	Безтурботний

Результат. Чим більше сума балів, тим вищий рівень мотивації до уникнення невдач, захисту.

Від 2 до 10 балів: низька мотивація до захисту.

Від 11 до 16 балів: середній рівень мотивації.

Від 17 до 20 балів: високий рівень мотивації.

Понад 20 балів: занадто високий рівень мотивації до уникнення невдач, захисту.

М.7 Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

Інструкція. Якими з перерахованих нижче положень Ви керуєтеся у своєму житті як основоположними принципами?

Проставте в правому стовпчику таблиці «Ранг» номера від 1 до 18, які визначають, наскільки важливим для Вас є кожне з тверджень.

Номер 1 відповідає найбільш важливому для Вас твердженню, а номер 18 – найменш важливому.

Бланк для відповідей № 1

№ з/п	Твердження	Ранг
1.	Активне, діяльне життя.	
2.	Здоров'я.	
3.	Краса природи та мистецтва.	
4.	Матеріально забезпечене життя.	
5.	Спокій у країні, мир.	
6.	Пізнання, інтелектуальний розвиток.	
7.	Незалежність суджень, оцінок, думок.	
8.	Щасливе сімейне життя.	
9.	Впевненість у собі.	
10.	Життєва мудрість.	
11.	Цікава робота.	
12.	Любов.	
13.	Наявність хороших і добрих друзів.	
14.	Суспільне визнання.	
15.	Рівність.	
16.	Свобода вчинків та дій.	
17.	Творча діяльність.	
18.	Отримання задоволення.	

Бланк для відповідей № 2

№ з/п	Твердження	Ранг
1.	Акуратність.	
2.	Життєрадісність.	
3.	Непримиренність до своїх та чужих недоліків.	
4.	Відповідальність.	
5.	Самоконтроль.	
6.	Сміливість у відстоюванні своєї думки.	
7.	Терпимість до думок інших.	
8.	Чесність.	
9.	Вихованість.	
10.	Виконавська дисципліна.	
11.	Раціоналізм (уміння приймати обдумані рішення).	
12.	Працелюбність.	
13.	Високі запити.	
14.	Незалежність.	
15.	Освіченість.	
16.	Тверда воля.	
17.	Широта поглядів.	
18.	Чуйність.	

М.8 Методика В. Блюмкіна щодо визначення ціннісних пріоритетів особистості

В. Блюмкін усю сукупність моральних цінностей поділяє на сім основних типів:

1. Цінності, що характеризують активну життєву позицію особистості: активність, свідомість, оптимізм та ін.

2. Цінності, що характеризують позитивне чи негативне ставлення особистості до загального блага як вищої мети: солідарність, почуття товариства, обов'язку, відповідальності й ін.

3. Цінності, що характеризують позитивне чи негативне ставлення до особистості як до найвищої цінності (гуманістичні цінності). До цього типу належать: гуманність, доброта, делікатність, тактовність, доброзичливість, чуйність, почуття власної гідності, самоповага, простота, скромність, прямота, гордість, самолюбство й ін.

4. Цінності, що характеризують дотримання особистістю основних норм моралі. До них належать: колективізм, самовідданість, моральна активність, ініціативність, почуття нового, самостійність, безкорисливість, справедливість, альтруїзм і ін.

5. *Цінності, що характеризують особливості морального регулювання поведінки особистості.* Цю групу становлять: честолюбство, сором'язливість, чесність, принциповість, правдивість, порядність, вірність, відданість і ін.

6. *Професійно-моральні цінності.* Цей тип цінностей характеризує ставлення особистості до праці, ступінь її трудової активності, ставлення до інших людей і до себе в процесі професійної діяльності. Сюди належать: працьовитість, дисциплінованість, старанність, сумлінність, ретельність, обов'язковість, діловитість, практичність, ініціативність, підприємливість, організованість і ін.

7. *Морально-прагматичні цінності* – мудрість, розсудливість, обережність, вічливість, вихованість, товарицькість, терплячість і ін.

Отже, цінності поділяють на групи:

1. Цінності активної життєвої позиції.
2. Цінності, що сприяють реалізації загального блага.
3. Гуманістичні цінності.
4. Морально-регулятивні цінності.
5. Професійно-етичні цінності.
6. Цінності взаємодії.

Обробка результатів відбувається за допомогою шкали ранжування, представленої двома списками – моральних цінностей і антицінностей.

М.9 «Оцінка професійної спрямованості особистості вчителя»

Методика дозволяє виявити значущість для майбутнього вчителя початкових класів деяких аспектів педагогічної діяльності (організованість, схильність до інтеграції знань, дитиноцентризм, потреба у спілкуванні, толерантність).

Інструкція.

У поданому нижче опитувальнику називаються властивості, що можуть бути притаманні Вам більшою чи меншою мірою. При цьому можливі два варіанти відповіді:

- а) «названа властивість є типовою для моєї поведінки чи притаманна мені більшою мірою»;
- б) «названа властивість є нетиповою для моєї поведінки чи притаманна мені меншою мірою».

Прочитавши твердження та обравши один із варіантів відповіді, на аркуші для відповідей потрібно закреслити відповідну літеру.

Текст питальника

1. Фундаментальні міжпредметні знання можуть суттєво полегшити життя людини (а, б).
2. Я виявляю інтерес до долі інших (а, б).
3. Інші говорять, що я маю власну думку щодо предмету діяльності, мені подобається виконувати роботу своїм оригінальним способом (а, б).
4. Серед моїх ідеалів самодостатні, компетентні особистості, педагоги-гуманісти, майстри педагогічної справи (а, б).

5. Мені важливо, щоб у всьому, що мене оточує не було безладдя (а, б).
6. Я завжди аналізую свою поведінку (а, б).
7. Я не можу бути байдужим до проблем інших (а, б).
8. Головне у професійній діяльності вчителя – любов до дітей, гуманізація освітньо-виховного процесу (а, б).
9. Більшість людей, із якими я буваю у компаніях, без сумніву, раді мене бачити (а, б).
10. У процесі навчання я надаю перевагу інтегрованим знанням (а, б).
11. Основне завдання вчителя початкових класів – навчити дитину вчитися (а, б).
12. Я часто пригнічую інших своєю самовпевненістю (а, б).
13. Я живу сьогоднішнім днем більшою мірою, ніж інші люди (а, б).
14. Інтеграція знань – підгрунття професійної мобільності, компетентності, професіоналізації вчителя (а, б).
15. У компанії я надаю можливість іншим вільно спілкуватися, розповідати усілякі історії (а, б).
16. Інтереси дітей, їх уподобання, розмаїтий внутрішній світ – предмет моєї уваги (а, б).
17. Якщо б мені вдалося на деякий час потрапити у майбутнє, я б у першу чергу поспілкувався з колегами по роботі (а, б).
18. Мене дратують люди, що не можуть швидко прийняти рішення (а, б).
19. Оточуючі вважають, що на грубість я просто не здатен (а, б).
20. Я обмежуюся вузькопредметною компетентністю (а, б).
21. Виховання особистості дитини – мої майбутні професійні пріоритети (а, б).
22. Я уникаю громадської роботи і пов'язаної з цим відповідальності (а, б).
23. Різноманітна наукова інформація – це те, що найбільше цікавить мене у житті (а, б).
24. Моє кредо – терпимість, прийняття іншої людини такою, якою вона є (а, б).
25. Буває, що цілий день я не хочу ні з ким спілкуватися (а, б).

Обробка результатів

Кожна відповідь оцінюється одним балом. Усі твердження опитувальника (з урахуванням можливості відповіді а чи б) «розбиті» на шкали, що відповідає професійній спрямованості особистості майбутнього вчителя школи першого ступеня. За кожною з виокремлених шкал, що відповідає певній позиції опитувальника, можна набрати максимум 5 балів, а саме :

- «Організованість» - 3а, 5а, 6а, 18б, 22б.
- «Схильність до інтеграції знань» - 1а, 10а, 14а, 20б, 23а.
- «Дитиноцентризм» - 4а, 8а, 11а, 16а, 21а.
- «Потреба у спілкуванні» - 9а, 13а, 15а, 17а, 25б.
- «Толерантність» - 2а, 7а, 12б, 19а, 24а.

Висновки. Шкала, за якою опитуваний набирає 3-5 балів характеризує яскраво виражену особистісно-професійну спрямованість майбутнього вчителя.

М.10 Питальник «Діагностика рівня розвитку рефлексивності»

Інструкція. Вам треба дати відповіді на декілька тверджень питальника. У бланку відповідей напроти номера питання проставте, будь ласка, цифру, що відповідає варіанту Вашої відповіді: 1 – абсолютно не так;

1 – не так; 3 – швидше не так; 4 – не знаю; 5 – швидше так; 6 – так; 7 – цілком так.

Не замислюйтеся довго над відповідями. Пам'ятайте, що правильних абонеправильних відповідей у цьому випадку бути не може.

Текст питальника

1. Прочитавши хорошу книгу, я потім завжди довго думаю про неї; хочеться її з ким-небудь обговорити.
2. Коли мене раптом несподівано про щось запитують, я можу відповісти перше, що прийшло в голову.
3. Перш ніж зняти слухавку телефону, щоб подзвонити у справі, я зазвичай подумки планую майбутню розмову.
4. Зробивши якийсь промах, я довго потім не можу відволіктися від думок про нього.
5. Коли я роздумую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом згадати, що послужило початком ланцюжка думок.
6. Приступаючи до важкого завдання, я намагаюся не думати про майбутні труднощі.
7. Головне для мене – представити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.
8. Буває, що я не можу зрозуміти, чому хто-небудь невдоволений мною.
9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.
10. Для мене важливо в деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.
11. Мені було б важко написати серйозний лист, якби я заздалегідь не склав план.
12. Я вважаю за краще діяти, а не роздумувати над причинами своїх невдач.
13. Я досить легко приймаю рішення відносно дорогої покупки.
14. Як правило, щось задумавши, я прокручую в голові свої задуми, уточнюючи деталі, розглядаючи всі варіанти.
15. Я турбуюся про своє майбутнє.
16. Думаю, що в безлічі ситуацій потрібно діяти швидко, керуючись першим, що спало на думку.
17. Іноді я приймаю необдумані рішення.
18. Закінчивши розмову, я, буває, продовжую вести її подумки, наводячи все нові й нові аргументи на захист своєї точки зору.
19. Під час конфлікту я роздумую над тим, хто в ньому винен, і, упершу чергу, починаю з себе.
20. Перш ніж прийняти рішення, я завжди намагаюся усе ретельно обдумати і зважити.
21. У мене бувають конфлікти від того, що я іноді не можу передбачити, якої поведінки чекають від мене оточуючі.
22. Буває, що, обміркувавши розмову з іншою людиною, я ніби подумки веду з нею діалог.

23. Я намагаюся не замислюватися над тим, які думки й почуття викликають в інших людях мої слова і вчинки.

24. Перш ніж зробити зауваження іншій людині, я обов'язково подумаю, якими словами це краще зробити, щоб її не образити.

25. Вирішуючи важку задачу, я думаю над нею навіть тоді, коли займаюся іншими справами.

26. Якщо я з кимось сварюся, то в більшості випадків не вважаю себе винуватим.

27. Рідко буває так, що я шкодую про сказане.

З цих 27-и тверджень 15 є прямими (номери питань: 1,3,4,5,9,10,11,14,15,18, 19, 20, 22, 24, 25). Інші 12 – зворотні твердження, що необхідно враховувати під час обробки результатів, коли для отримання підсумкового балу підсумовуються в прямих питаннях цифри, що відповідають відповідям випробовуваних, а в зворотних – значення, замінені на ті, що виходять при інверсії шкали відповідей, тобто 1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1.

Ключ. Переведення тестових балів у стени

Стени	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тестові бали	80 і нижче	81 - 100	101- 107	108- 113	114- 122	123- 130	131- 139	140- 147	148- 156	157- 171	172 і вище

Інтерпретуючи результати, доцільно виходити з диференціації їх на триосновні категорії. Результати методики, рівні або більші за 7 стенив, свідчать про високорозвинену рефлексивність. Результати в діапазоні від 4 до 7 стенив – індикатори середнього рівня рефлексивності. Показники, менші 4-х стенив, – свідчення низького рівня розвитку рефлексивності.

М.11 Тест-питальник організаторських і комунікативних здібностей майбутнього вчителя початкової школи (за Б. Федоришиним)

Мета: виявити інтерактивну спрямованість та суб'єктну позицію майбутнього вчителя початкової школи; відкритість до спілкування.

Інструкція. Шановні студенти, просимо вас дати відповіді на 40 питань тесту. Уважно прочитайте питання, надайте відповіді „так” або „ні”. Відповідайте на питання швидко, довго не думайте.

Зміст методики

1. Чи багато у вас друзів, із якими ви постійно спілкуєтесь?
2. Вам вдається переконати більшість своїх друзів у правоті вашої думки?
3. Чи довго ви переймаєтесь, якщо вас скривдив хтось із ваших товаришів?
4. Вам завжди важко орієнтуватись у складній ситуації?
5. Чи прагнете ви нових знайомств?
6. Вам подобається займатися громадською діяльністю?
7. Чи правда, що вам приємніше проводити час із книжками, ніж із людьми?

8. Якщо виникли перепони в здійсненні певних намірів, ви легко відступите від них?
9. Чи легко ви можете встановити контакт із людьми, старших вас за віком?
10. Ви любите придумувати та організовувати зі своїми товаришами різні ігри та розваги?
11. Вам важко спілкуватися у новій компанії?
12. Ви часто відкладаєте на інші дні справи, які треба було виконати сьогодні?
13. Чи легко вам удається встановити контакт з незнайомими людьми?
14. Ви прагнете того, щоб ваші друзі діяли відповідно до вашої думки?
15. Ви важко адаптуєтесь у новому колективі?
16. У вас не буває конфліктів із товаришами через невиконані обіцянки та обов'язки?
17. Ви прагнете знайомств із новими людьми?
18. Часто ви у рішенні важливих справ берете ініціативу на себе?
19. Вас дратують оточуючі люди?
20. Чи правда, що ви зазвичай важко орієнтуєтесь у незнайомій ситуації?
21. Вам подобається постійно знаходитися серед людей?
22. Чи відчуваєте ви роздратування, коли не вдається закінчити розпочату справу?
23. Чи відчуваєте ви дискомфорт, коли необхідно познайомитися із новою людиною?
24. Чи правда, що вас утомлює часте спілкування із товаришами?
25. Ви любите брати участь у колективних іграх?
26. Ви часто виявляєте ініціативу у вирішенні питань щодо інтересів ваших товаришів?
27. Чи правда, що ви почуваетесь невпевнено серед малознайомих людей?
28. Ви зазвичай не прагнете довести свою правоту?
29. Ви впевнені, що вам буде неважко внести пожвавлення в малознайому компанію?
30. Ви прагнете обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
31. Ви берете участь у громадській праці університету?
32. Чи правда, що ви не прагнете відстоювати вашу думку або рішення, якщо воно не було прийнято оточуючими?
33. Ви вільно почуваете себе, коли потрапляєте в незнайому компанію?
34. Ви охоче будете організовувати різні заходи для своїх товаришів?
35. Чи правда, що ви почуваетесь упевнено, коли треба виступати перед аудиторією?
36. Ви часто запізнюєтесь на ділові зустрічі?
37. Чи правда, що у вас багато друзів?
38. Вас бентежить спілкування із незнайомими людьми?
39. Ви часто буваєте в центрі уваги товаришів?
40. Ви не дуже впевнено почуваетесь у великому колі своїх товаришів?

Критерії оцінювання

За кожну відповідь, що збігається із ключем, надається 1 бал

Репродуктивний – 1 – 8б.

Продуктивний – 9 – 14б

Творчий – 15 – 20 б.

М.12 «Рефлексія на саморозвиток»

Інструкція. Дайте відповіді на усі 14 запитань, обираючи один із запропонованих варіантів відповіді.

Питальник

1. На основі порівняльної самооцінки оберіть ту характеристику, що найбільше Вам підходить :
 - а) цілеспрямований;
 - б) працелюбний;
 - в) дисциплінований
2. За що Вас цінують колеги (одногрупники)?
 - а) за те, що я відповідальний;
 - б) за те, що я відстоюю свою позицію і не змінюю рішень;
 - в) за те, що я ерудований, цікавий співрозмовник
3. Як Ви ставитесь до ідеї педагогічної підтримки ?
 - а) думаю, що це пуста витрата часу;
 - б) глибоко не вникав у проблему;
 - в) позитивно, активно долучаюсь у проект
4. Що Вам найбільше заважає професійно самоудосконалюватися?
 - а) недостатньо часу;
 - б) немає потрібної літератури і умов;
 - в) бракує сили волі та наполегливості
5. На основі порівняльної самооцінки оберіть ту характеристику, що найбільше Вам підходить :
 - а) вимогливий;
 - б) наполегливий;
 - в) поблажливий
6. На основі порівняльної самооцінки оберіть ту характеристику, що найбільше Вам підходить :
 - а) рішучий;
 - б) кмітливий;
 - в) допитливий
7. Яка Ваша позиція у проекті педагогічної підтримки ?
 - а) генератор ідей;
 - б) критик;
 - в) організатор
8. На основі порівняльної самооцінки оберіть, які якості у Вас розвинуті більшою мірою :
 - а) сила волі;
 - б) завзятість;
 - в) обов'язковість
9. Яка із зазначених сфер останнім часом для Вас становить пізнавальний інтерес ?
 - а) методичні знання;

- б) теоретичні знання;
в) інноваційна педагогічна діяльність
10. Яким Вас найчастіше вважають ваші друзі?
а) справедливим;
б) доброзичливим;
в) чуйним
11. Який із зазначених принципів Вам найближче і якого Ви дотримуетесь найчастіше ?
а) жити треба так, щоб не було болісно за безцільно прожиті роки;
б) у житті завжди є місце самоудосконалення;
в) насолодження життям у творчості
12. Хто найближче до Вашого ідеалу ?
а) людина сильна духом і міцною волею;
б) людина творча, що багато знає і вміє;
в) людина незалежна і впевнена у собі
13. Чи вдасться Вам у професійному плані досягти того, про що Ви мрієте?
а) думаю, що так;
б) скоріше всього так;
в) як повезе
14. Що Вас найбільше захоплює у проекті педагогічної підтримки?
а) те, що більшість учителів схвалює цю ідею;
б) ще не знаю;
в) нові можливості педагогічної діяльності та перспектива самореалізації

Обробка результатів

1. За результатами тестування визначається рівень прагнення до саморозвитку. Відповіді на питання тесту оцінюються таким чином :

Питання :	Оціночні бали відповідей :
1.	а – 3; б – 2; в - 1
2.	а – 2; б – 1; в - 3
3.	а – 1; б – 2; в - 3
4.	а – 3; б – 2; в - 1
5.	а – 3; б – 2; в - 1
6.	а – 2; б – 3; в - 1
7.	а – 3; б – 2; в - 1
8.	а – 2; б – 3; в - 1
9.	а – 1; б – 2; в - 3
10.	а – 3; б – 2; в - 1
11.	а – 1; б – 3; в - 2
12.	а – 1; б – 3; в - 2
13.	а – 3; б – 2; в - 1
14.	а – 2; б – 1; в - 3

Сумарна кількість балів визначається таким чином :

Сумарна кількість балів	Рівень прагнення до саморозвитку
18-24	дуже низький

25-29	низький
30-34	середній
35-38	вище середнього
39-42	високий

2. Самооцінка особистістю своїх якостей, які сприяють саморозвитку, визначається за відповідями на питання 1, 2, 5, 6, 8, 10. Сумарна кількість балів розподіляється у наступному порядку :

Сумарна кількість балів

Самооцінка особистістю своїх якостей

18-17 дуже висока

16-15	завищена
14-12	нормальна
11-9	занижена
8-7	низька
6-3	дуже низька

- 3.Оцінка проекту педагогічної підтримки як можливості професійної самореалізації визначається за відповідями на питання 3, 7, 9, 14. Сумарна кількість балів розподіляється у наступному порядку :

Сумарна кількість балів

Оцінка проекту педагогічної підтримки

15-14	як можливості професійної самореалізації
13-11	як необхідне і достатнє для самореалізації
10-8	скоріше як перспективне для самореалізації
7-6	невизначена оцінка, скоріше як неперспективна для самореалізації

Додаток Н

ОПУБЛІКОВАНІ ПРАЦІ, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Васютіна, Т. М. (2022а). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту освітніх галузей «Природничка» і «Громадянська та історична»*. Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І.

Навчальні посібники

2. Васютіна, Т. М. (2022b). *Зошит з основ і методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі: Навчальний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта, першого рівня вищої освіти «Бакалавр» (3.10 р.н.)*. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Відновлено з <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/37151>.

3. Васютіна, Т. М., & Косик, В. М. (2022). *Основи землезнавства з програмним засобом MozaBook*. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Відновлено з <https://bit.ly/3QY5Lfr>.

Статті у фахових наукових виданнях України, у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз

4. Васютіна, Т. М. (2022с). Організаційно-технологічне забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 1(115), 180-187. Відновлено з <https://bit.ly/3QqXX6c>.

5. Васютіна, Т. М. (2022d). Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10(114), 132-140.

6. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019а). Напрями підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів основ громадянської компетентності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 17(31), 40-45. Відновлено з <https://bit.ly/3A7xmUW>.

7. Васютіна, Т. М. (2008). Можливості зошита на друкованій основі у вивченні студентами «Методики викладання курсу «Я і Україна». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 8(17), 21-25. Відновлено з <https://bit.ly/3c1apKN>.
8. Васютіна, Т. М. (2014). Змістово-технологічне забезпечення процесу формування у майбутніх учителів початкової школи уміння організовувати проектну діяльність учнів з природознавства. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 25, 29-33. Відновлено з <https://bit.ly/3PnbwCj>.
9. Васютіна, Т. М. (2007). Наступність у змістово-технологічному забезпеченні процесу формування фахових умінь бакалаврів початкової освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 6(17), 65–69.
10. Васютіна, Т. М. (2008–2009). Підготовка майбутнього вчителя до викладання курсу «Я і Україна» у малокомплектній школі. *Гірська школа Українських Карпат*, 4–5, 126–132. Відновлено з <https://bit.ly/3PsQP7Y>.
11. Васютіна, Т. М. (2010). Формування спеціалізовано-професійних компетенцій у майбутніх вчителів початкових класів засобами музейної педагогіки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 14(17), 140–146.
12. Васютіна, Т. М. (2015а). Методичні орієнтири організації проектної діяльності учнів з природознавства. *Початкова школа*, 11, 50–54. Відновлено з <https://bit.ly/3k6gAxQ>.
13. Васютіна, Т. М. (2017а). Методичні особливості проведення екскурсій з природознавства у початковій школі. *Початкова школа*, 6, 23–26. Відновлено з <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/14518>.
14. Васютіна, Т. М. (2020а). Дидактичні можливості музейної педагогіки та віртуальних екскурсій у навчанні молодших школярів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 29, 236–242. Відновлено з <https://bit.ly/3zZqyIE>.
15. Васютіна, Т. М., & Саєнко, Ю. О. (2021). Методика організації роботи учнів 1-го класу з картографічними посібниками в процесі вивчення курсу «Я

досліджую світ». *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 36(1), 239–244. Відновлено з <https://bit.ly/3rLDoXN>.

16. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2015а). Модернізація змістово-технологічного забезпечення процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту освітньої галузі «Природознавство». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5(49), 188–194. Відновлено з <https://bit.ly/3bOV3Jy>.

17. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2016). Методико-технологічні особливості підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до навчання учнів природознавству. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*, 38, 29–38. Відновлено з <https://bit.ly/3JSB9JY>.

18. Васютіна, Т. М., Іщук, І. О., & Остроух, В. І. (2019). Дидактичні можливості атласу з природознавства до курсу «Я досліджую світ» (1 – 2 клас) для навчання молодших школярів. *Початкова школа*, 5, 38–42. Відновлено з <https://bit.ly/3AisbCL>.

19. Васютіна, Т. М., Коваль, Т. О., & Тарасенко, О. В. (2021). Особливості організації групової роботи учнів початкової школи засобом інструментарію швейцарсько-українського проєкту DOCCU – розвиток громадянських компетентностей в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 44 (Т. 1), 223–228. Відновлено з http://www.aphn-journal.in.ua/archive/44_2021/part_1/35.pdf.

20. Васютіна, Т. М., Коханко, О. Г., & Золотаренко, Т. В. (2020). Методика організації занурень у початковій школі як приклад міждисциплінарної інтеграції в STREAM-освіті. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 34(1). Відновлено з http://www.aphn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_1/41.pdf.

21. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (2019b). Реалізація Концепції розвитку громадянської освіти в Україні у підготовці майбутніх учителів

початкової школи до професійної діяльності. *Освітній простір України*, 4, 25–32. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2019_15_13.

22. Vasiutina, T. M., & Lukianchenko, O. M. (2021). *Напрями формування толерантності в майбутніх учителів Нової української початкової школи. New impetus for the advancement of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries: research matters*. Riga: «Baltija Publishing». Retrieved from <https://bit.ly/3bPw2Ol>.

23. Vasiutina, T. M. (2021a). Methods of Training Future Primary School Teachers for the Implementation of the Content of Educational Branches «Natural» and «Civil and historical» in Terms of Distance Learning. *Pedagogy and Education Management Review (PEMR)*, 4(6), 39–44. Retrieved from <https://bit.ly/38gFgkm>.

24. Vasiutina, T. M. (2021b). Preparation of Future Primary School Teachers For Formation of Students' Natural Competence by Means of Interactive Technologies. *NEW INCEPTION: a scientific journal*, 3–4(5–6), 71–80.

25. Vasiutina, T. M., & Kondratiuk, O. M. (2021). *Роль інтегрованих занять у процесі навчання майбутніх учителів початкових класів у ЗВО та особливості їх проведення. Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors*. Riga: «Baltija Publishing». Retrieved from <https://bit.ly/3PnIpyK>.

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях

26. Pavlenko, V. M., Kondratiuk, O. M., Vasiutina, T. M., Lukianchenko, O. M., Bobrovytska, S. F., & Koval, V. L. (2022). Praxeological Orientation of Professional Training Formation of Future Primary School Teachers. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(2), 330–347. doi:10.18662/rrem/14.2/584.

27. Vasiutina, T. M., Kondratiuk, O. M., Lukianchenko, O. M., Romanchuk, A. A., & Teslenko, T. V. (2021). Implementação de uma abordagem baseada em competências na formação de futuros professores do ensino fundamental. *Laplage Em Revista*, 7(3C), 463–470. doi:10.24115/S2446-6220202173C1646p.463-470.

28. Vasiutina, T. M., Cherednyk, L. V., Klymenko, O. M., Sokur, O. M., Shevchuk, A. A., & Zatserkivna, M. V. (2021). New Trends and Strategies For the Integration of Information and Communication Technologies in Educational Activities. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*,

21(9), 169–172. Retrieved from http://paper.ijcsns.org/07_book/202109/20210923.pdf.

29. Vasiutina, T. M., Kondratiuk, O. M., Lukianchenko, O. M., Romanchuk, A. A., & Teslenko, T. V. (2022). Competence approach to teaching future primary school teachers. *Revista Tempos e Espaços em Educação*, 15(34), 1–10. doi:10.20952/revtee.v15i34.16598.

Опубліковані праці апробаційного характеру

30. Васютіна, Т. М. (2016). *Особливості формування здоров'я молодших школярів у процесі вивчення природознавства*, Матеріали Міжнародного симпозиуму «Освіта і здоров'я підростаючого покоління», 1, 108–111. Відновлено з <https://bit.ly/3LaZKcK>.

31. Васютіна, Т. М. (2015b). *Роль природничого музею у підготовці майбутніх учителів початкових класів*, Матеріали Міжнародної наукової конференції «Природничі музеї та їх роль в освіті на науці». Київ: КНУ імені Т. Г. Шевченка. Відновлено з <https://bit.ly/3pkzLXm>.

32. Васютіна, Т. М. (2017b). *Дидактичні можливості інтерактивних технологій у підготовці майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів природознавчої компетентності*, Збірник доповідей і тез Міжнародної науково-практичної конференції «Вища школа в контексті євроінтеграційних процесів». Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. Відновлено з <https://bit.ly/3bSHed4>.

33. Васютіна, Т. М. (2017c). *Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення навчальних екскурсій*, Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи в контексті становлення нової української школи». Івано-Франківськ: НАІР. Відновлено з <https://bit.ly/3Ppwhx5>.

34. Васютіна, Т. М. (2017d). *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації проектної діяльності учнів в умовах змішаного навчання*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи». Умань: УДПУ імені Павла Тичини. Відновлено з <https://bit.ly/3QpFd7b>.

35. Васютіна, Т. М. (2019а). *Особливості організації дистанційної підготовки майбутніх учителів початкових класів*, Матеріали IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Відновлено <https://bit.ly/3k1A0DQ>.

36. Васютіна, Т. М. (2019b). *Особливості підготовки майбутніх учителів до викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у професійній діяльності*, Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи». Тернопіль: Вектор. Відновлено з <https://bit.ly/3Kd31qF>.

37. Васютіна, Т. М. (2019с). *Підготовка студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів громадянської та соціальної компетентностей в контексті ідей І. Зязюна*, Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції: Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього. Черкаси: Чабаненко Ю. А.

38. Васютіна, Т. М. (2020b). *Формування у студентів навичок ефективної співпраці у процесі роботи з різними видами медійних ресурсів соціального та природничого змісту*, Збірник матеріалів конференції «Наукові записки вчених: психологічний і педагогічний дискурс». Відновлено з <https://bit.ly/3OzRp4s>.

39. Васютіна, Т. М. (2009). *Спецкурси як складова практичної підготовки майбутнього вчителя*, Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Слов'янськ: Слов'янський ДПУ. Відновлено з https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gnvp/gnvp_47.pdf.

40. Васютіна, Т. М. (2020с). *Дидактичні можливості інтерактивного програмного комплексу Mozabook у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності*, Матеріали V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Тернопіль: Вектор. Відновлено з <https://bit.ly/3pjfm4N>.

41. Васютіна, Т. М. (2020d). *Напрями фахової підготовки майбутніх учителів школи і ступеня до реалізації принципу наступності між дошкільною та початковою освітою*, Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-

практичної конференції «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти». Київ: Міленіум.

42. Васютіна, Т. М., & Борисьонук, М. О. (2021). *Стан та особливості організації дистанційного навчання студентів педагогічного коледжу засобом цифрових технологій*, Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Відновлено з <https://bit.ly/3Ov4pbD>.

43. Васютіна, Т. М., & Золотаренко, Т. О. (2021). *Особливості організації віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти в умовах дистанційного навчання*, Матеріали VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи». Відновлено з <https://bit.ly/3Le54fM>.

44. Васютіна, Т. М., & Коваль, В. О. (2021). *Формування громадянської компетентності у майбутніх учителів початкової школи (на прикладі природничих дисциплін та методик їх викладання)*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Слов'янськ: ДДПУ. Відновлено з <https://bit.ly/3Qqwku1>.

45. Васютіна, Т. М., & Костюк, Л. А. (2017). *Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів предметних компетенцій засобом екскурсій у контексті концепції «Нова українська школа»*, Матеріали Других всеукраїнських педагогічних читань, присвячених 295-річчю з дня народження Григорія Сковороди «Діалогічний простір взаємодії суб'єктів освітнього процесу: філософський, соціокультурний і психодидактичний аспекти». Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького.

46. Васютіна, Т. М., & Лук'янченко, О. О. (2020). *Дидактичний потенціал музейної педагогіки у підготовці вчителя початкової школи*, Conference proceeding of International scientific and practical conference «Current trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries». Lublin: Izdevnicesiba «Baltija Publishing». Відновлено з <https://bit.ly/3MrEАНС>.

47. Васютіна, Т. М., & Поліщук, В. В. (2021). *Модернізація змісту природничої складової інтегрованого курсу «Я досліджую світ» засобом програмного комплексу MozaBook*, Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-

практичної конференції «Сучасні фізичні знання як основа інтеграції змісту шкільної природничої освіти». Умань: Візаві. Відновлено з <https://bit.ly/3xK2oTb>.

48. Васютіна, Т. М., & Суюндукова, Ю. Т. (2020). *Особливості навчання майбутніх учителів початкової школи дотриманню норм академічної доброчесності*, Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.В. Відновлено з <https://bit.ly/3rIHgsI>.

**Опубліковані праці, що додатково відображають
наукові результати дисертації**

49. Васютіна, Т. М. (2021с). *Атлас «Я досліджую світ» з контурними картами. Суспільство. Історія. Культура. Для 1-4-х класів*. Київ: ДНВП «Картографія».

50. Васютіна, Т. М. (2021d). Підготовка майбутніх учителів до формування в учнів початкової школи основ громадянської компетентності засобом медіа. *Освітньо-науковий простір*, 1, 15–25. Відновлено з <https://bit.ly/3xMd97g>.

51. Васютіна, Т. М. (2017e). Екскурсії з природознавства як засіб реалізації діяльнісного підходу у навчанні молодших школярів. *Початкова школа і сучасність*, 11(39), 9–13.

52. Васютіна, Т. М. (2020e). *Зошит для практичних занять з курсу «Основи організації проектно-дослідницької діяльності учнів початкової школи». Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта»*. Івано-Франківськ: НАІР.

53. Васютіна, Т. М., & Золотар, О. М. (2009). *Етноекологічний календар природи*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

54. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2015b). *Збірник програм навчальних дисциплін ОКР «Бакалавр» галузі знань 01 «Освіта» спеціальності 013 «Початкова освіта». Галузі «Природознавство» та «Суспільствознавство»*. Івано-Франківськ: НАІР.

55. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2019с). *Зошит з методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр»*. Івано-Франківськ: НАІР.

56. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2019d). *Основи*

природознавства. Практикум. Завдання для самостійної роботи. Івано-Франківськ: НАІР.

57. Васютіна, Т. М., & Телецька, Л. І. (Ред.). (2020). *Зошит з методики навчання природничої освітньої галузі у початковій школі: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта» ОКР «Бакалавр» (4 роки навчання).* Івано-Франківськ: НАІР.

58. Васютіна, Т. М., Губарева, Д. В., & Осіпова, І. І. (2018). Дидактичні можливості змішаного навчання у проектній діяльності учнів 4-го класу. *Початкова школа і сучасність*, 7, 3–7.

59. Васютіна, Т. М., Драган, О. А., & Трегубова, Л. А. (2020). *Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку (еколого-біологічний профіль) «Природа рідного краю: 2 роки навчання».* Київ: НЕНЦ.

60. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (2017а). *Зошит для семінарських занять із землезнавства: Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта».* Івано-Франківськ: НАІР.

61. Васютіна, Т. М., Сав'юк, Г. П., & Сав'юк, М. І. (2017б). *Основи природознавства: землезнавство. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Початкова освіта».* Івано-Франківськ: НАІР.

62. Олефіренко, Т. О., Матвієнко, О. В., Васютіна, Т. М., & Золотаренко, Т. О. (2022). *Основи організації дистанційного та змішаного навчання у закладах вищої та початкової освіти. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта.* Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

Додаток П
**ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ
 ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

1. VI Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти», м. Кам'янець-Подільський. 26 лютого 2020 року. Тема доповіді: *Напрями фахової підготовки майбутніх учителів школи і ступеня до реалізації принципу наступності між дошкільною та початковою освітою.*

2. Міжнародний симпозіум «Освіта і здоров'я підростаючого покоління», м. Київ. 26 квітня 2016 року. Тема доповіді: *Особливості формування здоров'я молодших школярів у процесі вивчення природознавства.*

3. Міжнародна науково-практична конференція «Вища школа в контексті євроінтеграційних процесів», м. Черкаси. 26-27 квітня 2017 року. Тема доповіді: *Дидактичні можливості інтерактивних технологій у підготовці майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів природознавчої компетентності.*

4. Міжнародна науково-практична конференція «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» м. Умань. 27-28 вересня 2017 року. Тема доповіді: *Підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації проєктної діяльності учнів в умовах змішаного навчання.*

5. IV Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи», м. Тернопіль. 7-8 листопада 2019 року. Тема доповіді: *Особливості організації дистанційної підготовки майбутніх учителів початкових класів.*

6. Міжнародна науково-практична конференція «Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи», м. Тернопіль. 20-21 травня 2019 року. Тема доповіді: *Особливості підготовки майбутніх учителів до викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у професійній діяльності.*

7. III Міжнародна науково-практична конференція «Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності та майбутнього», м. Чернігів. 11-12 квітня 2019 року. Тема доповіді: *Підготовка студентів спеціальності «Початкова освіта» до формування в учнів громадянської та соціальної компетентностей в контексті ідей І. Зязюна.*

8. V Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції,

перспективи», м. Тернопіль. 10 квітня 2020 року. Тема доповіді: *Дидактичні можливості інтерактивного програмного комплексу Mozabook у підготовці майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності.*

9. VIII Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи», м. Тернопіль. 11-12 листопада 2021 року. Тема доповіді: *Стан та особливості організації дистанційного навчання студентів педагогічного коледжу засобом цифрових технологій.*

10. Internatinal scientific and practical conference «Carrent trends and factors of the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and EU countries», Lublin. September 25-26, 2020. Тема доповіді: *Дидактичний потенціал музейної педагогіки у підготовці вчителя початкової школи.*

11. VII Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи», м. Тернопіль. 7 квітня 2021 року. Тема доповіді: *Особливості організації віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти в умовах дистанційного навчання.*

12. VI Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти», м. Чернігів. 23-24 квітня 2020 року. Тема доповіді: *Особливості навчання майбутніх учителів початкової школи дотриманню норм академічної доброчесності.*

13. Міжнародна наукова конференція «Природничі музеї та їх роль в освіті на науці», м. Київ. 27-30 жовтня 2015 року. Тема доповіді: *Роль природничого музею у підготовці майбутніх учителів початкових класів.*

14. Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми фахової підготовки вчителя початкової школи в контексті становлення нової української школи», м. Київ. 2 грудня 2016 року. Тема доповіді: *Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення навчальних екскурсій.*

15. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми психології розвитку особистості», м. Київ. 4-15 травня 2020 року. Тема доповіді: *Формування у студентів навичок ефективної співпраці у процесі роботи з різними видами медійних ресурсів соціального та природничого змісту.*

16. Міжнародна науково-практична конференція «Демократія та освіта: викладання та навчання демократії в початковій школі та педагогічній освіті» м. Слов'янськ. 21–22 квітня 2021 року. Тема доповіді: *Формування громадянської компетентності у майбутніх учителів початкової школи (на прикладі природничих дисциплін та методик їх викладання).*

17. Всеукраїнська науково-практична конференція «Трансформації в сучасному освітньому просторі: глибинні аспекти розвитку освіти», м. Київ. 04 листопада 2021 року. Тема доповіді: *Особливості розвитку критичного мислення програмним засобом MozaBook під час проведення віртуальних екскурсій для здобувачів початкової освіти 1-го року навчання.*

18. Другі всеукраїнські педагогічні читання, присвячені 295-річчю з дня народження Григорія Сковороди «Діалогічний простір взаємодії суб'єктів освітнього процесу: філософський, соціокультурний і психодидактичний аспекти», м. Черкаси. 22 листопада 2017 року. Тема доповіді: *Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів предметних компетенцій засобом екскурсій у контексті концепції «Нова українська школа».*

19. Всеукраїнська науково-практична конференція «Гуманізація навчально-виховного процесу», м. Слов'янськ, 30 травня 2009 р. Тема доповіді: *Спецкурси як складова практичної підготовки майбутнього вчителя.*

20. Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні фізичні знання як основа інтеграції змісту шкільної природничої освіти», м. Умань. 24 – 25 листопада 2021 року. Тема доповіді: *Модернізація змісту природничої складової інтегрованого курсу «Я досліджую світ» засобом програмного комплексу MozaBook.*

Додаток Р

ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
тел. (0352)43-58-80, факс (0352)43-60-02
e-mail: info@tpru.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE
TERNOPIL VOLODYMYR HNATIUK
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY
2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
tel. +38 0352 43 60 67, fax. +38 0352 43 60 02
e-mail: info@tpru.edu.ua

Від " 27 " 01 2022 р. № 94-33/03 На № _____ від " _____ " _____ 20__ р.

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Васютіної Тетяни Миколаївни на тему
«Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до
реалізації змісту природничої та громадянської освіти»
на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

На даному етапі модернізації вищої освіти виокремлюють різні тенденції, з яких найбільш важливими є удосконалення змісту, форм, методів та засобів підготовки фахівців відповідно до запитів сучасного суспільства та його інформатизації. На цій основі й отримали розвиток дослідження, які ставлять своїм завданням удосконалення фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи, в тому числі й до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

Науково обґрунтовані положення дисертації Васютіної Т.М. віднайшли своє практичне втілення в освітньому процесі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка під час вивчення студентами спеціальності 013 Початкова освіта обов'язкових освітніх компонентів, пов'язаних із природничою й громадянською освітою та методиками їх викладання у початковій школі.

Для реалізації професійного спрямування освітнього процесу були використані концентровані положення, організаційні форми та засоби навчання, які викладені автором у наукових статтях, навчальних посібниках. Зокрема, зосереджувалась увага на удосконаленні змісту методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі інтегративного підходу та інструментарію міжнародних проєктів, впровадженні інтерактивних форм і методів навчання для формування діяльнісного складника підготовки майбутніх фахівців, уведенні оновленого навчально-методичного забезпечення (курсу лекцій, робочих зошитів на друкованій основі).

Вплив використання розроблених дисертанткою експериментальних матеріалів на рівень сформованості складників фахових компетентностей майбутніх учителів початкової школи підтвердився поглибленням їх інтересу до виконання професійно-орієнтованих завдань.

Матеріали дисертаційного дослідження мають практичну значущість. Експериментальна апробація теоретичних положень дає підстави стверджувати про доцільність їх використання в освітньому процесі ЗВО.

Довідка обговорена та затверджена на засіданні кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти (протокол № 6 від 26 липня 2022 р.).

Проректор з наукової роботи
та міжнародного співробітництва

Завідувач кафедри педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти

Г. І. Фальфушицька

О. І. Янкович

Володимир-Волинський
педагогічний
фаховий коледж
ім. А. Ю. Кримського
Волинської обласної ради

Ahathanhel Krymskyi
Volodymyr-Volynskyi
Pedagogical Applied College
of the Volyn
Regional Council

р/р UA728201720344201001200023033 Володимир-Волинське УДКСУ
код банку 820172 код ЄДРПОУ 02125941

№28/01-07/22 від 26.01.2022р.

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Васютіної Тетяни Миколаївни
на тему «Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів
початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»
на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю
13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Результати роботи Васютіної Тетяни Миколаївни з теми «Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти» впроваджено та використовуються у освітньому процесі Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу ім. А.Ю. Кримського.

Запропонована автором змістова основа курсів з підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти та їхнє навчально-методичне забезпечення дало змогу сприяти покращенню у студентів ціннісного ставлення до фахової підготовки, набуття ними ґрунтовних знань, практичних професійних навичок і вмінь з теорії і методики початкової освіти, більш ефективно організувати освітній процес у дистанційних умовах.

Результати апробації дисертаційного дослідження Васютіної Тетяни Миколаївни отримали позитивні відгуки викладачів циклової комісії природничих дисциплін, фізичного виховання та окремих методик, що дозволяє зробити висновок про доцільність їх упровадження у освітній процес закладів вищої освіти. Розроблені дисертанткою матеріали взяті уваги та рекомендуються до подальшого використання.

Т.в.о. директора

Микола САВЕЛЬСВ

вул. Устилузька, 42, м. Володимир-Волинський,
Волинська обл., Україна, 44700
+380334235555; +380334223370
post@vvpc.com.ua
www.vvpc.com.ua

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Ужгородська, 26, м.Мукачево, 89600, телефон/факс (03131) 2-11-09
E-mail: www.msu.edu.ua, info@msu.edu.ua, код СДРПОУ 36246368

25.01.2022 № 132

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Васютіної Тетяни Миколаївни на тему «Теоретико-методичні засади підготовки
майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської
освіти» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю
13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

У Мукачівському державному університеті здійснювалося впровадження окремих результатів наукової роботи Васютіної Тетяни Миколаївни на тему «Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти».

Автором представлений детальний аналіз теоретичних основ фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи до досліджуваної діяльності, схарактеризовано її концептуально-методологічні та методичні засади, обгрунтовано педагогічні умови, запропоновано модель підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти та розроблено відповідне організаційно-методичне забезпечення.

Дисертацією розроблено і впроваджено в освітній процес підготовки майбутніх учителів початкових класів навчально-методичні матеріали, які використовувались під час вивчення освітніх компонентів «Основи природознавства та громадянської освіти», методики вивчення освітніх галузей «Природниця» й «Громадянська та історична».

Матеріали та висновки дослідження дисертантки використовувались при читанні лекцій і проведенні практичних занять. За розробленими авторкою концептуально-методологічними та методичними засадами підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти вдалося діагностувати підвищення ефективності фахової підготовки студентів спеціальності 013 Початкова освіта.

Наукове дослідження Васютіної Тетяни Миколаївни на тему «Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти» апробовано й отримало схвальні відгуки студентів та викладачів Мукачівського державного університету, що свідчить про необхідність впровадження авторських результатів в освітній процес ЗВО України.

Довідка видана для пред'явлення за місцем вимоги.

Перший проректор
д-р екон. наук, проф.

 Володимир ГОБЛИК

**ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ
ІНСТИТУТ ІМ. ФЕРЕНЦА
РАКОЦІ ІІ**

90202 Україна, м. Березово,
пл. Косшута №6, А/с: 33, тел./факс:
(031-41)2-34-62, тел.: 4-28-29
e-mail: foiskola@kmf.uz.ua
www.kmf.uz.ua

**P. RÁKÓCZI FERENC
KÁRPÁTALJAI
MAGYAR FŐISKOLA**

90202 Ukrajna, Beregszász, Kossuth
tér 6, Pf.33, tel./fax (00-380-3141)
2-34-62, tel.: 4-28-29
e-mail: foiskola@kmf.uz.ua
www.kmf.uz.ua

27.12.2022, N 145/03

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Васютиної Тетяни Миколаївни на тему «Теоретико-методичні засади підготовки
майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та
громадянської освіти» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за
спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Результати дисертаційного дослідження Васютиної Тетяни Миколаївни на тему «Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти» були впроваджені у освітній процес Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ.

Мета дослідження полягала у здійсненні системного наукового аналізу проблеми фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, вивчення сутності професійної підготовки майбутніх учителів в умовах реформування системи освіти України; в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов з підготовки студентів освіти до досліджуваної діяльності та експериментальній перевірці їх ефективності.

Автором представлений аналіз теоретичних і філософських засад підготовки майбутніх учителів до реалізації змісту природничої та громадянської освіти; висвітлено генезу проблеми фахової підготовки студентів у цьому напрямі, стану її вивченості у вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних дослідженнях, узагальнено основні науково-емпіричні й теоретико-практичні напрацювання галузі, запропоновано систему підготовки майбутніх учителів початкової школи до даної діяльності в контексті нормативних документів вищої та загальної освіти.

Цінним є те, що Васютиною Тетяною Миколаївною створено ряд курсів та навчально-методичного забезпечення до них для студентів і викладачів закладів вищої освіти. Такими курсами є: «Основи організації проєктно-дослідницької діяльності учнів початкових класів», «Основи організації змішаного та дистанційного навчання у початковій школі», «Засади інтегрованого навчання в НУШ», «Новітні технології вивчення галузі «Громадянська та історична», «Теорія та технології вивчення галузей «Математична» та «Природнича».

Апробація дисертаційного дослідження Васютиної Тетяни Миколаївни отримала позитивні відгуки викладачів Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ, що дозволяє зробити висновок про доцільність впровадження результатів роботи дисертантки у практику освітнього процесу закладів вищої освіти.

Довідка видана для пред'явлення за місцем вимоги.

Проректор з науково-педагогічної
роботи, доктор
філософії з природничих наук,
доцент

А. Й. Рац

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

вул.Ст.Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (0362) 63-42-24, факс (0362) 62-03-56
E-mail: rectorat@rdgu.uar.net, код ЄДРПОУ 25736989

08.12.2021 № 01-12/90

На № _____ від _____

**Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Васютіної Тетяни Миколаївни
на тему «Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової
школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти» на здобуття
наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю
13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Результати дисертаційного дослідження Васютіної Тетяни Миколаївни на тему «Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти» впродовж 2019-2021 рр. пройшли апробацію та були впроваджені в освітній процес педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету.

Для реалізації мети і завдань наукового пошуку дисертанткою було обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність педагогічних умов дослідження, які передбачали стимулювання мотивації майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, удосконалення змісту методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи на основі інтегративного підходу й інструментарію міжнародних проєктів, використання дидактичного потенціалу навчальних екскурсій у формуванні діяльнісної складової підготовки вчителів початкової школи, впровадження інтерактивних форм і методів навчання на заняттях з фахових дисциплін, оновлення навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти. Для їх перевірки Васютіною Т.М. розроблено навчально-методичні матеріали, які знайшли практичне застосування у ЗВО.

Запропоновані матеріали стали суттєвим доповненням до реалізації компетентнісного та інтегративного підходів щодо підготовки студентів спеціальності 013 Початкова освіта до професійної діяльності і отримали схвалення викладачів кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти.

Вважаємо, що результати дослідження можуть бути рекомендовані для впровадження в освітній процес педагогічних закладів вищої освіти.

Довідку видано для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Перший проректор

проф. Р. В. Павелків

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
 вул. Винниченка, 31, м. Луцьк, 43006 тел./факс (0332) 24-22-35
 E-mail vippo@vippo.org.ua СДРПОУ 02139699

31.12.2021 № 1001/02-13

на № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дослідження
Васютіної Тетяни Миколаївни
«Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової
школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі
спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Матеріали і результати дисертаційної роботи Т.М. Васютіної пройшли апробацію й упровадження в освітній процес Волинського інституту післядипломної педагогічної підготовки. Дослідно-експериментальна робота полягала у виокремленні, обґрунтуванні доцільності й експериментальній перевірці педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти.

У ході дослідження апробовано зміст експериментальних матеріалів з підготовки учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти: сформовано систему наукових понять із проблеми дослідження, розвинені вміння застосовувати сучасний інструментарій з європейської практики для формування складників природничої та громадянської компетентності молодших школярів, удосконалено загальні методичні підходи до організації проектної діяльності учнів, що загалом сприяло формуванню фахових компетентностей педагогів. Ці матеріали позитивно оцінені викладачами і слухачами освітнього закладу.

Важливим практичним здобутком запроваджених нововведень Т.М. Васютіної є розроблені методичні рекомендації з підготовки майбутніх учителів початкової школи до реалізації змісту природничої та громадянської освіти, які використовують викладачі в освітньому процесі професійної підготовки.

Матеріали дисертаційного дослідження мають практичну значущість. Експериментальна апробація теоретичних положень дає підстави стверджувати про доцільність їх використання в освітньому процесі педагогічних ЗВО.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Директор

Петро ОЛЕШКО